Поредица
БЪЛГАРСКА КЛАСИКА

Издателство
ЗАХАРИЙ СТОЯНОВ

Поредицата
„БЪЛГАРСКА КЛАСИКА“ излиза
благодарение на любезното
спомоществователство на

МИНИСТЕРСТВО
НА ОБРАЗОВАНИЕТО И НАУКАТА
и
НАЦИОНАЛЕН ДВОРЕЦ
НА КУЛТУРАТА

1000 екземпляра от всяко заглавие
са предназначени
за библиотеките в България.

ИЗДАНИЕТО Е ОДОБРЕНО
И ПРЕПОРЪЧАНО ОТ **МОН**

ЛЮБЕН КАРАВЕЛОВ

СВОБОДА И НЕЗАВИСИМОСТ

ПУБЛИЦИСТИКА

Под общата редакция
на ИВАН ГРАНИТСКИ
и ПАНКО АНЧЕВ

Издателство
•ЗАХАРИЙ СТОЯНОВ•
София, 2003

На корицата: детайли от картина на Николай Павлович

ISBN 954–739–407–X

БЪЛГАРСКАТА ЖУРНАЛИСТИКА

Литературната деятелност в България започва едва от тридесетте години на настоящото столетие. Като казваме това, ние не мислим за оная литература, която живее заедно с народа и се е родила тогава, когато народът е започнал да живее и чувства; не говорим за българските народни певци и разказвачи, в чиито създания се е запазила цялата история на българския народ. Под думата литературна деятелност разбираме деятелността на малцинството, на което обстоятелствата са помогнали да се издигне на преден план и да стане ръководител на своя народ.

Макар да са печатани книжки на български език още преди тридесетте години, главно буквари и преводи от новогръцки език, истинската литературна деятелност започва от това време, когато отново се активизира българското духовенство. Първи учители, първи разпространители на грамотността били българските свещеници, които се учили бог знай при кого и умеели да четат само киевския часослов (наустницата), който знаели наизуст, псалтира (селтира) и апостола. Кога именно са се заели българските свещеници с учителската длъжност и прекратявали ли са някога след падането на Българското царство четенето на славянски език – трудно е да се определи. Срещат се българи-столетници, които са грамотни, и те разказват, че са се учили при свещеника и че техните деди също така умеели да четат и пишат по славянски. Срещат се даже книги, напечатани през

XVIII век на славяно-руски език, например „Букварь или первое учение, хотящим учиться книг письмены славянскими со многими полезными и потребными наставлениями, по кои возможно в кратком времени отрока не только церковныя, но и гражданския славянского писания совершенно читати обучити, к прямому богопочитанию и богопознанию наставити и к понятию разных в гражданском житии нужных вещей привести, с месяцословом. Иждивением Г. Марка Т. Булгара, родом из Разлоги; в Вене, 1792".

Свещениците учили децата по домовете си и получавали от родителите им плата за учението: вълна, сирене, брашно, боб, орехи. Бащата обущар шиел за дядо поп обуща; шивачът – шуба, и срещу това синовете им се учили на панакида, върху която учителят написвал азбуката и различни молитви, защото бащите не били в състояние да купят часослов, който струвал тогава двадесет пиастра (1 сребърна рубла).

След това българите започват да строят училища, заменят старите книги с таблици на български език. Първите училища били в Русчук, в Габрово, в Копривщица и в Панагюрище. За новоустроените училища били нужни светски учители и такива учители станали възпитаниците на гръцките училища, почерпили мъдрост от Сократ и Демостен, сеятели на гръцки дух върху българска почва. Те наричали варварско всичко народно и възхвалявали само гръцките мъдреци. Такива учители били Райно Попович, учител в Карлово, Емануил Васкидович в Свищов и др. Забележително лице сред тях е бил Неофит Рилец, направил големи услуги на българското просвещение. Той превел евангелието на български език, съставил българо-гръцки речник, който Академията на науките се готви да издаде. Издал е славянска христоматия и т.н. Но и Неофит, възпитаник на гръцките училища, не можел да не внесе гръцко влияние в българския живот и особено в своите трудове – например „Разговори гръко-български" и „Гръцка граматика", печатани през 1835 година в Белград и издадени за сметка на сръбския княз Милош Обренович. Знанията, които гръцките учители преподавали на учениците, били най-уродливи: те казвали, че само знаещият гръцки език и челият класиците не е варварин, а всички останали са варвари. Като четял на децата всеобща география, която се състояла всичко от три печатни коли (а гръцката – от 15), учителят споменавал с презрение почти всички народности с изключение на Франция. Гръцката география разказвала за Русия като за дива и необразована държава, чиито жители пасат трева и само дето не ходят на четири крака. За площта на руската земя и за броя на жителите ѝ нямало и помен; посочвало се само, че в Русия живеели гръцки колонисти, и то в такъв брой, който едва ли не превишавал самия руски народ. Споменавали, че в Русия има много гръцки черкви и манастири, поради което византийските императори уж били подарили своя герб на руските царе. От градовете се споменавали само Петруполис (Петербург), Мосха, Таганрогион, Одису и Теодосия. Същото се казвало и за другите европейски държави; а пък за българите, сърбите и черногорците почти нищо не знаели.

Всеобщата история също така преминавали в десет урока, но затова пък историята на Елада и гръцката митология били главните извори на образованието.

В такива училища се образовали българските учители, които налагали на главите си учителската шапка[1].

Това продължило до четиридесетте години, ко-

[1] Шапка (тубура) висока шест вершка; правела се от картон, обвит с черно сукно. (*Бел. на Л. Каравелов*)

гато в България се явил Н. Геров, възпитаник на Ришельовския лицей, и тогава работата тръгнала по друг начин. Гръцките буквари били изхвърлени, писмовниците и калиграфиите били накъсани, дървените панакиди били изгорени, появила се хартията, появили се тетрадките, започнала да се изучава българска граматика, свещена история, катехизис, история и география. Децата погнали гъските, ощипвали им крилете, правели си пера; из всички къщи варели мастило и купували мастилници. Навсякъде се разнесла мълвата, че от Московията е пристигнал учител, и около Геров се събрали доста ученици не само от Копривщица, където той живеел, но и от далечни краища – напр. Враня[2], Адрианопол, Плевен, Калофер и др. При Н. Геров учениците намерили това, което желаели, защото Геров напълно удовлетворявал тогавашните изисквания. След Геров от Русия пристигнали и други: Михайловски, Ботйов от Калофер, Касапски, Чинтулов, отец Афанасий, възпитаник на Одеската семинария, както казват, убит от гърците, и др.

И ето, започнало истинското Българско възраждане, а заедно с него започнала и литературната деятелност. Един от първите, които съдействали за пробуждането на българите, бил Венелин. Когато неговите критически изследвания за българите се появили на български език, то българите започнали да гледат на него с някакво особено благоговение. Достатъчно било дори само това, че в неговата книга се говорело за българите, тъй като до него в нито една книга българите не срещали думите българин и България. Самият Венелин станал идеал за учениците. За неговата личност се водели спорове между учениците: един

[2] Враня се намира в Северна Македония, недалеч от Албания. (*Бел. на Л. Каравелов*)

казвал, че Венелин е българин, друг, чел неговото жизнеописание, неохотно твърдял, че бащата на Венелин е карпатски славянин, но че майка му, вече без никакво съмнение, е българка, тъй като в жизнеописанието му не се говори нищо за неговата майка. Трети разказвал, че умирайки, Венелин плакал не защото умирал, а защото не можал да завърши българската си граматика. Говорело се, че с Венелин живеел един доктор, който го лекувал, и понеже видял, че лекарствата не помагат, започнал да го лекува така, както лекували Александър Македонски, а именно: разпрали корема на едно магаре, сложили вътре Венелин, който живял там цяла неделя, занимавайки се с граматика; говорело се, че умирайки, Венелин се молел на св. Кирил и Методий да научат всички българи на славянско или, както се изразявали тогава, българо-словенско писмо. Смисълът на Венелиновите съчинения е бил разбираем може би само за учениците на Геров – за народа те били неразбираеми; на народа били нужни не критически разсъждения, а прости разкази за неговата история и тази история той намерил в „Царственика“ на Х. Дупничанин – история на народа в прости, разбираеми за него разкази, и затова те имали голямо влияние върху развитието му. Омразата към гърците, временно заспала, се пробудила с нова сила. За Крум, победителя на гърците, учениците съчинявали похвални песни и оди, разказвали на бащите и майките си за неговите подвизи и за войните против гърците, четели им за Самуила, българския цар, и за Василий, който изваждал очите на пленените българи и оставял на сто души по един еднок, за да бъдат тези хора драгомани при завръщането в родината. Като слушали това, майките плачели, бащите се чудели на това зверство, а синовете се кълнели да отмъстят на гърците за своите нещастни деди. „Царственикът“ можете да го намери-

те и сега у всеки грамотен българин. И ето че се събудила любовта към своето, родното и името на гърка отново станало омразно. Гръцките книги били изгорени или скрити и заменени със славянски; в черквите, където четели по гръцки, младежите тихомълком вземали от певеца (псалта) гръцката книга и я хвърляли в печката и певецът, като не можел да намери книгата, по неволя бил длъжен да чете на славянски. В това народно движение е особено важно обстоятелството, че българските свещеници съчувствували на просветителските стремежи у новите учители и заедно с тях се стараели да развиват у народа любов към родното и въставали срещу ония, които се придържали към стария метод. А гръцките епископи, под чието началство били свещениците, се стараели да възпрепятствуват това движение. Към тях се присъединили и погърчилите се българи, и градските чорбаджии и те забранили на учителите и свещениците да учат децата на български език и да четат в черква на варварско наречие. Но като видели, че техните забрани не въздействуват и че българите и българските свещеници не слушат нито епископите, нито чорбаджиите, те се обърнали към пашите, градските губернатори, и с тяхно съдействие правели арести, изпращали на заточение, закривали училища, даже подкупвали убийци и убивали непокорните българи. Но тези мерки още повече ускорили хода на движението. Селските старейшини, свещениците, народът, а впоследствие и самите градски чорбаджии – с една дума, цяла България застанала зад учените млади българи. Българите започнали да се обръщат към турците и търсели тяхната помощ, съдействието им. Гърците отговаряли на това с обвинения срещу българите – смущавали били обществения ред; говорели, че сам бог забранява да се чете в черквите на славянски език, че българите търсят архипастири на своя народ, но бог също се съпротивлява на това, както и Мохамед, който забранява длъжността кадия имолла да се заема от циганин. По-нататък те уведомявали турското правителство, че от българското движение може да се достигне до разрушаване на Отоманската империя и тъй като по-голямата част от българите се възпитават в Русия, то Русия ще ги употреби като оръдие за покоряването на Турция. Щом било споменато името Русия, турците подали ръка на гърците и въстанали срещу българите. Пашата идвал при учителя, питал го къде се е възпитавал – ако в Русия, то той трябвало незабавно да напусне Турция.

При такива обстоятелства започнал да се възражда българският народ и се започнала българската литература!

Ако не смятаме ония вестници и списания, които се появявали само в няколко броя, а после спирали, то от 1847 до 1857 г. единствен български вестник е бил Цариградски вестник. После се появили Български книжици, България, Дунавски лебед, Вестник на естествените науки (издава се в Пловдив). Най-сетне българският комитет в Болград ще започне издаването на две списания Просвещение и Съюз под редакцията на В. Попович, студент от Московския университет. Даже турското правителство, както обявява Цариградски вестник, има намерение да издава български вестник. Ние си обясняваме появата на този вестник със следващите съображения. Известно е, че в Константинопол се издава български вестник България под редакцията на Д. Цанков и че този вестник е излизал до 1891 г. със средства на католическата пропаганда, която се стараела да разпространява унията и католицизма, обещавайки съдействието на император Наполеон както в рели-

гиозно, така и в политическо и финансово отношение. От само себе си се разбира, че много бедни, разорени почти до просяшка тояга българи се хвърлили в обятията на католическата черква, търсейки защита и покровителство с единствено условие – католиците да не изменят техните църковни обреди. Българинът, който трябва да отпътува от Константинопол, е длъжен да получи паспорт, но понеже получаването е много трудно и трябва да се похарчат доста пари, то католиците се заели с тази работа. Те поръчали на някакъв поляк, живеещ в Галата, да бъде посредник между правителството и българите и да издава паспорт само ако българинът склонел да приеме унията. Те освободили от затвора много невинни жертви на турското правосъдие; подарили на униатите черква в Пера; давали на бедните хляб и пари, помагали пред съда, а за българина това е най-важна подкрепа при неуредиците на турското съдопроизводство. Българите започнали да преминават към униатите. Някои благоразумни и разсъдителни люде съветвали своите братя да почакат, обещавали да издействуват от цариградския патриарх привилегии за българския народ и да измолят от руския посланик защита. Но времето вървяло и работата скоро взела друго направление. Българските първосвещеници Иларион и Авксентий били осъдени на заточение и българите от всички краища на Цариград се стекли да защищават своите архипастири, готови даже да умрат за тях. Между защитниците били и униатите. Българските архипастири се обърнали към народа със слово и тази кратка реч така силно въздействувала на българите, че униатите със сълзи на очи молели за прошка. Цанков католика обвинили в нехайство и се отказали да му помагат – затова трябвало временно да се прекрати вестник България. Ала на католиците бил нужен орган и те се обърнали към редактора на Дунавски лебед; като не успели да го привлекат на своя страна, постарали се да склонят Бурмов, редактора на Български книжици, но и Бурмов, както и Раковски, се оказал ненадежден човек и католиците останали без помощник. И чудно ли е, че след всички тези несполуки католиците имат намерение да се обърнат към турското правителство и вестникът (който ще излиза – б. пр.) под покровителството на Портата ще е несъмнено органът на католиците. Но няма никакво съмнение и в това, че в издаваните от българите вестници ще се яви съответен отпор срещу католическо-турския орган. Има доста български вестници и не може да се отрече, че наскоро те ще имат светло бъдеще.

Ето списъка на тези списания:

Цариградски вестник – седмичен вестник, политически и литературен, излиза всяка събота в една печатна кола голям формат (цена 7 р. с., с препратка до всички градове на Турция, Русия и Австрия). Редактор А. Екзарх. Издава се в Константинопол. Абонирането става в самата редакция и в Одеса, в кантората на българина С. Тошкович, на ул. „Италианска". Цариградски вестник е лист без никаква насока, въпреки че редакторът му цели да допринесе полза на своя народ.

България – вестник политически и литературен. Излиза три пъти седмично, в събота, сряда и понеделник. Съботният брой е в голям формат, останалите два – в малък (цена 7 р. с.); редактор Д. Цанков. Издава се в Константинопол. Абонирането става в редакцията, в Пера. От самото си начало България е била най-ревностна защитница на българските интереси, мъжествено е отстоявала правата на народа; насоката ѝ била в чисто народен дух и в духа на съвременната наука, но това не продължило дълго – тя ста-

нала орган на католиците и българите престанали да я получават, както се отказали и от Цариградски вестник, не намирайки в него съчувствие към народното движение. Ала както и да е, все пак в началото си България имала голямо влияние в пробуждането на българите, съдействувала за разпространението на знанията и първа повела народа по пътя на самосъзнанието. Сега България отново се яви със своето старо направление; г. Цанков среща, както по-преди, всеобщо съчувствие сред учените българи.

Български книжици – списание литературно и политическо, излиза два пъти в месеца (цена с препратката 9 р. с.); редактор Найденов. Издава се в Константинопол. Абонирането за Русия става в кантората на Тошкович, на ул. „Италианска". Отначало редактор на Книжиците бил Д. Мутев, учен човек, който започнал да помества в своето списание много хубави преводни и оригинални статии. Списанието било посрещнато с радост и мнозина се абонирали за него, обаче никой не го четял. Статиите, поместени в Български книжици, били за простия българин твърде недостъпни, а за учения – твърде слаби; например всичко написано от Кръстевич за българската граматика или от Н. Чалъков за кометите. В Български книжици изобщо имало малко живот, нямало я оная жива реч, която единствено може да разбуди човека и да го въведе в света на живия интерес. Сменили се трима редактори, а списанието си останало все със същата насока. В 1860 г. Български книжици попаднаха в ръцете на Бурмов, който даде на списанието по-добра насока, но поради различни обстоятелства в 1862 г. Бурмов бе длъжен да предаде редакцията на Найденов, който, както се вижда от последните книжки на списанието, едва ли ще бъде в състояние да продължи.

Дунавски лебед – седмичен вестник, политически и литературен; излиза в събота в една печатна кола (цена 6 руб. среб.); редактор Раковски. Издава се в Белград, в Сърбия. Абонирането става в редакцията на вестника. Дунавски лебед спечели съчувствие още със самата си поява. Вестникът е защитник на народните права и интереси. С горещ патриотизъм, достигащ понякога до фанатизъм, Раковски въстана срещу католиците, турците и гърците, с една дума, срещу всички, които действуваха във вреда на българите и православието. Дунавски лебед започна да се разпространява в голямо количество екземпляри, толкова повече че политическите му статии се печатат на 2 езика – на български и френски.

За новите списания: Просвещение и Съюз, които ще се издават в Белград под редакцията на В. Попович, ние не можем да кажем нищо положително освен това, че редакторът им обещава да съдействува за разпространението на образованието в България. Просвещение като педагогическо списание ще служи за ръководство както на учениците, така и на учителите. Редакцията приема научни статии – както оригинални, така и преводни, – стихотворения, повести, романи из българския живот, статии за българската граматика и историята на езика. Освен това редакцията приема статии и на други славянски езици, само ако тези статии засягат българската история, литература, език и изобщо българските интереси. Цената на Просвещение е 3 р. среб. Съюз ще се издава на два езика: български и молдавски, и в него ще се поместват статии само по местни въпроси. Цена 3 р. среб. Абонирането става в Белград.

По такъв начин започна журналистиката в България, появиха се органи на обществения живот и можем да се надяваме, че в общия стремеж към просвещение списанията скоро ще се превърнат във всеобща

потребност и ще получат от народа нов живот. Журналистиката и народната просвета ще тръгнат редом и по такъв начин ще се опират една на друга. В България, при бедственото положение на народа, при неуредиците на турското съдопроизводство и на държавните постановления, от които народът търпи и студ, и глад, при гоненията, които търпи от гърците, народът строи училища, наема учители, плаща им от 300 до 1200 сребърни рубли и науката среща все повече и повече съчувствие, и то предимно в селата. Село от петдесет къщи наема учител и му плаща прилична сума пари; умира българин, който няма наследник, и неговите съселяни решават имуществото му да се вложи в касата на училището. Съд ли има между жителите, съдещите се са длъжни да платят глоба на училищната каса, в противен случай обвиняемият се предава на турския съд. Съществува повсеместно убеждение, че животът на неграмотния човек е тягостен, а и пред бога той трябва да отговаря защо не се е научил да чете и пише. Между народа се разпространява една фантастична приказка за Петър Велики. Говори се, че уж император Петър I забранил да се женят тия, които не са грамотни.

Читалища (обществени библиотеки) са открити в Константинопол, Букурещ, Велес, в Солун и Болград. През 1857 г. в Пловдив се основа общество с цел да се печатат различни книги, които отдавна се печатали във Виена, Нови Сад, Загреб, а сега в Белград. Обществото откри няколко дюкяна в Пловдив, Търново, Велес и др. Началник на обществото е Хр. Данов. Освен това Английското библейско общество в Пловдив е открило магазин, където се търгува с библейски църковни книги. При това положение на народното просвещение журналистиката обязателно трябва да придобие голямо значение. Сърбия, Херцеговина, Босна и Черна гора започват друг живот и увличат след себе си България. И много важно би било, ако в тази минута начело на българската журналистика застане не само истински просветен човек, но и истински син на своя народ.

БЪЛГАРСКА КНИЖНИНА

Сваки по свом начину, а магарац по старински

(СРЪБСКА ПОСЛОВИЦА)

„НОВОБЪЛГАРСКА СБИРКА"

от Райка Жинзифова. Москва, 1863, in 8°, 186 стр.

Преди да начнем да говорим за „Новобългарската сбирка", трябва по-напред да кажем няколко думи за българската книжнина. Не е завидно положението на българската книжнина: в Турция я гони бедността, а в Русия незнанието на българският език и съвършеното невнимание към славянските дела. Така също нашата книжнина се намира към нашите писатели; тя им не гледа към лицето, но им показва гърбът си и затова писателите и книжнината не могат да се сближат, не могат да съчувствуват един другиму. Сега българите имат много съчинения, много се е напечатало и писало досега, но от това България има малко полза, малко полза е добила и българската наука, а народът не е можал да спечели нищо.

От тридесетте и петдесетте години в България имаше школи, които се наричаха алилодидактически. Момци, които се образоваха в тия школи, ако и да изучаваха по-добре гръцкият език, а своят българcки оставяха за после, ако и да подражаваха на елинските писатели (класици) и говореха не инак, ами плетяха дълбоки и големи виражения – но ние трябва да им дадем справедливост – тия пишеха и печатаха книги на по-прост и по-понятен български език. Ние говорим за почтените трудове на отца Неофита, Сапунова и други. Но от петдесета година у нас се появиха люде, които бяха знакоми със славянските наречия, а особено с древнославянският език. Тия млади учени бяха същи славяни и по образованието си стояха много по-горе от гръцките алилодидактически ученици; тия словом и делом и помишлением се трудеха да разпространят знание между народът и с това да го възкресят от дълговечният сън, горещо се захванаха за работа и с юначество се бореха против гърците, за да увардят народните интереси. Но щом тия учени се взимаха за перо и искаха със своите трудове да помогнат на народното развитие, то развалаха и това, щото вече направили; твърде горещият им патриотизъм (любов народна) мешаваше да гледат просто и истинно на предметите.

За да докажат на Добровский и на другите учени, че древнославянският език не е ни сръбски, ни руски, ни чешки, но е български, тия начнаха да дават на новобългарският език древнославянско разположение (конструкция), налепиха го с юсове и там, дето трябва, и там, дето не трябва, напр. в имената существителни, прилагателни и местоименията, във винителния падеж на женският род, в първото лице единствено число и в третото множествено число на глаголите, с едно слово да кажем – навсякъде, дето в древнославянският език писали Ѫ, когато в новобългарският тук се чуе А и в имениt., и във винит. падеж, така и в глаголите. Истина, в някои места в България тук се чуе Ѫ, но юсът се чуе и в имениt., и във винит. падеж, така също и в глаголите. В Габрово, Търново и др. всичките глаголи, които се окончават на А и Я, са А като Ѫ, а Я като Ѭ; така също и в имената существителни, прилагателни и местоименията буква А на конецът се произнася като Ѫ. Напр. водѫ, бодѫ, леѭ пиѭ, майкѫ, сестрѫ и пр. В средата на думите нашите учени пишат Ъ, Ь и Ѫ, а ние видим, че тия букви в българският език имат единакови звукове, наприм. пишат

крьвь и кървь, крьстъ и кърсть и рѫка, а народът ги произнеси: кѫрвь или крѫвъ, кѫрстъ или крѫстъ и рѫка. Освен това нашите учени създали още падежи, двойствени числа, причастия и пр.; пишат Ы, Ь и Ї, а най-смешно е това, че тям им не стигнали и тия букви, ами притурили още ЪІ. Като разгледаш всичкото това и вземаш да четеш техните трудове, то ти дохожда и на ума нашето положение и казваш: господи! Докога щем да бъдем деца, не щем ли и ние някога да бъдем, както и другите люде! И така нашите учени мъже направили езикът ни така варварски, щото и самият писател често не може да разбере това, щото го е вразумил господ да напише на книга.

Един из майсторите на българският език бил Найден Геров, който дошъл в България по-напред от другите славянисти. Той сковал за своите ученици българска граматика, която се отличаваше от другите, които се появиха после нея, с това, че тя беше по-проста и по-понятна, но никак не българска граматика, а граматика полуславянска-полубългарска – и полуруска (Востокова). Найден Геров взел Востоковата граматика, превел я на български език, дал ѝ име „Българска граматика“, съкратил падежите, сиреч из седемте руски падежи оставил само четири, попреправил малко глаголите (притурил времена из старославянската граматика) и захванал да чете на учениците си книжовните мъдрости. На Герова не му трябвало да знае разбират ли учениците му неговата граматика, не се трудил да им покаже правилата, законът и историята на езикът ни, но желал да ги учи граматика само затова, че и русите учат децата си граматика. И в Геровата граматика, както и в граматиката на Востокова, на първата страница стърчи ръжта на Востокова, на първата страница стърчи ръж-

от това се види, че целта Герова не била да изложи законите (или правилата) на езикът, но написал граматика, по правилата на която майките да учат децата си да говорят, а ние знаем, че майките ни знаят езикът си много по-добре от всичките геровци, груевци, кръстевичевци и пр.

Още е за чудо и това, че правилата на Геровата граматика са написани не по правилата на същата граматика, а на други някакъв си език. После всичкото това ние можем да кажем, че г. Геров и сам не знае що е граматика и защо хората учат граматика. На Геровата кола се возят почти всичките наши учени, почти всичките наши писачи, всички се мъчат да размътят и развалят езикът ни повече и повече. Ако да вземете три книги, написани от различни люде, то в тях ще намерите голяма разлика, но тая разлика излиза от това, че един употреблява в книгата си чуждестранни думи, както турски, гръцки, френски и др.; пък други тия думи взима из старославянският и руският език; а трети ги кове в ковачницата си, напр. българите нямат думи шадраван, аритметика, испорчено, логика и др., а ковачите ни изчукали: водоскок, числителница, изпърцано (?!) (в „Българ. книж.“, 1858 г., № 13) и мислителница (?!).

Но ако да прегледате разположението и правилата на езикът им, то няма да найдете никаква разлика – всичките са написани по геровското правописание. Истина, има някои си книжки, които се отличават от Геровите съчинения, но и тия куцат, както и Геров, ако и не с тоя крак. Всичките наши учени и полуучени се държат за разположението и правилата на старославянската, църковнославянската, руската и даже гръцката граматика и досега няма ни един писател, комуто господ да даде ум, та да държи за народният език и неговото разположение, да пише по народ-

ното разговорно слогосъчинение, което е създал самият народ; не се е намерил досега ни един благоразумен човек, дето да е написал половин книжка, която да може да разбере нашият българин, а един бяга нагоре, а друг бяга надоле. Трябва да се поучим ако не от другите народи, то барем от честните трудове на сръбският учен мъж Вука Стефановича Караджича и из неговите трудове да видим какви трябва да бъдат нашите съчинения, нашият език и граматика.

Ние казахме по-горе, че много се е напечатало досега на български език, но ако ни попитат: „Колко книги имате на езикът си?", трябва да отговорим: „Имаме две книги!" И наистина две книги имаме за светът и само из тия книги можем да изучим народният си език, народът си, неговата история и неговият дух – тия книги са безценните сборници от народни песни, които са събрани от Миладинова и Верковича.

Мнозина трябва да викнат против нази: „Ами нима нямаме „Български книжици", всеобщи истории, землеописания, трепетничета, календарчета и много други?" На такъв въпрос ние ще отговорим така: от 1858 и до 1861 година в „Българските книжици" са се напечатали до сто статии, но из тях няма ни една, която да може да се нарече българско съчинение.

Един из нашите писачи взел французка повест, променил Луиза на Цветана, Людовик на Драган, Париж на Търново и станала „Сирота Цветана", побългарена от Йоакима Груева... Нам се чини, че такива глупости правят само шарлатаните, а честен човек никога не ще да позволи на себе си да прави такива шарлатанства; честен човек не ще да краде чуждите съчинения и да ги издава за народът си: изпърво, че на такъва човек гледат като на литературни крадец (обирач), а, второ, че той със своите глупости безчести народът си. Френецът не може да бъде българин и българинът – френец; Цветана не може да е Луиза, и Луиза – Цветана. Същото така френският народен дух, френските обичаи и нрави не можат да бъдат еднакви и у българите. Колкото за другите статии в „Българските книжици", ние ще да кажем само това, че от Йоакима Груева до Касапскаго не е твърде далеч – какъвто Петър, такъва и Павел или – вземи едного за краката, та бий другият по главата – казват българските пословици. Такива са и всичките наши учени, такъв е и г. Жинзифов и неговата „Новобългарска сбирка".

Каква е тая книга „Новобългарска сбирка"?

„Новобългарската сбирка" е сборник от преводи: от древнославянски език „Слово о полку Игореве"; от старочешки „Краледворската ръкопис" (Bikopia kralodvorsky) и няколко малорусийски стихотворения из „Кобзарят" на Шевченка, и освен тия преводи, притурени още четири самобивши (оригинални) стихотворения със заглавие „Новобългарска гусла", които са съчинени от самият Райка Жинзифова. Жинзифов е имал твърде добро намерение, той искал да упознае българите с другите славянски народи и с тяхната книжнина – целта негова била прекрасна, но достигнал ли Жинзифов своята цел – ние щем видим по-доле.

„Новобългарската сбирка" не изпълни нашето желание: изпърво – тая книга е лошо събрана, второ – лошо преведена. За да упознаем българите с общославянските книжнини, без никакво съмнение, никакви други паметници не можеха толкова добре да ни удовлетворят, както преводът на „Слово о полку Игореве" и „Краледворската ръкопис"; тия преводи щяха да принесат на българите голяма полза, ако да беше изпълнил г. Жинзифов добросъвестно своят труд. Не беше ли по-добре наместо своите не твърде поетически стихотворения да помести същият образец (текст) на „Краледворс-

ката ръкопис" и наместо своят неверни превод да пре-печата ако не преводът на Петковича (в Известия Академии наук), то непременно прекрасният превод на г. Срезневский (Извес. Ак. наук). Също така наместо да оха, да аха в своето предисловие, че проклетите гърци може да са изгорили нашите стари паметници, както и немците може да са сторили чешките, г. Жинзифов трябваше да се потруди да упознае българите с историческото значение и литературното достойнство на тия паметници. Г. Жинзифов пише в своето предисловие: „Който иска по-добре да се познакоми с тия паметници, нека се обърне към тия учени: към Добровский, Мейера, Дамберга, Палацкий, Шани: към Добровский, Мейера, Дамберга, Палацкий, Шафарика, Слободи и др., и тия да го познакомят с „Краледворската ръкопис"; и който иска да се познакоми със „Слово о полку Игореве", нека се обърне към Мусин-Пушкина, Болотова, Карамзина, Шишкова, Востокова, Калайдовича, Сахарова, Максимовича, Шевирева и др.

Сега не знаем лично ли да се обърнем към тия учени мъже и да ги помолим да ни разкажат за историческото и литературното достойнство на тия паметници, или да се обърнем към техните трудове, сир. да прочетем техните съчинения. Ако се обърнем лично, то мнозина от тия учени отдавна са измрели и ние не ще можем да изпълним своето желание; ако ли към техните трудове, то г. Жинзифов трябваше да каже де са техните съчинения, на какъв език са напечатани, писани, в коя година, в кой журнал и с какво заглавие. За „Краледворската ръкопис" е писал г. Срезневский („Журнал Министерства Народнаго Просвещения, 1840 г., № 12") и г. Жинзифов щеше честно да направи, ако кажеше за тая статия в своето предисловие, а още по-честно – ако я преведеше и напечаташе на български език. Г. Жинзифов не направил ни това, ни онова, той написал три предисловия и в тия предисловия няма друго нищо, само едно бръщолевене, охането и ахането, че горчиво било нашето прошедшее. Прошедшеето е за нас, г. Райко, загубено и да го върнем назад не можем и ако да охаме и ахаме, ние ще загубим и настоящето и тогава не ще да приготвим нищо и за бъдещето. Защо г. Жинзифов не е напечатал и същият образец на „Краледворската ръкопис" – ние трябва да накараме самият Жинзифов да говори за нас. Ето той що пише в предисловието си: „Нам много е жал, що мие не можехме редом с преводът си да напечатаме и първообразното того памятника на чешки език с кирилловски букви, защо чесите, как е познато, пишат с латински букви, но това не е наша погрешка като не можехме на изпълниме желята си..." (стр. 63). Ето, братя българи, каква полза може да ни донесе глупавият патриотизъм и заръждавялото славянофилство; всякой человек трябва да обича своят народ, но да обичаме народът си не ще да се рече да правим глупости. Латинските букви не дават на нашите учени да си изпълняват добросъвестно своите трудове! Науката е истинна и затова тя не може да търпи никакъв патриотизъм, никакви криви пътища; никога науката не трябва да обича или да ненавижда някого, но безпристрастно да дава всякому похвала по делам его, навсякъде да се труди да намери истината. Само у гърците съществува патриотическа наука, но такава наука е лъжовна (калп), както са калпави и самите гърци.

Сега да кажем няколко думи за верността на Жинзифовият превод и за езикът, на който е написана „Сбирката" му. Каквото казва сам г. Жинзифов в предисловията ѝ, той не се трудил да преведе вярно паметниците, но искал само да подбуди другите българи, които знаят по-добре своят народни език и които са по-добре знакоми с древнославянските паметници, та дано тия ги преведат „по-вярно, по-

рамно и по-пълно спроти духа нашего народнаго езика" (стр. 15 и 64). После такова детинско съзнание няма и що да кажем: преди нас самият съчинител укирливил безценното си име; сам казва на българите да не четат неговите съчинения, защото не са верни; а ние от своя страна трябва да преклоним главата си пред г. Жинзифова и пред неговите велики самопожертвувания. Г. Жинзифов ни доказва, че да бъде човек съчинител е много лесно – можем да превеждаме, да печатаме, да апцуваме гърците, немците и др. – и всичко само за това, за да кажем после: „И аз нямам нищо народно!" Ако г. Жинзифов детински откровено казва, че неговият превод не чини ни пара, то и ние детински откровено трябва да кажем, че образецът на „Слово о полку Игореве", който е напечатан в конецът на преводът му, ще бъде по-понятен и много добре ще да упознае българите със „Словото", нежели самият превод. Колкото за „Краледворската ръкопис", то можем да кажем само това, че като прегледаш преводът на г. Срезневский и го сравниш с превода Жинзифовски, то човек ще да дойде до такова заключение: г. Жинзифову не трябвало и да се труди, когато имаме на български език такъв превод като преводът на г. Срезневский.

Сега да преминем към Шевченка. Да четем, да изучаваме и даже да превеждаме стихотворения на Шевченка – ние мислим, че нищо не може да бъде по-добро от това, но имаме въпрос: що ще излезе от това?

В историята на литературата има правило, че да превежда човек някое съчинение, то трябва по-напред да го проникне, трябва да го изучи и премели в главата си, но даже и това правило не може да се отнесе към Шевченка. Да изучиш и проникнеш Шевченковите съчинения никак не можеш, а да го разбереш, трябва изпърво да преживееш, да престрадаеш това, щото е преживял, престрадал Шевченко. С една дума да кажем, трябва всякоя Шевченкова песен да бъде история на една част на твоят живот, трябва да пораснеш колкото Шевченко, а това може да достигне не всеки, а най-малко г. Жинзифов.

Който желае да види пример от достойните преводи Жинзифови, нека се потруди да прочете долуследующите стихове:

Некуга я сум го мерил
Да би не го мерил...
Бих разказал вашать макъ
Кой мене ще верват!
„Лъжит той", ще речат, „лъжит"
(Ак и не пред очи)
„Само по пусто си врѐвит
Хората он мамит"
Имаше си право люди!
Що ак (?) ви разкажам?
Ак сос сълзи макъ, тагъ
Я пред вас излиям?
Защо ви iе (?) у'секого
Има своя тага...

Нататък не можем и да продължаваме: тук се смесили тъга, тага, туга, тога, мъка, макъ, мака, мука, мока – и сам господ да слезе, няма да разбере.

Най-после в „Новобългарската сбирка" са поместени, както казахме по-горе, четири самобитни стихотворения г. Жинзифова. Руската газета „День" и нейният редактор полудял от радост, като видял г. Жинзифовите стихотворения и нарича ги прекрасни. Но това не е наша работа – всякой може да хвали това щото му харесва. И г. Аксаков похвалил г. Жинзифова. Всякой поет си има свое общество, а всякое общество свой поет, защо и славянофилското московско общест-

во да не направи г. Жинзифова свой поет? „Хората държат магарето да го яздят, а кравите го направили гайдурджия“ – казва българската пословица. Нашето мнение е такова, що стихотворенията на г. Жинзифова са нищо друго освен думи и думи без никаква мисъл, без никаква связ. Жинзифов се мъчил само да намери ритми, а повече нищо. Да покажем пример:

Ето преглед, ето Ука
Ето книга за душа,
Ето истинска наука
За да бидам без грях я
Так си велех я сам себе; (?)
Ся усмиваше оно,
Я държейки го при себе, (?)
Го целувах во чело.
Бог на помощ, майко младо,
Бог да те благослови!
Тебе той пазач, ограда,
С радост, младост да върви.
Сълнце сяйно, обърни ся
Надалеко кам друг край,
Кое природата кичи ся
С дърва, цветя като рай!
Исто так ли до две чеда
Млада майкя – погледни –
Любит, пазит так ли гледа
Ил у нея църни дни?
„О, мой милий! там е мачно
Тежак кърст си носат там,
Там е скърбно, тежко тажно, –
Я си мъчам – знаеш сам

и пр.

Един българин изнамерил, че стихотворенията на Райка Жинзифова не трябва да четем от началото

към конецът, а откъм конецът към началото; нам се чини, че това заключение не е твърде право, защото някои стихотворения чети, както щеш, и отгоре надолу и отдоле нагоре, пак нищо няма да разбереш. Но най-любопитно е това, че сам г. Жинзифов казва за своите съчинения, че тия нищо не чинят, и хвърга всичката вина на българският език и неговите наречия. Той, видите ли, за да набере ритми, пише на всичките български наречия и говори в предисловието си: „И така, мие мислиме, че не е наша погрешка, ако на читателите им се паднат да четат ръкà, водà, планинà, а другите сто рѝка, вòда, плàнина и пр. Исто така мие писахме път и пат, мъчно и мачно, ръка и рака. Харно ли мие сторихме или лошо – това е друго питане, само сакаме да кажем, щото тия разлики на езикът ни (не в езикът, г. Райко, а в наречията) бяха нам по-малко или повече (?!!!) познати, а не сет погреши от незнание“ (стр. 16). Откак г. Жинзифов измислил това ново правило да пишем на различни български наречия, той говори още така: „Още е далеко това време, кога сите българи ще пишат еднакво, без най-малка разлика. Що ще дойдит такво време вярваме (??!), и твърде вярваме (1), но кога, не ся знаит“... (стр. 16). Мисли може да има само у г. Жинзифова, а ние мислим, че дорде живее българският език, дотогава той не може да има постоянно правописание; той ще се развива, преобразува и изменява, а когато се развива и изменява, той не може да има постоянни правила и най-повече в правописанието. Само мъдрите езици като латинският, славянският, гръцкият (елинският) станали съвършени, защото вече свършили своят живот. У всякой народ се обогатява или осиромашава езикът, ако се образова или пада тоя народ, защото се изменяват и понятията му, с една дума да кажем – езикът върви заедно с образованието или па-

гението на народът. Българите са бедни с мисли и затова е беден и езикът им. В IX и X век българите имали такъв дух, такъв характер, с какъвто се являва и древнобългарският или древнославянският език; новият българин живее в други век и езикът му има други характер. Много пъти се е изменял българският народ от началото на своя живот и досега и затова са се изменявали и неговият език и граматика. Трябва ли ние да гоним древнославянският език? Трябва ли да даваме на езикът си древнославянско разположение? Затова ще поговорим в особена статия, като разгледаме граматиката на Груева и съдружие. А трябва ли да пишем на различни местни наречия, както е направил г. Жинзифов, затова ние ще кажем така: г. Жинзифов щеше да направи по-добре, ако да беше написал на македоно-българско наречие; с това той можеше да принесе нам голяма полза, защото щеше ни познакоми с богатството на нашият български език и неговото разнообразно развитие.

Трябва най-после да въздадем похвала г. Жинзифову за неговата любов към народът ни, за неговото истинско желание и благородно стремление, за да принесе на бедното ни отечество каква да е полза, но желаем да бъдат вторите му трудове по-полезни за българският народ.

ВУК СТЕФАНОВИЧ КАРАДЖИЧ

(ПОСВЕЩАВА СЕ НА ПАМЕТТА НА К. МИЛАДИНОВ)

На 20 януари 1864 година почина на 77-годишна възраст знаменитият сръбски учен Вук Стефанович Караджич. Името на Вук Караджич и неговите заслуги в областта на науката и живота са известни на всеки славянски учен. Той бе първият, който запозна Европа с превъзходните епически произведения на сърбите, с историята на сръбския език, с вярванията, обичаите и старините на своя народ. Макар Вук Караджич да не принадлежи към литературните знаменитости, действуващи на историческото и публицистическото поприще, неговата личност е тясно свързана с историческото развитие на Сърбия; за южния славянин тя трябва да бъде завинаги свята.

С появата на Вук Караджич се възражда сръбската писменост и литература и в продължение на повече от полувековната си честна, възвишена и разнообразна дейност Вук Караджич придвижва далеч напред и науката, и нравственото развитие на своя народ.

С една дума, той бе един от най-главните деятели и участници в достапаметното възраждане на сръбския народ и изобщо на южното славянство.

Ще предоставим на бъдещите биографи на Вук Караджич да определят значението на неговата литературна дейност и важността ѝ за европейската славянска наука. Сега бихме желали да разкрием някои подробности от неговия живот и да представим по възможност пълен списък на неговите трудове.

Вук Стефанович Караджич се родил през 1787 го-

дина, на 26 октомври, в село Тръшица, Задарски окръг, в Сръбското княжество. Бащата на Вук се казвал Стефан Йоксимов (Осипов), а майка му – Йегда Симова Зерпичева. Те били родом от Херцеговина и поради разбойническите нападения на турците против християните се преселили в Тръшица, където се надявали да намерят защита от сръбските юнаци (герои), които вече били започнали самостоятелен исторически живот и често вдигали знамето на въстанието против турците.

Родителите на Вук имали много деца, но всички те умирали и затова когато се родил Вук (Вълко), те нарочно го кръстили с това име, за да се страхуват вещиците от него и да не го отнемат от родителите му (Срезневский, Моск. сбор., 1864 г., стр. 342). Когато Вук малко поотраснал, чичо му Йефта (Ефрем) Савич започнал да го учи на четмо и писмо; след това родителите му го пратили да се учи в Лозницкия манастир, където от 1795 г. в новоуреденото училище се събирали деца от различни краища на сръбската земя. Вук не останал за дълго в това училище; по различни причини той бил длъжен да се върне в къщи и наскоро пак постъпил в Троношкия манастир. Първите учители по това време, че и до днес, първите разпространители на грамотността сред южните славяни били монасите и свещениците. Те събирали децата в манастирите и селските черкви и им преподавали азбуката и първите начала на знанията. Учението се ограничавало главно в наизустяването на молитви, на часослова, псалтира и апостола (деянията апостолски). Манастирските и църковните училища по това време никак не приличали на съответните днешни учреждения в княжество Сърбия. Между наставниците и учениците съществували най-прости братски отношения. Като заплата за учението учителят получавал вълна, сирене, брашно и т.н. Бащата обущар шиел обувки, а шивачът – расо за попа, а той учел неговия син, като освен това му заръчвал да върши къщната работа, както е било и с Вук. Вук пасял манастирските кози, а през свободното време трябвало да изучи наизуст малкото и велико повечерие, първия и седемнадесетия кафизъм на псалтира и различни канони, молитви и пр., за да може сетне да помага на свещеника в църковната служба. Като узнал бащата на Вук, че синът му пасе кози, прибрал го при себе си и решил, че е по-добре да му повери своето стадо, отколкото да го приставя на чуждото, макар и да съжалявал, че не му се удало да направи сина си свещеник.

Можем да предполагаме, че Вук е придобил много малко от домашното и манастирското образование, но затова пък из манастирските стени той излязъл с огромен запас от народни песни, които можал да научи от монасите и децата, събрани от различни места. Там той добре се запознал с разказите за древността и изобщо с народния бит на сърбите и там, сред манастирските стени, у него се зародила жаждата за знания; и тази жажда била толкова голяма, че пасейки бащиното стадо, той не преставал да се занимава и да задминава своите учители и възпитатели. В желанието си да помогне бащата купил на сина си няколко книжки – например „Житие Алексия, человека божия“ в стихове, „Жертва Авраамова“, „Месецослов“, „Требник“ (Моск. сборник, стр. 345) и после „Историография народа славянского“ от Мавроурбин, напечатана през 1722 г. в С. Петербург.

Още по това време Вук се ползувал с известност в своя окръг. По опелата той четял псалтира по-добре от самите свещеници, помагал в извършването на различни църковни служби и Вук го викали навсякъде – по сватби, при погребение и раждане, изобщо на различни

църковни и домашни церемонии. На младия Вук гледали с уважение, признавали го за учен, даже турците го наричали окумуш чоджук (учено момче). Когато Сюлейман бей Бегович пристигнал от Херцеговина в Тръшица да събира данъците, направил голяма чест на Вук, като седнал с него на една маса и го направил свой кятипин (писар). Но всичко това не удовлетворявало Вук: той се стремял по-нататък, желаел да придобие повече знания и молел баща си да го пусне да се учи в Срем, но баща му и особено майка му се възпротивили – те се страхували да не загубят единствения си син, и Вук трябвало да се покори на родителската воля. По време на сръбското въстание от 1804 г. бащата на Вук се присъединил към въстаниците, като оставил сина си в къщи; но сръбското опълчение го помолило да изпрати Вук, който със своите знания можел да им бъде много полезен – тогава старецът Стефан се върнал в къщи и изпратил вместо себе си младия Вук. И действително Вук като грамотен човек, нещо, което по това време било рядкост, получил почетно място на писар при известния предводител (воевода) на тогавашното въстание Юрич Чурчий. Това въстание завършило нещастно. Турците нападнали Ядарски срез, разорили го и го изгорили. По това време изгорял и Вуковият дом и бащата, останал без стада, които турците откарали, от заможен селянин изведнъж станал бедняк и Вук отново започнал да моли баща си да го пусне да се учи в Срем; заплашвал баща си, че в противен случай ще стане разбойник. В тези кървави времена всеки млад сърбин, ограбен или обиден от турците, отивал в планините и горите, ставал разбойник, поставяйки си една-единствена цел – да преследва турците и да се старае да ги прогони из родината си. Шумадия била сборище на тези мъжествени юнаци.

Уплашени, че синът им наистина може да загине, майката и бащата на Вук му позволили да замине за Срем, благословили го и го пуснали. Вук бил тогава 18-годишен. Дотогава той живеел, без да излиза от окръга си, и сега за първи път отивал далеко, далеко от родното място, от родителите и близките. (Срп. рјеч, I). Той заминал за Карловац и около две години изучавал латински, славянски и немски език и искал да постъпи в гимназия, но не го приели, понеже превишавал години. Вук бил тогава на около 20 години и се върнал в родния си край. Отначало постъпил писар при Яков Ненадович, а по-късно през същата година неговият роднина Ефрем Савич, заемащ сенаторско място в Белград, го взел при себе си и го направил писар в съвета. Като заел тази служба, Вук все пак не престанал да се занимава с наука – по това време учил немски език при Югович и го усвоил много добре. Освен немски Вук говорел добре руски, сръбски, български, разбирал чешки, полски и латински. В 1808 г. Вук заболял тежко. Отначало заболели ръцете и краката му, след това заболял особено тежко левият му крак – капачката на коляното зараснала о костта, кракът вече не можел да се движи и се наложило да бъде поставен на патерица. Вук трябвало да се прости с предимствата на здравия човек (Моск. сбор., стр. 348) и да понесе тежката болест, но тази болест се оказала полезна за науката. Да би бил здрав човек, Вук – със своя пламенен характер, със своята страстна любов към родината – нямало да остане в къщи и отново щял да се присъедини към въстаналите тогава юнаци, които след отчаяна борба с турците почти всички оставили костите си на бойното поле, и ако Вук бил с тях, науката щяла да загуби в негово лице един от великите си деятели.

През 1810 година след дълго лечение в Австрия Вук се върнал отново в Сърбия и постъпил учител в Белградското училище; през 1811 г. станал секретар в Крадовс-

ката митница; в 1812 г. бил изпратен в Неготин като комисар на съвета; там той тясно се сближил със знаменития и смел български юнак, хайдутина Велко Петрович, и снабден с препоръките на Кара Георги, се отправил към Молла паша Видински – в 1813 г. бил назначен от възстановеното правителство за съдия в Бързя паланка. Но тук той не се задържал дълго, защото турците отново нападнали сърбите, изгонили Кара Георги и Вук бил принуден да избяга заедно с него в Австрия и в края на 1813 г. пристигнал във Виена. Тук временно се прекратяват неговите административни занятия и пред него се отваря друга сфера за дейност: от държавен чиновник той се превръща в син на науката – по същия начин, както съдбата го беше направила от военен герой администратор. За спечелването на този велик учен науката е задължена на Копитар. Копитар, след като се запознал с Вук и видял в негово лице славянин, надарен с необикновени дарби, познавач на сръбския език и народния бит, заставил го да записва песни, приказки, пословици, поговорки – изобщо всичко, което се отнася до древния бит на народа, и да подготви всичко това за печат, а същевременно му предложил да се заеме със събиране на думи за сръбския речник (Српске пословице, стр. VII). Всеки може да разбере колко важно е било запознанството на Вук с Копитар. Може би без Копитар Вук не би бил Вук Караджич.

Със съдействието на Савко Чаркаджия Вук съставил първия сборник народни песни и го издал през 1814 г. във Виена под заглавие Мала простонародна славяносрпска пjесмарица. Грамаден бил успехът на тези песни; не можело той да не се отрази и върху литературата – с едно засилване на националното съзнание на народа, който бил автор на тези песни, и върху установяването на литературния език. Все по същото време той отпечатал своята малка граматика: Писменица српскога jезика по говору простога народа, Виена, 1814 година. Граматиката не се харесала много на Копитар – и естествено, защото това било само началото на по-обстойни и важни трудове. В 1818 г. Вук Караджич издал своя речник: Serbisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch, в началото на който била поместена и преработената граматика на сръбския език (стр. XXIX–LXX), която заслужава особено внимание заради ясното си, вярно и обстойно изложение. Яков Грим я превел на немски език в 1824 г. (Wuk's Stephanowitch, Kleine Serbische Grimm. Leipzig und Berlin, 1824, 8°, стр. LXXII, 104.)

И така, изминали се не повече от шест години, откак Вук излязъл на литературното поприще, но за него този кратък период бил достатъчен, за да създаде много забележителни трудове и да пристъпи към редица научни замисли, обещаващи обилна жетва за родната наука.

Сърбите и българите имат един обичай, подобен на който се среща на някои места в Украйна и Белорусия: сгодяват деца и когато те достигнат пълнолетие, венчават ги. Имало обичай, казва Вук, да сгодяват пеленачета и даже още неродени деца: когато две жени били бременни, те се уговаряли, че ако едната роди момче, а другата момиче, ще ги венчеят (Ковчежић, стр. 43). Така било и с Вук. Когато Вук бил на не повече от 7 години, родителите му се сватосали с родителите на едно момиче от Тръшица на име Ружица и се условили да венчеят младите; чрез този странен съюз Стефан искал да привърже сина си към родното огнище. Болестта не позволила на Вук да изпълни волята на родителите си и когато се лекувал в Австрия, родителите на Ружица му писали – или да пристигне и да встъпи в брачен съюз с дъщеря им, или да даде на девойката разрешение да се омъжи за друг. Вук им отго-

ворил, че болестта му така се е развила, че той едва ли някога ще се ожени; и Ружица се омъжила. Но когато оздравял, Вук изменил своето намерение да остане ерген и в 1818 г. се оженил за дъщерята на виенския немец Крамер, с чието семейство се запознал още в 1813 г.

Анна Крамер била жена, напълно достойна да носи името на своя мъж. По думите на самия Вук (Моск. сбор., стр. 351) тя му помагала във всичко като истински другар и като се стараела той да напредне на литературното поприще, уговорила го да живее във Виена и го заставила да работи.

В 1819 г. Вук заминал през Краков за Русия, посетил Харков, Киев, Москва и на края Петербург, запознал се с руски професори и учени, сближил се с Погодин, Срезневский и Востоков. В Петербург Вук бил поканен от Английското библейско дружество да преведе на сръбски език „Новият завет", който дружеството искало да напечата на свои разноски. Вук знаел отлично както своя сръбски език, така и славянските езици, и откъм тази страна неговият превод на „Новият завет" от древнославянски на сръбски език може да служи като образец за висше съвършенство. Според думите на един сърбин, който добре го познавал, Вук говорел, като че по книга четял; езикът му достигал до най-високите предели на съвършенството. Като се стремял да го разбират неговите слушатели, той умеел да се възползува не само от богатствата на църковнославянския и руския език, но и от народната реч, черпел от нея изрази, обрати, пословици и сравнения, които в неговата уста придобивали нова сила и свежест (писмо на И. С-ч от Белград).

В тази работа на Вук отново му помагал Копитар, който сравнил превода с Гриехсбаховия текст. Преводът, изпратен в Петербург, бил даден от Библейското дружество на Стойкович, сърбин по рождение, за да го свери с оригинала. Стойкович съобщил на дружеството, че преводът е негоден, започнал сам да превежда и от завист и долна спекулативност преправил Вуковия превод, предал го на дружеството за печат и така изопаченият превод излязъл в Лайпциг в 1834 г. (Издат. Таухпниц, 8°, 628 стр.) Сега именно Вук можел да покаже колко големи са неговите познания на сръбския език и колко е далеч изопаченият превод на Стойкович от превода на Вук. Той издал в Лайпциг откъси от своя труд под заглавие: Versionis Novi Testamenti serbicae specimen с предговор от филолога Ватер. Намерили се добросъвестни хора, които лесно доказали колко високо стои Вук в сръбската литература и колко нищожен е завистливият и низък Стойкович. Ето какво казва г. Кепен в своето съобщение до редакцията на Журнал мин. нар. просвещения: „Като познавам добросъвестността на Вук Стефанович, като познавам неуморното му усърдие и това как той с най-малко средства постоянно следва своя път и умее да се ползува от доброто и злото за постигане на целта си, как да не сравня неговия свещен, горещ стремеж към познание с онова чувство, което някога е въодушевлявало пътешествениците да откриват непознати страни; и ако е така, кой от любознателните съвременници не би желал да му даде хляб и сол за из път! Руската академия още миналата година му предостави възможност да си плати някои от дълговете, направени в полза на литературата." (Журн. мин. нар. просвещения, 1836 г., часть IX, Смесь, стр. 222.) Но в същото време се появили клеветници и гонители на Вук и Копитар, които се стремели да им причинят неприятности. Много претърпели тогава тези двама славни мъже. Обвинявали ги в тайни политически връзки с английското правителство чрез Библейското дружество, а преди това обвинявали Вук в панславизъм, кое-

то немалко се потвърждавало от присъдения му през 1826 г. от император Николай I златен медал.

След завръщането си от Русия Вук посетил Сърбия и намислил да основе няколко училища, но се сблъскал с различни несполуки и бил принуден да се върне във Виена. В това време сборникът с неговите песни бил разпродаден, а междувременно били събрани още много нови песни. Вук Караджич ги систематизирал и предал в цензурния комитет. Цензор по това време бил Копитар. Но поради някаква причина Вук не напечатал своя сборник във Виена, а го издал в Лайпциг през 1823 и 1824 г., изпратил книгите на Копитар, а сам тръгнал из Германия, където се запознал с много немски учени и писатели: Грим, Ватр, Райхенбах, Фатер, Бетигер и др., а във Ваймар – с Гьоте.

Междувременно Копитар, без да дочаква разрешение от правителството и завръщането на Вук, разпратил неговия сборник в Унгария, Сърбия, Черна гора, Русия, Чехия и до други славянски земи. Не се минало много време, и Вук заедно с Копитар били призовани от австрийското правителство и цензурния комитет на съд, защото без разрешение на цензурата продавали и изпращали книги по други държави, на други народи; но този процес благодарение на Копитаровото влияние бил прекратен и песните отново били пуснати в продажба. Когато недоволството на правителството позатихнало, Вук започнал издаването на сръбския алманах „Даница“, който се издавал от 1826 до 1834 г., като книжките му излизали без определен срок. Първата книжка и трите последни книжки излезли във Виена, а втората в Будин. Все около това време той напечатал две биографии, написани от него – едната на руския генерал Д. Х. Емануел, а другата на сръбския княз Милош Обренович. Последната книжка излязла още преди това на руски език с някои незначителни прибавки на Греч, направени против волята на Вук, а в 1828 г. Посарт я превел на немски език. По това време Вук събирал материал и даже в писането помагал на Леополд Ранкѐ, който тогава работел над своето съчинение „Die serbische Revolution“, преведено по-късно от Бартенев на руски език под заглавие „История Сербии“.

През 1828 г. Вук бил изпратен от княз Милош в Крагуевац, в тамошната законодателна комисия, която се занимавала с използването на народното обичайно право в новите европейски закони (Code Napoléon). Когато комисията завършила работата си, в 1830 г. Милош назначил Вук за председател на магистратурата в Белград и неговите околности; това място не допаднало на Вук и той подал до княза молба за уволнение, ала князът му отказал; тогава Вук сам се уволнил и се отправил през Дунав в Земун, където се намирало семейството му. Рагузкото правителство се обявило против Вук и искало да го изгони обратно в Сърбия, подозирайки го, че е пристигнал да настройва рагузките сърби против Австрия и да присъединява Рагуза и воеводството Сърбия към Сръбското княжество; а, от друга страна, и княз Милош се разсърдил на Вук заради произволното изоставяне на длъжността и помолил рагузкото правителство в името на собственото му спокойствие, заплашено от демагогските замисли на Вук, да отстрани последния от своята държава. Вук бил повикан на съд и след като го разпитали, бил признат за невинен и австрийското правителство му позволило да се засели там, където пожелае. Вук пристигнал във Виена. Милош също не му се сърдил дълго, напълно разбрал и високо оценил заслугите на Вук към Сърбия и през 1835 г. му отпуснал годишна пенсия от 400 гулдена, която княз Михаил Обренович значително повишил през 1840 г. Освен това Вук получавал парични суми от черногорския владетел, от граф Румянцев и

от Руската академия, която по ходатайство на министър Шишков от 1826 г. му изпращала всяка година по сто жълтици.

Вук Караджич, пише г. Кепен, започнал своите пътувания през 1834 година и с известна помощ от страна на императорската академия ги продължил и през 1835 година. Лете той пътува, а зиме се връща във Виена, където в семеен кръг подрежда новосъбраните материали (Журн. мин. нар. просв., 1836 г., часть XI, Смесь, стр. 221). Отново Вук събрал много песни и завръщайки се във Виена, подготвя тяхното IV издание. Същата година Вук посетил немски и славянски части на Европа, живял кратко време в Петербург, където се запознал с Петър II Негош, черногорски владетел, който го поканил при себе си в Черна гора. През 1835–1836 г. Вук посетил Черна гора и се опитал да основе там висше сръбско училище, записвал предания на черногорския народ, съставил книгата Српске пословице и рјечи и я напечатал в Цетине, в правителствената печатница (1836 г.) със съдействието на Филип Лучич (Срп. посл., стр. XXIV).

През 1836 година Вук направил ново пътуване из Унгария, Словения и Хърватско, в 1838 г. отново бил в Словения и Далмация, а в 1839 г. – в Сърбия. Милош тогава го нямало там, той бил изгонен от Сърбия в 1841 година – и Вук отпътувал от Сърбия заедно с руските пътешественици Княжевич и Надеждин, обиколил Далмация, Хърватско, Черна гора, Словения, Срем и Сърбия. Освен с досега посочените пътешественици, след като написал книга за Черна гора, Вук бил в тясна дружба с Попов. По времето на своето пътуване по славянските земи Попов се запознал с дъщерята на Вук, Вилхелмина, и искал да се ожени за нея, но сетне кой знае защо се отказал от своето намерение и заминал за Русия.

Извършеното от Караджич пътешествие го запознало още по-добре с географията, етнографията и топографията на сърбите и ползувайки събраните материали за черногорците, той издал на немски език очерк за Черна гора: Montenegro und die Montenegriner, Stussg и Tübing., 1837. Много научни институти отдавна били обърнали внимание на Вук Караджич и в 1823 година Философският факултет в Йена му връчил диплом на доктор по философия, след това Московското дружество на любителите на руската словесност и Краковското дружество на науките го направили свой член. По-късно бил приет за член на Гьотингенското общество на науките, на Московското и Одеското общество за история и старини, на Хърватското общество за история в Загреб и др.

Враговете на Вук и досега гледат да намалят неговата слава и всячески се стараят да докажат, че Вук съвместно с Копитар действувал против славянските интереси и православието. Един от славистите (славянофили) се изразил между другото по следния начин: „В своите съчинения той отхвърляше всяко общуване с църковнославянската и руската литература и изискваше сръбските писатели да се ограничават със стенографско, така да се каже, възпроизвеждане на родната реч: той ги съветваше даже при заемането на чужди думи да предпочитат (?!?) турските думи пред църковнославянските и руските (???).“ „Те (сърбите) забелязаха, че Вук избягваше преданието, свързващо ги с делото на св. Кирила (?), и че азбуката, изобретена от него, ги водеше право към възприемането на латинската азбука, която сред славяните е символ на католицизма“ (Рус. беседа, 1858, IV, в отдела за обзори, стр. 31–32). Но тази нагла лъжа се самоунищожава, защото всеки учен, познавач на сръбския език, знае, че Вук е писал на този език, който в настояще време се

говори от сърбите, т.е. на разговорен сръбски език; народните паметници са записани според народното произношение. С една дума, Вук не е имал никаква политическа или славянофилска цел; той работил за науката и добросъвестно е изпълнил своята задача. „Вук – пише И. С-ч – възстановил старинни изрази, усвоил за езика нови местни думи, като се ръководел винаги от добър вкус и дълбоко познаване на духа на сръбската народна реч" (Писмо от Белград).

От тринадесет деца на Вук са останали живи само две – синът му Димитър и дъщеря му Вилхелмина. Вук е дал на децата си добро образование. Синът му сега е професор в Белградската академия, а дъщеря му е известна в литературата със своите преводи на сръбските приказки на немски език, предварително прегледани от Яков Грим. В 1858 г. Вилхелмина се омъжи за белградския професор Букоманович, а след смъртта на мъжа си се върна във Виена при баща си, където живееше до неотдавна.

На 1/12 февруари 1864 г. се извършило погребението на Вук, на което имало много народ. „Целият учен свят се събра да изпрати праха на славния Нестор на сръбската литература – писа в. „Narod". – Славяни от Юг, Запад и Изток хвърляха в гроба на починалия по шепа пръст и казваха: „Вечная память!"

Обширните трудове на Вук Караджич могат да удивят всекиго, особено пък в такава страна, където подобни люде с подобна почтена деятелност са все още желана цел на просветената общественост. За да запознаем читателите с тези трудове, ще ги посочим в хронологически ред: Мала простонародна Славяносрпска pjесмарица (у Бечу, I издание през 1814, in 8°, 120; II – 1815, 202 стр.); Писменица српскога jезика по говору простога народа (у Бечу, 1814, 8°, XI, 106); Српски pjечник, истумачен њемачким и латинским pjечима, скупио и на свjет издао Вук Стефановић (у Бечу, 1818, 8°, XXXI, 828) – в предговора към речника е поместена сръбска граматика, преведена от Я. Грим на немски в 1824 г., с обширно въведение за славяните изобщо. Народне српске приповиjетке, написао В. С. (у Бечу, 1821, 8°, 48), извънредно рядко издание на някои от Давидовичевите епически песни (нòвини). В края на книгата са поместени сръбски загонетки (гатанки), стр. 33–48. Народне српске пjесме, скупио и на свjет издао Вук Стефановић Караџић, кн. I, II, III, у Липисци – 1823–1824 (кн. LXII, стр. 316; II, 305; III, 399), кн. IV у Бечу, 1833 (XLIV–352). Обширен отзив за този сборник с немски превод на песните от Копитар в Jahrbücher der Literatur, 1825, ч. XXX, 159–274. Талви-Gesänge der Serben, 2 т. От преводите на тези песни на немски език споменаваме Serbische Hochzeitlieder, herausg. v. W. Karadžić metrisch übersetzt und von einer Einleitung begleitet von Eng. Wesely. Pest, 1826, 8°, 96 стр. Освен това някои песни са преведени на немски език от Фатер, Герхарт, Талви, на чешки – от Челяковски (Slov. nar. pisne, Praga, 1822–1827, 8°, I–III) и Ханка (Čas. Česk. museum, 1829, 1830, 1832); на унгарски – Секач, на руски – Касторски (Лайпциг, 1838), Берг и М. П-и в „Отголоски славянской поэзии", в „Денница", издавана във Варшава от Добровски – 1842, 53 стр., 132 ssq.

Versionis Novi Testamenti serbicae specimina (Lipsiae, 1824); „Даница", алманах, където са поместени между другото статии за сръбския език, пет книги (I у Бечу, 1826; II, III, IV у Будиму в 1827, 1828, 1829: V пак у Бечу, 1834); Житие Ђорђа Арсениевича Емануиля (у Будиму, 1826); Српски буквар (у Бечу, 1827); Милош Обреновић, князь Сербии или: Грађа за српску историју нашега времена (у Будиму, 1828); Народне Српске пословице и друге различите, као оне у обичај узете рuјечи. Издао их Вук Стеф. Караџић (на Цетињу, 1836, 8°,

L + 326) – сръбските пословици били събрани още преди Вук от Йон Мушкатирович и първото им издание е виенското – 1787, а второто – будапещенското, 1807 г. Този сборник е незначителен, но все пак Караджич го е използвал (Срп. Посл., VII). Montenegro und die Montenegriner (Stuttgart und Tübingen, 1837); Отговор на ситнице језикословне И. Хаџића; Отговор Српскому Улаку (у Бечу, 1844) Вука Стеф. Караџића и Саве Текелије писма високопреосвјешеноме господину Платону Атанасковићу (у Бечу, 1845); Нови Завјет господа нашега Исуса Христа (у Бечу, 1847); Господину са два Крста (у Бечу, 1848); Ковчежић за историју, език и обичаје Срба сва три закона (у Бечу, I, 1849, in 12°, 154 стр.). В тази книга е поместено – първо, описание на сръбската провинция Бока Которска и, второ – сръбска сватба, плачове за умрелите и сръбски здравици (трапезни поздравления и благословии); Народне Српске пословице, издание 2-е (у Бечу, 1849); Српски Рјечник, изд. 2-е (у Бечу, 1852, in 8°, 862 стр.). Във второто си издание речникът е почти удвоен и е подобрен, но в първото издание освен граматиката са поместени много повече указания при издаването на тоза народните вярвания и обичаи; при издаването на този речник на Вук е помагал Джуро Даничич. „Изказвам голяма благодарност на Джуро Даничич – пише Вук в предговора на речника, – който се трудеше върху преводa на думите на латински и на немски език и следеше коректурите“ (Српс. Рјеч., стр. III). Српске народне приповјетке (у Бечу, 1853), прев. и на немски език от дъщерята на Вук, Вилхелмина, и издадени с предговор от знаменития Яков Грим. Примјери Српско-словенскога језика (у Бечу, 1857); Правитељствујући совјет Српски и времена Кара Ђеорђиева (у Бечу, 1860); Српске народне пјесне, изданје 3-е (I кн. у Бечу, 1841, 8°, 640; II у Бечу, 1845, 664 стр.; III у Бечу, 1846, 592; IV у Бечу, 1862). В първия том на това ново, много по-хубаво издание се

съдържат 793 женски обрядни песни; във втория са поместени митически песни, а в третия – героични, в четвъртия – епически и нови исторически песни. Понастоящем по известия от Сърбия се печата V том и третото издание на речника.

Освен тези големи съчинения Вук е писал статии в сръбския вестник „Српске новини“, който се издавал от Д. Давидович във Виена от 1814–1821 г. Там на Караджич принадлежи статията „Письмо Д. Фручичу о раздјелу међу Српским и Бугарским језиком“. По такъв начин Вук Караджич бил първият, който обърнал внимание на българския език. Пак от него е издаден по-късно Додатак к санктпетербургским сравнитељним рјечницама свију језика и нарјечија с особитим огледима Бугарскога језика; написао Вук Стефановић, у Бечу (1822, in 4°, 54). Негови статии е помествал също „Српски Народни Лист“, издаван в Пеща, 1842–1846.

От статиите, поместени в „Даница“, могат да се посочат следните: в I книга: Почетак описанија Српски Намастира (стр. 1–40); Главне разлике између данашњега Славенскога и Српскога језика (41–69), два пъти превед. на руски език: в Русский зритель и в Ж. М. Н. Пр. прев. на Дубровски. Отговор Рускоме рецензенту (95–106); във II книга – Оглед српскога букварa 1–25); в III: Главна свршивања существителни и прилагателни имена у Српском језику (1–135). Освен това в „Даница“ той помества песни и приказки.

Излезли са две биографии на Вук Караджич: „Zasluge Vuka Steianovica-Karadzica“, Jagica. U Zagrebu, 1864, 8°, 40 стр.; „Вук С. Караджич“, соч. Н. Розена, у Београду, 1864, 61 стр., но ние за съжаление не можахме да ги получим и не можахме да се ползуваме от тях.

ВОСТОЧНИЙ ВОПРОС И БОЛГАРИЯ

СОЧИНЕНИЕ И. П. ЛИПРАНДИ. Москва, 1868 г., in 8°, стр. IV и 139

Чужденците по-добре познават нашето положение, нежели ние; тия повече любопитствуват, повече се занимават, пишат и говорят за нас, нежели ние сами за себе си. Кои са работили до днес над нашата история, етнография, статистика и пр.? Ю. Венелин, В. Григорович, Д. Гилфердинг, И. Срезневский, П. Безсонов, Ами Буе, Киприян Роберт. Лежан, д-р Хан, Каниц, мис (госпожи) Микензия и Урби, Шафарик, Ригер и пр. – все чужденци. А ние се плачиме, че историците криво тълкуват нашата история и криво разсъждават за нашият народ!

Създали ли сме досега нещо ние сами? Можем ли да кажем днес, че имаме книжевност? Колко книги имаме, за които може да се каже, че са изработени от български ум и които могат да се нарекат българска книжевност? Ние мислиме, че освен сборникът на братия Миладиновци (Български нар. песни, Загреб, 1861 г.), Сборникът на Верковича (Бугарске народне пјесме, у Београду, 1861 г.), политическата и черковната история на Марина Дринова („Поглед връх произхождението на българский народ“, Прага, 1869 г., и „Исторически преглед на българската черква“, Прага, 1869 г.) ние нямаме, като речи, повече нищо, а ако и да имаме още някои произведения, то тия не заслужват голямо внимание. А да бъде нашата история обработена безпристрастно, то трябва самите българи да се заемат с нея. Но нам щат ни отговорят, че да напише човек българска история, нему трябват източници, книги, хронографи, стари монети и пр., че да напише човек история, той трябва да живее там, дека има големи библиотеки и стари пергаменти. Това е чиста истина, но защо ние да се не завземем да разработим другата половина на нашата история, за която материал можем да намерим всеки ден? Ние имаме пред очите си жив материал, живи източници, живи хронографи, а тия са съшият народ. Изучете вие народът, опишете неговите нрави и обичаи, неговата статистика и положение, съберете народните песни, приказници, пословици и поговорки, потрудете се да съставите български речник и пр. и вие ще направите същото добро на народът (ако не повече), което ще му направят и историците.

Но да оставим тия разсъждения за други пъти и да поговорим за „Восточният вопрос и България“ на г. Липранди. Тая книга е излязла още в 1868 г. и ние се решаваме да говорим сега за нея само затова, защото чухме, че някой си българин я е превел и скоро мислил да я напечата. Ако г. Липранди и да е често пристрастен, ако неговата книга и да е непълна, но тя, както мислим, ще принесе голяма полза на българите. Българите из нея ще видят как мислят за тях странците, а особено с какво око гледат на тях русите.

В своето предисловие г. Липранди говори: „Критското въстание, което се продължава и днес, възбуди пак восточният въпрос. Всички съвременни вестници на Западна Европа, а след тях и другите хванаха се за него и всеки го решава по своето желание. Едни свикват, като Петър Пустиник, кръстовен поход, за да изгонят турците из Европа, и тогава, наместо да освободят славяните, да разширят Гърция до Цариград, като ѝ подчинят някои славянски области. Дру-

ги умствователи желаят да устроят из християнските поданни на султанът съединено господарство и за Вашингтон да изберат Цариград. Има и такива, които после изгонването на турците мислят да разделят турското европейско богатство между съседните европейски господарства. Най-после, по-малко горещите попечители на турските славяни мислят, че доста ще бъде и това, ако европейските сили накарат Портата да даде на подвластните си християнски народи по-свободни и по-човечески учреждения. Западните публицисти, така също и някои из нашите, малко познават, а понякогаж и съвсем не познават положението на християните, които живеят на Балканския полуостров, а вземат се да разсъждават за восточният въпрос, когото тия никак не са в състояние да разберат."

„Аз съм познат, говори по-нататък г. Липранди, с България (не из книгите само) и със свойствата на тоя замечателен и пълнодостоен за внимание народ, когото в продължението на десет години съм разглеждал както в мирните негови трудове, земледелчески и селскостопански, така също съм го гледал и с оружието в ръцете и затова мога да кажа, че както в едното, така и в другото отношение тоя народ стои по-високо от другите славянски племена. Аз мисля, че ако българите намислят да произведат общо движение, то восточният въпрос, или по-право да кажем, съществуването на Европейска Турция ще бъде съвсем подкопано, защото – да не говорим вече за съединените княжества или Ромъния – ни наполовина освободената Сърбия, ни отделената Гърция нямат толкова сила да извършат това, щото могат да извършат българите."

По-нататък г. Липранди говори за българската статистика, за българския живот и за българските отношения със съседните им народи.

Повтаряме, че книгата на г. Липранди ще принесе голяма полза на нашият народ и ние от все сърце се радваме, че преводачът се е взел да превежда една такава книга, но мислим, че трябва да се напишат няколко обяснения и допълнения за нея и да се поместят на краят на книгата. Нали беше по-добре и г. Блъсков да преведеше Лежана, Киприяна Роберта (Les slaves de Turquie, Paris, 1850, 2 t); А. Бланки (Voyage en Bulgarie, Paris, 1813) и др., нежели да превежда „Тайните на инквизицията" или „Ефрем Сирин".

ЗА БЪЛГАРСКИЯТ ЕЗИК

Във в. „Право" е напечатан уводен член за българското правописание, в който авторът се плаче, че нашите писатели не пишат по едно правописание. Ние тука не щем да отговаряме на в. „Право", само ще кажем накратко своите мнения за българският език.

Българският народ дотогава няма да има едно правописание, докогато нашите писатели не обърнат най-голямото свое внимание на българското народно произношение и на конструкцията на българският език. Българите не щат да пишат едно правописание до това време, докогато нашите писатели не престанат да се ръководят по старославянската етимология и по руският синтаксис, с една дума, българите само тогава ще имат едно правописание, когато захванат да пишат чисто български и да оставят настрана и древнославянският, и руският език. Българите не са ни руси, ни старославяни, а българи и затова трябва да пишат български и да говорят български.

Питане е, защо нашите писатели пишат в средата на думите Ѫ, Ъ и Ь, когато тия три букви се произнасят еднакво? Как трябва да научи учителят своят ученик дека да пише Ѫ и дека Ъ? Дето русите пишат У, ти там пиши Ѫ; а дето О, там Ъ, ще му каже учителят. И така всеки ученик трябва най-напред да се научи руски, а после български. Логично ли е това?

Друго, защо българите пишат Ы? Има ли в българският език такъв звук? Защо нашите писатели не пишат И, когато буква Ы се произнася чисто като И?

Тия и сами не знаят. Старите славяни са употребляли тая буква, затова и ние ще трябва да я употребляваме. А защо не употребляваме и ние падежи, двойствено число, причастия и пр., когато са ги употребляли старите славяни? Защо не изхвърлим и членовете и да захванем да пишем руски?

Трето, защо пишат Ѫ във винителният падеж на женските имена, а не пишат А в родител. падеж на мъжките имена и У в дателният? Защо пишем Ї и Й, когато Ї е половина И и Й е половина И? Българите нямат нужда от буква Ї, когато употребляват Й, и ние мислим, че или буква Ї, или Й трябва да бъде изхвърлена като непотребна.

Колкото за словосъчинението, ние съветваме в. „Право" да се ръководи по народният дух на езикът и в своите уводни членове (които преводи от руският превод из съчинението на ингелизина Смайлса) да бъде по-народен и да гледа да го разбере народът. За кого ние пишем: за българите или за старите славяни и русите? Ако пишем за българите, то и езикът трябва да бъде български. Но за тия работи ще отговорим други път.[1]

[1] Мнение, което изказва тук авторът на тая статия, е малко прекалено, но ние помещаваме статията му, защото в нея има много здрави мисли. (*Бел. на Л. Каравелов*)

НАШАТА КНИЖЕВНОСТ

„В сегашно време българската книжовност още не съществува – говори г. Пипин – или тя едвам захваща да живее." И наистина ние, българите, сме останали най-подир от всичките народи в Европа, като изключим из това число арнаутите, цинцарите, циганите и самоедите. Ние още нямаме своя книжевност; ние още нямаме пет книги, които да могат да издържат критика; ние нямаме нито три книги оригинални, т.е. които могат да се нарекат български произведения или българска книжевност; най-после, ние още не знаем що е книжевност и каква трябва да бъде нашата книжевност. Ние преводиме и печатаме не това, щото е за нас потребно и полезно, а щото ни се попадне под ръка; ние не печатаме и не пишеме каква и да е книга или статия, защото я намираме за полезна на народът или защото мислиме за нея, че е добра, и разделяваме с нея своите убеждения, а за да се наречем писатели и да видим името си напечатано. Вземете календара за 1870 година от Хр. Данов и С-ие и прегледайте каталогът, който е поместен накрая за книгите, които се продават днес на българският народ, и тогава вие ще се уверите, че аз говоря истина. Ние нямаме още букувар, нямаме христоматия или енциклопедия за децата; ние нямаме всеобща и българска история за народът (черковната и народната история от М. Дринова не е нито за народът, нито за децата); нямаме алгебра, геометрия, зоология, минерология, ботаника, физиология и пр. за учениците; нямаме история на всеобщата и славянската книжевност (литература); нямаме землеописание и статистика и пр., и пр. Но за това имаме: две логики, „Съчиненията на Булгарина", „Цветосъбрани панерчета", „Ефрем Сирин", „Цигулки" и пр., а оттука излиза, че „цървули няма, а гайда ище".

Българската книжевност се почна от петнайсет или двайсет години насам, но тя и досега няма никаква вътрешна сила, тя не е още пустила корен в нашият живот, не е обща ръководна идея, т.е. тя се е появила между нас не че ни трябва като наука, а защото се е искало на писателят да я доведе в българската къща, без да пита българинът – трябва ли му такава и такава книга или не. Нашата книжевност прилича на школски съчинения, които учениците пишат, за да покажат на учителят си своето краснописание и своите граматически погрешки. Тия съчинения биват твърде разнообразни и нямат никаква друга цел, освен че у ученикът се е явило желание да напише за „зората", за „вечерта", за „благонравието" и пр. – а тия съчинения никому не са потребни освен нему. Такава е всичката наша книжевност, която се пише не да бъде полезна другиму, не защото е тя потребна, а да обезсмърти писателят своето име. Почти всичките наши книги са написани, преведени и напечатани без никаква цел, без никакво отношение към науката и животът народни – просто за своето удоволствие и да се наречем писатели. Нà, затова по-образованите българи четат повече странни книги и странни вестници, нежели своите, и затова българинът кога купува българската книга или се подписва на български вестник, то мисли, че той прави пожертвувание и нарича се спомоществовател, а не подписник (абонимент).

Ние сме убеждени и можем всякога да докажем, че всяка книга, която се преводи и печата, трябва да се печата с цел: да разпространи знание между народът и да развие неговите умствени способности, а ако

тя няма тия качества, то никому и не трябва. Всяка книга трябва да поучава, защото в противен случай тя не ще да има никакво значение и така също ще погине, както се е и появила на светът. И така, всяка книга трябва да е знание и поучение, из която всеки един читател може да извлече сила за каква и да е своя цел. Лъжат се тия, които мислят, че някои книги, както напр. романите и повестите, трябва да бъдат забавни и че тяхната цел е да веселят обществото или да приспиват ленивите. Всеки роман, всяка повест, всяка драма, всяко стихотворение трябва да имат цел поучителна, трябва да покажат човеку неговата добра и лоша страна, неговият живот, неговата душа, желания, страсти и пр. Но главната цел на такова едно съчинение е да предпази човека, за да не подпада той в погрешки, и да му покаже средство как да се избави от тях.

Да кажем сега какви са нашите книги или нашата книжевност. Изпърво нашите книги са повече преведени, но преводачите не са намерили за нужно да кажат кои са писали тия книги и на кой език са тия писани, но не са заборавили да подпишат своите имена. Така напр. ние имаме две-три книжки: „Кратка логика", превел Й. Груев, и „Древна история", превел Н. Михайловски, но кои са били техните автори – ние не можем да знаем. Но най-злото е това, че мнозина от нашите писатели вземат някоя книга, превеждат я и я напечатват като свое произведение, без да кажат, че тая книга е преведена. В Европа на такова едно злоупотребление щеше да се гледа като на кражба, а такъв един писател да се мисли за шарлатанин, но у нас на тия кражби гледат твърде просто и наричат ги невинни злоупотребления. Второ, нашите преводачи имат обичай да съкращават чуждите произведения и да прибавляват от себе си някои мисли и свои убеждения, а и това, по европейските литературни закони, се приема за шарлатанство и писателят на съкращената или на допълнената книга може да потегли преводачът пред съд и да му запрети да продава книгата, която е той превел и преправил. И така, главната обязаност на нашите преводачи е да подписват всякога името на писателят, а ако в някои места се не съгласяват с него, то нека направят свои примечания, а не да прекрояват чуждите трудове. Но може да се найде някой из нашите преводачи, който да ни отговори, че той е прекроил книгата на тогова и тогова: първо, по духа на българският народ, а второ, че той е поправил само някои места или ги е допълнил, за да бъде съчинението свято и безгрешно.

Но тука е питане: защо нашите преводачи, наместо да прекрояват чуждото, не напишат от себе си нещо самобитно (оригинално) и да разкажат своите прекрасни мисли по духът на народът и безпристрастно? И наистина българските съчинения се появляват само в българските вестници; българските писатели имат сила само да напишат малка статийка в някой вестник, да речем – „За дуализма и материализма", но да съчинят цяла книга – тия чегато не можат или не щат.

Защо ние нямаме българска книжевност? Защото български книги никой не пише. А на българският народ са потребни чисти български книги, с български народни дух, с българско направление и с български поглед на книжевното дело, с една дума, на българите са потребни повече книги самобитни, нежели глупави преводи. Българският народ трябва да има умствена храна, а не газетна храна: изпърво, че последнята може твърде скоро да омръзне, а второ, тя не е дотолкова питателна и не може да се нарече ни наука, ни знание. Когато човек иска да знае някакъв предмет или да се упознае с някоя наука, той трябва да иде или в учили-

ще, или да търси храна из книгите и никога не ще да търси това, щото му трябва, във вестниците. Вестниците имат своето назначение, съвременно назначение, а книгата остая за всякога наука, ако тя само отговаря на своето назначение. И затова нашите преводачи захванаха да купуват из Франция, Гърция и Русия умствена храна и да я продават на българският народ, без да го питат харесва ли му се тая храна и за неговият стомах ли е тя. Тая храна е купена евтино, докарана е в България лесно, продадена още по-лесно, а когато е така, то защо ние да се мъчим и да сееме свое семе? И ето, ние видим, че само преводи и преводи се печатат в нашите печатници и само преводи се продават в книжарницата на Хр. Данова. Каква книга вземеш в ръката си, то знай, че тя е преведена, ако и да не е казано от кой език и чия е.

Тия дни аз прегледах около десет книги, които са напечатани в последните две години, и между тях една е самобитна, т.е. „Цигулката" на Х. Мавридова, но и тая книжка съвсем не мирише ни на наука, ни на знание, ни на българска книжевност. Тая книжка не щем да похвалим и не щем да я рекомандуваме на нашите читатели. Може г. Мавридов да е добър човек и велики народолюбец; може неговите желания да обогати нашата книжевност са били чисти и искрени, но той няшата никакъв дар да пише поезия – това е истина. Песните на г. Мавридова са „народни (народни песни се наричат тия песни, които пее самият народ и които той е сам съчинил) и любовни".

Трябва да изпишем тука няколко части из тия песни и нека читателите сами си съставят понятие за г. Мавридовата поезия:

Стоях на върх планина (,)
Наскърбен много бях (,)
Кът птица нажалена
З (за) отечество горях (.)
В той вечер ужасен (,)
Екут страшен чух (,)
Извадих скъпий пръстен (,)
Що от любезна зех (;)
През него гледам ясно (,)
Като през окиян (??)
Там се бият страшно
Чадата на Шишман,

и пр.

Ние мислим, че когато човек иска да пише и да печата, т.е. когато той иска да бъде учител на народът, то по-напред да се поучи и сам и да знае дека да пише запетая и дека точка. А г. Мавридов, както се види, няма и понятие що е граматика.

Или:

Хайде, хайде комшия
Синца в този весел час
Да въсхвалим Бахус ния
Кой е създал заради нас

Винце сладко
То нам гладко } 3
Да живейме компания
Синца, братя, с веселия } 3
Живио.

Кажете ми сега: българска ли е тая песен и може ли човек да каже, че г. Мавридов се е учил в училище?

Ние имаме под ръката си още една самобитна българска книга, която може да се нарече българска книжевност, ако тя само отговаря на своето назначение, а тая книга е „Летоструй" – календар от Хр. Данова и С-ие. Името на г. Хр. Данова отдавна се чуе по България и неговите книги, т.е. неговите издания, се

намират навсякъде, дека живеят българи. Г. Данов със своите издания и със своите денонощни трудове, е направил досега голяма полза на народът и направил би още повече, ако той на българската книжевност глеcдаше пò с патриотическо око, а не как на търговия. Българските писатели, вестникари, учени, книгопродавци и издатели трябва да пишат и издават такива книги, за които мислят, че българският народ ще извлече полза, а не такива, които се лесно продават. Ние сме уверени, че всякакви трепетничета, съновници, „гадателни книжки за привременните човечески случки" (Цар., 1862 г., 26 стр.), „Пития или гледане на счастие" (Цар., 1848 г.) и пр. щат се продадат (прев. А. Границки, Цар., 1848 г.) и пр. щат се продадат и книжарницата на Хр. Данова ще извлече от тях полза, но какво знание добива из тоя боклук народът? Не само знание и просвещение, а чисто отъпенение и невежество, чисто помрачение на човеческият ум. А българите са още народ млад и невинен! Нека Хр. Данов, па и всичките наши писатели си помислят, че тия са сеятели и щото тия посеят, това ще и да никне, и плод да даде. Всички честни писатели и книгопродавци не само че не трябва да пишат и печатат такива книжки, които убиват човеческият разум, а трябва да ги гонят и унищожават. Когато един народ захваща да живее, то нему трябва здрава и чиста храна, а не трепетничета и съновници. На народните водачи и писатели е обязаността не да увеличават суеверията и заблужденията, а да чистят тая ръжда, която е покривала до днес българският живот. Нам е потребна днес наука, наука положителна, наука жива, наука човеческа. Бокл в своята „Историята на цивилизацията в Англия" казва: „Човеческият напредък зависи от три условия: първо, от сумата на тия знания, които са добили по-образованите люде; второ, от това направление, което са приели тия знания, т.е. на какво се употребява и как се употребява това знание; трето, от пропорцията на тия знания и от тяхното разпространение във всичките класове на обществото, т.е. между гражданите и селяните."

Без всякакво съмнение тоя път към цивилизацията е път и за нашето развитие, за развитието на българският народ, и затова нашите водачи и писатели трябва да употребят всичките си средства, за да разпространят знание по всичкият български свят и да му отворят очите. А това може да се достигне само тогава, когато нашите училища бъдат български и човечески, а нашите книги положителни и правдоподобни.

Сега да кажем няколко думи за календарът на Хр. Данова. Народна българска книга трябва да има и българско съдържание и да е написана на български език – а най-повече календарът, който се чете и по селата, и по градовете, – за да може да я разбере и малко, и голямо. А какъв е календарът на г. Данова? Съдържанието му не отговаря на назначението, а езикът му не е ни български, ни руски, ни славянски. Още за едно трябва да забележим г. Данову: книгите, които той издава, са твърде скъпи.

ВЕЛИСЛАВА, БЪЛГАРСКА КНЯГИНЯ

ДРАМА В ПЕТ ДЕЙСТВИЯ
от Д. П. ВОЙНИКОВА.
Браила, 1870 г., in 12°, стр. 110

За всекиго вече стана очевидно, че българската книжевност малко по малко захвана да разширява своите предели и да допуща в своята област такива произведения, които доскоро ѝ бяха чужди. Нашата книжевност преди няколко години беше само преводна и превеждаха се само учебни и черковни (догматически) книги, следователно тя живееше отделно от нашият живот и нямаше в себе си никакви жизнени сокове; тя имаше цел само да образова, да научи и да възпита, ако и твърде рядко достигваше до своето назначение. Ако и да съществуваха някои изключения из общото правило, т.е. ако и да се появяваха преди десетина години такива книги, които имаха съвсем други характер, то и тия книги не можеха да се наричат „българска книжевност“: изпърво, защото тия почти всичките бяха преведени, а второ, защото тия и в самите свои оригинали нямаха никакво литературно достойнство (такава книга са: „Съчиненията на Ф. Булгарина“, „Любовникът или неговите (?) в Цариград“, „Душица“ Богдановича, „Черноносяща господжа“ и пр.). Ние говорихме вече, че нашите преводачи не само че не избираха какво да преведат, а превеждаха щото им се попадаше под ръка и малко ги беше грижа защо и за какво превеждат тия книги. Нека попитаме преводача на „Хенриха Айсенфелски“ и преводача на „Цу-й Философ“, т.е. г. Р. Колесова и г. Оджакова защо тия са се мъчили да превеждат тия книги? Ние мислиме, че тия ще да ни отговорят просто и ясно: „Намерихме ги, прочетохме ги и преведохме ги.“ Ние имаме не повече от десет книги, които са преведени или съчинени с цел; така също ние нямаме нито десет книги, за които може да се каже, че са произведение от български умове. А ако да отделиме тия книги, които се наричат учебници, то нашата българска книжевност съставлява не повече от двайсет книжки, из които петнайсетте са преведени.

При такава бедност в нашата книжевност ние не можеме да не посрещнеме радостно нашата самобитна драма, която преди няколко недели излезе из под перото на г. Войникова, и да ѝ не пожелаеме успех. Намеренията, които въодушевляват българският драматург, г. Войникова, за да работи на българското литературно поле, са достатъчни да му въздадеме слава и чест. Името на г. Войникова се появи в българската книжевност няколко години насам. Неговите две драми „Райна“, на която съдържанието е вземено из Велтмановият роман „Райна, княгиня българска“, и „Покръщение на Преславският двор“ бяха забележени от българската читающа публика и даже възбудиха големи надежди, каквито обикновено възбуждават първите произведения на всеки един млад писател, ако само това произведение носи барем най-малко дарование. Знающите люде оцениха още в 1868 година първите произведения на г. Войникова и постоянно очакваха да видят неговият талант по-развит и неговите бъдещи произведения по-зрели и по-живи.

Но преди да захванеме да разглеждаме драмите на г. Войникова, ние трябва да изложим своето мнение що е роман, драма, повест, разказ и пр. и какви трябва тия да бъдат.

Романът, драмата и повестта са най-богатите и най-популярните форми в литературните поучения и затова тия са и най-интересни. Но ако нас интересува романът или повестта повече от учебните книги, то ни интересува не само богатството на образите и поетическите виражения, които се намират в тях; а интересуват ни тия същи въпроси, на които ние искаме отговор в учебните книги и които твърде често не са в състояние да отговорят на нашите желания. В своите ответи на нашите въпроси драмата и романът повечето пъти отговарят по-искрено и по-безпристрастно от учебниците. Учебниците говорят нам, че нашият живот в известно отношение трябва да върви така и така и че това устройство е по-добро от онова. Романът или драмата изобразяват нам тоя живот съвсем естествено и дават възможност да разгледаме тоя живот от всяка една страна. Романът и драмата взимат материал из действителният живот, когато учебниците го извлякават (ние не говориме за естествените науки) из хронографите и из мъртвите хрисовули, и затова романът намира въпроси и там, дека ги не види науката. Драмата и романът по-дълбоко влазят в сърцето на човека, в сърцето на семейството и на обществата – по-добре умеят да се радват на тяхната радост и да страдаят за техните страдания, с една дума, романът или драмата изобразяват човека какъвто е и изследуват и най-малките проявления, които могат да се появят в неговото сърце. Няма съмнение, че един роман, който би изобразявал само добродетелта и само добрите страни на животът, то тоя роман заслужва да се нарече „нищо и никакво". Следователно ролята на романът, както и ролята на науката трябва да бъдат поучителни и да имат свои цели. Оттука излазя, че изящната словесност (под име изящна словесност ние разбираме романа, повестта, драмата и пр.) се цени толкова повече, колкото тя по-дълбоко и по-вярно изобразява животът; а после по поетическите виражения, по сладостта на езикът и по богатството на изображенията. И ние толкова повече се интересуваме от писателят, колкото повече е по-важно за нашето човеческо благополучие това дело, което ни той учи, и колкото по-добре и по-честно ни той учи. И така, всяка една драма и всеки един роман трябва да отговарят на описаната по-горе програма, ако само тия искат да достигнат своите цели и да се нарекат „книжевност". Такава изящна словесност, която не изобразява животът какъвто е, а крие се под маска или се възноси до мъгливата фантазия, то тя остава проста нула, която никому не е потребна, и твърде скоро умира. И така, действителният живот трябва да стане изключителни предмет за изкуствата.

Всяка една драма трябва да не излазя из кръгът на човеческият живот; да не смалява и да не увеличава нито добрите, нито лошавите появления, които заставляват човекът да извършва това или онова дело; да не покрива злото и да крие действителността по следствието на патриотизмът на писателят или по други какви и да е причини; с една дума, да укаже злото и да покаже път, по който човек трябва да върви, за да отстрани това зло.

Драмата на г. Войникова изпълнява твърде добросъвестно своята цел в това отношение; тя твърде вярно изобразява развалеността на българският двор; интригите, които отровиха българското управление и погубиха народът; развратността на българо-гръцките царьове, които се бяха съвсем отделили от народът, с една дума, тя изобразява нашата после-асеновска история така, каквато е тя била действително. В лицето на Георгия Тертер ние видиме византийс-

ки подлец, който няма никакъв характер и жертвува своята дъщеря, своето дете, за да уварди престолът си от вътрешните и външните врагове, наместо да вземе сабята си в ръка, да поведе след себе си народът и да успокои отечеството си или да умре като юнак, баща и човек. Като чете човек драмата на г. Войникова, то, не знаеме защо, към интригантинът Смилеца, към Ногая и към неговият глупави син Чакос, който не е за друго нищо, а само да яде пилаф, ние имаме повече човеческа симпатия, нежели към Георгия. Георги Тертер е второстепенно лице в драмата на г. Войникова, но това лице е изобразено най-живо в неговото безобразие и безхарактерност.

Да кажеме няколко думи за съдържанието на тая драма.

Георги Тертер завладял несправедливо българския престол и завладял го само и само с помощта на своят ум и на силната си десница. Против Георгия съставляват съзаклятие българските боляри, между които е и неговият шурей Елтимир. Главният предводител на съзаклятието е Смилец, тъстът на Елтимира. Най-главното неудоволствие, което Елтимир чувствува към Георгия, е, че той някога си напущал сестра му и ако и да я върнал пак в своите обятия, но върнал я затова, защото бил принужден да я върне; но в това също време Елтимир мисли (ако това и да не говори г. Войников) да стъпи на българския престол после тъстът си. За да свалят от престолът Георгия, болярите повикали на помощ татарският хан Ногая и обещали му Добруджа; а за да нямат никакви препятствия от страната на царското семейство, болярите мислят да отровят синът на Георгия – Светослава, и да убият Велислава, които за нищо повече не мислят, освен първият да ходи на лов, а втората да обича Милица, синът на войвода Страшимира. Когато Светослав отивал на лов, то един от болярите насипал отрова във виното, което той искал да занесе със себе си; но Светославовият слуга Доко, който като всеки слуга бил пиянец, изпил малко вино и отровил се, а царският син останал здрав и читав. Колкото за Велислава, то татарският посланик предложил на българските боляри да я дадат на Чакоса, т.е. на Ногаевият син, за жена и това я избавило от смъртта. Болярите и татарският посланик предложили Георгию, че ако той желае да заключи мир с татарите, то той трябва да даде на ханският син дъщеря си, и Георги се съгласил да изпълни волята им, за да утвърди престолът си. Ако Милица и да разбил татарската орда и готов бил да я изгони из Добруджа, но Георги не обърнал на това никакво внимание, а повелил на Милица да прекрати военните действия и повел дъщеря си на жертвеникът. Тука между Милица, Велислава и Мария произхожда малко несъгласие, но Милица бил оправдан пред Велислава и загинал, за да я избави от татарите. После това Велислава губи своя цвят и отдава се в ръцете на татаринът, „за да избави отечеството си". Татарите влазят в Търново и отдават българският престол не на Смилеца, а на Светослава, но с условие да владее Чакос в Търново заедно със Светослава; но после малко време произлязъл бунт и Велислава убива мъжът си и...

Нам ни се чини, че най-добро би било, ако тая драма се свършеше със смъртта на Милица, защото продължението после тая смърт твърде прилича на опашка.

Ние мислиме, че на театърът Георги Тертер ще да произведе най-голямо впечатление и всеки ще да се погнуси от византийските нрави и обичаи, които са се били вкоренили у нашите полувизантийски царьове. Ако разглеждаме всяко лице, което играе каква-годе по-важна роля в драмата на г. Войникова, отделно, то ще да

намериме и много слабости; но тия слабости се изгубват, когато вземеме всичката драма в цялост.

Ролята на Велислава, както се нам чини, не е още обработена както трябва, а така също и на Милица, а тия са най-главните действуващи лица в драмата на г. Войникова. Нам ни се не харесва и Чакос, който десет пъти изговаря акшаа; а така също и Рада, която е съвсем безцветно лице, и човек се чуди защо е тя нужна в драмата. Освен това ние видиме в драмата на г. Войникова толкова печатни погрешки, щото човеку става тежко да я чете. Ние съветуваме г. Войникова да поработи над тая драма малко повече и тогава да я даде на театърът. Но да оставиме всичките слабости, които се срещат в тая драма, и да кажеме: „Нека живее г. Войников – първият драматург български! Желаеме му добър успех!“

[ОПИШЕТЕ ДЕЙСТВИТЕЛНИЯ ЖИВОТ...]

„Знание, знание, знание, вика всяка една народност, защото чрез знанието и образованието човекът ще да достигне до своето съвършенство и ще да бъде щастлив.“ „Просвещение и книги, викат и нашите учени, литератори и чорбаджии, защото само чрез просвещението ние ще да достигнеме своите цели.“ Из всичкото това се види, че всичкият свят се е уверил вече, че знанието, образованието, книгата и просвещението са главните вдигатели на човеческото благосъстояние и напредък, следователно у всичкото човечество съществува само един път, но рядко ще намерите такива хора, които би вам казали що е наука и кое знание просвещава и избистрява човеческият ум. Здравата критика проповядва това също, щото проповядва и народната пословица, че „всичко, щото хвърчи, не се яде“ и че не всяка книжовна храна е полезна за човеческото развитие. Ние знаеме, че на светът се намират много люди, които досега са се старали да извличат полза из всяко едно нещо и които са направили из науката своя търговия. Христовото учение е станало златна гора, от която пълнят сандъците си всякакви папи, патриарси, калугери, попове, императори и други помазаници божи; историята, политическата икономия, философията, психологията и пр. се преподават в школите само и само да поддържават Наполеона III или Франца Йосифа на престолът им и да спират човеческото развитие; многочислените вестници, които се издават от Бретан и до Уралските планини, лъжат един другиго,

предсказват бъдещето на Европа, говорят за човеческото щастие, а работят съвсем друго и мислят наопаки друго. И така, дека е истинската наука? Кое е това знание, от което човекът очаква такава голяма полза? Ние наричаме знание само това, щото е в това също време и истина и щото е основано на 2×2 = 4. От истината зависи истинното знание; а от истинното знание – човеческият напредък.

Всяка една наука, която се нарича човеческо знание, трябва да брани човеческите права и да открива истинния път към цивилизацията и напредъкът; науката не трябва да има нищо общо ни с политиката, ни с човеческите предразсъдки и суеверия, а да върви по своят път и да очищава смърдливата атмосфера. Една наука, която не е в състояние да изрече: „Това е положителна истина" – то тая наука не може и да обогати човеческото знание, а само ще да затъмнява човеческият ум и ще спира ходът на напредъкът. Естествените науки нямат нищо общо даже с човека, т.е. тия не питат нас харесва ли ни се зимата, лятото, устройството на нашето тяло и пр., а разказват нам каква е нашата планета, какви са природните явления и как върви животът на човекът и на животните.

Колкото за историята и за политическата икономия, то тия са тясно свезани с човеческият живот, защото са нищо друго освен човечески живот, и затова историците и политико-икономистите трябва да стъпят твърде осторожно по своя път, защото човеческият живот не търпи никакви змейове, хора с три очи и коне с дванайсет крака – човекът е дете на природата, следователно и историята му трябва да бъде природна.

Да кажеме сега няколко думи за словесността, т.е. за тая книжевност, която русите наричат изящна словесност, французите les belles lettres, а немците – schöne Literatur. Трябва да забележиме, че под това име се разумяват романите, повестите, драмите, поезията и пр.

Както от историята ние искаме да ни открие истината и да ни покаже човеческият живот с всичките негови величия и слабости, с всичките негови заблуждения и добродетели, така и от изящната словесност ние трябва да искаме, щото тя да ни открие или да ни опише човекът какъвто е, без да увеличава или да уменшава неговите пороци и добродетели.

У нас, у българите, заедно с другата книжевност се появи и изящна словесност, появиха се и драми. Преди няколко години ние само превеждахме учебници, побългарявахме протестантските морални книжки, побългарихме „Сирота Цветана" (в „Книжиците") и пишехме песнопойки по „чам-чам-дибинде"; но днес се заловихме и за драматическото изкуство. А защо нашите писатели се заеха за драматическото изкуство, а не за друго някое изкуство? Защо тия предпочетоха да пишат комедии и трагедии, а се не завзеха да кроят панталони или да правят кукли? Не знаем, не знаем и не знаем. Преди две-три години на нашите писатели се хареса да пишат и да превеждат нравоучения и да учат народът – и цариградските българи издадоха „Съветникът"; после им се хареса да говорят високи и дълбоки думи – и в. „Право" зачуди всичкият свят със своите уводни статии; после г. Войников написа две-три драми – и нашите синигери захванаха да лепят драми из всякакви дрипелчета и да охат за човеческите нещастия. Ние сме уверени, че ако някой из нашите даровити учени да захванеше да учи народът как да калайдисва съдове, то синигерите изведнъж ще да кажат, че калайджилъкът е един от първите двигатели на човечеството и че българският народ само на това изкуство трябва да се отдаде, защото само то е

способно да спаси човечеството от неговите страдания.

И така, после драмите на г. Войникова нашата книжевност се обогати с „Изгубена Станка“ и с „Изпаднал търговец“ и ако пролетта бъде добра и слънцето топло, то в продължението на 1871 година българският народ ще да добие няколко кантара печатана хартия, а халваджиите и бакалите не ще вече да търсят зелеви и щавунекови листи.

Разгърнете „Изпаднал търговец“ и вие изведнъж ще да видите, че авторът му не пише, за да спечели едно парче хляб (както постъпва в това отношение г. Данов) или с намерение да повдигне напред науката, а просто на просто „да се покажеме и ние пред светът, че сме литератори и можеме да кръщаваме чуждите драми и да им даваме български имена“.

Кой е авторът на „Изпаднал търговец“ и на кой народ животът представлява тая драма – ние не знаем, защото нашият български преводач не е намерил за нужно да ни каже; ние ще кажеме само, че тая драма или тая „смъртна жертва“ няма никакво литературно достойнство и действующите лица са не хора, а някакви си кукли, които говорят и охат много, които имат човеческа гордост и човечески добродетели, а остават си пак кукли и нямат нищо човеческо. Главното лице в тая драма е някакъв си Стефан Проданович, който изгубва богатството си и принуден е, наместо да работи, да изпитва човеческите страсти и човеческите подлости; а жената му, която, както и трябва, е целомъдрена съпруга и трудолюбива господжа, работи цял ден, плете ръкавици и други ръкоделия и храни семейството си. Стефану желае да помогне един евреин и един негов приятел Любко; но той е горделив и не желае да получи такава една унизителна помощ: от евреина не ще да вземе помощ, защото той

е евреин, а от Любка не приема за това, че Любко е бил преди години любовник (жених) на жената му; а в това също време той не счита за унижение да се обанкрути и да изяде хорските пари. Освен това който из нашите българи прочете побългарената драма на Кръстя Пишурката, той ще да се позасмее и ще да рече: „А какви са тия сиромаси, които нямат що да ядат, а държат слугиня?“ И наистина Стефан Проданович не може да изработи нито две пари, за да купи хляб на детето си, а държи слугиня в къща си, която е така също целомъдрена и добродушна, както и Стефан и неговата съпруга. Когато Стефан не можал да найде нийде място, то той се решил да иде в Индия и да харижe жената си на Любка, от когото преди малко време не желаеше да вземе никаква помощ. Любко се обещава Стефану – защото и Любко е целомъдрен и добродетелен човек – да бъде мъж на Стефановата жена, баща на детето му и син на майка му. Трябва да забележиме, че Стефан има и майка, която не може да живее без кафе. Любко се обещава, но обещава се само и само да спаси Стефана и да му отвори очите. Но Стефан в това време отива да се удави и ако да не било „човеколюбивото общество“, което всякога спасявало самоубийците, то той щял да направи такава една глупост. Но както и да е, Стефан бил спасен и станал – без да се срамува вече – изведнъж богат човек, защото един богат търговец, Сретко, го осиновил и дал му богатството си. И да видите вие тия хора, които преди малко време не искаха чуждото богатство и не желаеха да се трудят, как сега се кланят пред Сретка и как му благодарят!

Ние можеме да се съгласим, че „Изпаднал търговец“ се харесва на виенските и на пещанските благонравни жители; но за българите тая драма не е нищо друго освен темна вода в облацех, а особено в тоя вид, в

както е тя преведена и напечатана. Ние мислиме, че 99 пъти по-добре би направил г. Кръстьо Пишурката, ако преведеше просто тая драма и ако оставеше и имената на действующите лица, и мястото на действието същите, каквито са и в оригинала, защото с това той щеше да упознае българите със състоянието на европейските дружества в големите градове. А сега? Сега излезе незаконорождено дете, което не е нито немец, нито чифутин, нито българин. Но ние нещеме да преводиме, нещеме да кажат хората за нас, че сме прости преводачи; ние искаме да бъдеме автори, големи писатели, умни хора. А белята в торбата е това, че сами нищо не можеме да измислим, а иска ни се да се покажеме пред светът! Кой е тука крив? Г. К. Пишурка се обещава да издаде и друга една книга под заглавие „Момина китка", а това ни накара да му кажеме следующето: „Ако не сте в състояние да съчините, то ви иде барем отръки да преведете, но превеждайте така, както превеждат хората, защото е срамота. Когато вие найдете, че тая или оная книга е полезна за българският народ, то я преведете, но преведете я буквално, т.е. без да изоставите и без да притуряте нещо; а ако в тая книга се намират такива идеи, които са, по вашето мнение, криви или непонятни за българите, то вие можете да напишете отдоле свои забележки: но никак нямате право да прекроявате чуждите произведения и да им давате други характер. Във всеки превод трябва да стои на главното място името на авторът, а после името на преводачът.

Колкото за нашия обичай да побългаряваме каква и да е книга, без да упоменеме чие е тя съчинение, то това е чисто шарлатанство или хайдутлук. Да кажеме, че Стоян или Драган е изградил джамия, да речеме Султан Селим в Едрине; да кажеме, че утре или в други ден би повикали г. К. Пишурката да събори минаретата на тая джамия, да излепи дуварите ѝ с червена боя и да я направи черкова, то кой ще да бъде архитектор и кой преправяч на тая нова черкова? Стоян или Драган ще да си остане неин архитектор, а г. К. Пишурката ще бъде само преправяч. Не е тежко нещо да закърпите, а да скроите и да ушиете."

Всяка една драма, всеки един роман, всяка една повест само тогава могат да се нарекат български, когато в тях се описват сцени из българският живот. Колкото по-естествено и по-вярно е изображен българският живот, толкова повече е по-съвършено и по-драгоценно и самото литературно произведение.

Опишете действителния живот както си е и вие ще да принесете на народът по-голяма полза, отколкото да му пишете или преводите нравствени повестици и куклени комедии; научете народът кои са причините, които му не дозволяват да бъде щастлив, а не да му разказвате, че Петър бил добър и затова майка му дала смокинки, а баща му му купил калаено пиццовче, а Никола бил лошав и немирен и затова нищо му не купили. Даровитите писатели описват само какви нещастия постигнат човекът в живота му; как живите и пъргавите хора се борят с горчивите обстоятелства и как други, които са така също живи и пъргави, падат и страдаят. Който иска да каже, че добрите и смирените хора блаженствуват, а сърдитите и непослушните страдаят, той не е нищо друго освен прост лъжец или гнуснав лъстец. Открийте на човекът истината и после го оставете да търси сам своето щастие.

КРИВОРАЗБРАНАТА ЦИВИЛИЗАЦИЯ

СМЕШНА ПОЗОРИЩНА ИГРА В ПЕТ ДЕЙСТВИЯ от Д. П. ВОЙНИКОВА. Букурещ, 1871 г., in 8°, VI и 70 стр.

Книжевните произведения на г. Войникова са отдавна вече известни на българската публика и ние би се отказали да пишем рецензия за горeказаната книга, ако да не забележехме, че това ново произведение на г. Войникова има свой отличителни характер и твърде ярко се отделя от неговите предидущи драми. Нашият живот в последните няколко години твърде много се е изменил, нашите понятия са приели друго направление, нашите цели и стремления из ден на ден добиват по-определено положение; но от друга страна, ние сме натрупани с толкова много съвременни жизнени въпроси, щото за тяхното решение ни са потребни цели години, големи трудове и осторожни опити. В такъв един хаос е тежко да се върви напред и ние твърде често ще да се спрепинаме, ще да падаме и ще да ставаме; но рано или късно ще да намериме правият път, както са го намерили и много други народности. Когато у един народ се появлява възраждение и стремление за напредък, то, само по себе си се разбира, тоя народ захваща да заимствува от чуждите народности, да търси изход из своето съвременно положение и да пременява старите идеи на нови. Никога българският народ не се е намирал в такова трескаво положение, отколкото днес.

Истина, че нашият народ още не е изритал старото и още не е принял новото; но неудоволствието, което се е вече появило у него против преминалото и преживялото, свидетелствува, че той има потребност за по-добро бъдеще. Мнозина видят в това неудоволствие болезнено настроение и не боят се да го осъждат и да не признават в него ни една добра страна; но ние пак ще да кажеме, че тая болест, в която се намира днес народът и която, със съзнание или без съзнание, носи в гърдите си всеки съвременни човек, е за нас утешително явление, ако то и да има свои лошави страни. Колкото е по-голямо неудоволствието у един народ към съвременното му положение, толкова повече трябва и да се очаква от него. Големите движения имат и свои големи лошавини, както и всяка пшеница има и своя кълкица; но без това се не може. Ето защо някои из нашите стремления получават болезнени характер. За да се научиме, ние трябва да подражаваме; но не всеки е в състояние да разбере що е добро и що е лошаво; освен това злото се всекиму харесва повече от доброто, а по-лесно се то и добива; най-после, доброто и злото са условни неща. За да бъде очистена кълкицата от житото, трябва да бъде употребено решето, или критика, която да покаже що е право и що е неправо.

Критиката може да принимава всякакви форми, т.е. тя може да бъде написана в стихове, да бъде драма, роман, комедия и пр.; но тя всякога е длъжна да гледа ясно и да пита осторожно. Когато ние критикуваме онова, щото не съществува между народът или което се намира в животът твърде рядко, то с това ние правиме вреда, а не полза, защото откриваме на народът онова чуждо зло, което той не знае.

Животът и науката нямат налъми и затова тяхната сфера трябва да бъде истинната; всяко едно преувеличение разрушава самото дело. Формите на

животът, ако и да имат твърде много извехтели и забъркани неща, то пак са достатъчно ясни и достатъчно представляват истинни и действителни произшествия, които могат да предохранят човека от много заблуждения. От своята страна науката ни дава способ, щото съзнателно да се завземаме за дело, и показва ни оная метода, с помощта на която ние можеме да достигнеме до желаемите резултати. Надеяме се, че никой няма да се отрече от оная свята истина, която казва: „По-голямото множество от човеческите заблуждения, тихото вървене на напредъкът и другите бедствия, които досега затрудняват ходът на човеческите движения, имат източник не в нещо друго, освен в недостатъкът на оная разумна метода, която би била в състояние да отдели човекът от животните, а работникът от готовоедецът." Преди да се отдели всичкото това, то за човеческият напредък всеки ще да има свои собствени понятия и всичко ще той да крои по своето желание: турчинът ще да пие ракия и да яде свинско месо, чорбаджият ще да носи панталони, жените ще да се занимават с модите, а Маргариди ще разпространява своята цивилизация и всичкото това у тях ще да носи име напредък или цивилизация. Това явление не е наше; то се е появило в Европа преди цели столетия, или по-добре да кажеме – то в Западна Европа е съществувало всякога. Животът, в който живее и днес всичкото съвременно човечество, е такъв, който изисква всичкото това, щото критикува г. Войников, т.е. хората ценят своите ближни по богатството и облеклото, следователно и ближните употребляват всичките си сили да удовлетворят своите ценители.

И така, повечето от така наречените почтени хора, т.е. от тия, които вече съзнават ненормалността на някои жизнени основи, фактически са се завзели да обират и да унищожат лошавите проявления, които са се появили днес и между българските общества и плачат над развалините на българската нравственост като Еремия. Ние се съзнаваме, че тия моралисти правят похвално дело; но в това също време желаеме да приведеме следующата мисъл: „Ни науката, ни животът (практическият и организующият живот) нямат нищо общо с горe казаните проявления, защото както едната, така и другата следуват по положителен път и ако такива или онакива проявления съществуват и между нас, то в това не е крив народът, а онова „общество", което се нарича благородно, което е съставено из чорбаджии и което си има парици.

Тия обществени деятели и критикува г. Войников със своята „смешна позорищна игра". Повтаряме, ние твърде добре знаеме, че всяко едно подражание и нововъведение, даже и модите, са полезни в народният живот; но в това също време градината трябва да се плеви и да се оставя само онова, щото принася положителна и неопровержима полза.

Всеки един народ е захванал да усвоява най-напред това, щото има външен блясък, а после преустроява и мозъкът си. Модната болест трябва да изпита всяко общество; а критиците трябва да ускорят нейният ход или, по-добре да кажеме, да ускорят смъртта ѝ и да тласнат човекът напред.

Но да кажеме няколко думи за самата книга на г. Войникова. „Криворазбраната цивилизация", както казахме по-горе, е написана по-книжевно и по-изкусно от историческите драми на г. Войникова; тая комедия се отличава от драмите на г. Войникова дотолкова, доколкото се отличава животът от смъртта; а тя е земена из съвременният живот, в когото всеки един писател ще да намери повече живи драматически сцени, нежели в нашата история, в която има само мър-

тви души и хронологическа мъгла. Ето защо ние съветоваме г. Войникова да остави на мира и Бориса, и Кирила и Методия, и Велислава и да се завземе за съвременният живот. Ние се относиме към талантът на г. Войникова със съчувствие и мислиме, че тоя негов талант е искрен и праводолюбив, а това ни дава право да му дадеме горереказаният съвет. Г. Войников в своята „Криворазбрана цивилизация" е прост; той няма ни фантастически бръщолевенета, ни желание да блести; но в това също време някои из неговите херои не са естествени и приличат на такива хора, които ходят не със своите собствени крака, а с ждракали. Освен това и езикът на г. Войникова няма оная гладкост, която се изисква от всяко едно поетическо произведение. А типографските и ортографическите погрешки? Докога ние ще да пишеме думи без мисли?

БЪЛГАРСКИ ДРАМИ

И у нас захващат да се появляват театри, и у нас захващат да се пишат драми, и у нас захващат да говорят за литературата (даже и за българската литература) и за достойнството на това или на онова литературно произведение. С една дума, и нашите вестници захващат да пишат литературна критика. Истина, че историята на всяка литература се появлява после самата литература; но природата твърде често си играе и с критиците или с историците на литературата. В образованите господарства са измислили особена история, която се нарича критика или библиография (книжевност) и която може да съществува даже и у оная народност, която не може да наброи повече от пет книги. И така, мнозина говорят, че обязаността на всеки вестник е да дава сметка пред своите читатели за новите книги, които заслужват каквогоде внимание. Хайдете да бъдеме и ние като хората!

Българската литература се е появила от третьото десетилетие на XIX век; но тая литература е била чужда, защото се е проводила от гръцки, от французки и от руски, т.е. в нея са се описвали нравите и обичаите само на чуждите народности. Ние можеме да наречеме българска литература само българските песни, които са събрани и напечатани от братия Миладинови, от г. Верковича и от г. Чолакова. Ония десетина книжки, които са написани от българските автори от 1850 и до 1870 година и които се наричат самостоятелни български произведения, са до такава

степен маловажни, щото ние не смееме да ги наречеме литература и да им дадеме важно значение. Българите нямат още литература. И наистина, ако някой из нашите умерени и дълбокомислени писатели каже, че „Сирота Цветана" на Якима Груева или дълбокомислените произведения на Пищурката са българска литература, то в такъв случай и ние имаме право да кажеме, че волът е славей. Ние сме говорили много пъти, ще да кажеме и сега, че нашите писатели пишат само за това, за да бъде написано що-годе и да им се каже „браво". Това е вярно. Ако искате да говориме безпристрастно, то из това правило могат да се изключат само г. Славейков и г. Друмев.

Пред нази се намират драмите на двамина писатели, които са обогатили несъществующата българска книжевност барем с що-годе. Едната из тия драми е „Иванку, убиецът на Асена I" от г. Друмева; а другата е „Криворазбраната цивилизация" от г. Войникова. Разбира се, че тия две драми заслужават сериозна критика, ако и да са съвсем противоположни между себе си. Ние се решаваме да оцениме тия два писателя по заслугите им. Драмата на г. Друмева е дотолкова далеч от драмите на г. Войникова, доколкото е далеч и г. Войников от г. Пищурка. Критиката иска от всяко едно литературно произведение идея, мисли, вдъхновение, направление към известна цел и най-после гладък език и съвременна форма. Когато една драма не износва пред светът живи същества и човечески страсти, то тя се обръща в митология и не изпълнява своите цели. Драмите на г. Войникова са безцветни, безжизнени и безграмотни, каквито са повечето наши литературни произведения. „Криворазбраната цивилизация" е подражание. Подобна драма ние срещаме в сръбската литература, която носи заглавие „Београд некад и сад", от Щеря Поповича. Че г. Войникова е знаял за тая драма, свидетелствува неговият доктор, който не е на своето място.

Но както и да е, а драмата на г. Друмева може да се нарече първо дело, т.е. първо появление в българската литература. Из всичко се види, че г. Друмев е знаял що пише, за кого пише и какво трябва да пише; с една дума, преди да захване да пише своята драма, той си е съставил вече план и изпълнил го е доста добросъвестно.

Единствената погрешка, която срещаме в горесказаното произведение, е езикът. Ако самата драма да не би имала какво-годе литературно достойнство, то ние би помислили, че г. Друмев я е написал с филологическо намерение, т.е. да покаже на светът особеностите на шумненското наречие. Така например наместо добро ние срещаме хубаво, наместо не зная как или не знам как – нам' как; наместо енергически – натъртено, и пр. Освен това нам се не харесва главният херой, т.е. Иванко. Кажете ни – може ли да плаче един юнак, който се е решил да отнима чужд престол, да убива царят и да бъде господарин на цял един народ? А Иванко плаче по цяла нощ. Не харесва ни се така също и Петър, който час по час закрива с ръка очите си и който не знае що прави и що говори.

Но както и да е, а ние не съветуваме г. Друмева да пише исторически драми. Ако неговата драма да би била из съвременният живот на българският народ, то неговите цели би били изпълнени и ние би имали едно важно литературно дело. Нашият живот е до такава степен разнообразен, шарен и богат с всевъзможни сюжети, щото за писателите се открива едно широко и неизмеримо поле. Целта на съвременните наши писатели е да осмеят всичките нечистоти, които ни окръжават от всяка една страна, и да охрабрят честното, чистото, бедното и убиеното. С една дума, ние

трябва да бъдеме синове на сегашното време и да се бориме със съвременното зло. Въобще г. Друмев не принадлежи в числото на мислителите, които откриват на хората нови пътища към прогресивните движения; но той е положил барем начало на бъдещата литературна деятелност. С една дума, г. Друмев е буква а, след която вървят и другите. Ако неговата книга и да не бъде дълговечна, т.е. ако тая книга след 50 години и да се изгуби от светът, то днес за днес тя ще да се прочете от множество читатели. Кажете ни сега защо нашите писатели пишат само исторически драми?

ПЕРИОДИЧЕСКО СПИСАНИЕ

НА „БЪЛГАРСКОТО КНИЖЕВНО ДРУЖЕСТВО“
Година I, книжка девета и десета.
Браила, 1874, in 8°, стр. 208 + 53

У нас, както и у всичките други европейски и неевропейски народи и народности, съществуват два сорта учени мъже: едни от тях ходят с мотиката в ръка, разкопават старите гробове, плачат над своето прошедше и хвалят се със своите старовременни дрипели, които носят название „исторически паметници“, а други се разхождат с раззинати уста, очакват месия и стараят се да извлекат даже и из Езоповите изречения или из Бертолдовите мъдрости прасе за Коледа и агне за Гергйовден; едни търсят сянката на Фенелона, славата на Демостена, душата на Шатобриана, шапката на Ахилеса, яйцето на Леда и безсмъртните трудове на Фадея Булгарина, а други се стараят да хванат своята собствена сянка, т.е. да бъдат самостоятелни и самопроизводящи; едни желаят да разхвалят своето прошедше, да изнесат на видело народната поезия, да дадат на Кралевича Марка историческо значение и да открият в старославянските псалтири дълбока философия, а други не припознават литературният патриотизъм и разказват на своите приятели, че българите са останали в умствено отношение по-назад и от катуните, следователно развитието на българската литература е напразен и безполезен труд. С една дума, едни не припознават истинната критика и здравият разум за това, защото им се иска да направят из нищо нещо и да докажат на своите съседи, че и

на тяхното купище са пели някога си петли, ако гласовете на тия петли и да са приличали на кокоши химни, а други се стараят да докажат, че разумната критика принася положителна вреда, защото образованите хора подражават на чуждестранната литература, която е припозната от всичка Европа.

Така например ако им кажете, че в тяхното съчинение не съществува нищо друго освен празни исторически фрази, то тия ви отговарят, че по-голямата част от това съчинение е преведено или откраднато из безсмъртните творения на Шатобриана, който е припознат за велики мислител от всичкото разумно човечество; а ако кажете на първите, че в техните исторически произведения се намира повече риторика, нежели достоверни исторически или критически разсъждения, то тия ви отговарят, че ако русите (Елагин, Ламански, Богданович и пр.), сърбите (Милош Милоевич, Драгашевич и пр.) и ромъните (Хаждъу) имат патриотически историци, то трябва да ги имаме и ние. А какво говори здравият разум? Здравият разум трябва да мълчи. Ако ние се харесваме сами и ако вървиме по дирята на европейските поети, литератори, историци и ритори, т.е. ако ние не искаме от здравият разум и от разумната критика съвети, то и тия трябва да гледат своята работа и да се не мешат в чуждите дела.

Кажете ни сега: в коя категория принадлежат основателните и деловодителните членове на „Българското книжевно дружество"? С каква цел е основано това „Дружество"? Да отговори човек на тия два въпроса не е твърде мъчно. Изпърво, ние трябва да кажеме, че горереказаните лица принадлежат и на двете категории (това се види из направлението на техните трудове). Колкото за целта на „Дружеството", ние я обясняваме така. Ако русите, чехите, сърбите, хърватите, немците, власите и др. имат учени дружества, то защо да ги нямаме и ние? Ако Осип Максимич Бодянски събира народни песни, ако Катков печата възпоминанията на Вигелия, ако другите народи имат поети, ако публиката не иска от нас нищо, ако, ако... то защо и ние да не събираме и да не печатаме своите развалени, прекроени и изопачени (изключават се народните песни в последните две книжки на „Периодическото списание") песни; защо да не напечатаме дълбоките размишления на отца Неофита Бозвели (ако нямаме древности, то и „Мати Болгария" ще да погъделичка нашето патриотическо настроение – в безрибието и ракът е риба); защо да не поместиме „многоучените" разсъждения на г-на Каролева; защо да не украсиме сборникът си с прекрасното стихотворение на г-на И. Данева и пр., и пр. Ние сме длъжни по-напред от всичко да работиме що-годе и да изнесеме пред светът своите таланти, а после вече да разсъждаваме за тяхното достойнство. А-а-а! Това заключение е твърде остроумно. Ние сме имали доста случаи да се увериме, че само в българските глави могат да се появят подобни мисли и разсъждения.

Пред нази се намира деветята и десетята книжка от нашето „Периодическо списание" и ние седиме и мислиме над нея. Когато получихме тия две книжки, то помислихме така: „Българското книжовно дружество" е работило доволно продължително време над тия две книжки, следователно тия ще да бъдат съставени много по-опитно и ще да имат множество вътрешни достойнства." Ние се не излъгахме в своите очаквания. Тия две книжки, освен наивните и сантименталните охания и ахания на отца Неофита Бозвели и стихотворението на г-на И. Данева, са съставени доволно добре, ако в тях и да се срещат множество недостатки. Така например на критиката е дадено твърде много мяс-

то, а статията на г-на Дринова за „Азбукето“ е кратка и неудовлетворителна. Когато един човек се решава да критикува тая или оная метода, то той е длъжен да докаже противното и да го подкрепя с неопровержими истини. „Сложната буква щ трябва да се изхвърли и да се замени с шт“, говори г. Дринов. А защо и за какво? Ние мислиме, че ако се изхвърли сложната буква щ, то трябва да се изхвърлят и другите сложни букви, като например я и ю, и да се заменят с иа и иу. „В средата на думите ни са потребни и ж-т и ъ-т“, говори г. Дринов. А защо и за какво? Но да оставиме г. Дринова за други път и да се обърнеме към нашият поет г-на Данева. Както щете, а любовните оди на г-на Данева не заслужват ни една лула тютюн. Кажете ни, молиме ви се, харесват ли ви се следующите няколко стиха:

Мари моме, малка моме,
мари моме русокоса!
Тези твоите сини очи,
бяло лице от какво са?
Щом ги видях, измених се –
ах, измяна преголяма!
Денем като луд все ходя,
нощем сън за мене няма!
Ах, не знам какво да правя:
дали люто да проклевам
онзи час, теб в който срещнах,
или да го благославям?
Но щом си за тебе спомня,
все ми иде хем да плача,
хем от радости безкрайни
пък сърцето ми подскача.
Ал' когато ти ми кажеш,
че ще бъдеш вечно моя,
никога веч няма плача,
но все химни ще ти пея!...

Кажете ни сега какво би отговорила една умна и разумна мома на тоя пресипнал синигер? Ние мислиме, че тя би му изпроводила следующата песен, която – ако и да не е поетична (по правилата на г-на Войникова) – има барем какъв-годе смисъл. Слушайте:

А бре, момче тъпоумно,
а бре, момче въртоглаво!
В твойта глава чекръчето –
чини ми се – не е здраво.
Щом прочетох твойта песен,
аз пожелах да узная
чавка ли си, гарга ли си,
или птица кукумая?
Ах, не зная що да правя:
дали крехко да се смея
над твойта страшна глупост,
или да те пожалея?
Но щом тебе аз погледам,
то не мога да мирея;
мойто младо сърце скокне
и аз трябва да се смея.
Ах, смешна си, моя гарго,
смешни ми са твойте химни –
като шуга с кован гердан,
като баба с вити гривни!

Тука сме длъжни да кажеме и това, че повестта на Гоголя „Тарас Булба“ е преведена твърде лошаво.

БЪЛГАРСКИ НАРОДНИ КАЛЕНДАР ЗА ПРОСТА ГОДИНА 1875

Годишна книга (?) за световни работи, напредък и развитие в народния живот; домашни и статистически бележки; забавления. Урежда се от Янко С. Ковачев. Седма годишнина. В книжарницата на Х. Г. Данов в Пловдив, Русчук, Велес, Виена, 1875, in 12°, стр. XLII + 212

В Русия пред всеки един дюкян стоят по две, по три момченца, които се наричат „кликала" и на които обязаността е да хващат покупателите за яките и да ги тътрят в дюкяните. Разбира се, че ако някой стенограф да би записал техните думи буквално, то ние не би открили в техните многочислени фрази нито риторически смисъл, нито логическа последователност; но купувачите, които имат нужда от тая или оная стока и които са извадили вече парите из пунгиите си, не са строги критици и нямат наклонност да слушат публични лекции или да търсят в тях смисъл. Така например из устата на горереказаните кликала вие доволно често ще да чуете следующите фрази: „Влезте, господарю, влезте! Нашата стока е излязла из Фуксовата фабрика вчера, а докарана е из Франция завчера... Помада, шалове, кордели, петелки... Нашият господарин ходи всеки ден в Париж и докарва нова стока всяка неделя... Какво ви е угодно да купите?" – „Конски торби" – отговаря покупателят. – „Имаме, имаме... Из Париж ги... От французка коприна... А вие, господариньо, какво желаете?" – пита кликалото и обръща се към някоя мадама. – „Кравешко масло" – отговаря тя. – „Имаме, имаме... Влезте вътре... Господаринът ми купи нови ведра... Буталката ни е донесена из Париж. Днеска е избутано, господариньо! Пресни платна, копринено масло, сърмено дървено масло, парижки рогожи... Влезте, господарю!"...

Същото намираме и в календарът на... Но чий е тоя календар? Ние знаеме, че „Летоструй" се издаваше, редактируваше и по думите на г-на Богорова скопосваше от г-на Данова, а така нареченият „Българcки народен календар" се редактирува, както се види из заглавието на книгата, от г-на Я. Ковачова, следователно и неговото знаменито предисловие е написано от него. Да видиме сега какво ни разказва това предисловие. Во время оно, когато г. Данов още не е имал чест да влезе в тесни сношения с г-на Ковачова, то „Летоструят" му е срещал множество препятствия и излазял е криво и сляпо; но днес, когато провидението е така милостиво към българският народ и когато българските носове добиват способност да миришат даже и копривата, под ясното небе се е появил г. Янко или Јанко (така се подписва той сам) Ковачов и даровете на литературните гении захващат да се изливат над нас „яко благовонний елей". Сам г. Ковачев ни являва в своето предисловие, че тоя велики мъж в продължението на доволно кратко време е извършил следующите велики и достохвални дела: 1) той се е постарал да изпълни програмата на „Летоструй" и „подобрил" е съдържанието му; 2) той го е напечатал евтино и дал е и на себе си и г-ну Данову (г. Ковачов и г. Данов са съдружници) възможност да разбогатеят (цената на календарът си остава същата); 3) той е „подал на народът такава една книга, която е полезна на всяко едно съсловие" (??? чужди мисли). „Лишението от добри преводачи и оригинални списовачи – говори г. Ко-

вачов, – които да са изучили всестранно положението и нуждите на народа ни, за когото искат да пишат; оскъдността от материал, изчерпан само из народний живот, колкото се отнася до подобрението на състоянието му изобщо, както и из по-вещите чужди списовачи; неуредното и скъпото печатание при чужденците (Така, г. Ковачов, така... Г. Данов е намерил похлупците си... Паричките най-напред); и (,) най-сетне, мъчното разправяние на напечатаните веч шестгодишни течения: всички тези са едни измежду многото други причини и спънки, задето ние – с жалост го казваме – не можахме да отговорим напълно на обещанията си и да оправдаем ожиданията на читателите на „Летоструя". Занапред обаче редакцията взе под внимание всичките гореспоменати пречки и се постара за тяхното отстранение." Тука сме длъжни да напомниме на читателите си още веднъж, че всичкото това пише редакторът на „Българският народен календар", т.е. г. Ковачов, или съдружникът на г-на Данова. Слушайте сега. „За да бъде програмата на „Летоструя" с по-добро и по-обширно съдържание, редакцията влезе занапред в сношение с всички (О, о, о!) учени наши мъже, които са в отечеството или извън него. А за да бъдат статиите по-любопитни и по-полезни за прочитание, редакцията (?) реши, щото занапред освен другите отдели – астрономический, статический, селскостопанский, забавителний и пр. – да има един за светски преглед и други по-обширен отдел за черковно-училищния календар (???). А пък (Паки и таки с миром господу помолимся) за да бъде печатанието колкото е възможно по-угледно и по-евтино (Ние мислиме, че последньото известие е важно не за публиката, а за г-на Данова et c-ие и за г-на Ковачова), книжарницата се сговори за печатанието му с новоотворената у Виена Българска печатница, която още тази година прие живо участие и в редакцията на „Летоструя", като се залегна да принади на съдържанието му отлични статии (?) и изображения."

Но стига толкова. Литературните „кликала" не са останали ни на една йота назад от търговските, защото и в техните дюкяни се продават само голи думи и само празни обещания. Но тука се появлява един твърде интересен въпрос. Ние би желали да знаеме какви кочи нохти драскат по сърцето на г-на Данова? Ние би желали да знаеме какви сърдечни ядове кипят в утробата на това вечно „кликало", когато даже и неговият най-сърдечни приятел, неговият съдружник и неговият словеснейши чирак укорява неговите прошедши „Летоструи"; когато му казва в очите, че тия „Летоструи", които той е възхвалял до небесата в продължението на цели шест години, не са отговаряли на своето назначение? Но не плашете се, братия българи! Г. Данов е не поет, не самолюбив синигер и не себелюбив литератор, а търговец, „кликало", комерчески аферист и пр., и пр., и пр. „ Братия и християни, купете си по един „Летоструй"!, вика кликалото. „И ланският още не съм прочел", отговаря покупателят. „Ланският не беше като таягодишният", казва кликалото. „А какво различие има между ланският и таягодишният?", пита покупателят. „Ланският нехелаше, ланският беше боклук, ланският не беше за нищо и за никакво", отговаря кликалото. „А защо нехелаше ланският?", пита покупателят, който е изброил вече за него паричките си. „Защото аз лани печатах не в народната печатница, защото лани българските учени не бяха още учени, защото г. Ковачов се не беше още появил на литературният хоризонт, защото моята глава не беше още на мястото си, защото Сапунов III не беше още прегърнал Минерва, защото Наполеон III беше още жив, защото песента „Де е родът ми?" не беше още изпяна

(в салонът) на „Славянската беседа", защото Манчов не беше още женен" и пр., и пр.

Да поговориме сега за съдържанието на самият календар. За първите XLII страници, които не съдържат в себе си нищо особено, т.е. които можеме да намериме във всеки един календар, ние нямаме нужда да говориме, следователно нашата длъжност е да разгледаме само оная част на календарът, която е вместила в себе си всичката есенция на мъдростта. Между важните явления, които са се появили в продължението на 1873 година, ние намираме следующите: 1) Гавриил ефенди се отделя от Екзархията; 2) Дон Алфонс от Бурбон (?) приял главната команда на карлистките войски в Каталония; 3) Лаурионский въпрос се свършва; 4) Въстанието на североамериканските Медониндийци (не индийци, а индейци); 5) Графът от Париж във Фросдорф при графа Шамборда (не разбираме какво е направил тоя граф при другият граф); 6) Обнародвание на един договор между Русия и Бухара и пр. Видите ли какви чудеса може да направи един разумен книгопродавец и един още по-разумен книгопечатарин? Ако г. Данов да не би издал своят знаменити календар за 1875 година, то българският народ би останал невежда в много отношения и за историята би били изгубени множество важни факти и доволно богат материал. Освен това мадридската учена академия и Медон-индейците рано или късно би останали без хронограф и историята им би се затъпкала от вековете. От 4-та до 28-ма страница на „Народният календар" е поместено политическо обозрение за преминалата 1874 година, което няма почти никакво значение за българският народ, защото в него се разгледват такива въпроси, за които българите имат слаби понятия и които са за тях малко интересни. Ние мислиме, че единствената причина, която е накарала г. Ковачова да помести в календарът си това обозрение, са били портретите на папата, на „германският победоносен паметник", на графа Шамбора, на Базена, на Дон Карлоса и пр. Тия портрети са се намирали в немските типографии готови, следователно г. Ковачов е имал случай „да напечата своят календар евтино и да го украси с различни изображения". Всичкото това ни напоминава приказницата за циганинът, който, като намерил в чуждите мандри много масло, намазал и клещите си. Вторият недостатък, който се среща в това обозрение, е правописанието, на което не се е обръщало почти никакво внимание. Статията на г-на А. Т. Цанова „До де сме стигнали?" е доста добра, ако да е кратка. Същото ще да кажеме и за извлечението из Каницовите труди. После извлечението из пътешествията на Каница в календарът са поместени няколко доволно интересни животописания, но и тяхното съдържание е непълно и неудовлетворително. Ние мислиме, че от историците и биографите се изискват не само сухи факти и не само хронологически забележки и наименования, а и критически изследвания за това или за онова лице, за това или за онова явление или за тая или за оная епоха. Така например за нас е важно не че Александър Теодорович Гилфердинг е бил помощник на Н. А. Милютина, не че е писал в „Руският инвалид" и в славянофилският „День" и не че е написал множество за нас почти неинтересни дела, а че се е занимал с българите и с тяхната история и че е дал на тая наука доволно живо направление. С една дума, от историкът и от биографът се изисква да определи заслугите на това или на онова лице, да ни разкаже какво влияние са имали неговите труди на народът, каква полза са принесли неговите открития на човечеството и пр. Повестта на Жил Поля Фридериха Рихтера „Новата година на един злочестник" е твърде слаба и неудовлетворителна, защото в нея се срещат

само голи фрази, без никаква художествена отделка, без никаква связа и без никакво философическо съдържание. Из тоя разказ ние разбрахме само това, че един грешник имал щастие да заспи и да сънува, че неговите грехове са големи и че неговата старост е неутешителна, и когато се пробудил, той станал добър човек. Но да не забораляте, че всичкото това се е случило на бъдни вечер срещу Нова година. Разсъжденията на И. А. Тонджорова, които носят заглавие „За женитбата", се повтарят във всяка нравоучителна книга и не съдържат в себе си нищо особено. Съвременните понятия за тоя въпрос имат съвсем друг характер. Статийките „За писмените гълъби" и „Стопанските и домашни бележки" са доста добри и доволно интересни.

И така, полека-лека ние дойдохме до литературните произведения, които носят название изящна словесност. Но най-напред ние желаеме да попитаме г-на Данова или г-на Ковачова – за кой дявол се препечатва толкова пъти бездарната, куцата, сляпата и безсмислената а ла „Българ рода" поезия „Де е родът ми?" Докога и до кой ден ще да бъдеме ние идиоти и безтактни мислители? Докога ще да се възхищаваме с глупавото и с безцветното? Четеме:

Де й родът ми? (2)
Сребробистърът лей ся Дунав,
грозд расте в лозята хубав,
и Балканът горделив
рай земя за който е жив:
тя земя е много красна –
Българско е родът ми! (2)
Де й родът ми (2)[1]
там изтича и лей Марица
сребротечната си водица,

[1] Трябва да знаете, че тоя стих се повтаря два пъти.

вред за драгост цвят цъфти,
рай-блаженство нам вести:
тя земя е с хубост пълна –
българско е родът ми!

Подобни стихове не са излазяли изпод перото и на най-глупавото човечество. Ако някой да би добил желание да сравни тая песен с произведенията на г-на Сапунова III, той би получил две квадратни глупости. Същото ще да кажеме и за поп Николовото стихотворение „Къде?". Но най-възмутителни в тоя календар са така наречените „Народни песни", които са положени още и на ноти! Питане е: какво подразумява г. Ковачов, т.е. редакторът на „Българският народен календар" под думите народни песни? Както всичкият свят, така и ние под име народни песни подразумяваме ония народни произведения, които са произлезли из самият народ, които изображават народните верования, понятия и стремления, които твърде често биват хронографи на прошедшето и в които песнотворецът не играе никаква роля. С една дума, народните песни – които биват или религиозни, или исторически, или лични (под име лични ние подразумяваме ония песни, които описват някое отделно събитие или някое лично чувство) – се появляват сами по себе си и съчинителят им се губи неизвестно де. Разгърнете Сборникът на братия Миладиновци, разгледайте народното богатство и съставете си понятие за творческата сила на народът и за неговата изустна литература. Из тоя сборник се види, че народът, който не е знаял да чете и да пише, е имал свои хронографи, свои литератори, свои историци и свои проповедници. Но за тия неща е писано дотолкова много, щото за нас не остава нищо друго, освен да посъветуваме г-на Ковачова да бъде други път по-осторожен и да не меша народното творчество с

бездарната наша съвременна поезия. Прочетете и тая песен:

Сутрена рано излязох, само,
по хладен ветрец да се разхождам,
там намерих малка мома
де ходи мила в нова градинка
да бере цветя да се накичи
да се накичи и украси (?);
нейното бяло прекрасно лице
неволно тегли да ме привлече
да я обикна както тя мен.

Изпърво тая песен е написана безграмотно и с множество ортографически и граматически погрешки; а второ, тя няма нито поетически красоти, нито смисъл, нито гладкост, нито правилни изражения. Ние мислиме, че тя е преведена от някой чужд език. Ето ви, по мнението на г-на Ковачова, как трябва да се рекомандуват нашите народни песни! Ако тая песен да би била съставена от самият народ и ако да би се пяла не в „Славянската беседа“ във Виена, а на Стара планина, то тя би била сложена така:

Излязох рано пред зора
по зелените ливади,
по миризливи градини,
под кичестите дървета;
тамо заварих момиче,
по градинка си ходеше,
сякакви цветя береше,
руса си глава китеше;
кога момиче погледнах,
сърцето ми се нарани

и т.н.

Повестта на Павла Хайзе „Ерминия“ не е така също на своето място, т.е. не е за българите. В германската литература има много по-добри, по-полезни, по-поучителни и по-интересни за българите повести и разкази. Между различните анекдоти и изречения, на които г. Ковачов е дал заглавие „Размесени“, се намират няколко избрани и преведени удачно, но и няколко твърде плоски басници.

Да кажеме няколко думи и за статистическите сведения, които занимават в „Народният календар“ цели 24 страници. Но интересни ли са тия сведения за нази? На тоя въпрос всеки от нас ще да отговори двоезначително, т.е. „и да, и не“. Ние се надеяхме да намериме в „Българският народен календар“ статистически сведения за България, а срещнахме само дълги и широки, преведени из руските календари, статистически бележки за руските учебни заведения! Но стига толкова! Както се види, новата редакция на покойни „Лемоструй“ е работила така също без глава, както и всичките нейни предшественици. Български народен календар! Ние съветуваме г-на Данова да напише и народна аритметика.

ИСТОРИЧЕСКО ОБОЗРЕНИЕ НА БЪЛГАРИЯ

ОТ Г. БОБРИКОВА.
Букурещ, 1874, in 12°, стр. 79

Ако обязаността на критиката е да допълни пропуснатото и да поправи погрешеното, то ние имаме намерение да поговориме само за някои отделни заключения, които се срещат в гореприведенaта книга и които, по нашето мнение, противоречат на източниците. Така например г. Бобриков говори, че нашите равноапостолни братия „Кирил и Методий са кръстили българският народ и царя Бориса, че са съставили славянска азбука и че са превели на славянски език свещеното писание и богослужебните книги". Ние не можеме да приемеме тия няколко реда за положителна истина, защото противоречат както на източниците, така и на здравият разум.

А какво ни разказват източниците и здравият разум? Разказват ни това, че Кирил и Методий са кръстили само българският цар и неговите боляри, защото самият народ е бил кръстен много по-рано. Кажете ни, молиме ви се, какъв народ е населял във времето на апостолите Тракия и Македония и кому са проповядали учениците или единомишлениците на апостола Павла, които са живели в Солун и на които последният е писал своите замечателни послания „Къ солунянамъ"? Ние смело можеме да кажем, че тия не са били гърци. Да вземеме за пример Юстиниана. Всеки вече знае, че тоя император е бил славянин и че гърците са го наричали варварин (не грък), а той е бил християнин. Подобни примери ние можеме да преведеме цели стотини. Но мнозина желаят да ни докажат, че в оня времена горереказаните две области са били населени с гърци и че славяните са се населили много по-късно. Това мнение се опровергава от самите гърци. Така например тия говорят, че римският император Юстин I (от 518 до 527 г.) е бил овчар, че произхождението му е било варварско (не гръцко) и че е бил родом из Тракия. А на каква народност са принадлежали тия варвари? Ние, които имаме множество факти да опровъргнеме даже и великото преселение на народите, никога няма да допустиме, че старовременните тракиости са могли да бъдат родоначалници на г-на Хаждъу, нито пък прадеди на станимашките лангери. Може смело да се докаже, че множество славяни са се огърчили, а не може нито да се предположи, че гърците в тая или в оная местност са се ославянили. Турете ръка на сърцето си и отговорете на тоя въпрос чистосърдечно. Но както и да е, а ние мислиме, че гръцкото население никога не е имало такива широки граници, каквито му се приписват от новите гръцки историци. Немногочислените гръцки колонии във вътрешностите на Тракия и на Македония, които във византийското време са били населени с варвари, са се появили не по-късно от X век, когато византийските императори са били принудени да заградят своята държава с живи стени. Но и тука съществува едно доволно чудно явление. Във вътрешностите на горереказаните две провинции ние намираме гръцки села само по ония места, дето съществуват гръцки манастири; а всичкото това ни дава пълно право да предположиме, че тия села са населени от съмнителни гърци, т.е. че тия населения са плоди от калугерските усилия. Колкото за градовете Пловдив, Едирне, Ахело-Бургас, Кръклисие, Серес, Солун, Мелник и др., на които ни указват гръцките статистици, ние ще да кажеме кратко и ясно, че ако всемогъщият разум да не би намерил място в българските глави в про-

дължението на последните тридесет години и ако българското самосъзнание да не би се пробудило от дълговечният сън, то мусикословеснейши даскал Манолаки в Свищов, алиодидаскалис Райниди в Карлово, евгенистатис даскалос Ставридис в Сливен, кир Паскалис в Арбанасите, словеснейши даскал Похлупкос в Търново, агии деспотите в 18-те епархии и пр., и пр. би направили и дяда Нягула Таралежът евгенистатис елинос. Ние мислиме, че подобни факти са се случвали на твърде мнозина под самият нос, следователно нашите доказателства са съвсем излишни.

Но ние се отдалечихме от своят предмет. В гръцките паметници (по „Гръцката история" даже и на Папаригопуло) ние намираме следующите няколко реда: „Два брата из Солоник, Кирил и Методий, като дойдоха в България, покръстиха цар Бориса и неговият двор, съставиха азбука, която нарекоха кирилица, преведоха от елински на български език св. писание; а после доведоха из Охрида 40 души скорописци-попове, които написаха книги за нововъздвигнатите черкови." Из тия няколко думи се види, че са съществували и други черкови, които не са били вече нови. А чии са били тия черкови? Разбира се, че както едните, така и другите са били не гръцки, защото гръцката черкова е съставляла вече едно цяло. Друг въпрос: Какви са били тия 40 души скорописци-попове, които са били доведени в българският двор да напишат за нововъздвигнатата черкова необходимите черковни книги, и защо именно из Охрида, а не от друго някое място са били тия доведени?

На тоя въпрос не трябва и да отговаря човек... Но за тия неща ние мислиме да поговориме по-пространно на друго място, а сега ще да кажеме няколко думи за съчинението на г-на Бобрикова въобще. Ние намираме в това съчинение две съвършено важни недостатъци: 1) за някои явления или за някои произшествия, които са важни и които изискват обширно обозрение, г. Бобриков говори твърде малко, а на други, които не заслужват особено внимание, той е дал твърде обширно място; 2) в книгата на г. Бобрикова ние не намираме самият български народ, комуто е посветена неговата книга и който би трябвало да завземе барем 1/3 от обозрението. „А има ли какво да се пише за тоя народ?", ще да попитаме вие. Разбира се, че има. Ние знаеме, че г. Бобриков е съставил своето обозрение за това, за да запознае русите с българският народ, с неговото прошедше и с неговите многочислени падения и възраждения, следователно неговата най-първа обязаност е била да изведе на сцената по-напред самият народ и да укаже на неговия исторически и съвременни живот. Освен това у г-на Бобрикова множество събития се описват неудовлетворително и темно.

Да кажеме няколко думи за обязаностите на историците или за длъжностите на историята.

Ако от математическите науки се изисква буквално обяснение на положителните истини, то от историята се изисква барем да се не отдалечава от истината, т.е. от нея се изисква да бъде огледало, в което да се отрази, без никакви преувеличения, прошедшето на тоя или на оня народ. Ние мислиме, че всяко едно събитие има свои причини, които са милион пъти по-важни от самото събитие. Така например хронографите ни разказват, че българският народ е имал почти непрестанни бойеве с гърците, че България е падала няколко пъти под византийското иго и че българското царство доволно често се е люляло от вътрешни междуособия. А какви са били причините, които са производили тия исторически събития? Тия причини трябва да ни обясни съвременната история, която е длъжна да вземе на себе си критическа роля и да даде на всеки един факт разумно обяснение. Трябва да ка-

жеме и това, че множество хронографи противоречат един другиму и множество така наречени факти имат чисто легендарен характер. Историкът е обязан да отдели истината от лъжата и легендите от случившите се събития. Освен това безпристрастният историк е длъжен да не помещава в своята история такива мнения, които още не са потвърдени с факти и които не са разгледани критически. Едно от тия „славословия“ е мнението за уралочудското произхождение на българите, т.е. за произхождението на оная българска династия, която, по мнението даже и на нашият „велеученейши“ професор г-на Дринова, е дошла от Волга с няколко хиляди души главорези, покорила е славянските племена на Балканският полуостров, усвоила е техният език и дала им е своето име българи. Боже мой, и всичкото това се е извършило в продължението на някакви си сто и петдесет години!

Трябва да кажеме и това, че в своето „Историческо обозрение на България“ г. Бобриков цитира на няколко места историята на г-на Шишкова, която, по нашето мнение, не заслужва подобно внимание. Преводът на тая книга е изпълнен вярно и с особено старание, ако езикът му и да е тежък и доволно често непопулярен.

БЪЛГАРСКИТЕ ЦЪРКОВНИ РАБОТИ

На нашите читатели е вече известно какво става сега в България. Ние извличаме от дневната хроника на списание „Български книжици“ описание за хода на църковните работи от самото им начало. Българският народ отдавна желае да има народни архипастири, но в началото представителите на народа молеха само за едно: за позволение българските свещеници да служат и да изпълняват църковните обреди на славянски език. Техните молби бяха отхвърлени: фанариотите знаеха, че с позволението на българите да извършват богослужението на славянски език се срива тяхната стара мечта за погърчване на подвластното им паство.

Народът се оплакваше от гнета и злоупотребите на фанариотите, които взеха да го притесняват, взеха да го клеветят пред турските власти; но вместо да получат наказание, фанариотите си оставаха в същите епархии и епископът, срещу когото се оплакваха, получаваше архиепископство; злоупотребите не само не преставаха, а все повече и повече растяха; от разни места се подаваха молби, чуваха се оплаквания и недоволства.

Самоковската епархия искаше, умоляваше патриаршията да я отърве от дели Матея. След смъртта на своя архиепископ Иоаникий Охридската епархия търсеше достоен народен архипастир. Народът изпращаше пратеници, но не ги приемаха; почти от всички епархии се подаваха молби до великия везир, когато той пътуваше из българските земи, и дори вези-

рът прати в затвора пиротския епископ Антим, но наверно само защото тоя епископ беше беден; ако той беше богат, на негово преосвещенство нямаше да се случи такова нещастие, както не се случи с богатите архипастири от другите епархии, против които народът въставаше още повече. Като виждаше, че българите са толкова ожесточени против фанариотите и че патриархът не иска да отстъпи от своите намерения, римската пропаганда започна своите йезуитски действия. Те обещаваха всичко, каквото желаеше народът, само да се постави той под покровителството на наместника на апостол Петър; обещаваха покровителство и от страна на френския император, богатства и дори свобода, която е толкова желана от българския народ.

Отначало българите се надяваха на решението на съвета или събора, който бе свикан миналата година от патриарха, но се оказа, че членовете на съвета са само гърци. Макар и да бе обещано да се изслуша всяка епархия поотделно, ако народът си избере депутати, гърците сами ги назначиха и назначиха не тия, които бе избрал народът, а свои съучастници. Обикновено от Цариград се изпращаха фанариоти в епархии, гдето живееха само българи; фанариотите пристигаха там и след като прекарваха няколко дни в кервансарая, връщаха се в Цариград като представители на българския народ, който дори и не бе ги видял. Пристигналите българи-депутати дори не бяха допуснати в съвета, затова, разбира се, и заседанията на съвета свършиха с това, че българите бяха измамени. Като видя, че всичките му надежди пропаднаха, народът реши да се отрече от гръцкия цариградски патриарх и да си създаде народна йерархия.

Ето какво казва редакторът на българското списание: „Когато събранията и заседанията свършиха, без да задоволят нашите желания, цариградската българска община и депутатите на българския народ решиха да се отделят от патриарха и убедиха всички, че това отделяне съвсем не е против правилата на нашата православна вяра. За много кратко време тая мисъл се разпространи сред целия български народ и всеки наш брат българин разбра, че мисълта да имаме отделна йерархия, да се отделим от патриарха, но само по правилата на църквата, е мисъл безгрешна; оставаше да се определи денят за привеждането на тая мисъл в изпълнение. За това бе избран празникът на светлото Христово възкресение и ние нетърпеливо очаквахме тоя светъл празник с надежда, че той ще разсее тъмата, в която погиваха нашите народни права и се унижаваше нашият народ.“

И наистина на утренната служба в деня на светлото Христово възкресение в цариградската българска църква се събра народ и когато дяконът свърши: „Елицы во Христа креститеся“ и започна да пее многолетие на светия патриарх Кирил... раздадоха се гласове, които прекъснаха дякона с викове: „Вие сигурно не знаете, че народът не иска да споменава в църква негово преосвещенство.“ Дяконът погледна народа учудено и поиска да продължи, но народът почна да вика: „Чакай, чакай! Молим да ни изслушат: слушайте, хора православни, народът не желае да има за глава на своята църква гръцкия патриарх!“ Тогава целият народ, всички, които бяха там, повтаряха в един глас: Не щем гръцкия патриарх! Не щем го! Некемо грцки патрик! – казваха македонските българи. – Не сакаме го! – казваха шопите или българите от Софийска, Пиротска и Берковска област.

„Всички ли сте съгласни?“ – питаха други гласове. – „Съгласни, съгласни!“ – „А кого да споменем сега?“ – „Султана, султана! И цялото православно духовенст-

во!" – викаше народът. Тогава певците изпяха три пъти „многая лета" на султана и на цялото православно духовенство и литургията продължи. При „Изрядно", след „Ангел вопияше", българският свещеноначалник преосвещений Иларион спомена по желанието на народа цялото епископство на православните народи вместо патриарха, а свещениците споменаха само негово преосвещенство Иларион. След литургията певците изпяха песента: „Весели се наш народ български" и др. Същия ден бе съобщено писмено на Портата всичко, каквото стана.

Новината, че не споменават патриарха, развълнува цялата патриаршия, а когато се узна каква е целта на това, синодът обяви, че постъпките на българите са незаконни, и като повикаха негово преосвещенство Илариона, обвиниха го, че не се мъчел да убеди народа да не нарушава старите решения, че действувал извън канона на църквата; заплашиха го, че ще изпратят на заточение и него, и другите му български съидейници. Но всичко бе напразно. Фанариотите добре разбраха, че настават времена не много благоприятни за тях, и подадоха до Портата молба, обвинявайки българите – около трийсет български младежи били отишли в руското посолство и там били пели похвални песни за руското правителство. С това, както се вижда, искали да представят българите като бунтовници против Портата и по такъв начин да спечелят султана на своя страна; но и тая хитрост не им се удала, защото, по сведения от Цариград, макар султанът и да искал да употреби военна сила, Русия, Англия и Франция се намесили и попречили на Портата да участвува в религиозните въпроси, тъй като според тях турският кадия не бил сведущ да разрешава църковните работи на нашето православие.

Българите изпратиха в синода делегация и го молеха да действува благоразумно и да не ги клевети пред Портата, защото за това ще отговарят не пред хората, а пред бога.

„Ако българският народ – каза делегацията – е извършил грях с това, че неколцина са пели хвалебствени песни за руското правителство, то от това не следва свещеният цариградски синод да клевети българите." Ако българите бяха запели похвални песни за гръцкото правителство, според мен фанариотите нямаше да съобщят на Портата, че българите действуват като неверни поданици. „Такива постъпки още повече отблъскват българите от патриаршията, с която ние бихме искали да се разделим миролюбиво."

Делегацията заявила решително, че да се помири народът с патриарха е невъзможно и всички старания от страна на гърците за това ще бъдат напразни. Александрийският, йерусалимският, антиохийският патриарх и целият цариградски патриаршески синод се свикали на тайно заседание; какво било говорено на това тайно заседание е неизвестно. Три-четири пъти викали Илариона и го съветвали да склони народните пратеници в полза на гърците, иначе, казвали, ще го пратят на заточение, ще го турят в затвора, както туриха отца Неофита, българския деец. Негово преосвещенство Иларион отговорил: „Всички живеете близо до българската църква, идете там и се помъчете да спечелите народа на своя страна; само ви моля да не ми възлагате това задължение, защото то не е по моите сили. Вие сте по-висши от мене и вашият глас ще произведе по-силно впечатление върху умовете на българите."

Но между фанариотите не се намерил нито един, който да се заеме да убеждава народа. Причината за това е много ясна: не се намерил нито един, който да знае български. След тези опити съборът вече не въз-

лагал нищо на Илариона, а се задоволил с това, че го обявил във вестниците за престъпник. Неколцина от миряните гърци, изпратени от духовенството, се постарали да помирят българите с фанариотите и казвали на българите: „Всички бяхме братя досега и искаме да си останем такива завинаги, но тъй като сега вие се отделяте от вселенския патриарх, то и съюзът на братство и любов между нас се нарушава." „Това не е наша работа – отговаряли българите, – а работа на народа; ако имаме отделна йерархия, нима не можем да си останем братя? Ако ние постигнем целта си, нашата дружба още повече ще укрепне, защото ще изчезне враждата, а след нея ще настъпи мир и любов."

На Томина неделя трябвало да ръкоположат свещеник. След като взели позволение от своя свещеноначалник Илариона, българските свещеници сами го ръкоположили при стечение на многочислен народ. Това бил първият обред, извършен без позволението на цариградския патриарх, и възбудил всеобщо съчувствие сред българския народ. Известно е, че за ръкополагането на църковен служител трябва да се вземе вула от гръцкия патриарх и че бедният свещеник трябва да удовлетвори протосингелите, архидяконите, дяконите, граматиците, капуджиите и др. Освен това – да заплати за вулата колкото му поискат. В патриаршията не съществуват правила за това.

На 23 април, на третата неделя след Великден, бе обявено решително на патриаршията, че българите, по общото желание на целия български народ, са избрали за свой свещеноначалник преосвещения Иларион и че той е служил литургия без позволение от патриаршията. Българите отпразнуваха тържествено Гергьовден. Рано сутринта народът от всички краища на Цариград се събра във Фенер, в българската цариградска черква, за да присъства на литургията на народния архипастир. Мило бе на българина да види това стечение на братята в божия храм. Тук имаше хора от почти всички краища на Балканския полуостров: от Тракия, България и Македония, и това събрание бе тържество не само за българите, а и за всеки славянин, в чиито гърди е живо славянското чувство. След тоя тържествен празник патриаршията подаде до Портата молба, в която молеше султана да ѝ позволи да накаже негово преосвещенство Илариона. Но по различни причини и тук гърците не постигнаха целта си. Няколко дни след Гергьовден и други епархии, както цариградските българи, взеха да се откъсват от патриарха. Първи обявиха своето отделяне градовете Габрово и Свищов; последваха ги Шумен, Самоков, Охрид, Пловдив и др. – с една дума почти всички епархии.

Гърците се оплакваха на правителството, че българите са потъпкали правата им, отстъпили са от църковните канони и поставили патриаршията в ужасно положение. Ето какво пише гръцкият вестник Византис:

„С нетърпение очакват нашите сънародници Високата порта да възвърне със сила нашите права и това нетърпение нараства, защото ние сме в твърде лошо положение от страна на църковните работи. Нашето православно и чисто сърце се свива при мисълта, че правата ни се потъпкват!... А досега не се вземат никакви мерки против виновните, никой не ни защищава."

Клетите българи! Тук авторът просто моли турското правителство да накаже виновните; но пита се, кой е виновен, че българите не се мъчат да възобновят Византийската империя? Наистина от гледна точка на гърците те са много виновни, но същевременно и не са виновни, защото веднага Византис се оплаква

и от гърците-фанариоти. Византис казва: „Всяко патриотично, православно и чисто сърце се свива, като вижда, че гръцките права се потъпкват!!!“

Ето ти логика! А българските права не се ли потъпкват?... После Византис се оплаква от цариградския патриарх, че се отнасял добре с българите.

„Тъй мислят тук и всички гърци – пише българският Цариградски вестник – и ако патриархът имаше истински гръко-фанариотски способности, както например патриарх Антим, когото наричат Куталянос, той щеше да закрие българската църква, щеше да отлъчи от църквата всички архиереи, свещеници, дякони, миряни, които искат отделна йерархия.“ По тоя случай и редакторът на Български книжици отбелязва: „А по църковните закони и народът може да отхвърли подобни архипастири, които ще действуват против църковните канони, които водят разкошен живот в своите палати, ходят по улиците с червени копринени шалвари, с турски чепици, яздят на седло, обшито със злато, и същевременно отлъчват народа от черквата, защото той не се отрича от името си, обича своята народност, своите права и обичаи, защото българите не се съгласяват да изплатят дълговете на цариградския патриарх, направени в полза на чужд за тях народ. Елада, виждате ли, се освободи от робство и направените по тоя случай дългове трябва да заплати друг поробен народ. Най-сетне българите трябва да бъдат отлъчени от църквата, защото на техен гръб живее цариградската патриаршия; а ако се отдели българският народ, мечтаната Византийска империя ще трябва да се ограничи само с Фенер.“

На 11 май цариградските българи тържествено отпразнуваха паметта на светите равноапостолни славянски просветители свети Кирил и Методий. Негово преосвещенство Иларион отслужи литургия и в черквата бе произнесена реч, която ще цитирам в следващите броеве поради важността ѝ за българските църковни работи. След литургията имаше народно заседание, а между разните въпроси се обсъди и въпросът за основаването на цариградска българска гимназия, дето ще се възпитават българи, които досега се възпитават в гръцки и католически училища.

На 6 юни се състоя заседание, на което бе решено нито един българин да не гласува при избирането на гръцкия патриарх. Какви интриги и спорове бяха в ход по време на избирането на патриарха сега ще видим. Когато подаде оставка, патриарх Кирил трябваше дълго да чака решението на Портата и да остане на длъжността си. Причината за това бе, че министърът на вътрешните работи свика на 6 юни комисия от духовни лица и миряни и им каза, че ще позволи на патриарха да излезе в оставка само след като се избере достоен негов приемник. Министърът подчерта, че тъй като патриархът се ползува с доверието на турското правителство, необходимо е първо Портата да научи кой именно ще заеме неговото място. И ще трябва да се увери дали избраното лице ще действува в полза на Портата; поради това той поиска списък на всички кандидати за патриаршеския престол, за да изключи от него тия, които не се ползуват с доверие. Затова той настояваше да се събере съветът и да разреши работата според желанието на турското правителство.

Всички тия разтакания имаха за последствие чудни безредици. Ето какво пише гръцкото списание Византис: „Някои архиереи, възползували от това обстоятелство, оставяха своите епархии и идваха в Цариград с надежда да получат патриаршески сан. Те ходеха из цариградските улици и посещаваха различни влиятелни лица: великия везир, министъра на вътрешните работи или чуждите посолства, като интригу-

ваха и се домогваха с всякакви непочтени средства към патриаршеския престол; някои от тях казваха, че не намират достоен архипастир, че трябва да се свикат всички честни старци." Самият Византис се учудва от поведението на своите сънародници; той ги обвинява в пристрастност, в користолюбие, осъжда патриарх Кирила за неговото бездействие и съжалява, че със своите неодобрителни постъпки гърците са докарали църковните работи до такова жалко положение. Но интересното е, че той същевременно обвинява и българите, че се оплакват от фанариотите, които са докарали българската църква до упадък и разорение и т.н.

Ще продължим характеристиката на гърците с техните собствени думи. В Български книжици е поместена преведена от гръцки статия под наслов „Няколко думи за избирането на гръцките епископи". Ето я, със забележки от редактора на „Книжиците": „Отначало епископите са се избирали и ръкополагали от самите апостоли, които проповядвали словото божие, основавали църкви и поставяли в тях надзиратели (епископи), които обличали с правото да продължават и усъвършенствуват църковните постановления, да ръкополагат презвитери и дякони, да поучават народа, с една дума – да изпълняват временно вместо тях длъжността висши духовници. Но след апостолите избирането на епископите, както и на презвитерите и дяконите, станало право на самия народ; има дори причини да се мисли, че и приживе на апостолите народът не е бил отстранен от участие в избирането на епископите. Тъй било в продължение на три века, докато християнската вяра нахлула в императорския двор на Константин Велики и станала господствуваща вяра. От Константин до Юстиниян избирането на епископите е ставало или от самия народ, или само от клира, или пък от народа и клира заедно; след това – само от епископите, и на края от самия император. Императорът избирал за епископ когото си искал, без да търси нито народното, нито епископското съгласие.

Седмият вселенски събор реши избирането на епископите да става по желание на областта, в която се назначава епископът. Във всеки случай епископите и архиепископите в областите винаги се избираха съвместно от клира и народа и се ръкополагаха от цариградския архиепископ." Защо сега тези постановления на вселенския събор не се изпълняват, ние предоставяме да ни отговори господин Фармакид, един много добросъвестен грък: „Ако на цариградския архиепископ е дадено правото да ръкополага азиатските и понтийските митрополити, то му е дадено само по отношение на избраните в самите епархии или в Цариград; но той няма право да ги избира сам и да ги праща в епархиите с полицейски жандарми и векили (полицейски чиновници). Трябва да избират не те, а народът и епархията, както повеляват законите на седмия вселенски събор. Но каквото не позволява законът, позволява го човешкото самолюбие и користолюбие; и затова избирането на епископи започна да става в Цариград, а клирът и народът в епархиите станаха безсловесни овце, за пастир на които се назначава тоя, когото избере стопанинът на стадото, патриархът. А какво е избирането на епископи в Цариград за честния човек не е лесно дори да си го представи. Ние съвсем не сме искали да откриваме пред света собствения си срам; това ни е трудно и сега, но още по-трудно ни е да мълчим. От следващото кратко изложение читателят ще види как се избират епископите в Цариград.

Два вида хора се избират и ръкополагат от цариградските митрополити: едните се наричат външни, а другите вътрешни. Външни се наричат тези, които се избират от самите жители из разни места на

турската империя. Тях ги избират или търговците и занаятчиите по ходатайството на някой заможен, знатен човек от Цариград, или богатите сарафи (банкери), обикновено гърци, арменци, дори евреи. А те се избират не поради някакви заслуги, а благодарение на големите подаръци от злато или други скъпоценности. Тези, които искат да получат епархия и действуват с подаръци, обикновено се наричат по турски галипи. Но ако у синодалните и мирски управители се пазеше искрена ревност към църквата, а между тях имаше богоугодно съгласие, ако ръцете им бяха чисти и имаха непорочното намерение да спазват църковните правила и благоприличието – тогава щеше да изчезне всичко, което е достойно за порицание, и галипите нямаше да пречат на словесното Христово стадо.

Множеството вътрешни епископи са или от приближените на патриарха – дякони и свещеници и т.н., или хора, които също са му близки, но заемат висши длъжности – например архидякони, архимандрити и тъй нататък, повечето от които са започнали службата си при пречестните старци. Всички те се смятат достойни за галипи на бъдещите вдовствуващи епархии и за тях не са нужни никакви приготовления, само да имат готов капитал. Лукавите и ненаситни сарафи (банкери) знаят в кои епархии има богати извори, откъде може да се черпи с две ръце. Те знаят къде има богати воитии[1], филотимо[2], евсплахния[3], сарандари[4], помени, опрощаване на греховете, право на ръкополагане и др. и веднага занасят на галипите пари, разбира се, с най-големи лихви.

---

[1] Помощ.
[2] Любочестие.
[3] Състрадание.
[4] Служба за четиридесет дни от смъртта на някого.

Известно е, че без пари не се избира нито един епископ. Веднага щом някоя епархия остане без владика поради смъртта му или поради отстраняване, епархията тозчас се дава като награда на този, който покаже най-големи преимущества, т.е. най-голяма сума. Който е бил в Цариград при избирането на митрополити, знае какво става там: започват съперничества, интриги, суматоха; сред ходатаите (меситите) – сноване ту при пречестните старци, ту при богатите и знатни граждани. Предлагат се кандидати, определя се броят на подаръците, сумата за синодалната каса, като при това не се забравят и посредниците (меситите). Дава се поръчителство от честен и надежден заемодавец. Когато вече всичко е уговорено, молят се на Калхас да предскаже кому да се даде вдовствуващата епархия, кой ще бъде щастливецът да се нарече достоен и истински наследник на умрелия или заточения епископ.

Така става изборът в Цариград и такива хора се избират за епископи: галипът е обикновено човек необразован, способен на всякакви измами. Трябва само да има покровители сред православните или дори сред католиците, турците, арменците или евреите, само да вземе от сарафите пари или поръчителство: останалото става от само себе си. Патриархът свиква синода, за да изслуша каноническото гласоподаване; членовете се събират в синодалната зала, а до тях, в съседната стая, чака оня, който е предложил най-много от всички; след това го викат в залата; той влиза с расо и калимавка. Тогава патриархът захваща: „Великата черкова, като познава твоята вярна служба, те награждава с епископски (или архиепископски) сан и те назначава в еди-коя си епархия." С това свършва всичко. Нито каноническо гласоподаване, нито поучения или наставления, нито проверка или изпит за спо-

собностите и познанията на новоизбрания – нищо повече...

Новоизбраният само смирено се покланя и целува десницата на патриарха. След това митрополитите, получили позволение от патриарха, отиват в църквата, а новоизбраният остава в залата; подир това едно нарочно назначено лице от светския клир влиза в залата и казва: „Донесох ви малко известие от патриарха и синода – вие сте избран и ви викат в църквата, дето ще чуете голямото известие."

В това време членовете на синода се нареждат в две редици сред църквата. Първата редица чете „Благословенъ богъ нашъ" и призовава светия дух да просвети преосвещените; после се пеят тропари: „Благословенъ еси, Христе, боже нашъ, иже премудры ловцы явлей" и „Егда снисшедъ ядыки велия" и др., след което започва параклис и отпуск. Светският клир чете приготвеното свидетелство с празни места за имената. Свидетелството започва така: „Поради вдовството на еди-коя си епархия (излагат се причините за вдовството) ние, присъствуващите архиереи, по подбуждението и с позволението на нашето светейшество владиката се събрахме в тоя свещен храм и по църковния закон свикахме каноническите псити, за да изберат и ръкоположат достойно лице, което ще бъде способно да възприеме архиепископския сан и жезъла на тази свята митрополия." Свидетелството подписват всички присъствуващи синодални членове – за себе си и за отсъствуващите, повечето противници и съперници на новоизбрания. Щом свърши подписването, явява се новоизбраният и започва „Благословен бог наш" и пр.; накрая той застава при царските двери, а един псалт, който носи свещ, съобщава голямото известие за неговото избиране. Тогава новоизбраният прочита благодарствена апология: „Водим от бога, светият, богоизбран и пречестен наш господин и владика, вселенският патриарх господин еди-кой си и божественият синод, и всички богоизбрани и свети архиереи пожелаха да въздигнат мене, недостойния, в архиепископски сан в еди-коя си епархия. Покорявам се на божията повеля и приемам заповедта им. Благодаря на преснетия владика, който ми показва пътя" и т.н.

Ето какво е каноническото избиране и ръкополагане на пастири. След благодарствената апология има отпуск; след това всички от храма отиват при патриарха, дето отново се съвещават кого да ръкоположат на другия ден, и се разотиват.

Няколко дни след избора се събира втори събор, на който разискват за дълговете на епархията, дето се изпраща новоизбраният епископ, както и за това колко трябва да плати той за даровете на патриаршията и за лихвите на сарафите; след това новоизбраният, получил необходимите документи от патриарха, заминава за епархията.

Когато се ръкополагаха според законите на Юстиняна, епископите даваха клетва, както и сега в Русия дават нейните избирани епископи; но в Цариград от новоизбраните не се изисква никаква клетва."

Ето разказа на образования грък. В 1851 г., когато той е писал своето съчинение, гъркът трябваше да говори истината, защото неговото отечество – Елада – негодуваше срещу действията на вселенския патриарх. Но сега същият тоя г. Фармакид говори на друг език, защото според него заедно с интересите на патриарха страдат и интересите на Елада, която все още храни надеждата да погърчи славяните. Впрочем, ако се вярва на гръцките вестници, от мъка той хванал треска и умрял. Мир на праха му!

Настъпи денят за падането на патриарх Кирил; на 5 юли той получи позволение от Високата порта да

се оттегли и същия ден събра всички архиереи и им съобщи, че най-сетне султанът го освобождава от патриаршеската служба. Тогава никейският архиепископ произнесе на висок глас многолетствие за султана и взе да обвинява патриарх Кирил, че е докарал църковните работи до такова жалко положение (като че ли по-рано, още от падането на Цариград под турците, те са били по-добре). По тоя повод редакторът на Български книжици отбелязва: „Гръцките архипастири са дотам закоравели в заблудите си, че дори забравиха високото си звание и едва когато подвластните на цариградския патриарх народи започнаха да се отделят, те се сетиха, че православната църква се намира в най-жалко положение." На 8 юли синодът пак се събра и за втори път се прочетоха заповедта на Портата и новият начин за избиране на патриарси.

Всеки от подчинените на патриарха архиереи трябва да гласува, като посочи кого смята за достоен да заеме патриаршеския престол. Това гласуване трябва да трае 41 ден от паданието на единия патриарх до избирането на другия. Отсъстващите епископи и архиепископи могат да дадат гласа си писмено. Тогава в Цариград се свиква събрание: 1) от синодалните членове и други архиереи, които случайно се намират в столицата; 2) от членовете на съветите на различните православни народи в Цариград, светски и духовни; 3) от представители на двайсет и осемте главни епархии; 4) от представители на духовните княжества и от самоския княз, ако той е в Цариград; 5) от чиновници на турското правителство, военни и граждански, както и от четирима учени, петима търговци, един сарафин (банкер), десетмина занаятчии и двама енориаши от Цариград и босфорските села.

Това народно събрание ще разгледа гласовете на отсъстващите архиереи. Избраният от една тре-

та от събранието се назначава за патриарх. Но преди това списъкът се изпраща в Портата и тя изключва всички, които не се ползуват с нейното доверие. После с тайно гласоподаване се избират трима от кандидатите: тия трима се поканват в църквата и тогава пак тайно се избира един от тях. Според новите правила патриархът трябва да бъде непорочен, образован, верноподанен и предан на турското правителство.

Български представители се допускат само от Търновска, Софийска, Видинска, Варненска, Пловдивска (Филипополска), Одринска и Солунска епархия. Къде са Охридската, Серската и другите епархии!

И тъй, според новите постановления избра се нов вселенски патриарх, но спазени ли бяха точно постановленията, това е друг въпрос. Фанариотите оставиха временно интригите против българите и ги започнаха помежду си. Членовете на народното събрание интригуваха против архиереите, обвиняваха членовете на синода, че архиереите и синодът не обръщали внимание на гръцкия народ. Архипастирите обвиняваха събранието, че унижавало своята гръцка нация и интригувало против своите архиереи, и т.н.

Във Византис бе поместен протест от страна на членовете на народното събрание. От него се вижда, че народното събрание иска при избирането на патриарх да се допускат както духовните, така и мирските членове, което не е било сторено, както и обещано от синода. Този протест е много важен, защото тук самите гърци протестират против фанариотите. Обръщайки се към новоизбрания патриарх, те казваха: „Отговорността, която лежи на ваше светейшество, е много голяма, особено в днешните смутни времена; от вас се изисква църквата и народът да бъдат в добро положение; да бъдат управлявани не тъй, както бяха при вашите предшественици, без всякаква загри-

женост. Затова, като излагаме писмено нашите мисли, ние се обръщаме към вас с молба да ги съобщите на всички останали членове, както на отсъстващите, така и на тези, които ви заобикалят.

Систематичното потъпкване на светите църковни правила и страшните злоупотреби, които продължават досега, на много места отдавна са стигнали до такава степен, че разколебаха религиозните убеждения и у децата на православната църква; свещеният клир изгуби взаимното уважение. Колко жалби, колко стенания се вдигнаха против патриаршията; жалбите се подаваха до турското правителство, но малко им обръщаха внимание. За да предпази народа от тези злоупотреби, турското правителство заповяда да се създаде народно събрание."

Турското правителство, виждате ли, се грижи за благосъстоянието на народа в религиозно отношение, избира пастири; мохамеданинът изпитва цариградския патриарх ще успее ли да плати повече на правителството, като ограби повече народа; ще се предостави само на турския шейх-юл-ислям да дава своята благословия и... „Много трудности предстоеха на нашето събрание – продължава авторът, – за да се бори с последователите на системата за злоупотреби, но, с божия помощ, работата се свърши и без събрание. Наместникът е избран! Ние ще оставим това и ще поговорим за щастието на гръцкия народ (явно е, че българският не съществува). От законно избрания патриарх зависи нашето щастие, ако той послуша гласа на народа и тръгне по правия път.

Ние, членовете на събранието, не протестирахме против избирането на патриарха-наместник, макар че не ни питаха, както бе необходимо, но сега можем да изложим мнението си и желаем от народното събрание да бъдат назначени двама миряни, които да наблюдават за новото законоположение на народното събрание и на вашия синод, утвърден от турското правителство. Заедно с всички членове вие обещахте да изпълнявате тези нови постановления, но те не бяха изпълнени. Вие молихте Портата да ги измени, но без да дочакате отговор, избрахте няколко синодални лица, които ви се харесаха, и ги назначихте за народни представители. Не знаем какво право имаха те да приемат тая длъжност. Ако допуснем тоя ред на нещата, то събранието пак остава във вашите ръце и в ръцете на вашите приближени, а народът и народното събрание няма да значат нищо. Затова ние снемаме от себе си отговорността за последствията, които могат да произлязат."

Тази статия бе отпечатана и в отделни брошурки; тя прилича на българската статия, която бе цитирана от нас в кн. 5 на „Наше време": Българската уния, статия втора. Но Византис казва, че българската статия не е нищо друго освен нелепа измислица.

Отговорът на гръцката статия във Византис или на народното гръцко събрание се появи също в отделна брошурка в гр. Ермопуле. Той е написан от някакъв духовник, който отговаря за всички, т.е. за новоизбрания и синода.

Но да оставим нашите гърци да спорят помежду си и да се обърнем към българите. Както казахме, в своите църкви българите споменаваха не патриарха, а своя преосвещени Иларион и при нужда се обръщаха към него.

Ето какво станало в София: когато свършил светата литургия, митрополит Гедеон (разбира се, грък) неочаквано започнал: „Илларион ту иерарху пасис Булгариас полла та ети." При името на Илариона избухнал всеобщ възторг. Певците повторили: „Многая лета Илариону, болгарскому священоначалнику." Така

и софийският митрополит се отказа от цариградския патриарх и призна българския свещеноначалник. Мнозина от гърците му се разсърдиха; някои даже търсеха случай да го убият.

При избирането на цариградския патриарх гърците съставили план: да назначат и неколцина българи, които да присъствуват в народното събрание; избрани били г. Тъпчилеща, г. Гешооглу и г. Минчес и им изпратили писмени покани. Но те отговорили така на наместника на патриаршеския престол: „Българският народ реши да не признава гръцкия патриарх и ние, като членове на общината, не можем да вземем участие в избора на патриарха."

Неучастието на българите в избора на патриарха, жалбите, подавани в Портата срещу фанариотите, непослушанието на българските пастири спрямо патриарха, ръкополагането на свещеници и дякони без негово разрешение и без взимане на вули, откъсването на епархии и други такива извадиха из търпение гърците. Те почнаха да клеветят българите пред Портата, казваха, че българите се молели по църковни книги, напечатани в Русия, че българите са привързани към Русия, че Русия изпраща подаръци на българите, найсетне, че те се бунтуват и замислят да употребят оръжие против Портата. Това принуди българите да приемат унията. Ето краткия преглед на българските църковни работи.

Българите се надяват, че скоро ще се създаде народен съвет, дето всички тия работи ще се решат окончателно и те ще получат своя отделна йерархия.

БЪЛГАРСКИТЕ БУНТОВНИЦИ

Ето че след петвековно робство и неволя най-сетне и над българите повея въздухът на свободата. Отдавна започнаха да бягат в Балкана хора и с оръжие в ръка да търсят свобода, но тези хора проливаха напразно своята кръв; те нямаха нищо общо с народа, защото отмъщаваха на турците за лични обиди; и макар че в своите песни възпяваше техните подвизи и страдания, техните победи и слабости, народът ги гледаше като прости хайдути. За тия хайдути българската песен казва, че се бият с турците само защото желаят да си живеят независимо, без контрол, да ядат и пият, когато си искат, и да спят, където си искат; и затова песента ги съветва да правят друго:

Развявай байряк ти, Мануш войвода –
нашите майки черни кърпи носат,
нашите бащи небричени ходат.
Нашите деца у турци робе ходат.
Да соберем голема дружина,
да разбием турската ордия,
да откупим наши мали деца, и пр.

Но въпреки това хайдутите сложиха основите на сръбската свобода, те показват и на българите пътя към освобождението от турско иго.

Сегашните хайдути или бунтовници имат съвсем друг характер. Целта на действията на тия хайдути е не желанието да живеят на чужда сметка, да грабят чуждия имот, да отмъщават за лични обиди, а враждата с неверните и зли тирани, които, забравили

и бог, и съвест, мъчат народа, бесят, убиват и грабят; с една дума, българските хайдути въстават не срещу отделни турци, а срещу турското правителство. На всякого е известно политическото устройство на Турция, дето всяка провинция се управлява от паши, които царуват почти неограничено в своите пашалъци и във всичко действуват по своя воля, а при това не съществуват закони, които поне малко да обуздават техните мохамедански характери. Цариградското правителство определя данъци, пашите ги събират двойно; султанът издава разни хатихумаюни и хатишерифи, а когато ги четат на българите, пашите се смеят както над тези, които ги съчиняват, така и над тези, които ги слушат. Султанът изпраща от Цариград фермани на пашите – след като, разбира се, първо ги е показал на европейските посланици, – в които заповядва християните и турците да имат равни права пред закона, а християнското население и досега не се ползува с тия права.

Турците гледаха и гледат на християните като на товарни животни или като на работници, годни само за да се събира от тях оброк. При оня странен и нелеп ред на нещата народът обедня до крайност и не е в състояние да изхрани себе си и своето семейство, а турското правителство поиска някаква помощ, наречена и т g а g и е, защото на султана трябват пари за усмиряването на Крит. Разбира се, българите нямаха с какво да задоволят негово султанско величество. И негово султанско величество намисли да принуди българите насила да платят или по-скоро да п о м о г н а т на правителството. Либералът Мидхат паша се залови за тая работа и я изпълнява достойно, като цивилизован човек: той започна да беси, да бие по ходилата, да разстрелва и да подлага на мъки всички, които нямат пари да п о м о г н а т на султана, защото били хора непослушни, бунтовници и политически престъпници. Мнозина българи, за да избягнат смъртта или разоряването от събирачите на данъци, избягаха в горите и планините и се готвят да си премерят силите с неприятеля.

Сега българи от всички краища на турската империя се стичат в планините и скоро ще бъдат в състояние да се срещнат с турските войски дори и на равно поле. Вие навярно знаете от немските и руски политически вестници, че в Рила планина (един от клоновете на Доспатските планини) стана гореща схватка между български бунтовници и арнаути, в която загинаха всички арнаути, на брой 500 души. Повечето български бунтовници бяха от Македония (Дебърско) и от Тракия.

[НИКОГА ВЪВ ВЛАШКО НЕ Е ИМАЛО ТОЛКОВА БЪЛГАРИ]

Букурещ, 6 ноември

Никога във Влашко не е имало такова огромно количество българи, както тази есен. В последно време се появиха емигранти от всички краища на турската империя, които сноват из Влашко без къшей хляб, голи и боси. Наистина в Букурещ българите имат два комитета, но тези комитети обичат само да крещят и да се карат помежду си, а да помагат на бедняците мислят, че не е тяхна работа. Напоследък от България във Влашко пристигна и войводата Жельо със 70 юнаци, половината от които останаха във Влашко, а другата половина се отправи към Сърбия. Жельо, герой от Сливенския балкан в София, не е млад, не е учен, но е умен и енергичен човек; той не може да говори за България равнодушно. Неговите старчески 60-годишни очи се пълнят със сълзи или блестят със зловещ огън, когато му напомните за родината му. Жельо живее скромно и бедно; той не се облича с красиви дрехи, не носи пищови, както правят другите хайдути, но с радост разделя с другарите си всичко, което има, даже и последния къшей хляб.

В Букурещ от 1 януари започна да излиза българският вестник „Народност", за който мислехме, че ще бъде орган на българските интереси, но се оказа, че сме се излъгали. „Народност" издават хора от една партия, като деца, които още не разбират и самите себе си, а са се заели да учат другите. „Народност" пропо-вядва съюз с молдово-власите и, както личи, не желае обединяването на славяните. Казват, че един от издателите на вестника пътувал по някаква работа в Белград, че домакинът на хотела му взел много скъпо и затова той се разсърдил на Сърбия и не искал вече да има нищо общо с нея. Деца!

Казват, че в Сърбия е открито военно училище и много българи се отправят натам да постъпят в сръбската войска. Михаил е много популярен сред българите, затова много неща ще зависят от него.

За унищожаването на руските пощенски кантори в Молдова се чуват различни работи. Но мнозинството е недоволно, особено търговците, които имат работа с Русия и са изпитали на свой гръб всички неизправности да молдавските местни пощенски кантори.

Някой си французин разказвал на някакъв поляк, че Русия от само себе си загива, както загиват Австрия и Турция: „Първо, защото няма пари и е продала на американците американска Русия, на англичаните николаевската жп линия и... а, второ, защото Наполеон не я обича, а този, когото Наполеон не обикне, трябва да се прости с живота. Ако Русия сега е затворила своите пощенски кантори в Съединените княжества, то за това има две причини. Наполеон и парите." Полякът гледал тъпо французина и само измърморил: „Ако московското правителство и да няма пари, то народът има много." А ако Наполеон поиска да се бие с Русия заради Полша, то и на него му се пише лошо.

Един от членовете на българския комитет,

„Голос", № 324, 25 ноември (15 декември) 1867

[ДА ПРЕЦЕНИМ БЕЗПРИСТРАСТНО ТОВА, КОЕТО СТАВА В СЪРБИЯ]

Нови сад, 21 февруари (4 март)

Още преди 4 години в своя вестник „Слобода“ Владимир Йованович изказа мисълта, че правителството на княз Михаил Обренович не само няма да бъде полезно за южните славяни, но ще им навреди повече от останалите им врагове. И наистина, ако преценим безпристрастно това, което става в Сърбия, ще видим, че тя не е нищо друго, освен турски пашалък като пашалъка на Али паша Янински. Михаил Обренович, Никола Христич и Барловац са пуснали корени в Белград не за да бъдат полезни на своя народ и изобщо на славяните, а като че ли за да убият и унищожат всичко, което е свято и скъпо за човека. Живото слово, честните хора, благородните стремежи – всичко, наистина всичко се преследва в Белград и единствено жандарите и шпионите се наслаждават на свободата. Преди три месеца в Министерството на вътрешните работи имаше съвещание за това трябва ли правителството да забрани чуждите вестници, които не се изказват положително за правителството на княз Михаил, т.е. тези, които казват истината, и беше решено да се забранят „Голос“ и сръбския вестник „Змай“ като вредни и опасни издания. Сръбският вестник „Застава“ е отдавна забранен. Но всичко това не беше достатъчно за Никола Христич: той искаше, както казваше сам, да изкорени злото до основи и да умиротвори държавата. Наскоро в „Голос“ бяха публикувани две уводни статии, в които много верно е разкрито положението в Сърбия.

Тези статии не се хресаха на княз Михаил и на неговите министри; срещу тях се обявиха вестниците „Видавдан“ и „Световид“, които доста възхвалиха себе си, и „Голос“ немалко си изпати от това.

Никола Христич поиска да разбере кой изпраща някои известия в „Голос“ и шпионите го насочиха към мен. При мен дойде някакъв чех и ме помоли да му напиша молба до руския министър на народната просвета, което и направих; но се оказа, че чехът е шпионин и му е необходима не молбата, а моят почерк. Оттогава всичките ми писма се разпечатваха и някои от тях се запечатваха отново и се изпращаха на адреса им, а други бяха унищожавани. Разбира се, подобна операция не е рядко явление в Белград. Наскоро по косвен път получих няколко броя от „Голос“, но и това не можа да остане скрито от белградските шпиони. И всичко завърши така: Барловац много любезно ме помоли веднага да напусна Белград и вече никога да не се връщам там; в противен случай обеща да постъпи с мен много строго. В понеделник напуснах свободна Сърбия и пристигнах в Нови сад... Нещастни южни славяни, тежка е вашата участ!

Сръбското правителство се отнесе не по-добре и с българите. Всеки вече знае, че в Белград беше създадена чета[1] от български емигранти. По-голямата част от тези емигранти са образовани хора, богати търговци и искрени патриоти. Отначало сръбските власти се отнасяха към тях много добре, облякоха ги по-богато и по-чисто от другите войници, хранеха ги по-добре и т. н.; но сега, когато дойде пролетта и трябваше или да ги поведат срещу врага, или да ги разпус-

[1] Става дума за Втората българска легия в Белград. Оттук нататък в текста заменяме чета с легия. (*Бел. на Л. Каравелов*)

нат, всичко се промени. Ето вече десет години династията на Обреновичите управлява Сърбия и южните славяни възлагат на нея своите надежди. През есента князът ще обещае на народа всевъзможни блага, ще започне да се готви за война и ще даде дума, че през пролетта сам лично ще поведе народа на борба, но щом дойде дългоочакваната пролет, той ще забрани на народа да говори за политика, а на сръбските вестници да пишат за турците и за Турция, ще изгони от Сърбия няколко души и с това всичко ще свърши. Същото става сега и с българите. През есента, когато ги извикаха от Молдова и Влашко, им обещаваха всичко; но сега, след като българският народ отново се размърда и българската легия напомни на началника си, че пролетта наближава, започнаха да се отнасят с четниците лошо, намалиха заплатите им и им забраниха строго да говорят за политическите работи не само на Сърбия и България, но и на император Наполеон и Линкълн (?). И всичко това се прави само за да се накарат българите сами да захвърлят легията и да се махнат: тогава сръбското правителство ще остане чисто. Този нелошо замислен план започна вече да дава желаните резултати: много българи заминаха накъдето им видят очите, а други вече са готови да зарежат легията. И след всичко това някои европейски кабинети се страхуват от сръбското правителство!

Що се отнася до сърбите, то и сред тях възникна ропот и недоволство, а сръбските министри вместо да се стараят да успокоят умовете, ги дразнят все повече и повече. Деспотизмът достигна най-висока степен, цензурата стана безобразна, а хората не смеят да шукнат, защото за най-безобидната дума можеш да попаднеш под съд или да бъдеш изпратен в арестантските роти.

Богатият честен търговец Льотич от град Смедерево казал, че от княз Михаил не може да се очаква война, защото имал миролюбив характер. Заради тези невинни думи го арестували, държали го три месеца в затвора и когато той започнал да се моли да го съдят като сръбски гражданин, полицията го наказала с бичове и го пуснала на свобода, пак без съд. На следния ден Льотич умрял: той не можал да понесе причинената му от правителството обида. Подобни гадости се случват всекидневно и ако продължават, вероятно ще може да се каже, че няма да мине без вътрешни смутове. Когато Й. Ристич бе изпратен от княза в Черна гора, за да кръсти детето на княз Никола, или по-скоро да помири двамата владетели, между които бяха възникнали някакви противоречия, либералната партия се съживи – всички се зарадваха и отново започнаха да се помиряват с Михаил Обренович; но не мина и седмица, и отново се появи разочарование: всички пак разбраха, че докато Н. Христич е министър, не може да се очаква нищо добро.

Казват, че министърът на народната просвета скоро ще си подаде оставката, защото той, както и г. Ристич, не може да работи заедно с Никола Христич.

„Голос“, № 68, 8(20) март 1868

МОИ БРАТИЯ

Да достигне човек пълно независим живот и да бъде достоен да носи име човек, трябва му първо и първо образование, твърда воля и здрав ум да може да разбере по кой път да върви. Само тоя народ може да бъде роб другиму, който стои по-ниско с образованието си от своя господин. Ние, българите, робуваме петстотин години най-тежки ярем, преклоняваме коляно пред най-варварския и най-дивия народ на света. И защо? Първо, защото доскоро бяхме малко образовани; второ, защото нямахме съгласие между себе си; а трето – не бяхме още в състояние да разберем кой е наш приятел и кой е наш враг. Но с последните петнайсет години българският народ се събуди от дълговечния сън, просвещение и книжовност се развиват бистро и нашите господари останаха далеч от нас. Несъгласия и вражди, които досега гризяха нашите сърца, в сегашно време се губят малко по малко и от всичко се види, че ние имаме светла бъдещност.

Народ и господарство, кои не са в състояние да вървят напред, кои се гнушават от образование и наука, трябва да паднат, да се изгубят и да дадат място другиму да живее и да бъде полезен себе си и другиму. Нашите господари, както е познато всекому, не са за нищо: нямат ни книжовност, ни наука, ни образование, ни ум и разум, а без тия качества не може се управлява господарство. Мнозина наши братия мислят, или барем говорят, че ние може да се сложиме с турците, да коронишеме султана с българска корона, да му плащаме данък, но да имаме свои закони и свое самоуправление. Но аз мисля, че само луд човек може да вярува, що това може да бъде. Всеки от нас знае, че в Турция няма закони, няма правда, няма човечество. Ако днес цариградското правителство издаде закони, то утре ги унищожава; ако султана обрече днес, на другия ден забравя или се отрича от своите думи. Доста е нам да погледаме какви комедии се разиграват в Цариград с нашия църковни въпрос: доста е нам да помислим каква полза ни са донесли хатихумаюните, хатишерифите, гюлханетата и пр. Турчинът е турчин, него ни бог, ни дявол не може да го направи човек. Кръвожадност, фанатизъм, ненавист към гяврурите – ето турските достойнства. Дорде са турците мохамедани, дотогава тия не могат да бъдат люде. Алкоран и човек нямат между себе си нещо общо. Що видим у учениците Мохамедови? Разврат, многоженство, олани, тъпоумие и пиянство и пр. Може ли, кажете ми, чист и честен народ да има нещо общо с такива люде? Не, братия, оставете всичко настрана и търсете братство между себе си и между своите братия, които търпят също както и ние.

Българи, сърби, ромуни и гърци трябва в сегашно време да подадат един другиму братска ръка и с общите си сили да откупят отечеството си, ако иска всеки из тях да достигне свойта свобода. Тия четири народа търсят свобода, желаят спасение, а имат едни общи врагове и ако се карат между себе си, то помагат на своите душмани. Нашата вражда против гърците трябва сега за сега да се остави настрана и да се гледа общата цел. Кога ние бъдем свободни, тогава ние можеме да се препираме и да делиме това, щото имаме; кога бъдеме свободни, тогава и църковния наш въпрос ще се свърши сам по себе си; кога бъдем свободни, тогава и вражда не може да бъде между нас. Ние имаме дело с гръцкото цариградско духовенство, а не с гръцкия народ; сама Гърция се е отделила от фанариотския патриарх и има своя независима йерархия, а

ние сме българи. Ние българите търсим пълна свобода, а дека има пълна свобода, там няма вражда и несъгласия. Сърбин може да живее както му е воля; грък да живее гръцки; а ромун – ромунски. Тия места, които са населени с гърци, нека се управляват гръцки, а ония, които са населени с българи – български. Ние желаем пълна свобода и затова не щем да ни се покорява и да ни робува други, така също не щем и ние да се покоряваме и робуваме другиму.

Не да променим султана искаме ние, а да бъдем свободни. Историческо право. Византийска империя, Симеоново царство, Душанова круна и пр. нямат място там, дека се иде за свобода и живот. Погледайте на Швейцария и Америка и вие ще видите, че щастието човеческо се заключава не на скиптър и трон, не на корона и монархия, а на чиста човеческа свобода. А има ли по-щастлив народ от американците и швейцарците? Аз отговарям: „Няма." А в Швейцария живеят три народа, които никак не приличат един на други по характера си: немци, италианци и французи. А в Америка живеят заедно петдесет народа и петдесет вери. Ние търсим пълна свобода, свобода народна, свобода лична, свобода човеческа; който мисли също, що и ние мислиме, той е наш брат. Ние своето не даваме и чуждото не щем; кой желае да вземе чуждо, той не ще и свобода, той не е свободен човек, а деспот. За да бъде човек свободен, трябва да желае свобода и другиму.

И така, мои братия българи и сърби, ромуни и гърци, подайте ръка един другиму, заборавете ситните вражди, полюбете всекиго, който търси свобода, за да полюби и той вас. Подайте ръката си всекиму, който каже да е наш брат и мисли също както и ние, и напред, братия, напред!

1869, 1 януария
в Пещанската темница

БЪЛГАРСКОТО КНИЖЕВНО ДРУЖЕСТВО

Кор. от България

Истина е, че там, където няма борба и опозиция, няма и живот, че опозицията е главният фактор за човешкия прогрес. Преди Севастополската война, т.е. до 1852 г., българският народ се намираше в най-пасивно състояние или летаргичен сън и ако тук-там ставаха скарвания или стълкновения с турците, несъгласия или раздори между гръцкото духовенство и някои българи, то всичко беше дело на частни лица, които действуваха по този начин по лични подбуди или поради лични вражди. Севастополската война бе за българите същото, което беше първата френска революция за Европа, 1848 г. за Сърбия или унгарската революция. Преди тази война българите имаха един-единствен вестник, „Цариградски вестник", и българската литература, както справедливо отбелязва г. Пипин, „почти не съществуваше – тя едва проявяваше признаци на живот; училища имаше само в големите градове и тук-там по селата, но по-голямата част от тези училища бяха гръцки или славянски, т.е. в тях се учеха да четат църковнославянски часослови, псалтира и нищо повече".

До 1852 г. за българите турците бяха страшни, силни и непоклатими; но боевете при Силистра, Калафат, Синоп и др. отвориха очите на българския народ и той видя, че след няколко поражения духът на неговите господари и повелители така страшно пада, че

те се превръщат в най-големи страхливци. Това стана ясно като бял ден за българите. Освен това българите, доколкото позволяваше положението им, се опознаха с европейците; френските и английските войници, които проливаха кръвта си за целостта на турската империя, се отнасяха с пренебрежение към турците, докато с християните те си живееха добре, съчувстваха на нещастието им и даже ги съветваха „да грабнат оръжието и да се освободят от изнежените и развратни тирани, пригодени само за живота в харемите." Всичко това не можеше да не отвори очите на българите. Първата пречка в развитието на българския народ беше гръцкото духовенство, за което Българското възраждане бе неизгодно. Необходимо бе това духовенство да се изтласка от пътя и тогава да се върви направо към целта, но то стоеше така твърдо на своите позиции, че не бе тъй лесно да се отървеш от него; помагаше му турското правителство.

Още от самото начало българите молеха както турците, така и цариградския патриарх да им позволят да проповядват в черквите си на славянски език и да не им пречат да основат свои български училища. Подразбира се, че подобно искане от страна на българите не би било особено изгодно за гърците, които почти цяло столетие се трудеха напрегнато и харчеха големи парични суми, подкупвайки турците – да не им пречат да обезсилват славянските племена на Балканският полуостров и да възстановят Византийската империя. Ясно е, че гърците сбъркаха; ако те бяха дали на българите незначителните привилегии, за които така кротко и убедително ги молеха, не би станало това, което стана сега.

Надигна се протест. Гърците заявиха, че ще анатемосат всеки, който дръзне да посегне на вековните им права. Българите отговориха, че не се страхуват от анатема, изречена от устата на несправедливи хора, и поискаха от патриарха да отзове от провинциите епископите, които дръзнаха да заплашат народа с анатеми, и на тяхно място да изпрати други. Патриархът отказа. Ожесточени от този отказ, българите поискаха от константинополския синод да не им изпраща гръцки епископи, които не знаят български език и не са запознати със славянското богослужение. Патриархът не обърна никакво внимание на това и продължи да упорства. Тогава българите изпратиха депутати в Цариград, които подадоха искане както до патриарха, така и до турското правителство в българските провинции да бъдат изпращани за епископи само българи, в противен случай народът няма да се подчинява на гърците. След като се запозна с това искане, вместо да изслуша спокойно недоволните и да направи поне някои отстъпки на българския народ, цариградският патриарх започна да заплашва, че ще анатемоса всички непослушни и ще ги отлъчи от църквата. Само това липсваше на ожесточения народ. От всички страни се надигна ропот, заплахи и негодуване; гръцките епископи бяха изгонени от много епархии или им бе отказвана всякаква материална помощ. Цариградският синод прокълна някои от въстаналите българи, а българското духовенство, заедно с целия народ в Пловдив, Пазарджик, Кукуш и на други места, прокълна патриарха и цариградския синод.

Разбира се, колкото по-навътре в гората, толкова повече дървета: колкото повече патриархът се инатеше, толкова по-големи ставаха изискванията на българите и сега се стигна дотам, че да се помирят враждуващите страни е съвършено невъзможно и рано или късно всичко ще завърши с окончателното отделяне на българите от цариградската

патриаршия. Трябва да се отбележи, че българският църковен въпрос е въпрос на живот и смърт за българския народ. Сега българите не крият намеренията си и българският вестник „Право", издаван в Цариград, пише: „Българският църковен въпрос не е нито църковен, нито догматически, а национален; въпрос, чрез който българският народ иска да се изравни с другите народи и да напомни за съществуването си."

Борбата с гръцкото духовенство събуди у българите и стремеж към образование и литературна дейност. Препирните и съперничеството се оказаха полезни. Гърците обвиняваха българите в простотия и невежество, българите започнаха активно да се грижат за основаване на училища и читалища; гърците се подиграваха на българите, че нямат никаква книжовност, българите хванаха перото и разбраха, че с разпространяването на просветата се увеличава и благосъстоянието им. В настоящия момент се издават 7 български вестника и всеки месец излизат на бял свят и смислени книги. Но преди да започнем да говорим за българската литературна дейност, ще кажем няколко думи за българските училища.

Преди 1852 г. в цяла България едва ли биха могли да се наброят до 500 училища; сега, по достоверни сведения, те са 12 300! Срещат се и такива села, особено в Тракия, където на 300 жители се пада мъжко и девическо училище. Освен това сега в много български градове се създават благотворителни дружества за подпомагане на бедни момчета и момичета, желаещи да учат. В Търново, Ески-Загра, Казанлък и др. жените създадоха такива дружества, чиято уредба би направила чест и на образованите държави. Българките решиха да не носят никакви излишни накити или предмети на разкоша и със спестените пари да издържат сираци, които учат. Мъжете последваха жените и на

свой ред подпомагат бедните момчета и откриват читалища. Сега е трудно да се намери български град, в който да няма девическо училище или поне малко читалище; в големите градове има по две и по три. Българският патриот Николай М. Тошков, одески търговец, откри наскоро 7 женски училища и възпитава за своя сметка 7 момичета, които се задължават да станат учителки в тези заведения.

Струва ни се, че всичко казано дотук може да създаде известна представа за сегашната дейност на българския народ. Бихме искали да допълним тази картина и с различни сведения и точни известия за литературните занимания на българите, но ще отложим това за друго време, когато няма да е необходимо така внимателно да следим съвременните събития. Сега да поговорим за Българското книжевно дружество, което ще бъде скоро открито.

Главните виновници за създаването на това дружество е същият Николай Тошков и В. Стоянов, възпитаник на Пражкия университет. Н. Тошков пожертвува 60 000 франка за дружеството. Освен тези пожертвувания от одеските българи и други български патриоти в Молдово-Влахия са отделили около 300 000 франка, като при това не всички градове в Придунавските княжества, населени с българи, както и в самата България, са внесли своите пожертвования. Целта на българското дружество е да разпространява знания сред българския народ и с всички сили да се стреми към разпространението на полезни книги. Около 15 септември във влашкия град Браила ще се състои българско събрание, на което ще се реши: 1) къде ще се намира капиталът на дружеството; 2) в кой град ще живеят главните му дейци; 3) ще бъдат избрани председател, секретар и касиер; 4) ще бъде прочетен уставът на дружеството и т.н. Българското книжевно

дружество несъмнено ще се превърне в център, около който ще се групират всички хора на науката, хора на своето време и на Просвещението, и всичко, сътворено от тях, ще се разпространи из цяла България. Това дружество ще има свои библиотека, музей, топография, а с течение на времето ще открие и свое училище. Книжевното дружество ще издава и свое научно списание, и свой вестник.

Вероятно това дружество ще се нарича „България" или „Кирил и Методи". Вероятно седалище на дружеството ще бъде Букурещ.

Несъмнено това радостно явление ще положи началото на българския живот и прогрес; също няма съмнение, че благородните и честните хора ще се зарадват на българското движение и ще направят всичко за ускоряването му; вероятно и руснаците няма да бъдат последни в това начинание.

Л. К.

Новороссийский телеграф, № 162,
20 август (1 септември) 1869

АЗ ЛИ СЪМ ФАЛШИВ ИЛИ ИЗДАТЕЛИТЕ НА „ОТЕЧЕСТВОТО"

Казват, че стари люде сякога бивант благоразумни в своите действия и честни в своят живот и затова младите тряба да ги слушат и почитат, да им се кланят и да им целуват ръка като на свои ментори. Доколко е истинно това мнение ще видим по-долу.

В Букурещ преди три недели захвана да се издава нов незаконорождени вестник „Отечество", на когото целта е, според програмата му, „да разпространява мир и любов между българский народ" (?!); а според съдържанието му, да псува и да безчести частни лица, които нямат счастие да се съгласават с мненията на издателите. Тоя незаконорождени вестник (аз казвам незаконорождени, защото неговите бащи и майки крият имената си и не знаеш ни кой е редактор, ни кой е издател) още в първият си брои показа своето „миролюбие и кротост" и доколко той „осветлява духовете (?), внушава съгласие и споразумение насякъде (юнак над юнаците!) между нашите съотечественици" (гл. Отеч., бр. 1-й, стр. 1). Това сичко е твърде добро, но прави ли се, както се говори?

Първийт брой на „Отечеството" е напълнен с хули против мене и който е прочел тоя първи брой, той тряба да помисли, че аз съм направил най-голямо престъпление на тоя свят. „Отечеството" казва, че аз съм човек „непостоянни, неразбрани, още и фалшиви". Да видим сега аз ли съм фалшив или издателите на „Отечеството"? Преди четири месеца г. Христо Георгиу & Compani ме пригласиха в Букурещ да бъда редактор на „Отечеството" и аз дойдох в Букурещ. Аз мислех, че тая

газета ще се издава от сички букурешки българи, сир. с общо съгласие, но скоро се научих, че тя трябало да бъде орган на частни люде, които съставляват в Букурещ своя партия. Целта на тая партия била да обори младите българи, да убие „Народност" и да царува насякъде самостоятелно. Това предубеждение дотолкова ме охлади, щото аз вече мислех да се върна назад, отдека съм дошел, но намериха се между младата партия такива люде, които ме посъветоваха да остана и да зема редакцията върху себе си. Целта на тия млади българи беше да се употребят сичките средства, за да се съединят двете партии заедно и да бъде общо братско примирение. От своята страна и старата партия изяви пред мене същото желание и аз се съгласих.

Аз написах програма за вестникът, прочетох я на издателите; тия я одобриха и дадохме я да се печата. Аз отидох в Нови Сад (в Австрия) по работата си и когато се върнах в Букурещ, намерих програмата прекроена или поправена по думите на „Отечеството". Условието, което бяхме заключили между себе си, беше да ми се не подписва името като редактор на тая газета, а да се подпише едно друго лице, а по каква причина, то е моя работа. Под програмата, която се напечата без мене, аз намерих първо и първо, че е подписано името ми, а друго, че програмата е изменена в някои места. Сега аз питам издателите на „Отечеството" защо: 1) Защо са подписали името ми, без да ме питат? 2) Защо прекрояват чуждите статии, без да питат автора им? Ако аз напишех в някой вестник статия, в която да провеждам свои идеи, които се не съгласяват с убежденията на г. Христа Георгиу, и да подпишех под статията неговото име, то щеше ли да ме поблагодари г. Христо? Но това г. Христо не може да разбере, и да представим други пример: ако аз напишех някакво си търговско писмо от името на г. Христа и без да го питам, подпишех неговото име, то щеше ли да ми прости г. Христо мойта погрешка? Както искате, а за такава погрешка аз щях да бъда затворен в Букурещкият кременал. Но г. Христо може да каже, че търговията е друго, а писането е друго, че в търговията човек може да изгуби капиталът си, а в писането той нищо не губи. Още г. Христо може да каже, както и казва, че когато той си дава парицте, то може да прави каквото иска. Но ако г. Христо си дава парицте, то не секи човек е способен да си продава идеите и совестта за пари; не секи желае да играе, както му свири г. Христо и С-ие; не секи може да обича това, щото обича г. Христо, и да ненавижда това, щото ненавижда г. Христо.

Нека знае отсега г. Христо, че има на светът такива хора, на които идеите са милиони пъти по-скъпи и от пари, и от чинове, и от медали, и от щастие, и даже от животът. Много люде за своите идеи са изгнили в тъмниците, изгубили си са животът под топорът на джелатите, били са изгорени живи, но техните ученици вървяха по техният път и народите достигнаха в сегашно време това, за кое ония мъченици изгинаха. Не пари възкръсяват падналите народи, а светла идея, мъжество и спасителна истина. Но за г. Христа à С-о сичко това е „темна вода в облацех" и нему се чини, че за пари човек и бога може да купи. Крив ли съм и аз, че не мога да мисля така също, както мислят издателите на „Отечеството"?

Но тука трябва да кажа, че моята програма, която е напечатана с 1-й брой на „Отечеството", не е ни тая същата, която аз собственоръчно съм дал в типографията, ни тая, която е напечатана в обявлението, а друга трета редакция. Защо г. Христо не е напечатал същата моя програма или поне програмата, която е напечатана в обявлението, аз не мога да зная.

Но г. Христо ще да каже, че програмата, която е напечатана в „Отечеството", е твърде малко попрепревена, а аз на това отговарям, че сяка дума, сяка точка и запетая могат твърде често да изменят и същите мисли. Кажете ми сега аз ли съм фалшив, или Христо et Compani?

„Отечеството" ме окривява, че съм написал в своята програма гърци наместо фанариоти, а в същият брой същото „Отечество" говори или повторява моите думи и наместо фанариоти насякъде пише гърци.

По-нататък „Отечеството" се пуща в шпионлъци и клевети и казва на другите: „Ето, видите ли, тоя човек е против панславянските идеи, той в програмата си не упоменава за Русия и затова вий трябва да се чувате от него"; а на власите: „Тоя човек е маджарин и нарочно казва, че в Австрия има 2 милиона власи, а ний казваме, че ги има до 4 милиона и затова вий трябва от него да се чувате и да го гоните, а нас да обичате." Колкото за русите, аз пред тях съм виноват, че съм ги заборавил и не съм ги споменал в програмата си, и затова моля както тях, така също и бая Христа да ме простят. Аз мисля, че за такава вина в Русия не бесят, и г. Христо няма за какво да прави шпионлъци. Да кажем право, нам ни е твърде драго, че г. Христо толкова обича Русия, и мислим, че тая любов ще го накара да се съгласи да бъде капиталът на „Българското книжевно дружество" в Русия, а не в неговите ръце. Бае Христо твърде добре знае, че младите, които по думите на бая Христа са противници на Русия, искат да бъде капиталът в Русия, а бае Христо тряба първи да си подаде гласът да бъде така, а не другояче.

Колкото за власите, моят отговор е две думи. Нека се потруди г. Христо и да намери в типографията оригинала на програмата и там ще види, че не е казано ни 2, ни 4, а 5 милиона власи. Чуете ли, бае Христо? Ала нека да речем, че аз съм направил погрешка и наместо 4 съм написал два, то и за такава погрешка не бесят хората. Срамота е, бае Христо, да преобръщаме наопаки чуждите думи и да говорим такива работи, за което други не е и мислил. „Нам ни е жално за това поведение от страната на г. Христа Георгиу. Съжаляваме този пример на непостоянство, неразбранство, още и фалшивост в лицето на един солиден стар човек, на когото поведението далеч не беше съгласно в тоя случай с доброто негово име." Аз тука само повтарям думите на „Отечеството".

Но да оставим настрани г. Христа et Compani и да поговорим за „Отечеството". За кого се издава това „Отечество"? Кому то тряба?

Аз мисля, че най-добре би било издателите и редакторите на „Отечеството" по-напред да се поучат да пишат, па тогаз да се земат да учат другиго. Ако „Отечеството" си намери читатели, то тия читатели само от езикът и правописанието на „Отечеството" тряба да се засрамуват и да се зачервят; ако обърнат внимание на някои други афоризми, то трябало би да полудеят. Аз се чудя защо нашите букурещки чорбаджии затрудняват себе си да издават тая газета, защо тий си губят времето и оставят своите важни занятия да пишат такъв боклук – това е въпрос, който ни не малко интересува, и да отговарям на него аз се не зимам. Но защо чорбаджиите издават тоя боклук – това е въпрос твърде интересен и с психологическа, и с друга някаква си точка. Кога щат най-после тия български благодетели да престанат да лъжат сиромасите българи? Нима на българите са малко ония благодеяния, които досега тий имаха от букурещките чорбаджии? Нима търновската болница, букурещката гимназия, габровското училище и пр. не процъфтяват? Бедни българи, вашите благодетели скоро щат да ви

избият из главите любовта към знанието и образованието и по-скоро вий ще се откажете да давате пари за какъв и да е вестник или книга. Й наистина, колкото българите и да имат търпение, но може скоро и на това търпение да бъде край. Разгърнеш една книга – там глупост и глупост; разгърнеш [друга] – там лъжа и лъжа; земеш една газета – там празни думи и бабешки бръщелевенета; земеш друга – там шарлатанство... Докога сичко това ще да бъде, до кой ден? Трябва да се срамуваме от цариградските вестници, които се издават в Турция, дека има и цензура, и отговорност. Но засега стига.

Л. Каравелов

„Дунавска зора“, г. II, бр. 39, 31 август 1869

[РЕШЕНИЕТО НА БЪЛГАРСКИЯ ЦЪРКОВЕН ВЪПРОС СЕ ПРИБЛИЖАВА КЪМ СВОЯ КРАЙ]

Цариград, 2 септемврия

От българския църковен въпрос сега, повече от всеки друг път, са заинтересовани двата лагера, т.е. и българската, и гръцката страна, и всяка от тях мисли, че решаването на този въпрос се приближава към своя край. Отговорът на руския синод на посланието на цариградския патриарх вече е известен на читателите на „Новороссийский телеграф“ и по всичко личи, че писмото на сръбския белградски митрополит Михаил, получено преди един месец от патриарха, ще ускори решаването на въпроса.

От една страна, патриархът, който смяташе да свика тъй наречения православен църковен събор (като че ли става дума за някакви си православни църковни догми или за разобличаването на някакви еретици), за да разреши този заплетен български въпрос, се излъга в сметките си и предприе други, по-изпълними мерки, за да въведе ред в своите дела; от друга страна, българите се заеха с тази работа по-енергично и заявиха както на турското правителство, така и на гръцкия синод, че ако църковният въпрос не бъде решен в срок от два месеца, т.е. до 6 октомври, то те, без да искат разрешение от никого, окончателно ще се отделят от цариградския патриарх и ще се грижат сами за благополучието на църквата си. По този повод в патриаршията беше свикано разширено заседание, на което присъстваха почти всички членове на гръцкия синод, които се намираха по това време в Цариград.

На заседанието бяха решени следните въпроси: 1) новосъздадената българска църква, или българската йерархия, ще се нарича български екзархат; а нейният глава или митрополит – екзарх; 2) българският екзарх ще бъде избиран от цялото духовенство и от целия народ; 3) той ще бъде ръкополаган от гръцкия патриарх и затова ще е длъжен да споменава името му при църковната служба; 4) седалището на българската екзархия ще бъде в Дунавска България и българският митрополит няма да има право да го напуска без позволението на патриарха; 5) Солунският, Адрианополският и Прилепският вилаети ще бъдат управлявани от митрополити, подчинени на патриарха; 6) контактите с турското правителство трябва да се осъществяват чрез гръцкия цариградски синод, следователно патриархът остава единственият посредник между турското правителство и българите. Разбира се, всичките тези въпроси бяха решени от гърците, а за мнението на българите никой и не попита. Българите се отказаха от този проект и заявиха, че не желаят да се занимават с глупости и искат по-значителни гаранции за независимостта на църквата си. „Ние искаме или всичко, което желае българският народ, или нищо – казаха българските представители. – Народът ни упълномощи да се борим за напълно независима йерархия и ние сме длъжни да изпълним неговото желание. Ние нямаме никакво право да правим каквито и да било отстъпки."

Второто заседание на гръцкия синод, из което бяха разгледани отговорите на българските представители, беше свикано на 12 август. На другия ден след заседанието цариградският патриарх имаше съвещание с турския министър Али паша, на когото той заяви, че възнамерява да направи още някои отстъпки на българския народ; казват, че министърът одобрил намерението на патриарха и го посъветвал колкото може по-бързо да осъществи добрия си план, защото всяко забавяне може да доведе до печални резултати. След няколко дена Али паша повика представителите на българския народ, съобщи им за намеренията на патриарха и ги посъветва да се възползуват от случая и да приемат предлаганите им отстъпки, които според него са достатъчни да осигурят благосъстоянието на българската църква.

Какви са тези нови отстъпки? Ето с няколко думи съдържанието на новия устав: на българите ще бъде позволено да имат свои архиереи, начело на които ще стои митрополит българин. Този митрополит ще е подчинен на цариградския патриарх, ще е длъжен да споменава името му по време на служба и да му плаща известна парична сума не като заплата, а като вспомоществование. Митрополитът ще има право да живее не само на предварително определеното му място, но и в Цариград или в който пожелае град в България, но, живеейки там, той ще бъде смятан не за жител, а за гост. Що се отнася до останалите митрополити и епископи, които ще бъдат част от българската екзархия, въпреки че ще са длъжни да признават за свой духовен глава екзарха, все пак ще бъдат ръкополагани само с благословията и с разрешението на патриарха.

Разбира се от само себе си, че и тези нови, още недостатъчно уточнени отстъпки не можеха да удовлетворят българите: въпреки това отделни депутати бяха вече готови, след някои изменения, да приемат тези предложения, но тогава възникнаха още много пречки. Али паша каза на представителите, че българският народ, заедно с гърците, трябва да плати дълговете на патриаршията, които в момента възлизат на 700 000 пиастра, и освен това е длъжен да пла-

ща на патриарха всеки месец по 25 000 пиастра вспомоществования и още известни суми за семинарията на о-в Халки, за някакъв си несъществуващ комитет за разпространяване на православната вяра и т. н. Депутатите не само че не приеха тези условия, но и заявиха, че от този момент няма да молят вече никого за решаването на българския въпрос, а ще се заемат с него сами, пък после каквото бог даде. „Нима смятате, че само от национално самолюбие – казали представителите – искаме да се отървем от цариградския патриарх? Не, бедността на народа и охолството на нашето духовенство са основните причини, които ни карат да вземем някакви мерки за унищожаването на това зло. Ние търсим изход от нашето печално положение. Ако се възползуваме от предлаганите от патриарха привилегии – колкото и това да е приятно за народа, но реално не ще му стане по-добре, – той ще трябва да се подчинява и да плаща данъци на двама господари: и на гръцкия, и на българския синоди. Не, ние не сме в състояние да постъпим така, даже и ако църковният ни въпрос не се реши никога."

Няма да говорим за двата патриаршески проекта, но трябва да кажем няколко думи за проекта на турското правителство, който, с изключение на няколко точки, много се харесва на българите, според българските вестници „Македония" и „Турция". Всъщност този проект твърде обективно разглежда отношенията между българи и гърци и ние смятаме, че ако той бъде приет, недоволните сега българи все още биха могли да се помирят с враговете си. Ето няколко основни положения от правителствения проект: 1) православните българи имат пълно право на свои свещеници, които, първо, трябва да са българи и, второ, да владеят добре църковнославянски; 2) епархиите с българско население ще бъдат управлявани от български митрополити, а населените с гърци – от гръцки; 3) българският синод ще има собствен митрополит, на когото ще бъдат подчинени всички български епископи; 4) той ще живее в Цариград; 5) всички български епископи и митрополити ще бъдат избирани от българския синод и утвърждавани от правителството; 6) българският синод ще е напълно независим от гръцкия патриарх и той – патриархът, ще има право да се намесва в работите на синода само при верски разногласия; 7) българското духовенство трябва да уважава цариградския патриарх, а митрополитите – да споменават името му в черквите; 8) черквите, в които досега службата е била на гръцки език, трябва да останат гръцки, а в които е на български – български; в черквите, в които службата е и на гръцки, и на български, трябва да се смятат за гръцки, а българите нека си построят нови; 9) българската църква ще бъде управлявана по устав, съставен от българския синод и одобрен от патриарха и правителството.

Тези дни беше издаден устава в трета редакция, съставен от умерените българи и от някои либерални гърци. На него заслужава да се обърне особено внимание.

След няколко дена ще поговорим за този устав.

Л-ъ

Новороссийский телеграф, № 180,
12 (24) септември 1869

БЪЛГАРСКИЯТ ВЪПРОС

Цариград, 12 (24) септември

Във френския цариградски вестник „Courrier d'Orient" е публикувана дописка от долното течение на Дунав от 22 август, в която между другото се казва: „През изминалия месец комитетите работят много енергично и полагат трескави усилия, за да съберат повече пари. Членовете на комитетите твърдят (?), че тези суми са им необходими, за да вдигнат в България масово въстание. Тези революционери разбират много добре, че не могат да предприемат нищо сериозно, докато не избухне войната между Русия и Турция, но те все пак вярват и се надяват, че тяхното дело ще бъде спечелено тогава, когато успеят да скарат българите с турците и да създадат в Турция недоволства и брожения.

Всъщност главната цел на тези комитети е да спрат всички реформи, които турското правителство възнамерява да проведе (?!), и да предизвикат раздори между християните и турците. Те разказват на българските юноши, че революционните български войски преминали вече два пъти през Дунава и предизвикали брожения в турската империя, се грижат за благоденствието на своята родина и че революционерите, хванати и обесени от турското правителство, са великомъченици."

Редакцията на вестника прибавя към тези бръмбежи следното: „Тази провинция (?) би трябвало да се повери на най-способния управител в Турската империя, защото тук се извършва най-активната подмолна руска работа."

Цялата тази галиматия, както читателят вижда, не е нищо друго, а донос, и то най-възмутителен, най-мръсен. За какви комитети разказва авторът? За каква провинция, която уж е станала център на руската интрига, говори редакторът на френския вестник? Всичко това остава неясно, но здравомислещият човек, който проявява интерес към българските работи, ясно вижда, че тази неопределеност е умишлена хитрост. Ако кореспондентът говореше по-конкретно, дописката му нямаше да има никакво значение. В „Новороссийский телеграф" вече бе публикувана статията „Българското книжевно дружество", което в най-близко време ще бъде основано в Молдова и Влашко и чиято цел е, според възможностите си, да подпомогне за разпространяването на знания сред българския народ.

Неотдавна в Одеса беше отпечатан уставът на дружеството*, в който можем да прочетем следното: „Целта на Българското книжевно дружество е да разпространява всеобщо просвещение сред българския народ и, по възможност, да се грижи за духовното и материалното му благосъстояние. Това дружество ще се занимава с изучаване на българския език и граматика, на българската история и изобщо на българската литература. Дружеството ще се грижи за снабдяване на българските училища с учебници, ще издава свое археологическо списание и свой научен вестник." Това е накратко програмата на дружеството, на което враговете на българския народ приписват някакъв си революционен характер. Необходимо е да се добави, че спо-

* Проект за учредяване на Българското книжевно дружество. Одеса, 1869, 30 с.

ред устава на дружеството действителните му членове трябва да не са компрометирани нито в Молдова и Влашко, нито в Турция, следователно турското правителство и западноевропейските държави нямат основание да се тревожат и в това отношение. Френският вестник пише, че комитетите си поставят за цел да спрат дейността на турското правителство, което сега провежда реформи. Но каква полза би имал който и да е български комитет от подобна дейност срещу турското правителство? Нима тези реформи изобщо не засягат българския народ или му вредят и затова българските патриоти се стремят да попречат на осъществяването им? Освен това, какво е съдържанието на турските реформи, възхвалявани с такъв ентусиазъм от западноевропейския печат и от цариградския вестник „Courrier d'Orient"? Най-важните реформи засягат съда, защото предишните духовни съдии – кадиите, са заменени с турски образовани юристи, превъзнасяни до небето от много вестници. Главният съдия на Цариград, зетят на покойния Фуад паша, е смятан за твърде образован човек; той говори добре на три езика, носи сламена шапка, очила, пие вино, с една дума, той е истински европеец, или по-точно, французин във всяко отношение. Но да видим как този французин мохамеданин изпълнява задълженията си.

В българския вестник „Македония" бе поместена уводна статия със заглавие „Великите идеи на българите", която по неизвестни причини не се харесала на турските власти и те подвели под съдебна отговорност редактора П. Славейков. Когато Славейков влязъл в съдебната зала, главният съдия го посрещнал с такива ругатни, които биха смутили даже и последния хамалин; той го нарекъл кифир (прокълнат), гяур (неверник), куче, свиня и го заплашил, че ще го окове във вериги и ще го изпрати на заточение в Диарбекир. След тези изстъпления Славейков бил изгонен от съда, но след три дена отново го извикали и главният съдия го запитал: „Аз като че ли ви оскърбих преди три дни?" „Вие не оскърбихте мен, а мястото, където се намираме" – отговорил редакторът. Естествено Славейков бил изгонен за втори път и след два дена получил съобщение, че вестникът му е забранен за един месец. Такива са висшите съдилища в турската империя, в които съдиите са хора с френско образование, а какви ли са представителите на държавата в провинцията?

За българския църковен въпрос не може да се каже почти нищо ново. От третия проект, съставен от смесената комисия, въпреки че някои български депутати го приемат, няма да излезе нищо, защото народът не възнамерява да се съгласи с никакви отстъпки. От седемнадесет града вече са изпратени обръщения в Цариград, в които българският народ заявява, че няма да приеме никакви нови проекти и изцяло се придържа към първия държавен проект. За съдържанието на този проект вече говорих в „Новороссийский телеграф".

Любин... велов

Новороссийский телеграф, № 190,
24 септември (6 октомври) 1869

БЪЛГАРСКОТО ДУХОВЕНСТВО

Гръцко-българският църковен въпрос сега започна да тревожи цялото население на Изтока. Вече няколко десетки години българите действуват за възстановяването на своята национална църква и борбата между гърците и българите, между византийския и българския патриарх не е прекъсвала. Повечето спорове и интриги ставаха в Цариград и едва напоследък българската църква се поосвободи от гръцкото влияние.

В 1393 година султан Баязид превърнал патриаршеската черква в Търново в джамия и подчинил българското духовенство на гръцкия патриарх в Цариград. В 1767 година българската църква се лишила от последните следи на своята самостоятелност и продажните фанариоти се разпореждали както си искат с българското духовенство.

Но сред това духовенство имало енергични хора, които залягали за освобождението на своята църква; в същото време Франция и агентите на папата интригували както в България, така и в Цариград, за да привлекат българската църква към римския католицизъм, и е чудно как тоя малък народ е могъл да устои на интригите и гнета. Довели го дотам, че между многобройните епископи в България нямало нито един българин, защото тези места се продавали открито във Фенер; освен това епископите били длъжни да плащат данък на гръцкия патриарх и поради това обирали своите епархии. Съвсем естествено е, че злоупотребите са се вършели по всички стъпала на църковната йерархия и всеки поп бил задължен да ограбва енорияшите си, за да заплати за своето място.

Какво образование са могли да имат тия хора, задължени да следят за нравствеността на енорияшите, да ги поучават и утешават? В бедните селища духовенството е търпяло, а и сега търпи голямо унижение. След като служи в църквата, попът обработва сам земята си като последен селянин, от когото не се отличава и с външността си, само дето носи дълга брада и особена шапка.

Селското духовенство и монашеството в България знаят само народния славянски език, но въпреки своите оскъдни възможности, всички се стараят да разпространяват грамотността. Дори в Цариград разбраха необходимостта от разпространяване на образованието в България и предложиха на епископите да открият народни училища, но те отговориха: по-добре е с тия пари да поправят църквите и да открият нови, защото църквата е най-добро училище за народа.

Но въпреки това на някои места в България изникнаха училища в същото това време, когато народът се готвеше да отхвърли господството на гърците. Напразно се мъчеха турците и фанариотите да изхвърлят народния език от училищата и църквите, той все повече се разпространяваше и търновският митрополит Неофит не можа да спре това движение, Той изгори сбирката от български ръкописи, които съдържаха в себе си историята на страната от седми до шестнадесети век, и това възбуди негодуване из цяла България. В Цариград заваляха жалби против Неофита, но фанариотите успяха да потъпчат вълнението и митрополитът остана на мястото си. Чудно е, че още не са го наградили, задето унижи българския народ и с всички сили се мъчеше да унищожи неговата националност.

Гръцките епископи не само разорявят своите епархии, като плащат големи данъци на Фенер, но и развращават народа. През 1860 година бяха подадени до великия везир жалби, в които се описваха не само осъдителни, а и престъпни постъпки на висшето духовенство, на които е мъчно да се повярва – толкова са възмутителни. Вследствие на това сред масите започна силно движение за изгонване на подобни пастири.

Но не е лесно да се направи това. Негодуванието срещу фанариотите е силно, но да се въстане против тях означава българите да въстанат срещу православието, да приемат покровителството на римската църква и да се откажат от цялото си минало. При обиколката на турския везир из България през 1860 година народът го молеше да ходатайствува пред Портата България да бъде избавена от Фенер и самият везир се съгласи и обеща да действува, но като пристигна в Цариград не можа нищо да стори. Златото на фанариотите накара всички да млъкнат и потули работата.

И тъй, българите няма за какво да чакат помощ от Цариград и трябва да се надяват на своите собствени сили и на съчувствието на Русия. Почнаха да се образуват заговори против висшето духовенство и гръцкото влияние и националният елемент започна да се развива с голяма сила. В големите градове почнаха открито да се съпротивляват на епископите, българският език се въведе в училищата. Епископ Иларион обеща да отлъчи от църквата непокорните, но това не уплаши българите, които бяха твърдо решили да скъсат връзките с Цариград. Като не виждаха помощ отникъде, през декември 1860 година някои окръзи изпратиха депутация при папата, молейки го да вземе българите под покровителството на римската църква, като им остави техните обреди.

Някои епископи побързаха да се присъединят към народното движение и свикаха събрание за обсъждане на църковната реформа. Но една нация от четири милиона души не може да забрави миналото си и да мине под покровителството на Франция и Рим. В същото време Гърция не е в състояние да запази своето влияние върху нея. Как ще се намери изход от това положение – ще стане ясно в близко бъдеще.

БЪЛГАРСКИЯТ ЦЪРКОВЕН ВЪПРОС*

Както за отделния човек, така и за целия народ са характерни чувството за самосъхранение, грижата за образованието, щастието и благосъстоянието. Поробените народи се стремят към свободата, разединените – към обединение, нещастните – към щастие, и т.н., с една дума, живеещите пълноценен живот народи са устремени напред, а спящите – към възраждане. По този начин и българите, които до 1853 г., т.е. до Севастополската кампания, бяха изпаднали в летаргичен сън и националното им движение беше изключително слабо и безпомощно, се събудиха, тръгнаха напред и сега това движение преминава на практическа обществена основа. Да се спре това движение е невъзможно, както е невъзможно да се съмняваме в съществуването на българския народ; това движение ще продължава дотогава, докато на земята има макар и един българин. Различните пречки, възникващи по пътя на българския прогрес, не само не могат да спрат развитието на събитията, но по-скоро подпомагат приближаването към целта. Неслучайно казват, че там, където има опозиция, там има и живот – без опозиция животът не е живот. Пред очите ни е българският църковен въпрос.

Но преди да започнем да говорим за сегашното състояние на българския църковен въпрос, е необходимо да кажем и няколко думи за историческото му развитие. Почти до 1853 г., когато Турция беше полуизгнила, но все още достатъчно страшна за поданиците си – християни, – турското иго тежеше до такава степен на българите, че народът не бе способен да му окаже никаква съпротива, още повече че над него тегнеше и друго, още по-тежко робство – робството на гръцката йерархия. За турците българите били единствено гяури (неверници), на които било отредено да са роби в пълния смисъл на думата, да плащат данъци, да работят само за завоевателите си и да нямат право не само да се оплакват, но и да са недоволни! От друга страна, намирайки се под владичеството на гръцката йерархия, българинът бе обект на непрекъснатата и неограничена експлоатация, която бе значително по-тежка от насилията на мюсюлманите.

След унищожаването на Търновската патриаршия България била окончателно подчинена на цариградския патриарх, който получил от Портата освен духовна и светска власт над православните християни в турската империя. Цариградският патриарх станал единственият посредник между правителството и българския народ, който бил окончателно предаден в негово разположение, и българите не само престанали да бъдат смятани за народ, не само нямали никакво значение, но били поробени и физически, и духовно. Оттогава не им били давани никакви висши духовни санове, въпреки че българите били най-многобройни между православните поданици на патриарха; те даже били смятани за неспособни по рождение да заемат каквато и да е длъжност както в правителството, така и в гръцкия синод.

До каква степен българският народ бил унижаван се вижда и от факта, че когато Али паша попитал

* Тази статия, която съдържа подробно изложение на разглеждания въпрос, е съставена по печатни източници и лични наблюдения и е изпратена от един от представителите на българския печат в Букурещ. (*Ред.*)

един от гръцките архиереи защо не позволяват на българите да имат свои собствени епископи, той отговорил: „Както циганинът не може да стане нито шейхюлислям, нито кадия, нито мюфтия, така и българинът не може да стане архиепископ, епископ и патриарх."

И така фанариотските архиереи, без да знаят нито езика, нито обичаите на народа, без изобщо да се грижат за нуждите му, го ограбвали по всякакви непозволени начини и за да премахнат у народа всяко съзнание за несправедлив гнет, всяка мисъл за независимо управление, тези фанариотски архиереи умишлено – и съвсем в духа на турското правителство – поддържали невежеството на народа, унищожавали всичко, което му напомняло за народността му, премахвали славянското богослужение, въвеждайки неясното за народа богослужение на гръцки език, яростно преследвали българските учители и затваряли българските училища, принуждавайки българите да се учат на гръцки език, унищожавайки църковнославянските книги, паметниците, надписите в черквите, ръкописите и изобщо всяка старина, и накрая принуждавали бедния, вече ограбен от турците народ да плаща прищевките и удоволствията им. Развратът, пиянството, разкошът надминавали всякакви граници – и това ставало за сметка на българите, на които се отплащали с найнагло и съвсем не йерархическо презрение. Разбойничествата на фанариотите нямали никакви граници; робството и невежеството на българския народ били пълни и гърците тържествували!

Разбира се, подобни несправедливости не можеха да продължават все така, особено когато денят на възкресението дойде и за българския народ. След Севастополската война турската империя изпадна в незавидно положение и при най-слабо подухване на вятъра можеше да се разпадне. Затова турските държавници използуваха всички средства, за да закърпят многобройните цепнатини, възникнали по турската административна дреха след боя при Силистра. Турското правителство разбра, че собствените му сили са нищожни и че не би могло да направи нищо без християнските си поданици; затова то започна да се сближава с тях, да допуска назначаването им на държавна служба, да ги приема в турските висши училища, с изключение на военните; но всъщност тези благи мерки вредяха на самото правителство; чрез тях то показа на християнските си поданици своята слабост, нищожност и нищета, сега победените се срещнаха очи срещу очи със своите победители. Финансите на турската империя бяха напълно изчерпани и Портата измисли имдадие (вспомоществование) и започна да събира грошчета от народа, свикнал да вярва в съществуването на баснословни богатства в султанския музей, т.е. в стария сарай, пълен сега с жени. След кампанията турската войска бе в най-плачевно състояние и разказите за мъжеството и стратегическите достойнства на турските войни вече загубиха всяко значение за християните. Достатъчно бе да се види с какво презрение се отнасяха към турците техните приятели и съюзници – французите и англичаните – и как се подиграваха с тяхната негодност, за да се разбере в какво положение е изпаднала блестящата Порта. И накрая даже и най-нищожното вълнение в редовете на християнските поданици на империята стряскаше турското правителство, което, несвикнало на никакви отстъпки, започна малко по малко да отпуска юздите и макар и само на думи, да обещава на християните различни права и привилегии; с една дума, стана ясно като бял ден, че Високата порта е в най-критично положение и християните надигат глава.

По това време българският народ изпрати в Ца-

риград депутати, които заявиха пред правителството за някои свои национални нужди, но правителството даже не пожела да ги изслуша, а ги изпрати при цариградския патриарх. „Патриархът е посредник между вас и правителството, казали министрите на депутатите, и ако нещо ви трябва, обърнете се към него и той ще запознае правителството с вашите искания." – „Но ние не можем да се обръщаме към патриарха с молби, когато сме дошли да се оплакваме от самия патриарх", казали депутатите. – „А правителството не желае да се занимава с дреболии и затова не ви съветва да се обръщате към него с никакви молби, отговорили министрите. Правителството не разграничава гърците от българите; за него всички поданици са урум (римляни, гърци), затова то не иска да се намесва във вашите домашни частни разправии."

Българските депутати бяха обидени от този прием и въпреки че знаеха, че молбите им ще останат неудовлетворени, все пак се обърнаха към патриарха с молба да им позволи да откриват, където пожелаят, свои народни училища, да служат в черквите си на славянски език и да имат в Цариград свои представители, които да се грижат за благополучието на българския народ. Но патриархът категорично отказа да удовлетвори исканията им и отново започна отдавна затихналата историческа вражда между гърците и българите. Наистина и до този момент между гърците и българите ставаха спречквания, но те бяха дело на частни лица; народът все още не вземаше никакво участие в тях, с изключение на гр. Пловдив, и някои други местности, където още от 1845 г. съществуваха непрекъснати пререкания между двата народа.

И така нищожните и невинни искания на българския народ и някои незначителни сблъсъци между българите и цариградските фанариота малко по малко започнаха да преминават в открита вражда и тогава бе направен опитът за създаване на българска национална църква, в случай че патриархът не удовлетвори справедливите искания на народа. Както всички знаят, след Кримската война бе издаден прословутият хатихумаюн, в който турското правителство по искане на Русия обяви всичките си поданици за равноправни; арменецът бил равноправен с гръка, сириецът – с босненеца, а българите изобщо не бяха споменати; считали ги за гърци, защото били православни.

Българите, позовавайки се на хатихумаюна, предявиха пред султана националните си права и поискаха да бъдат признати за отделна нация, която да има представители в Цариград, за да представят българския народ пред правителството и да се грижат за неговото благосъстояние. Турското правителство отговори, че ако те исторически докажат националните и църковните си права, то ще направи всичко възможно, за да удовлетвори българските си поданици. След дълги усилия българите успяха да убедят турците в справедливостта на исканията си, които все пак бяха умерени. Но гърците упорстваха и не желаеха да направят никакви отстъпки. Тогава българите обявиха както на патриарха, така и на турското правителство, че искат да се отделят от цариградската патриаршия и да учредят свой независим синод, имайки пълно право на това според турските закони. Българският народ бе главен източник на доходи за фанариотската йерархия и отделянето му би предизвикало финансова криза за Фенер. Ясно е, че гърците с всички сили трябваше да оспорват законността на независимата йерархия, към която българите се стремяха, но те действуваха много непредпазливо. Вместо да направят минимални отстъпки и да се опитат поне частично да удовлетворят справедливите искания на бъл-

гарите, те избухнаха срещу тях в най-нескромни ругатни, проклятия, клевети и даже доноси.

И така между фанариотите и българския народ започна разгорещена полемика, на която някои приписват каноническо значение, а всъщност зад каноническите и историческите основания, които патриархът измъква в своя защита, се крие обикновен паричен въпрос.

Въпреки упоритостта на гърците българите действуваха както си знаеха: те изгониха от страната си почти всички гръцки архиереи и си създадоха собствен синод от няколко български и гръцки епископи, съчувствуващи на българското дело. По най-нови сведения гръцките епископи са изгонени от още седем града – Адрианопол, Кукуш, Охрид и пр., – следователно в България остават само гръцките архиереи, които не признават патриарха за глава на българската църква и са абсолютно предани на делото на българската народност. Тези произшествия принудиха цариградския патриарх да погледне по-сериозно на това и той вече беше готов да направи някои отстъпки на българския народ, но те се сториха нищожни на българите, които отказаха да ги приемат и отново поискаха от турското правителство да им даде църковни права и окончателно да ги отдели от цариградския патриарх. Турското правителство, задоволявайки исканията на българите, издаде проект за разрешаване на българския църковен въпрос, който съдържа следните точки:

1. Всяка българска община има пълно право на свои свещеници българи, избирани от народа.

2. В митрополиите, където по-голямата част от населението е българско, за митрополит се избира българин, а където е гръцко – грък; ако в българската митрополия има местност, населена от гърци, тя ще бъде управлявана от гръцки епископ и обратно, българските окръзи в гръцките митрополии трябва да бъдат управлявани от български епископи. Всички епископи са подчинени на своите митрополити, независимо дали са гърци или българи.

3. Българите ще имат главен митрополит, който заедно със синода си ще ръководи българската църква. Митрополитът и синодът му ще се установят в Цариград.

4. Българските митрополити и епископи ще бъдат избирани от българския Свети синод и епархиите ще им бъдат давани само с разрешението на правителството.

5. Управлението на българската църква ще бъде напълно самостоятелно и българските митрополити са задължени да се консултират с патриарха само по догматически въпроси. По време на ръкополагането на българските епископи трябва да се споменава патриаршеското име заедно с епитета **вселенски**.

6. Архиереите, които в момента са в епархиите си, ще останат в тях до живот, независимо от националната си принадлежност. Черквите, в които до този момент са се извършвали служби на гръцки език, ще останат гръцки, а българите са задължени да си построят нови черкви и обратно.

7. Българската църква ще бъде управлявана по устави, които ще се съставят впоследствие и ще бъдат потвърдени от правителството и патриарха.

Въпреки че българите виждаха в този проект някои недостатъци, те го приеха единодушно. Българският вестник „Македония“ пише за него: „Има няколкостотин черкви, които са построени от българите, но по различни причини досега в тях се е служило на гръцки, следователно ние трябва да ги дадем на гърците. Въпреки че всичко това е много печално, ние се утешаваме, че когато постигнем желаните резултати, ще имаме възможност да издигнем свои храмове, и

затова отстъпваме с удоволствие. И ето че целият български народ единодушно прие проекта на султана и е удовлетворен изцяло и във всяко отношение." Този проект толкова зарадва народа, че в много черкви го държаха пред иконите като реликва и всеки българин гледаше на него като на спасение.

И така, проектът удовлетвори българите, но не и фанариотите, и патриархът отказа да го приеме. Едновременно с първия проект турското правителство състави и друг – с някои нищожни промени, – но и той не бе приет от патриарха, както и от някои българи от крайните партии. Цариградският патриарх заяви на турското правителство, че въпреки намерението си да направи някои отстъпки на българите, иска да действува в тази област по свое усмотрение, тъй като в противен случай се страхува да не наруши каноните на вселенската църква и по този начин да предизвика разкол в православното си стадо. На тези доводи българите отговориха, че те нямат никакво намерение да предизвикват разкол в църквата и че българският църковен въпрос няма догматическо значение. „Този църковен въпрос, казваха те, е национален въпрос, след разрешаването на който българите ще бъдат признати от правителството за народ и ще имат право на глас във вътрешната политика на турската империя. Българите никога няма да станат вероотстъпници; те винаги са били и ще си останат толкова православни, колкото не могат да бъдат и самите гърци." Патриархът отговорил, че всяко незаконно искане от страна на българския народ е вече ерес и всеки, който не се подчинява на духовния си предводител и осъжда действията му, вече е еретик. На въпроса на българите – защо тогава не се смятат за еретици руснаците, сърбите, гърците (в гръцкото кралство) и молдово-власите, които имат свои синоди, патриархът отговорил: Това не е ваша работа.

Тези доктрини изчерпаха търпението на българския народ и той отново се залови за своето, т.е. пак започна да иска окончателно отделяне от цариградската патриаршия, не желаейки да има нищо общо с гърците.

Според нашето убеждение каквито и отстъпки да прави патриархът, те няма да удовлетворят българския народ и всички опити в това отношение ще бъдат безуспешни. Известно е, че цариградският патриарх имал намерение да свика т.нар. православен събор, но желанието му не било удовлетворено. Русия, Сърбия, Молдово-Влахия, даже антиохийският патриарх и кипърският митрополит отказали да участвуват в този събор и посъветвали патриарха да се помири с българите и да удовлетвори, доколкото е възможно, исканията им.

В посланието си, между другото, светият руски синод казва, че българите нямат свое правителство, което би се грижило за интересите на българската църква, но пита се, нима гърците в Цариград имат нещо подобно? Нима ерусалимският, антиохийският, александрийският патриарси и Кипър имат свои правителства? „Но светият руски синод се страхувал не би българският народ да измени на православната си вяра и враговете на народа да възтържествуват; но, струва ни се, че враговете на православната вяра ще възтържествуват по-скоро, ако гърците упорствуват и се стремят да ожесточат народа все повече и повече. Впрочем нека св. руски синод знае, че българският църковен въпрос не е догматически, а политически, национален въпрос, чрез решаването на който българите искат да станат самостоятелен славянски народ." „Светейшият руски синод съветва цариградския патриарх да направи някои отстъпки на българите и да се помири с тях, но това е абсолютно невъзможно. Българите в никакъв

случай не желаят да признаят отново патриарха за глава на своята църква, защото в такъв случай той ще пожертвува българските интереси в полза на гърците, както това е ставало и досега, и по този начин раздорите между българския и гръцкия народи не само няма да изчезнат, но несъмнено ще стигнат до това, от което се страхува руският св. синод" и пр.

И така, църковният събор не бе свикан, българите изискваха и заплашваха; доходите на патриаршията секнаха и дълговете на гръцкия цариградски синод достигнаха до 70 000 пиастра. На всичко това трябваше да се сложи край и турското правителство, обсаждано ту от българите, ту от патриаршеските молби да принуди непокорния народ да изплати дълговете на патриаршията, заповяда да се състави комисия от гърци и българи, която да направи трети проект за разрешаване на българския църковен въпрос. Преди две седмици този проект се появи на бял свят и предизвика страшно недоволство у българите. Ще кажем няколко думи за съдържанието му:

1. Българският народ ще има свой митрополит, който ще се нарича екзарх и ще е зависим от цариградския патриарх.

2. Същият патриарх ще остане посредник между турското правителство и българския народ.

3. Българският екзарх е длъжен да живее в който и да е български град, но не в Цариград, както искат българите и турското правителство, и да не заминава оттам без позволението на патриарха.

4. В провинциите, в които живеят гърци, българският екзарх е само духовен глава на българите; в провинциите, където по-голямата част от населението е гръцка, българите остават под върховенството на гръцките епископи и пр.

Трябва да се отбележи, че въпреки изгодността на този проект за патриарха, той поиска да направи в него някои промени и забележки. Всичко това се видя на българите прекалено и затова когато Али паша попита българските депутати приемат ли предложения проект, те отговориха: „Нашият народ не иска нищо друго, освен окончателното отделяне от Фенер. Нас ни лъгаха хиляди пъти и ние не желаем да бъдам излъгани и сега. Не искаме да имаме никаква работа с патриарха." „Но на вас ще ви направят големи отстъпки и трябва да се възползувате от тях", казал министърът. „Ние вече приехме първия проект на султанското правителство и искаме да му останем верни – не признаваме други проекти." „Не може изведнъж да се направи всичко, което искате, затова се възползувайте сега от малкото, а после ще ви се даде повече." „Всичко или нищо", отговорили депутатите.

И ето, както виждате, българският народ иска пълната си независимост и едва ли е възможно да се сключи каквато и да е сделка с гръцката йерархия, защото за предотвратяването на неутешителните последици, които все още могат да се проявят в православния свят, би трябвало да се вземат съвсем други мерки; а те се заключават в отделянето на българите от гърците и учредяването на българска йерархия.

Забележително е още и това, че и самите гърци са недоволни от гръцкия цариградски патриарх и му предсказват окончателно поражение. В последно време гръцкият печат ожесточено напада цариградския синод и изисква в гръцката църква да се осъществят някои реформи. Ето какво пише в. „Неологос": „С възкачването на патриарх Григорий на патриаршеския престол всички, особено в провинцията, мислеха, че н а ц и о н а л н и т е н и р а б о т и (?) ще тръгнат към добро, че незавидното им положение ще се подобри и духовенството и народът ще се свържат по-тясно. Но за не-

щастие нашите очаквания бяха излъгани. Нашите национални работи се движат по старця път, тежкото положение на народа се влошава и духовенството скъса и последните връзки с народа. Нито времето, нито мястото – Цариградската патриаршия – ни позволяват да говорим подробно за този исторически развой на събитията; затова ще поговорим накратко само за народния съвет, за главното събрание и за изборите на епископи от цариградския синод."

„Когато сегашният патриарх седна на патриаршеския престол, т.нар. народен съвет, противно на църковните устави, позволяваше на патриарха да избира за членове на синода когото намери за добре. Тази постъпка на съвета предизвика големи злоупотреби, тъй като от съставения по този начин синод се назначават и архиереите в провинцията. Народен съвет! Защо той се нарича така? Може би се състои от представители на целия народ? Съвсем не. От кого се състои тогава? От Цариград. А нима Цариград обхваща целия народ? Цариград ли изплаща т. нар. държавни дългове? Той ли плаща заплата на патриарха; той ли издържа всички епископи и архиепископи? Не. Тогава защо в народния съвет заседават само цариградчани, които не знаят нищо нито за положението, нито за нуждите на народа? Защо целият народ е длъжен да прекланя глава пред депутатите на цариградските квартали? Главно събрание? Що за главно събрание е това? – Това са лица, които се грижат за благосъстоянието на патриаршията и за търсенето на средства да се платят дълговете на патриаршията. Кой представя всъщност епархиите, следователно и народа? – Никой. В такъв случай какво представляват епархиите? – Плантации на патриарха. Но как се избират архиереите, които се назначават за управители в провинциите? – Светият синод се събира и си избира когото си поиска, а добър ли е той или не, умен или неграмотен, способен или неспособен, от това никой не се интересува, а епархиите са длъжни да го приемат. Ясно е каква полза могат да донесат на народа архиереите, избирани по този начин. Впрочем трябва да признаем, че има и благоприятни изключения, но те са много редки." „Имат ли право и провинциите да се грижат за благосъстоянието си? Имат ли право или не да искат отчет къде са 17-те хиляди лири (1 тур. лира е = на около 6 сребърни рубли), които неотдавна бяха събрани за изплащане дълговете на патриаршията? Много добре знаем колко трудно бяха събрани тези суми. Но в крайна сметка платени ли са тези дългове? – Не. Къде изчезнаха тези суми? Какво направиха с тях? – Не знаем.

Въз основа на всичко това смятаме, че провинциите имат пълното право да искат от патриарха: 1) И те да участвуват в съставянето на нови устави; 2) Половината от патриаршеския съвет да се състои от депутати от провинциите; 3) Провинциите да имат право на глас и в главното събрание; 4) Провинциите сами да избират епископите си" и пр.

Ето какво е положението на православното християнство на Балканския полуостров.

Л. К-в

Новороссийский телеграф, № 262 и 264,
21 декември 1869 (2 януари 1870),
24 декември 1869 (5 януари 1870)

[НА БЪЛГАРСКАТА СВОБОДА ПОСВЕЩАВАМЕ НАШИЯТ ВЕСТНИК]

Букурещ, 6 ноември

Както е потребен за земните животни въздух, а за рибите вода, така също за човека е потребна, най-напред от всичко, свобода. Без свобода човек не може да рече, че е човек, а половина човек; без свобода човек не може да бъде такъв, какъвто го е създала природата, следователно не може да бъде и щастлив. За човека, който има човеческа душа и сърце, е сто пъти по-леко и по-приятно да гладува и да мръзне и да бъде свободен, нежели да бъде султан и да робува. Само онзи може да каже, че е човек, който говори и мисли по своята воля; само онзи може да каже, че живее на светът, който не търпи да види над себе си никакъв деспотизъм, никакъв бич. От свободата зависи почти всичко: без свобода няма ни живот, ни щастие – това е вярно като два и два = четири. Но човеческото щастие зависи от просвещението, а просвещението – от материалното богатство. А материалното богатство? – От свободата. Кажете ми, може ли човек да бъде щастлив, когато неговото имане се намира в ръцете на другиго, когато неговата жена и неговите дъщери всеки ден могат да бъдат увредени, обезчестени; и когато над неговият ум, над неговото лице висят топузи и топори, които му не дават ни да говори, ни да пише, ни да мисли както той иска, а по волята на неговите господари? Не е леко за човека да остави своето отечество, своето огнище, своите роднини и приятели, гробовете на своите прадеди; но ние видим, че хиляди люде се преселяват ежегодно в Америка. И защо? – Да търсят лична и национална свобода.

Всичко, що е свято, мило и потребно на частен човек, то е така също потребно и нужно и за цял народ. Само онзи народ може да живее и да напредва, който има свой исторически живот и своя вънкашна и вътрешна свобода, сир. който има своя господарствена независимост и своя умствена независимост. Всеки народ, който не съставлява отделно господарствено тяло, той всякога се подвергава – даже и при най-либералното правление – на някакво си невидимо влияние на централизацията и на господствующата националност и рядко не търпи от това влияние ущърб за своята народност. Всеки народ, който няма своя умствена независимост, свое домашно развитие, свои народни идеи, който не произвежда нищо самостоятелно и не върви по духът на времето, то тоя народ, рано или късно, трябва да се подчини на влиянието на тая националност, която е по-развита от него, а това подчинение го води към положително ослабление и падание. Ето за какво всеки народ трябва да има свое народно развитие, своя книжовност, свой живот, с една дума – своя свобода. Там, дека няма народен самостоятелен живот, то тая народност не може да има блестяща бъдещност и трябва да се подчини на друга по-развита нация или да стои в неподвижно състояние.

Всеки знае, че народното благосъстояние зависи от народното просвещение, а колкото един народ е по-образован, толкова той е и по-щастлив. А може ли един народ да бъде просвещен, богат, щастлив и образован, когато на пътя му стоят такива люде, които не желаят неговото щастие и добро, защото това щастие и добро е пагубно за техните интереси? Могат ли турците да желаят българското възраждение, българското щастие и българското добро, когато българското

възраждение е гроб за турската империя? Могат ли турците да се радват на нашето българско просвещение и напредък, когато тия твърде добре познават, че само слепите и необразованите народи се дават да се водят за носът? Ако българите да бяха образовани, то не щяха да търпят да ги газят такива цигани, каквито са турците; а да бъдат тия образовани, то попнапред трябва да бъдат свободни. Тия люде малко знаят турската администрация и турският народ, които мислят, че българите могат под покровителството на султан Азиса да се просвещават и да напредуват: „От бръмбалът мед не се добива." Свобода трябва на българският народ и свобода пълна, свобода българска, а повече нищо!

От петнадесет години насам българският народ захвана да живее и да напредува, но нашето развитие върви тихо и шантаво, защото нашите ръце са вързани, нашите идеи незрели, нашите главатари нямат още това свято чувство към своето отечество, каквото имат Мацини и Гарибалди към Италия. А кой е тука крив? – Пак нашето положение, пак турският ярем.

Да вземем за пример нашият черковен въпрос. Българският народ цели двадесет години се бори с гръцкото духовенство и иска да добие своя черковна йерархия или свой самостоятелен духовен живот, но и досега неговите желания и надежди остават си само желания и надежди, а турското правителство го храни само с едни проекти à la Михайловски, от които на българите оголяха гърбовете и обосяха краката, а полза ни за две пари. А може ли да бъде другояче, когато самите наши главатари единът бяга нагоре, другият бяга надолу; единът вика стрижено, другият вика косено? Нашите представители наместо да изпълняват свято и безгрешно своите обязаности, тия се карат

за първенство; нашите архиереи наместо да покажат пример на своето стадо и да го научат как да защищава своите права, тия се карат кой да бъде български патриарх и сърдят се, че черковният въпрос се влече така дълго и тия получават само по 30,000 гроша, когато в своите епархии щяха да получават по 100 хиляди гроша; най-после Рилският манастир, това българско светило, тая българска надежда, тоя стълб за българската народност!... Рилският манастир!... Не знаеме и да вярваме ли? Рилският манастир праща помощ на константинополският патриарх? Рилските свети отци, които ние досега сме се научили да почитаме и уважаваме, пращат помощ на нашите врагове, на нашите народни убийци! Дават камъни на нашите кръвопийци, за да ни бият с тях! Както щете, а това не е ни християнско, ни народно, ни човеческо явление и ние имаме право да помислим, че рилските свети отци или са полудели, или щат да полудеят. Мислите ли вие, свети отци, че ако правите това съзнателно, то народът ще да ви прости тая ваша гнусност? – Не, такива неща се никога не прощават и ще дойде време, когато и вие ще преклоните коляно пред народната воля!

Не знаеме как други, но ние мислим, че за нашето българско добро черковният наш въпрос трябва да се остави настрана за някое време и да обърнем внимание на нашето политическо положение, да се постараем да изкореним главното зло, което ни стои на пътят, и тогази да се завземем да лечим по-малките раници, които имаме на нашето тяло твърде много. „Дорде е селото без кучета, хората всякога щат ходят без тояга", а дорде имаме за господари полудиви и полулуди люде, дотогава всяка една народна наша работа ще върви куцо и сляпо.

Ние, българите, вече се възродихме нравствено: нашата книжевност, нашите училища, нашата жур-

налистика стоят на по-висока степен от турските; нашият народ е способен за култура, за търговия и за цивилизация; ние сме пълни с млади сили, а нашите господари падат все повече и повече и скоро щат престанат и да живеят. Но ние трябва да се приготвим да захванем място и да се покажем пред светът, че сме народ, който обещава много за бъдещите времена.

И така, свобода е българското желание, свобода е наша българска надежда, свобода е българската девиза, затова и ние на българската свобода посвещаваме и нашият вестник.

[ТУРЦИТЕ ВСЯКОГА СА ТЪПКАЛИ И ТЪПЧАТ ВСИЧКО, ЩО Е НАШЕ...]

Букурещ, 11 ноември

1848 г. беше епоха, за да се възродят много народности, между които е и българският народ. От тая епоха българите захванаха нов период за развитието на своят народни живот; от това време българската умствена деятелност придоби патриотическо значение. До 1848 г. българите живееха не за себе си, сляпо се ръководеха от гърците и турците и твърде малко мислеха за своят собствени български живот. Но от горе-казаната година и за нас просвети свет на самопознаванието и ние начнахме да се възродяваме, захванахме да издаваме български вестници и български книги, захванахме да изучваме българският народен живот и основахме чисто народни училища. Ние не ще погрешим, ако кажем, че до 1848 г. българите нямаха български народни училища, а греко-славянски; нямаха български книги, а българо-руски, или „славяно-български", и затова нашата книжовност и нашето образование не можеха да имат общо влияние, т.е. не можеха да пуснат корен в народът. Българските главатари наместо да повдигнат народът и да му внушат народно чувство, тия сами го учеха да презира своята народност и да стане грък. Истина, че и между старите наши главатари бяха някои лица като о. Неофит, Христаки Дупничанин, Райно Попович, Сапунов, Априлов и др., които още до 1848 г. бяха вдигнали народно знаме и се считат за предтечи на българското възраждение, но тия не са разбрали народният живот, тия не вървяха по волята

народна и по духът на времето и затова не можаха да създадат ни народна партия, ни програма. Тая старобългарска школа (партия), ако и да гореше с много похвална любов към отечеството си, но тя беше само патриотическа школа и нищо повече. У тях имаше българско сърце, българска душа, българска кръв, но техният патриотизъм беше на сърцето, а не в главата.

И така, българското възраждение се начна от 1848 г. Всеки българин знае какви мъки са се употребили, дорде да се турят на ред училищата; всеки знае какъв кървав пот е пролеян и колко препятствия и гонения са срещали и граждани, и селачени, дорде да отворят за децата си какво-годе училище, и тия училища – по желанието на Али паша, комуто се иска да яде сиромашки пари, и на г. Михайловски, комуто се иска да бъде директор – ще бъдат турски медресета. Който познава турците и техните училища, той само може да си представи до какво положение могат да дойдат нашите училища. Както се научаваме, турското правителство вече захванало да приведи в действие своите планове и скоро ще бъдат отворени в главните вилаети турско-български лицеи за български пари и за турско здраве. В „Turquie“ е напечатана статия под заглавие „Посещението на владетелите“, в която се говори за народното просвещение в Турция: „Министърът на народното просвещение полага нечувани старания да присоби буквално и по духът му либералният закон (?) върху учението, обнародован в последно време и който подробно бе разгледан от един наш сътрудник“ (от лазаристите и езуитите). „Женски и мъжки училища се вече отвориха и числото им от ден на ден расте. Още малко и ние ще имаме във всичките средоточия на вилаетите лицеи, подобни на Галато-сарайският, който съвършенно сполучи (?!).“ Да говорим тука за Галато-сарайският лицей е напразно; ще кажем само, че тоя прехвалени лицей не само що не развива учениците, но притъпява им умовете и турчи характерите им. Ако същият министър казва, че и другите училища ще бъдат скроени по калъпът на Галато-сарайският лицей, то блазе на българите! Но питане е, щат ли българите да изпълнят желанието на турските реформатори? Щат ли тия да предадат своите училищни фондове в ръцете на правителството, а децата си в мюсюлманските медресета? Щат ли българските бащи и майки да потурчат децата си, за да угодят на правителството? – Ние не вярваме! Българите щат вървят и отсега по тоя същи път, по който са вървели и досега; опитът ги е вече научил да бъдат осторожни и да се не дават да ги водят за носът. Българите знаят, че турците по своето положение не могат да бъдат доброжелатели на българският народ и всякога ще гледат да го погубят и затрият. Или турци или българи, или смърт или живот, или свобода или робство – тука средина няма. Ние сме уверени, че българският народ ще бъде твърд и постоянен и юнашки ще да защищава своето имане; българите не щат да имат нищо общо с такива люде, от които освен зло, лъжи и шереетлъци досега нищо не са видели. 450 години са доста, за да могат българите да познаят какви са турските реформатори, които се наричат днес наши доброжелатели; тия знаят, че тия наши доброжелатели не могат да търпят никакво светло появление, което се появи между нас; турците всякога са тъпкали и тъпчат всичко, що е наше, всичко, що е чисто и народно за нас. На турското правителство може да бъде добро само тогава, когато тежко дъха всяка честна българска душа.

[БЪЛГАРИТЕ НЕ ТЪРСЯТ ЧУЖДОТО, НО НЕ ДАВАТ И СВОЕТО]

Букурещ, 16 декември

Преди няколко време ние казахме, че българите не търсят чуждото, но не дават и своето; че там, дека живеят българи, то и земята трябва да принадлежи на българите, а дека живеят гърци – на гърците. В нашия XIX век изгуби значението си и историческото, и каноническото право и всеки народ трябва да бъде свободен, както и всеки човек, а всяка народност има пълно право да живее сама за себе си и да развива това наследие, което е останало от нейните деди и прадеди. Гърците, и то най-безпристрастните гърци, според гръцките вестници желаят за себе си свобода, желаят самостоятелност и търсят своите права, но в това също време тия искат да живеят на шията на другиго, желаят да бъдат господари и да владеят над чуждите народи. Гърците не гледат с какъв народ е населена такава и такава земя, да речем Македония, но казват, че тая земя е била някога си гръцка, т.е. византийска, и затова и днес принадлежи тям. По историческото право това е така, но и самата Гърция и Византийската империя принадлежат на Рим или на Римската империя по същото историческо право, а ние видим, че днешните италианци и не мислят да търсят своите исторически права на Балканският полуостров, а ако почнеха да ги търсят, то самите гърци щяха да помислят, че италианците или са луди, или щат да полудеят. А и италианците имат такова съ-

щo право (историческо), каквото и гърците. Друго, самата Елада по историческото право принадлежи на турците, Русия – на монголите, Германия – на испанците, и пр.

И така, историческото право няма днес никакво значение и народното право трябва да захване своето място. Една гръцка газета преди няколко месеца се смееше на маджарите, които искат да присвоят няколко милиона сърбохървати, защото някога си короната на св. Стефан е владяла над Банат, Бачка, Срем и пр. Това е истина смешно, защото кога един народ плаща на някое правителство 50 години данък и дава солдати, то тоя народ има право над тая земя, която той населява, и короната на св. Стефан губи своето значение. Правилно ли е сега да се смеем над другите, а ние сами да подпадаме под същата категория? Старите и умрелите времена нямат значение за живите народи, които днес живеят и вървят напред. Дека преди петстотин години бяха градове и кипеше живот и борба, там днес растат дъбове и гургувици гукат над съборените стени, а пустините се населиха и Петербург днес повелява на цели Северо-восток. Така също и народите: римляните, египтяните, картагеняните и пр. умряха, а оживяха русите, шведите, американците и пр. Какво тука историческо право! Нито Дария и Артаксеркс, нито Ханибал и Хамилкар, нито Цезар и Август щат се върнат назад и да оживеят, нито финикияните и персите щат да търсят своите исторически права и своето владичество над Средиземно море. Щото е било, то е било и няма повече да се върне, и дето е расъл трендафил, днес расте лобода, а дето е расъл бурен, там ще расте миризливо цвете. От друга страна, ние, българите, имаме право и като народ, и като християни, а най-после, ако е потребно, и историческо право за Тракия и Македония. Ако захванем по-

натънко да разглеждаме своята статистика, то ние ще намерим повече българи в Тесалия и Епир, нежели гърци в Македония и в Тракия; но ние не търсим гръцките провинции, защото повечето от жителите в тия провинции са гърци (заедно с цънцарите, които днес се гърчеят), но за това нямаме воля да дадем в гръцките ръце Тракия и Македония, че в Пловдив, Серес и в Едрене имало по пет гръка, по три цънцарина и по десет гъркомана. Ние поместяваме из Цариград една дописка, из която нашите читатели щат си съставят понятие какво проповедуват най-безпристрастните гръцки вестници. „Неологос", който някога си доказваше, че българите нямат право да се отделят от цариградските фанариоти, говори днес, че българите са пристрастни и търсят това, което „Неологос" не може да им даде. „Българите нямат право да съставляват отделна йерархия, така също да търсят Тракия и Македония", говорят гръцките вестници, говореше някога си и „Неологос". Колкото за Тракия и Македония, ние казахме по-горе, че тия трябва да бъдат български, защото ги населяват българи, а Византийската империя трябва да остане само в историята: „Без унак и невеста сватба не бива", а без гръцки народ – гръцка империя.

Да видим сега имат ли българите право да се отделят от цариградският патриарх и да възобновят своята йерархия. Първо, всяка народност има пълно право да има свое народно духовенство и свое черковно управление, каквото имат Русия, Сърбия, Румъния и сама Гърция. Каноническото право днес се намира в такова също положение, в каквото се намира и историческото, следователно и българите имат право да се отделят от цариградският патриарх. Второ, българите са били най-старо стадо на гръцката черква, т.е. тия са били втори народ, който е приел християнство и останал е и до днес православни, и затова тоя народ има пръв глас, като най-стари, в черковните работи, които се отнасят до православният свят. Но питане е, питаха ли нас русите, кога се тия отделиха от патриархът цариградски и съставиха свой синод? Питаха ли нас сърбите, румъните и черногорците и самите гърци могат ли тия да се отделят от патриархът и да бъде черковата им независима? – Не, не питаха и затова и ние не трябва да питаме и да молиме никого, а никой няма право да ни запрети нашето право. Третьо, освен българите и сърбите ни един православни народ не е имал историческо право (ние не даваме никакво значение на историческото право и това правим тука само за това да удовлетворим гърците) да се отдели от патриархът, но са се отделили много народности и са имали на това ако не историческо, то човеческо и народно право. Ние не желаем тука да доказваме, че българският народ има и историческо право, за да се отдели от фанариотското духовенство, и че той е имал някога си свой народни синод и свое духовенство; ще кажем само, че гърците и от тая страна не са в състояние да ни убедят в противното. „Българското патриаршество, говори А. Пипин, беше основано в новата българска столнина, в Търново, и утвърди се с грамота от императорският съвет (от византийският император) и от вселенският патриарх: първи търновски патриарх беше Йоаким, който бил избран и ръкоположен в Лампсак в 1234 година. Български патриарси продължават да занимават търновският престол до XIV в.; последни патриарх търновски бил Евтимия, който е занимавал патриаршеският престол във времето на завоеванието турско."

Ние съветуваме нашите братия гърци да оставят мъртвите да закопават мъртвите и да гледат

не да възкресят Византия, а да възродят своят народ и да захванат нов исторически живот, основан на истина, правда, човечество и свобода; да не дават своето, но да не търсят и чуждото; в противен случай и тия, и ние ще бъдем чужди робове и ще делим това, което нямаме. Нашата девиза е „Свобода и всекиму своє", а ако се харесва на гърците тая девиза, то ние не щем да ги отблъснем от себе си.

[КАКВА Е ТУРСКАТА „ЦИВИЛИЗАЦИЯ"?]

Букурещ, 3 януария

В това също време, когато Али паша съставлява турско-християнски комитети, когато „Млада Турция" проповядва дуализъм между българският народ и турците, а Генович et C-ie – някакво си турско-българско братство; в това време, когато турското правителство се хвали пред светът, че то извършило и извършва големи и велики реформи, а Европа му ръкоплеще, то в Турция стават такива злоупотребления, от които настръхва кожата на човека, който не е имал щастие да бъде възпитан в Азия. Ние много пъти изказвахме мнение, че турските реформи не са нищо повече освен празна и глупава комедия, която се разиграва само затова, за да не видят европейските кабинети тая гнусота, която е разляна по всичката турска империя. Повторяваме същото и днес. Дека са тия хатихумаюни, хатишерифи, гюлханета и пр.? Дека се дянаха сладките обещания на султан Азиса и на неговите помощници реформатори? Дека се е скрила тая равноправност, която донесе Мидхат паша в Туна-вилаети преди няколко години? Дека са новите закони, новите цивилизовани чиновници, новите управители и съдии, на които „Курие д'Ориан" изкади толкова много темян и въздаде толкова големи почести? – Ох, всичко това умря и умря така също скоропостижно, както се и появи на свят; всичко умря още в пеленат си и турците захванаха пак да живеят, както са живели при султана Мурата, Селима и Баязита, т.е. пак се по-

върнаха еничарските, делибашките и кърджалийските времена, и ако работите вървят така, както са вървели до днес, то имаме надежда, че скоро ще се появи на светът и Кара Фезията, и Панчоолу, и Али-паша Янински, и хаджи Бекташ и пр., и пр., и пр. Който желае да се увери доколко са верни нашите думи, нека прочете дописките из столнината на Туна-вилаети, из Русчук, които ние поместяваме по-долу, и нека си сам състави понятие за турските реформи и за турската цивилизация. Когато турците вътре в Русчук, в руското консулство, правят нападения, безчестят момичетата, късат мустаките на хората, то какви зверства тия трябва да извършват по другите места, дека няма ни съд, ни закони, нито пък консули? Каква ли е турската цивилизация в Троян, в Златица, в Карнобат и пр., когато тя в Русчук е дотолкова човеческа и възвишена?

Ние мислиме, че между турчинът от кърджалийските времена и турчинът, който живее днес, няма никакво различие и всичката негова цивилизация се заключава в следующето: 1) да се напие като свиня, да яде свинско месо, да не държи рамазан и да се облече в европейски дрехи; 2) да научи няколко французки думи, да хвали Наполеона и французите, да се секне с кърпа, а не с пръстите си, и пр. Колкото за цариградското турско правителство, то и то не е отишло по-далеч от русчукската касапска цивилизация и от русчукските човеколюбиви идеи. Европейските цариградски посланици един след други съветуват султанът и великият везир да направят такива и такива преобразования, да въведат ред в господарството си, да съставят закони, да облекчат положението на християнските свои поданици, да отворят училища, да смалят данъците, с една дума, да извършат някои реформи за благосъстоянието на народът. Али паша се обещава, че турското правителство на драго сърце ще изпълни желанието на европейските кабинети, защото и самото правителство отдавна мисли и крои планове как да въведе в господарството си европейски реформи, а за това правителството моли европейските кабинети да приемат и тия участие, за да се приведат тия реформи в действие, и да му помогнат със своите съвети, за да се извършат тия реформи колкото се може по-скоро.

„Напишете и вие някой проект – говори Али паша на французкият или на австрийският посланик – и дайте своето мнение какви реформи са потребни за турската империя и каква трябва да бъде нашата конституция." Цариградските иностранни посланици кога чуят, че медоточивите уста на Али паша изричат такива утешителни планове, то всеки из тях се мъчи, за да добие любовта на великият везир, да посее своите идеи, за да има влияние при извършването на великите реформи. Между посланиците се начина борба: французкият посланик обещава на Али паша вечна дружба, австрийският – настъпателен и отбранителен съюз против славянските народи, ингелизкият обещава пари, руският плаши правителството; а Али паша, по азиатската своя честност, върши си работата така, щото всичките кабинети остават доволни. Турското правителство съставя законодателна комисия, издава хатишерифи, хвали се пред цяла Европа; а посланиците лъжат един другиго, интригуват, правят визити на султанът и на великият везир. И какво излиза из тая комедия? – Нищо! Всичко се свършва твърде просто: великите реформи стават равни с нулата. Другояче това не може и да бъде. По-напред турското правителство трябваше да промени турските глави, да унищожи турските нрави и обичаи, да изкорени мохамеданската вяра, па после да ввожда европейски нра-

ви и обичаи. Но ние сме уверени, че е по-лесно да възкресиш мъртвият, нежели да избистриш умовете на турските фанатици, които са размътени още от рождението им. За да стане турчинът човек, той трябва по-напред да се откаже от своята вяра, от своите родители, от своите нрави и обичаи, а такова едно явление е невъзможно, защото мохамеданската вяра и азиатските обичаи са пуснали твърде дълбоко своите корени между турският народ. Харемското възпитание и дервишкото образование никога не щат да позволят на турците да отворят очите си и да живеят като хора. Турчинът вярва, че само мъжете са хора, а жената е робиня, която е създана от бога само да услаждава животът на мъжът, да му вари каве, да му пали чубукът и да му ражда деца. Какво възпитание може да даде на детето си тая майка, която е била продадена от баща си и купена от мъжът си на пазарът като животно? Какво човеческо възпитание може да добие онова дете, което види в бащиният си харем найгнусав и най-скотски разврат? Тогава само от турчинът трябва да очаква човек добро, когато жената или майката излезе из своето робско положение, а това е невъзможно, дорде турчинът бъде мохамеданин. Нека говори кой що иска, а българският народ не може да има нищо общо с тия варвари, които нямат нищо свято и благородно и нищо велико, което отделява човекът от животните, с една дума, нищо човеческо.

[БЕЗ СВОБОДА НЯМА ОБРАЗОВАНИЕ, А БЕЗ ОБРАЗОВАНИЕ – СВОБОДА]

Букурещ, 7 януария

Годините преминуват, столетията вървят едно след друго, народите бистро падат и стават, живеят и напредват, умират и възраждават се; само българите едвам заметно пълзнат напред и никак човек не може да определи доколко са тия оживели и доколко са напреднали. Днес ние сме стъпили във втората половина на XIX в. и живеем в 1870 година, следователно 538 г. се изминаха и българското положение не е станало по-добро, отколкото е било. Политически, както е всекиму познато, ние сме мъртви; турската цивилизация не само че не е принесла на народът никаква полза, но е направила неговото положение по-тежко и по-горчиво; българската книжевност и българското образование са още новорождени, а училищата ни нямат още една определена цел. И наистина, ние се хвъргаме като шантави ту на една, ту на друга страна, хващаме се за едно, а забораваме друго, искаме нещо ново и изхвъргаме старото, но нито новото се търси с убеждение, че то е по-добро от старото, нито старото се изхвърга затова, че новото е по-добро от него. Такива примери ние можем да приведем тука хиляди, които твърде ясно показват, че ние, българите, не знаеме още що нам трябва, що търсиме и що желаеме, с една дума, ние нямаме още онова свято чувство, което се нарича убеждение.

Отвори се в някой град читалище, ние затвориме училището си и отваряме читалище; състави се в

някой град някакво си дружество, ние затворим вратата на читалището си и основеме дружество; захванат гърците да градят черкова, да речем в Ибраила, ние зарежеме дружеството и захванеме да градим също черкова, но градиме я така (в Галац), щото тя и до второ пришествие няма да бъде изградена; с една дума, ние работиме всичко, правиме и едно и друго, а нищо не свършваме, нищо у нас не е вечно или барем дълголетие. Когато между нас се появи нова идея, то ние сме готови да свалим месечината от небето, готови сме да жертвуваме, да подписваме големи суми, да говориме големи думи, но щом работата дойде до пари или щом поизстине малко нашият горещи патриотизъм, то нас не търсете повече. Такива сме ние и в България, и в Сърбия, и в Русия, а най-после и в Румъния (ние говорим тука за нашите търговци и граждани, а не за простият народ) – нищо не сме свършили, каквото и да сме захванали.

Да приведеме няколко примера: плоещчани имат намерение да си отворят читалище, а училището след няколко деня ще се затвори, защото учителят им не е в състояние да яде камъни; букурещчани си направиха черкова, а училището им паяците и дървениците посещават; одеските българи залягат да се основе южнославянско общество или „сърбо-славянско", или просто „славянско", а децата им не знаят български; цариградските българи захванаха да градят черкова, искаха да отварят пансион и гимназия, а децата им се учат в католическите и протестантските школи; филибелийци, които се считат за най-големи патриоти, говорят в къщите си гръцки, момчетата си учат български и гръцки, а момичетата си – само гръцки, защото българският език не трябвал на жените, а само на мъжете, които имат търговия със селачените; в Русчук затворили читалището си, а искат заедно с турците да правят някакво си училище, из което всеки един русчуклия да може изведнаж да излезе готов чиновник, и пр., и пр.

Разбира се, че с тия ръждиви понятия и криви убеждения нашето поколение няма да иде надалеч и България трябва да положи своите надежди на малките деца, които сега едвам захващат да говорят. Нашите жени със своите дружества и свищовските деца (гл. Книж. известия) доказват днес, че ние не сме за нищо и за никакво. Баба Кера в Захара дава единственият си грош, който и се плаща от черковата да гаси свещите, за женското тамошно дружество; свищовските деца, наместо да си купят халва, дават и последното си десетаче на сиромашките ученици, за да си купят мастило, пера и книги, а нашите капиталисти гледат отдека да вземат и да напълнят сандъците си повече. Нека децата им остават без образование; нека дъщерите им се безчестят и братята им гният в темниците; нека се газят вярата им и народността им; нека се колят синовете им и бащите им – само тям да е добро и да си имат повечко парици. Истина, че не е завидно нашето българско положение!

А отдека произлизат тия причини, които ни не дозволяват да живееме правилен и човешки живот? Каква сила заставлява българите да не могат да определят своето назначение и своите цели? – Турският ярем и нашата подчиненост. Ние сме уверени, че дорде българският народ влече турското иго, дорде той не добие своите народни права, т.е. дорде той не добие своето свободно и независимо огнище, дотогава всичко ще върви у нас криво и сляпо. Италианците бяха в същото положение, в което се намираме ние днес, така също и сърбите, гърците и пр. Народното образование или народната цивилизация е свезана с политическата свобода на народът и затова едната без

другата нито може да съществува, нито да принася полза. Мнозина учени мъже досега са изказали мнение, че образованието води след себе си свободата, а не свободата образованието, но такава една истина може да бъде истина за един народ, който има вече свое народно правителство, а ние, българите, сме една поробена народност, на която са везани и ръцете, и очите, следователно за нас без свобода няма образование, а без образование – свобода.

[НА БЪЛГАРИТЕ Е ПОТРЕБНО ЗНАНИЕ И ПОЛОЖИТЕЛНА НАУКА]

Букурещ, 17 януария

Ние няколко пъти говорихме, че българският народ захвана вече да живее и да върви напред, а за тоя живот са свидетели народните наши училища, читалища, женски дружества и пр. Но изпълняват ли тия дружества и училища своето назначение? – Това е други въпрос. Да захванем от училищата. Ние говорихме вече, че нашите училища преди петнайсет, двайсет годин бяха полугръцки или полуславянски и само в последните петнайсет години тия приеха български характер. Но да направим тука кратък преглед и да видим доколко са успели нашите училища в своите предприятия и доколко тия днес отговарят на своето назначение.

Нам ни е известно, че училищата в по-големите градове в България и до днес се намират в твърде незавидно положение; че в тях се чете не това, щото трябва и щото принася полза, а това, щото се знае или щото се харесва на учителите. Да приведем примери: в Пловдивското училище в продължението на пет години са се променили четири учители и всякой из тях е разпространял между учениците съвсем противоположни идеи. Първият из тия учители е и днес турски чиновник: той знае твърде добре турски и арабски, затова е учил учениците си тия два езика и обръщал е тяхното внимание на турската история; чел им е анекдоти из Настрадин ходжа и из „Хилядо и една нощ", а за наука и знание не им е давал никакво понятие. Дру-

гият учител е бил гръцкй възпитаник и затова той ограничил своето преподаване с гръцките класици; чел на учениците си елинската христоматия и „схоластиците", хвалил елинската цивилизация, а учениците му, кога оставили училището, имали знание не повече, отколкото в това време, когато тия стъпили в него. Третият учител бил възпитан на Стара планина и учил се сам, т.е. прочел няколко руски и гръцки книги – каквито му са попаднали под ръка – и станал учител. Тоя господин прочел някаква си гръцка книжка, която имала заглавие „Археология", и накарал и учениците си да я научат наизуст; попаднала му се под ръка някаква си руска логика, той и нея превел и хранил учениците си с високи и дълбоки думи; намерил Смарагдовата история и с нея морил децата. Четвъртият учител се учил в Русия и донесъл в Пловдив „Психологии", „Риторики", „Пиитики" и пр.

С една дума, французките възпитаници днес учат учениците си французки и хранят ги с французки гостби; турските – с турски; немските – с немски, а румъните – с румънски. Тук не търсете ни наука, ни българско народно образование, нито пък знание. Такива примери ние можем да приведем хиляди: ние ги срещаме на всяка крачка. Но най-злото тука е това, че у нас не гледат на науката като на необходимост; ние не учиме децата си да бъдат тия развити и да станат хора, а учим ги или за това, за да могат да станат турски чиновници, или пък защото е мода да учи всеки децата си. В сегашно време и българи, и турци захванаха да изучават французкият език, но ако ги попиташ за какво и защо тия изучават тоя език, то сме уверени, че ни един няма да отговори на нашият въпрос. Ако българите изучават французкият език, че им е потребен за търговията им, то немският език им е потребен десет пъти повече, защото нашите търгов-

ци имат повече работа с Виена; ако го изучават, че той им е потребен за тяхното образование, т.е. да четат французки книги и да се ползуват от французката литература, то немската литература е три пъти по-богата от французката; освен това само един ученик из стоте изучава тоя език с подобно намерение. Ние знаем, че ни един учител не може да учителствува в едно българско училище пет-шест години, следователно ни един ученик не е в състояние да свърши това, щото е захванал, и тая година той забравя това, щото е научил лани. Ние не сме противни да изучват българите какъвто и да е чужди език, но да го изучват само тогава, когато той може да им бъде полезен, а не да губят времето си напразно и да хващат едно за глава, а друго за крака. Трябва да забележим, че езиците служат като средство, за да дойде човек до това, щото се нарича учение, но тях никога не можем да наречем наука. А що видим у нас? У нас се приима за най-учен и най-развит човек тоя, който знае повече езици, а ние видим, че един слуга, който служи в някоя виенска или парижка гостилница, знае пет-шест езика. А можеме ли каза, че тоя слуга е образован човек?

На българите е потребно знание, потребна е наука и наука положителна, нефалшива, човеческа, а не играчки. Българите не трябва да взимат пример нито от турците, нито от гърците, и не трябва да им подражават, защото турците и досега не са знаели какви са техните интереси, няма да ги познаят и отсега; а гърците се връщат назад и желаят да върнат това, щото се не връща, а и не трябва да се връща. Нито Платоновата и Сократовата философия, нито Ликурговите и Солоновите закони, нито Диогеновите мъдрости могат да имат значение в сегашният XIX век. Всичко, щото е умряло, то е отишло, а новите времена изискват и нови идеи, и нов живот. Нека турците да

търсят французка цивилизация и да подражават на французите, защото тям е потребна не наука и знание, а „Дай боже, от немай къде“; нека гърците търсят старите хронографи и изкопават мъртъвците; а ние, българите, да вървим напред по духът на времето и да търсим не щото е старо или французко, а щото е добро и полезно.

Назначението на българският народ е съвсем друго, неговите стремления и потребности са противоположни и с турските, и с гръцките и затова на българите е потребна цивилизация здрава, истинита и човеческа, а не маймунство.

Разбира се, че за да достигнат българите до своите цели, тям са нужни по-напред от всичко училища и книги, но училища човечески и книги с човеческо направление и с положително учение. Само положителните науки и здравата храна можат да възвисят един народ и да го направят щастлив и велик, а подобно образование ние можеме да потърсим у немците, ингелизите и у американците, а никак не в Париж.

Тук, в Румъния, без никакво съмнение най-първо българско училище е Гюргевското (изключваме из това число Белградското централно училище) и ако то върви така, както е вървяло до днес, то се надеяме да го видим на челото между българските училища. Но това училище заслужава повече уважение затова, че гюргевци нямат нито езера, пълни с риба, нито 14 хиляди жълтици доход, а събират между себе си кой колко може и обдържават го. Но гюргевчани днес за днес не са задоволни с това: тия искат все повече и повече и затова са намерени – както нашите читатели ще видят из дописката из Гюргево – да изградят още българска черкова в градът си. Разбира се, че за това тяхно намерение ще се порадва всеки българин, радваме се и ние, но нам се чини, че по-добре би било да бъде осигурено едно и тогава да се захваща друго: две лебеници под една мишница се не носят. Не е ли по-добре да се събере един фонд и из процентите му да се поддържава училището; а когато то бъде осигурено, то да се гради черкова? Не трябва да се захваща едно и да се оставя настрана друго. Това е барем наше лично мнение.

Колкото за българските читалища и женски дружества, то ние още не видим от тях никакви зрели плодове; не видим още нищо, което би свидетелствувало, че тия изпълняват своето назначение (ние изключваме из това число Цариградското читалище); и затова ще бъде доволно, ако само кажем за тях: „Дай боже, да бъдат тия такива, каквито трябва да бъдат.“

[НАМ ТРЯБВАТ БАРУТ И КНИГИ, ПУШКИ И ЧИТАЛИЩА]

Букурещ, 28 януария

Човеческата свобода бива двояка: умствена и веществена. Умствената свобода отваря на човекът очите, показва му път, по който той трябва да върви, за да може по-лесно да добие и веществената си свобода. Ние често слушаме да говорят: едни, че българите трябва сега-засега да се вземат за оръжие и да се освободят по-напред от турският бич, па после да гледат за своето умствено богатство, т.е. за своето развитие и образование; че барутът е сега по-потребен от мастилото, а пушката – от книгата. Други говорят, че българите трябва да се грижат само за своето умствено развитие и образование, защото тия всякога ще победят своите противници (турците и гърците) нравствено. Но и двете тия мнения са прави, а в същото време неправи. За да изгради човек една къща, нему трябват не само кирпичи и камъни, а трябва му още място, на което ще бъде тая къща изградена, гнила, шинди, талпи, а най-повече добри работници и изкусен архитектор. Едно без друго не може.

Ние, българите, трябва да захванеме от началото, защото още нямаме почти нищо, и да изградиме тая къща, която се нарича отечество; а за да я изградиме, нам трябват барут и книги, пушки и читалища, ножове и училища, попове и „книжевни дружества“, с една дума, нам трябват и шинди, и гнила, и камъни, и хора. Но как приготовляваме ние тоя материал, който е потребен за нашата къща? – Идете и поискайте от някого помощ за някое българско училище, то той ще ви каже: „На българите не трябват училища, а пушки“, а поискайте му да даде пари за пушки, той ще ви каже: „Време ли е сега за бой! Училища са нам потребни, а не пушки и пищови.“ А всичко това се говори, за да не даде ни за едно, ни за друго. Такива примери ние видиме почти всеки ден и на всяка крачка. Нам пишат из Гюргево, че някои от тамошните граждани се мъчат да затворят училището и да изгонят учителят си, защото учителят им имал нещастие да предложи на някои родолюбиви гюргевчени да си направят черкова. Може ли, кажете ми, да ни накара някой насила да направиме какво и да е добро? Ако гюргевският учител е предложил на гражданите да направят черкова, то не ги е накарал на сила, и от тях зависи да я направят или не. Ако ни се не иска да направиме черкова, то защо да затваряме училището си? Деца сме още ние, българите, и не знаеме накъде отиваме и що търсиме. Ако ние вървиме по тоя път, по който сме досега вървели, то от нас няма нищо да бъде, и всеки има право да ни се смее и да ни попържа. Ние се смееме на гърците, а не сме ни за две пари по-добри от тях. Училището за един народ трябва да бъде това, щото беше едно време за евреите кивот завета, защото от училищата зависи нашето щастие, щастието на нашите деца и на нашите братия. А ние и до днес мислиме, че платата, която се дава на учителите, е благодеяние и учителят трябва да гризе нашите кокали, които му ние хвъргаме като милостиня, и да свива пред назе полите си. Ние уважаваме свещениците, а учителите са така също наши свещеници, пред които ние трябва да свиваме полите си, а не тия пред нас. Кога ще ние да разберем тия истини и да станем хора? До кога ще да вървим сляпо и куцо да го-

ниме своето щастие и добро? Или турците ни са досега малко били и газили?

Направихме си и ние, като хората, „Книжевно дружество“ и похвалихме се пред всичкият свят, че и българите захванаха да живеят, че и тия са патриоти и желаят доброто на отечеството си. Европейските водачи и учени мъже ни похвалиха от своята страна, а иностранната журналистика изсече: „Истина, българите захванаха да живеят.“ А нам само това и трябваше, и ние се успокоихме, утешихме и заспахме си пак; ние помислихме, че всичко сме свършили и от нас повече нищо се не очаква. Но намериха се между нази и такива люде, които повдигаха монголски ордии против „Книжевното дружество“ и против неговият устав. А защо и за какво? – Първо, че тия желаят да бъдат най-главни фактори на това дружество (да се наричат фактори и да не правят нищо); а второ, че им се не дават пари. „Българинът много обещава, а нищо не прави“, казват умните люде и казват цяла истина. Пишат ни из Браила, че половината от членовете на „Книжевното дружество“ още не си са внесли парите. Ние често слушаме в Букурещ такава една философия: „За какво ще да даваме пари, когато „Българското книжевно дружество“ нищо не работи и никакво се не чуе. Когато ние видиме що е то направило, тогава ще и да помагаме.“ Чегато „Книжевното дружество“ е кръчма и – пешин вино, пешин пари. Може ли „Книжевното дружество“ да работи, когато то още няма средства, за да извърши своите обязаности? Може ли то да издава своят журнал и своите книги, когато в Браила няма още печатница? Може ли то да напредва, когато (ако е истина) действителните членове още и до днес се намират между небето и земята? Не сме ли ние, българите, достойни за оплакване? Но нека нашите интригани говорят що щат; нека тия правят пакости колкото искат, а „Книжевното дружество“ скоро ще им докаже, че то се не бои от никакви клевети, защото неговият път е честен, а неговите занятия – чисти и свети. Никога темнотата няма да надвладее светлината и затова всичките интриги, всичките клевети ще паднат сами от себе си. Това е вярно като ден. Доброто и чистото име тежко може да се зачерни и истината рано или късно трябва да изплува отгоре, като масло над вода. Само напред!...

[БАЛКАНСКИТЕ НАРОДИ ТЪРСЯТ СВОБОДА, СВОБОДА ЛИЧНА И СВОБОДА НАРОДНА]

Букурещ, 4 февруария

Между нашият народ днес за днес се намират всякакви убеждения: едни търсят поддръжка на запад, други на изток, а трети на север, но твърде малцина се надеят на своите сили и на своите способности. Беше време, когато нашите българи бяха кръстосали ръце и чакаха да дойде руската войска, да изгони турците, да върне на народът неговите права и да му даде свобода, с една дума, чакаха да слезе господ от небето и да им даде в уста печени врабчета. Но година след година вървеше, народът страдаше и търпеше всякакви мъки и страдания, а от никъде – никаква помощ. Разбира се, че в такива едни обстоятелства, в каквито се намира българският народ, всеки един българин трябваше да разбере: първо, че всеки един народ трябва да работи сам за себе си, т.е. да приеме на себе си главните старания, и тогава уж да търси от другиго съчувствие или частна помощ; второ, че свободата се не харизва, а се взима, защото всичко, щото е харизано, твърде скоро губи своето значение и човекът не умее да се ползува от своето добро и от своето богатство. Такива примери ние имаме хиляди.

И така, нашите българи наместо да захванат сами да работят за себе си, наместо да съединят своите сили и да се решат с кръв и пот да защищават своите интереси и своето отечество, тия захванаха да викат против Русия и отидоха в Париж, в Лондон и Виена да търсят помощ от Наполеона III, от Франца Йосифа и от Виктория. Но доколко ще имат полза българите от Западна Европа, нека вземат пример от Сирия, Кандия, Италия (от Рим и Гарибалди), от Далмация и пр., и пр., и пр. Така също нека българите запомнят науст думите на г. Лонгворта, ингелизкият в Белград консул: „Турците трябва да се поддържат, ако би дошло и до това да изгуби Англия още няколко милиона лири и няколко хиляди люде, защото от падението на Турция ингелизите ще изгубят най-много." Освен това може ли един тиранин, който се противи на италианското съединение и на испанската свобода, да бъде полезен и за нас, за българите? – Следователно ние ще бъдеме излъгани и от тая страна. Но най-смешно е това, че някои наши българи се надеят да добият някаква си помощ из Виена и затова подали просба на Франца Йосифа, когато той се намираше в Цариград, в която му се оплакват от турските злоупотребления (чегато в Австрия подобни злоупотребления са редки!) и молили го да обърне царското си око и на българският народ. И такива едни просби се подават в това също време, в което Франц Йосиф бил дошъл в Цариград, за да заключи със султанът братски съюз; когато австрийските войски се приготовляваха да влязат в Босна и Херцеговина и да съсипят Черна гора; когато турската войска се изпращаше на черногорските и на хърватските граници, за да ловят далматинските въстаници и да ги предават на графа Байста, за да претърпят повече мъки и неволи; най-после, в такова едно време, когато далматинците проливаха своята кръв за своята свобода. Какво можеме да чакаме ние от Австрия, когато тя не е в състояние да заличи и своите рани? Какво може да направи за нас Австрия, когато тя, ще не ще, а трябва да защищава турските интереси, защото от щастието на Турция зависи щастието на Австрия, а от нещастието на Австрия зависи и

нещастието на Турция. Това е вярно като ден и да говориме тука по-пространно за тоя въпрос е напразно: всеки здравомислящи и безпристрастни човек ще разбере нашите думи.

Но ние знаеме, че на това наше заключение ще направят такава една забележка: „Ние ще се молиме и на един, и на други, и ако от единого не ни огрее, то от другиго ще ни огрее." Щат се намерят и такива, които ще ни попитат: „А кажи ти нам на кого трябва да се облегнем и от кого да търсиме помощ и поддръжка? Ние сами сме слаби, и ако ни никой не подаде братска ръка, то нищо няма да направиме." Ние ще отговорим и на първото, и на второто замечание следующето: Когато се молиме ту на едного, ту на другиго, ние показваме своята слабост и своите неспособности и че не сме в състояние да защищаваме своите права и интереси, следователно, че сме народ, който не е способен за свободни политически живот и който без чужда помощ не е в състояние нито да осъждава турските злоупотребления. Друго, ако българите търсят свобода и самостоятелност, то трябва да се надеят само на своите сили и да се не облягат на никого, защото само това, щото се изработи от самите нас, ще бъде наше и никой не е в състояние да ни го отнеме. Ние често чуваме да говорят някои си, че българите сами са слаби и никога няма да бъдат свободни, ако им не подаде някоя европейска държава помощ или ако не дойде Франция или Англия да ги избави и освободи, но всичко това е лъжа, която се разпространява с цел и със задни мисли. Българите са така също способни за свободен политически живот, както и всеки други народ, а ако досега тия не са се появили на бойното поле с пушката и сабята в ръка, за да търсят своята свобода, то и тия са толкова криви, колкото бяха криви и италианците, които няколко стотини години търпя-

ха чуждият ярем, и колкото са криви далматинците, които още преди един месец проливаха кръвта си. Не трябва да гледаме що е било, а що е и какво трябва да бъде. Животът, който се почна днес между българският народ, скоро ще съживи народното и човеческото му чувство и той ще заживее така също, както живеят и другите свободни народи.

И така, за да се възродят българите, тия трябва да претеглят своите сили и да се вземат сами за работа, защото инак тия на дълго време ще останат такива, каквито са днес. Ни Франция, от която днес българската интелигенция в Цариград очаква толкова много; ни Англия, която е потънала до уши в своите търговски сметки; ни Австрия, която прилича почти във всичко на султан-азисовата империя, с една дума, ни една държава няма да ни подаде своята ръка, ако ние сами не помогнеме на себе си. Единствените народности, които могат сега-засега да ни подадат материална и нравствена помощ, са сърбите и румъните (под име сърби и румъни ние разбираме всичкият сръбски и румънски народ в Сърбия, Черна гора, Далмация, Ердел и пр.), които търсят същото това, щото търсиме и ние; които ненавиждат и обичат това, щото обичаме и ненавиждаме и ние; които страдаят, мъчат се и влечат същите яреми, каквито влечеме и ние. С една дума, нашите интереси, нашите стремления, нашите желания и нашите надежди са еднакви с техните, а всичко това ни заставлява да живееме между себе си като братия и да гледаме с общите си сили да откупиме това, щото са изгубили нашите дедове и прадедове. И наистина, какво търсят християнските народи на Балканският полуостров? – Търсят свобода, свобода лична и свобода народна, а това също търсят и българите.

И така, ние трябва да подадем един другиму

братска ръка и да залегнеме да се освободиме от азиатското и немското робство, а когато достигнеме своите общи желания, то нека народите, т.е. българите, сърбите и румъните, сами решават своята съдба и нека живеят както им се види за по-добро. Лъжат се тия, които мислят, че Сърбия ще завладее България, или Румъния – Австрийска Сърбия: минаха ония времена, когато една народност можеше да погази друга и едно господарство да покори друго, което е нему равносилно. Днес не само всеки народ желае да бъде свободен, но и всеки човек.

Но да оставиме за сега всичко това и да кажеме на нашите читатели да прочетат дописката из Цариград, която е поместена в нашият вестник, па нека да помислят и сами какво трябва да се работи за общото щастие на всичките християнски народи, които живеят на Балканският полуостров.

[ЧЕРКОВНИЯТ ВЪПРОС ЩЕ СЕ РЕШИ, КОГАТО ХРИСТИЯНИТЕ НА БАЛКАНСКИЯТ ПОЛУОСТРОВ БЪДАТ СВОБОДНИ]

Букурещ, 17 февруария

Ако и да ни е отдавна вече омръзнал българският черковни въпрос и съвсем ни се не иска да говорим за него, но... Според както ни пишат из Цариград, тоя тежки въпрос ще се реши твърде скоро, стига само братът на слънцето и синът на месечината да подпише проектите, които са написани от патриархът и одобрени от Али паша, или написани от Али паша и потвърдени от патриархът – това не се знае. И така, черковният въпрос, за когото се е досега толкова много говорило и толкова много писало, днес (в 1870 година, февруария (?) се решава и решава се така, щото и двете враждебни страни да бъдат доволни, т.е. и гърците, и българите – така барем Али паша е казал на българските в Цариград представители. Но какво ще изиграе българският народ от разрешението на тоя въпрос? Ще ли българският народ да бъде доволен, ако промени фанариотската патриаршеска корона на друга, така също фанариотска архиепископска раса? Щат ли българите да бъдат щастливи, ако тия захванат да хранят два началника, два синода и два клира? Досега българите плащаха на епископите, а епископите – на гръцкият цариградски патриарх; а отсега тия трябва да плащат на епископите, епископите – на архиепископът, а архиепископът – на патриархът; следователно всичко си остава както си е било и само формата се изменява. И така, нашата йерархия ще заприлича на маджарското министерство; а нашата чер-

кова ще бъде такава, каквото е министерското седалище на графа Андрашия, и нищо повече. И наистина, „българският архиепископ трябва да признава патриархът за глава на българската черкова, да споменува неговото име в черковното богослужение, да му плаща данък, да плаща патриаршеските дългове“ и пр., а българите да се радват, че имат свой синод и свои владици. Нека говори кой каквото иска, а нам се чини, че българите не само че нищо не печелят от такова едно разрешение на черковният въпрос, но имат от него положителна вреда – говорим за материалната полза. Но българите не добиват почти нищо и нравствено, защото патриархът ще бъде посредник между българският синод и правителството (глед. дописката из Цариград), и затова той всякога ще води за носът българският архиепископ и ще угнетява народът повече, отколкото го е угнетявал до днес. Можат ли българите да отварят читалища, да правят училища, да учреждават книжевни и женски дружества, когато окото на патриаршеските шпиони всякога ще бъде обърнато към българите и всяко българско прогресивно движение ще се приема за бунт и за въстание против правителството? Можат ли тия люде да бъдат наши посредници, които ние днес гониме и които ни проклинат и ненавиждат от всичкото си сърце и душа? Могат ли гърците да защищават българските интереси пред правителството, когато българският живот е смърт на техните вековни идеи и убиец на техните мечти? Византийската империя, цариградският патриарх, българският живот и българската свобода нямат нищо общо между себе си. Ако българите останат и отсега свезани с фанариотската йерархия, то ненавистта, която е до днес съществувала, ще се увеличава все повече и повече и ще дойде до тая точка, щото тия два народа ще бъдат смъртелни врагове, когато трябвало би да бъде съвсем друго. Ние мислиме, че за нашето общо добро българският черковни въпрос трябва да се разреши окончателно. Нека гърците добре размислят за горуказаните наши думи и нека тогава работят, както знаят; а ние от своята страна им казваме, че няма на светът такава една сила, която ще застави българският народ да се подчини, в какъвто и да е вид, на константинополският патриарх, който толкова пъти е забивал копието си в ребрата му. Ако стремленията на цариградският патриарх да бяха християнски и черковни, то нашият черковни въпрос отдавна щеше да бъде разрешен; но в главата на патриархът се въртят други идеи, а тия същи идеи и заставляват българският народ да се бори за своето съществование, за своят народни живот и за своята свобода; а когато човек се бори за своите народни и лични интереси, той е готов на всичко. Но преди да свършиме с гърците, то трябва да им напомним, че техните мечти за Византийската империя няма да им послужат за нищо друго, освен че щат им изкопаят гроб, в който ще бъдат закопани и последните остатки на елинизмът. Не е ли по-добре да дадеме всекиму своето и да живееме в мир и съгласие? Не е ли по-добре да избавиме своето общо отечество и да достигнеме своята свобода, па после да оставиме самият народ да решава своята съдба и да живее както иска? Не е ли по-добре да подадеме един другиму братска ръка и да се постараеме с общите си сили да обезпечим своята свобода, па да живееме като свободни люде и свободни граждани без Византия и без исторически предания?

Да кажеме сега няколко думи и за великият везир Али паша и да се помъчиме да проникнем в неговата глава и да се познакомиме с неговите идеи, ако само той има какви и да е идеи. Нам ни е за чудо само едно, че Али паша всякога решава българският черковни въпрос през пролетта, но щом настъпи есен, той изгони из канцеларията си българските представители и ка-

же им да дойдат напролет. Каква е тука причината? Може у Али паша през пролетта да се възраждават, като у насекомите, т.е. като у мухите и мравунците, либерални и човечески идеи? А може старопланинската шума да има на него някакво си либерално влияние? – Не, Али паша, като ученик на Наполеона III и на г. Байста, твърде добре знае, че българите са опасни най-много през пролетта и затова трябва всяка пролет да ги лъже с нескончаемият черковни въпрос. Наполеон III, за да бъде император, отправи Пелесие в Севастопол; а да се удържи на престолът си, той захвана мексиканската експедиция; а Али паша във всеки един случай играе комедия с черковният въпрос. А може ли човек и да помисли другояче, когато българският народ отдавна вече е известил турското правителство какво той желае и няколко пъти се е отказвал от тия нищожни черковни права, които му днес предлагат? Ние твърде добре знаеме, че и сегашното решение на черковният въпрос ще бъде така също изпълнено, както се то изпълни и лани; но това трябва да радва българите, а не да ги нажалява. Али паша сам открива очите на българският народ и доказва му, че той не може да има нищо общо с турците. Ако черковният въпрос не може да се реши за петнайсет години, то турските реформи трябва да се продължават 1000, а българо-турският дуализъм до второ пришествие.

Българите ще решат сами своят черковни въпрос и ще го решат тогава, когато се реши и Восточният, т.е. тогава, когато християните на Балканският полуостров бъдат свободни и когато Али паша престане да бъде първосвещеник в гръцкият синод. Ние с гърците трябва да се разделиме братски и християнски и Мохамед не трябва да се меси в нашите религиозни работи.

[И ДА УМРЕ ЧОВЕК Е СЛАДКО, КОГАТО РАЗБИВА АДСКИТЕ БУКАИ, СПЪНАЛИ ОТЕЧЕСТВОТО МУ]

Букурещ, 24 февруария

Пак реформи, пак напредък, пак пипер в очите на недоволните от турското правителство народи и народности! Нека си викат недоволните викачи, а турското правителство крачи напред и неговите крачки са по-големи от крачките на Кралевича Марка или от крачките на Хаджи баба Аспагани. Настане ли ден, и реформата е готова; настане месец и триесет реформи влязат в чантата на Високата порта; с една дума, една реформа още неизвършена и неприведена в действие, а други триесет чакат до вратата на напредъкът – и всичко това само за щастието на султанските поданици. Портата в последните петнайсет години издаде хатихумаюн, издаде хатишериф и гюлхане; Мидхат паша написа закони; Акиф паша въведе равноправност; Осман паша ощастливи бошняксксите поданици на султанът; Али паша защити българското православие от грабливите ръце на католиците и фанариотите; Михайловски изобрази българският народ и пр. Какво искате повече? Турция, както е всекиму вече известно, станала е днес Европа; цариградските паши – хора; а султанът – велик реформатор. Ненапразно турската администрация видя Париж и Лондон; ненапразно Байст и Андрашия се обещават да възродят до Гергьовден турският народ и да излечат турските администратори от развратът и от пиянството! И така, турското правителство днес е намислило да извърши и друго едно преобразование в държа-

вата си, а това преобразование се заключава в следующето: 1) Да събира отсега войска (самоволници) и из християнските поданици на султанът; 2) да раздели, па да владее, т.е. да посее вражда между християнските свои поданици и да ги накара да се бият и да се карат между себе си. И тая мъдра политика се кове в Цариград, дека метерниховците и наполеоновците са дотолкова редки! Християни войници, християни гвардейци! Християните ще да чуват султанският престол от Сърбия, от Черна гора, от Гърция и от самите турци! А тия християнски войници и днес гледат как турските паши и билюкбашии, турските кадии и въобще всеки турчин угнетяват техните братия и сестри; гледат как тия затварят техните майки и трепят техните бащи; как бесят българските и бошнякските учители и затварят народните училища и как убиват всичко това, щото е свято и чисто, щото е възвишено и човеческо. Ние мислиме, че турското правителство по-добре би сторило, ако се постараеше да въведе в държавата си по-човечески закони и да принуди самите турци да уважават и почитат тия закони, защото другояче всичко ще върви наопаки; а от всичките реформи на Али паша и на господарственият съвет ще да излезе чиста нула. Така също по-добре би било, ако Портата обърнеше своето сънливо внимание на самата турска войска, т.е. ако се постараеше да въведе между турските войници по-строга дисциплина и по-добър ред, защото злоупотребленията, които тия извършват днес, заставлят всеки честен човек да се погнуси от всичкото си сърце и да възненавиди и самото име „турчин". Но най за чудо е това, че турците още вярват, че е възможно да лъжат европейските държави, а така също и своите поданици с такава една комедия, която тия наричат равноправност! Ние говорихме няколко пъти, ще кажеме и сега, че ни едно

из християнските племена, които живеят днес на Балканският полуостров, няма да бъде удовлетворено и смирено дотогава, докогато то не бъде съвършено независимо. Християнските народи са били много пъти излъгани, много пъти са изпитвали на гърбовете си турските реформи и отдавна вече са се уверили, че тия реформи стават не за тяхното щастие, а за щастието на цариградските еничари; и затова, ние сме уверени, не щат да се прелъстят и от най-новите реформи, които сега турското правителство желае да извърши. Кой не помни какви гльчотевици и какви похвали произлязоха преди няколко години, когато турското правителство обяви на всичкият свят, че ще приема в гражданската служба и християни, а какви последствия произлязоха от това? – Турското правителство избра няколко продадени и безсъвестни българи и даде им да кърпят съдраните дрехи на турската администрация, и всичко си остана така, както е било при халифите. Ние помним, че един из турските органи в онова време говореше, че „турското правителство желае да даде гражданска служба на честитите и учените християни, които отсега нататък ще му бъдат помощници в неговите благодетелни намерения"; а ние видяхме, че честитите българи още в онова време станаха жертва на Мидхат паша, а учените отидоха в Диари-бекир. Нека ни бъде простено да кажем, че и военната служба ще принесе на християнските народи такава същa полза, каквато им принесоха и реформите на Мидхат паша. Затова ние съветваме нашите братия българи да се не лъжат с турските реформи, а да гледат да изработят нещо за своята независимост и за своята свобода – всичко друго е будалщина. Свобода е нам потребна, свобода, а не празни комедии, от които на българите ще побелеят косите. Нека всеки българин си помисли, че неговото дете ще

бъде пратено в Анадол или в Арабия, па нека работи каквото знае.

Нека така също българите помнят и тия наши думи: „Наближава вече тоя ден, когато българският народ, който днес търпеливо тегли всичките злини и всичките варварства от турците, ще се събуди, ще въстане и ще бъде конец на мъченията. Идеята, която е вече посеяна, скоро ще обхвати всичкият Балкански полуостров и ще изтреби всичко, щото е варварско, всичко, щото е мръсно, гнусаво, азиатско, с една дума, всичко, щото не е народно, свободно и човеческо. Блажен е тоя мъж, който остане чист и народен, па нека да търпи още кратко време, нека страдае за това велико дело, което се нарича българска свобода! И да умре човек е сладко, кога помисли, че той разбива адските букаи, които са спънали неговото отечество, и че той дава живот на няколко милиона хора.

[С РЕШЕНИЕТО НА ЧЕРКОВНИЯТ ВЪПРОС БЪЛГАРИТЕ ПРИДОБИВАТ СВОЕ НАРОДНО ПРАВО И НРАВСТВЕНА САМОСТОЯТЕЛНОСТ]

Букурещ, 10 марта

От всяка една страна дохождат до нас гласове, че българският черковни въпрос, който се решаваше безпрестанно в продължението на последните двайсет години, се решил, и решил се твърде справедливо и безпристрастно. Ние нямаме още достоверни известия из Цариград; не сме видели още и уставите, по които се е решил тоя въпрос, и затова не можеме днес да говориме подробно и да разгледваме критически това решение. Ние в тая статия ще укажеме само на тия ползи, които българският народ придобива от решението на тоя въпрос; а така също ще разгледаме каква трябва да бъде нашата йерархия, за да не бъде тя подобна на фанариотската.

От решението на българският черковни въпрос българският народ изиграва твърде много; той развезва ръцете си и сваля от шията си онова тежко туторство, което му служеше не за друго, а за зло и за нещастия. В това също време, когато българският народ беше подчинен под най-грубото и най-безчовечното турско иго, той беше длъжен да влече на шията си и нравствено тиранство, т.е. да се подчинява на фенерците, които в много отношения бяха по-лошави от турците, и затова българските страдания нямаха никаква граница. Всеки народ бива щастлив само тогава, когато той има знание и образование; но българите под

фанариотското туторство не можеха да работят за себе си, не можеха да се образоват и развиват, не можеха да кажат, че са люде, че са народ, че са българи. Всекиму е познато, че фанариотското духовенство не само дето убиваше всяко народно движение в българският народ; но всякога се мъчеше да потъпче и всеки човечески напредък, който би се появил между стадото Христово, на което тия се бяха завзели да бъдат пастири и да го водят към неговото добро и неговото щастие. Българската слепота беше твърде полезна на фанариотите: 1) тя помагаше на гърците да достигнат своите цели, т.е. да огърчат българският народ и да възобновят мечтаемата Византийска империя; 2) от простият и необразованият народ тия можеха да смучат и кръвта; а той (народът) да им се кланя, да ги почита и да им дава от гърбът и кожата си. В 18 брой на „Свобода", в известието из Солун, нашите читатели видяха какви низки и подли средства употребляват гръцките фанариоти, даже и до тая минута, против българският народ и народност. Следователно българите от решението на черковният въпрос придобиват твърде много; придобиват свой живот; свое народно право и своя нравствена самостоятелност. От тоя ден, в който българите бъдат освободени нравствено, ще се започне чисти български народни живот или чисто народно развитие и напредък. А всекиму е познато, че който не е свободен нравствено, той всякога ще бъде чуждо рало, което работи за другиго, храни другиго; а самият орач ходи гол и бос, гладен и жаден. И така, българите днес се освободиха духовно и от тях самите зависи да бъдат хора достойни за уважение и да достигнат своето щастие и благополучие. Днес основанието е вече положено; но над това основание трябва да се работи, трябва да се гради самото здание, трябва да се лепи, да се покрива и да се тури в

такъв един ред, щото човек да може да живее в него и да найде своето щастие. Най-напред на българският народ са потребни школи, в които да възпитава своето бъдещо духовенство, защото не е доста да имаме народно духовенство, но и достойни пастири и учители, които с достойнство да пасат своето стадо и да ръководят народът към неговото съвършенство. Каква полза ще има нашият народ от нашето народно духовенство, ако това духовенство тръгне по дирята на гръцките фанариоти и ако захване така също безбожно да глоби народът и да му рови гроб, както и тия. Ние днес имаме българин владика, който, като речи, в нищо не е по-добър от фанариотските кеседжии: Доротей в нищо не е по-добър от Григория или от Акакия. Ние мислиме, че на българският народ никак не ще бъде по-леко, ако го глоби Петър, а не Павел; ако го бие Аверкия, а не Паисия: тоягата е тояга, а у грък в ръцете ли е тя или у българин, това е все едно. И така, на българите са потребни не само владици-българи, но и люде достойни за уважение и истинни патриоти, които да обичат от всичкото си сърце и душа своят народ и всякога да бъдат готови да защищават неговите интереси против всекиго, който би поискал да тури ръка на тия интереси. Трябва нашият нови синод да употреби всичките си усилия, за да основе две или три семинарии, в които да се приготовляват нашите бъдещи владици, архимандрити и попове; защото в противен случай всеки български напредък в нравствено отношение е невъзможен. Освен всичко това числото на нашите архиереи трябва да се смали, защото ако в България бъдат толкова епархии, колкото са били досега, то нашите народни владици ще бъдат тежки за народът. Когато числото на нашите владици бъде по-малко, то и за народът ще бъде по-добре, и за владиците – по-сгодно, защото народът ще

по-малко да плаща, а владиците ще бъдат по-богати и не щат да правят злоупотребления, за да се прехранят. На българите са доста един митрополит (екзарх), който ще живее в Цариград; два архиепископа, из които единът ще занимава търновскиятъ престол, а другият ще стои в Охрида; а освен тях четири други епископи: в Русчук, в Пловдив, в Солун и във Варна. Ние мислиме, че повече архиереи не са нужни, а това е наше лично мнение.

Ние чуеме от всяка една страна да пеят химни на турското правителство, което е било толкова добро, щото се е постарало да реши черковният въпрос. Но питане е: заслужава ли турското правителство тия похвали и трябва ли да се кади темян на султанът? Ние мислиме, че ако да не беше Али паша и турското правителство, то българският черковни въпрос щеше да се реши още в онзи ден, в който българският народ не пожела да има гръцки епископи и да се покорява на чуждо духовенство. И така, турското правителство не само че не помогна на българите да свалят гръцкият ярем от вратовете си, но накара народът насила да влече още двайсет години тоя ярем, т.е. от 1850 до 1870 година. Освен това турското правителство нямаше никакво право да решава една черковна разпра, която произхождаше между два християнски народа, както то нямаше право и да защищава константинополският патриарх в продължението на цели столетия. Ние мислиме, че ако турското правителство и да е станало днес обер-прокурор на православната черкова, то е станало затова, за да замаже очите на българите да не поискат и друго, което трябва да им се даде не из патриарханата, а из султанскиятъ дворец. Не беше ли по-добре, ако султанът оставеше гърците и българите да се делят както искат и както знаят и да извършеше други работи, които са деветдесет и девет пъти по-важни от черковният въпрос. Портата трябва да извърши: 1) да признае всичките свои поданици за равни пред законът; 2) в християнските провинции да бъдат чиновниците християни, а в съдът да се употребява тоя език, който се говори от повечето жители; 3) пашите, каймакамите и пр. да бъдат и турци, и българи, т.е. да бъдат тия, които са по-достойни и по-умни; 4) да се напишат човечески закони и да се изпълняват свято и безгрешно, и пр. Друго спасение за Турция няма! И така, ние се отказваме да благодариме нито Али паша, нито турското правителство, а ще се помолиме богу да продължи животът на оние български сподвижници, които пробудиха българският народ и накараха го да търси своите права.

[ПОЛОЖЕНИЕТО НА ТУРЦИЯ Е КРИТИЧЕСКО]

Букурещ, 26 марта

„Господ кога иска да накаже някого, той му вземе най-напред умът", казва българската пословица и казва твърде голяма истина. Турците отдавна вече са разбрали, че тяхното положение е твърде критическо; разбрали са, че падат с главата си надоле и никога вече няма да възкръснат; видят, че зданието, на което стои днес Високата порта, е достигнало такава една гнилост, щото ако не днес, то утре трябва да се сгромоляса и да раздави своите собствени владици; най-после, тия видят, че са болни от тежката болест и желаят да се полечат, но или не намират по вкусът си доктори, или природната тяхна ленивост и тъпоумие ги заставляват да лечат краката, когато е болна главата; с една дума, тия отиват да търсят от другиго помощ против себе си или против своята глупост. Ходи султанът в Лондон, ходи в Париж, ходи във Виена, ходи при Андрашия и изпита западноевропейските лекарства, които най-напред му харесаха, но после кратко време той, като всяко капризно старо дете, ги отхвърли от себе си и захвана да се лечи пак с хамалии и с чеснов лук, както са се лечили и неговите деди и прадеди. Когато султанът дошъл в Париж да търси съюз и побратимство, то Наполеон III му дал такъв един съвет: „Вие трябва да дадете на своите християнски поданици повече (?) права и привилегии, защото в противен случай вие давате храна на Русия да напада на вас и да разпространява своята пропаганда." Какъв

съвет са дали на султан Азиса в Лондон и във Виена ние не знаем; знаеме само това, че граф Андрашия в Пеща му казал следующето: „Ние всякога сме съчувствували на турският народ и всякога ще му съчувствуваме, защото нашите интереси са свезани между себе си: нашите врагове са и ваши, а вашите приятели са и наши. Турция днес е направила такива реформи, каквито се изискват от всяка една либерална държава; тя даде на християнските свои поданици същите права, каквито имат и турците; тя намести за господарствени чиновници и гърци, и българи, и бошняци" и пр. Разбира се, че на султанът се твърде харесаха тия похвали и той не на шега намисли да направи това, за което го преждевременно хвалеха, т.е. той пожела и наистина да даде правителствена служба на някои българи, гърци и ерменлии, за да докаже на своите виенски, пещански, парижки и лондонски приятели, че и той, както и Наполеон III, и Пия IX, е готов да прави добри дела. По тая причина Али паша направи в османската държава една твърде велика реформа: той измисли муавинлъците и назначи на тия места няколко християнина, защото турската национална гордост не допущаше да бъдат паши и каймаками християните; а дервишкото право не можеше да ги търпи на съдийската скемля. И така, няколко души българи, гърци и ерменлии бяха турени за помощници на пашите и западните европейски сили възтържествуваха. Кой не помни какви оди пееха на султанът чифутските пещански вестници! Кой не помни какви басни разказваха за него парижките журналисти! Кой не помни какъв темян му кадеха панциганистическите вестници „Курие д'Ориан", „La Turquie" и пр. Опитните журналисти и честните хора, и най-повече тия, които знаеха отблизо Турция и турското правителство, се усъмниха още в онова време, че турците са могли да станат дотолкова

добросъвестни в такова кратко време, и затова сръбският вестник „Сърбия" изрече следующето: „Нищо не може да бъде дълговечно в Турция и всяка реформа, всяко добро постановление и всеки напредък траят без два дни не три дни. Турци чиновници и християни чиновници не могат да сядат на една столица." За тия същи муавинлъци един из кореспондентите на руският вестник „Голос" изрече: „За да бъде българин или грък в турска служба, то трябва по-напред да се преобрази същото турско правителство, а после и самият турски народ. Може ли българин да бъде съдия или каймакамин, когато той, по турските религиозни закони, не е освещен от шех-юл-ислямът? Муавинството ще да трае толкова, колкото са траяли и прочиите турски реформи, които са се издавали досега само на хартия." Пророчествата на „Сърбия" и „Голос" днес се изпълниха и муавинството падна, а паднаха с него и българските чиновници, освен Арнаудова, хаджи Иванча ефенди, Геновича и пр., които и до тая минута извършват своите длъжности като истинни верноподаници на турското правителство. Но щат ли да останат дълго време на своите места и тия слуги на Али паша? Щат ли тия да блаженствуват и да пият кръвта на своят народ? – В Турция нищо не е вечно. Кой може да ни даде реч, че султан Азис не ще да се вземе за бащиният си и дядовият си занаят, т.е. че и той не ще една заран да прати г. Арнаудову вранелийско въже да се обеси? Но да кажем, че хаджи Иванчо ефенди ще остане на дълго време любимец на Али паша, то и тогава ще ли да му прости българският народ и щат ли българските народолюбци да гледат равнодушно как българин и християнин вреди на българските интереси? – Ние мислиме, че твърде скоро ще настане ден, в който къклицата ще бъде отделена от житото. И така, турското правителство е изгонило българите из господарствената служба, и изгонило ги само по тая причина, че Али паша желае да извърши още някои реформи, т.е. да направи барем що-годе, и да се каже, че турското правителство работи и напредова. Колкото за българите, то тям ще бъде твърде полезен тоя постъпък на турското правителство; защото той ще послужи за пример на някои наши еднородци, за да си отворят очите и да разберат, че българинът не може ни да кръсти, ни да венчее с турчинът и че дуализмът на Михайловски не е нищо друго освен празна фантазия в празни глави. Ако турското правителство не може да търпи в господарствената служба християни чиновници, то и самият турски народ не може да живее заедно с българите и един из тия два народа трябва да падне и да очисти място за другият. Не трябва българите да очакват добро от турското правителство; не трябва да мислят, че турците доброволно ще да облекчат тяхното положение; не трябва да се надеят за светли и щастливи дни до това време, дорде между тях живеят такива едни волове, които не са способни за нищо друго, освен за разврат и за пиянство; най-после, не трябва да се надеят да видят в земята си правда, правосъдие и порядък дотогава, дорде над техните глави владее барем един турчин. Всеки види, че Али паша се подиграва и с нази, и с покровителните държави на Турция, и затова ние трябва да бъдеме по-умни от него и да не даваме да ни се подсмиват в очите. Ние вървиме по един път, а турците по други; ние търсиме свобода и равенство, а турците проповядат деспотическият османлък; ние желаеме образование и човечески напредък, а турците четат алкоранът и инщата; ние искаме да бъдеме хора, а турците желаят да си останат азиатци; най-после, ние искаме да вървиме напред съобразно с духът на времето, а турците имат воля да дремят и да сънуват слад-

ки сънища под влиянието на афионът. Да приведеме един пресен пример. Всеки знае, че турското правителство твърде често уверява европейските цариградски посланици, че то употреблява всичките си сили, за да изкорени някои гнусоти в господарството си, и затова ужка повелело на пашите да запрещават откритите женски къщи, оланите, кючеците и т.под.; но на байрамът преди два месеца Акиф паша седял на своята чекма полупиян, а по дворът му играли запрещените от Али паша кючеци. А Акиф паша е валия, следователно един от най-първите турски чиновници! Истина казва народната пословица, че „на свинята и носът да отрежеш, тя пак си рови". За пример на турското непостоянство служи нам и цариградското „Славянско общество", на което Али паша беше преди два месеца покровител (глед. „Най-нови известия").

И така, ние, българите, бошняците, херцеговинците и другите християнски народности, които живеят на Балканският полуостров, трябва да бъдеме осторожни, трябва да се съединиме между себе си и да отърсим от шиите си тая чума, която твърде лесно може да зарази и нас. Ние искаме свобода, а свободата ние можеме да достигнеме само без турците; ние искаме живот, а да живееме ние не можем, дорде между нази живеят такива гнили, развратни и гнусни трупове, каквито са турците; ние искаме да бъдеме хора и затова трябва да се отделиме от говедата. Свобода е нашата девиза и свободата ще бъде достигната, ако само всички се съединиме в едно цяло и завземеме се енергически за работа.

[ЧЕРКОВНИЯТ ВЪПРОС Е НАРОДЕН, БЪЛГАРСКИ И ЧОВЕЧЕСКИ]

Букурещ, 2 априлия

И до днес се намират на светът такива глупци, които мислят, че е твърде лесно да излъжат цял един народ и да го накарат да върви по тяхната воля, ако само тия употребят за своите цели такова едно средство, което народът се е научил да уважава и да почита; има и такива празни глави, които вярват, че цял един народ трябва да се подчинява на отделни личности, да изпълнява тяхната воля и да бъде сляпо оръдие на техните капризии. Вселенският патриарх, когото опитът трябваше досега да изправи, и до днес вярва, че с помощта на православието и на религиозните догмати той ще да вземе пак в ръката си юздите на българската народност и да ръководи народът по своята воля и по своят кеф. Преди една неделя, според както казва „Константинополис", във Фенерската патриархия бил събран така нареченият народни съвет, дека бил разгледан правителственият ферман за българският черковни въпрос. Тоя ферман се показал на фанариотските свети отци „противен по началото и по същността на свещените правила; а така също било опасно, че той ще да повреди на съществуващата наредба (?) и на привилегиите на черковата". „Правителството сега пръв път се намеся в чисто черковни работи, говори „Константинополис", които се касаят до вярата и до съвестта на православните (?!), които са цели пет столетия уважали

всичките султани в османската държава." Когато човек прочете такива едни мнения, щото излазят из главите на такива хора, които до вчера бяха български пастири и водачи на нашият народ, то ще се убеди, че ние досега сме били оръдие на празни глави, които или не знаят що говорят, или подлостите са помрачили умът им и у тях няма нищо свято и нищо човеческо. Българската независима йерархия е „противна и по началото, и по същността на свещените правила!" Да се смее човек или да проклина? Ние мислиме, че ако българите да останеха под властта на цариградските фанариоти, то това щеше да бъде противно „на свещените правила", на православието, на християнството и на човещината: 1) защото фанариотското духовенство отдавна вече е изгубило своите християнски достойнства; 2) защото цариградският патриарх е бил досега не пастир на народът, а турски чиновник, брат на шех-юл-islямът и шпион на османското правителство; 3) защото фанариотските владици в продължението на петстотин години не са били нищо повече освен кръвожадни джелати, които всякога са продавали християнските души за 30 таланта; 4) защото развратният живот на гръцките владици всякога е подкопавал православието и пр., и пр., и пр. И така, ако българите днес искат отделна йерархия, то я искат само и само затова, за да уварднят своето православие в неговата чистота. Фанариотите казват, че „българската йерархия ще да повреди на съществуващата наредба и на привилегиите на черковата"; а ние мислиме, че тя ще повреди само на фанариотските кесии, но ще да принесе твърде голяма полза на християнството и на православната черкова; а в това също време тая йерархия ще въведе на път истинни и самите фанариоти, защото колкото по-малко един калугер има пари, толкова по-малко той греши. Който е живял в Цариград на Фенер, той твърде лесно ще да оцени нашите думи.

И така, за ползата на Христовата черкова, за ползата на православието, за ползата на българският и на гръцкият народ, а най-после, за ползата на самите фанариоти българите трябва да се отделят от константинополският патриархат и да нямат нищо общо с него. Но фанариотите казват, че „българският черковни въпрос е чисто черковна работа, която се касае само до вярата и до съвестта на православните"; а ние казваме, че тоя въпрос е народен, български и човечески. Българската черкова остава и днес такава, каквато е била до днес; православието не само че нищо няма да изгуби от отделянето на българската йерархия, но то ще още да възтържествува и ще да победи своите противници; и всичкото различие тука се състои само в това, че българският народ ще захване да живее за себе си и не ще вече да бъде слуга на чужд господар. Нека фанариотите знаят, че „вярата и съвестта на православието" изискват да бъде българинът свободен и да отвърне лицето си от ония хора, които и днес правят такива гнусотии, каквито не е правил ни Али паша Янински. Погледайте що става в Серес. И така, българите искат свободна йерархия и искат я затова, за да бъде свободно и самото православие и да се не подвергава под всякакви опасности и под всякакви чужди влияния. По-нататък „Константинополис" говори, че българският черковни въпрос трябва да бъде решен от един вселенски събор, защото само в такъв случай решението му ще бъде законно. Но питане е, събира ли се вселенски събор, когато се отдели руската черкова изпод властта на цариградските патриарси при Ивана Грозни? Събира ли се вселенски събор, когато се отделиха сърбите и черногорците? Събира ли се черковен събор, когато австрийс-

ките императори решиха да имат австрийските сърби свой патриарх, който и до днес съществува в Карловац? Най-после, събира ли се вселенски събор в онова време, когато самите гърци в Елада се отказаха от своите братия и съставиха за себе си отделна йерархия? – Тия народи не питаха никого, когато се отделиха от патриархът, и затова и българите не желаят нито да питат, нито да знаят щат ли другите да одобрят техните стремления и техните желания, когато самият български народ (7 милиона хора) искат да бъдат нравствено свободни. Никакви събори, никакви хитрости и никакви спънки не са в състояние да се противят на народната воля. Днес за днес българският въпрос се вече реши, ако и не напълно, защото българите ще да бъдат само тогава задоволни, когато се съвсем откъснат от Фенер и когато престанат и да мислят за гърците. Доста е за нас толкова! Стига сме търпели и страдали! Трябва да поработиме и за себе си.

[НА БЪЛГАРИТЕ Е ПОТРЕБЕН НОВ ЖИВОТ, ЧОВЕЧЕСКО ПРАВИТЕЛСТВО И СВОБОДНО ОТЕЧЕСТВО]

Букурещ, 9 априлия

Турското правителство прилича на Мануил майстор и на неговите работници, които градили „града Пергюла; а дене го градили, ноще се ронил". Най-после Мануил майстор заградил жената си в основанието на своето здание и градът се изградил. И наистина, от едната страна Али паша и неговите „верни" градят нова Турция; а от другата страна се тя събаря и скоро ще дойде такъв един ден, в който турското правителство ще да зарови в основанието на възобновляемата турска империя само себе си, т.е. ще зарови самата турска нова империя. Султанът в хатихумаюните дава на християните еднакви с турците права, а турските шех-юл-ислями ги събарят; султанът дава на християните чиновнически места, а турците гният от пиянство; султанът дава на християнските свои поданици право да стават войници („но по-добре е да дават пари, които ще да се наричат бедел парасъ"), а хатихумаюнът отиде до дяволите; султанът дава на българите независима йерархия, а муавинлъците, т.е. християнските чиновници, се изпъдиха от местата си и пр., с една дума, Турция прилича на вавилонското стълпотворение, дека се не знае „ни кой пие, ни кой плаща". В такъв един хаос не може да живее ни една жива душа и ни едно младо и зелено тело, както не можат на Димитровден да цъфтят лалетата, а на Коледа – да зреят нивята. За младите и крехките растения е потребна здрава земя, благоразтво-

рен климат и пролетна роса, а на българите е потребен нови живот, човеческо правителство и свободно отечество, ако само тия желаят да живеят като люде, да напредоват и да бъдат щастливи. Турската атмосфера не само че не дозволява на българинът да се развива, но нагноява гърдите му и убива животът му. Даже и самите турски преобразования не само че не принасят на българите никаква полза, но причиняват им положителна вреда, защото българинът се не ползува от тия реформи, а само плаща тройни данъци, за да се подигравàт с него. Всичките тия истини трябвало би да ни отворят очите и да ни покажат това, щото е за нас полезно и необходимо, и да определят пътят, по който ние трябва да вървим, за да достигнеме до своето щастие, но... Маколей казва, че „когато един човек или един народ определят своите стремления и своите желания, то половината победа е на тяхната страна", следователно ако и ние, българите, да определехме какви са нашите цели, то досега щяхме наполовина да победиме своите неприятели. Но у нас не се е още вкоренила една положителна идея; за нас не се е още очистил търнистият път, по който ние рано или късно трябва да вървим; с една дума, ние още не сме познали в кое място и на коя страна се намира нашето щастие и нашето добро. Не е ли смешно – после 450-годишното робуване и тежките опити – да вярваме, че ние можеме живя с турците под едно небо, и да живееме братски? Не е ли смешно да се надеяме и да очакваме добро от ония хора, които хиляди пъти са ни лъгали, лъжат ни и до днес? Най-после, не е ли смешно да чакаме помощ от ония празни глави, които не са в състояние да помогнат и сами на себе си? Вярно е като ден, че ние с турците никога не щеме да се уживеем, и затова трябва да търсиме други средства, с които да облекчим своето горчиво положение и

да възкресим своята погребена бъдещност. А това средство сме ние самите и нашите братия, които търпят такова също робство, каквото търпим и ние. Лъжат се ония, които мислят, че турците ще дойдат до едно такова убеждение и да разберат, че тия са без нас безсилни, и щат не щат, а трябва да ни дадат доброволно нашите потъпкани права и привилегии, ако само искат да поживеят още няколко деня. Лъжат и тия, които мислят, че българите ще да победят своите противници само нравствено, без да употребят никакви физически усилия. Ние не живеем ни във Великобритания, ни в Германия, дека владее човеческият ум и човеческото превъзходство; но живеем в една такава държава, в която грубата физическа сила, темниците и бесилниците играят най-голямата роля. А кой не знае, че ядовитите рани се лечат с ядовити лекове и че една зла стихия се побеждава с такава съща зла стихия? Българите, които живеят в България и които всеки ден изпитват на гърбовете си и турските реформи, и турските човеколюбия, отдавна вече са познали тия истини, и ако още не подават явно своят глас против турското правителство, то и не кадят му темян за неговите незаслужени достойнства. Решението на българският черковни въпрос направи в последньото време страшни шумотевици и разногласия по всичкият български свят; но из българските вестници, които се издават в Цариград, ние видиме, че отсрещните българи са повече съзрели и имат по-здрави и по-практически понятия от нас, т.е. от румънските българи. Ние положително знаеме, че из България са се изпратили само няколко благодарителни адреси до Али паша; но и тия адреси са имали съвсем сух тон и не твърде задоволно съдържание – така барем ни известяват из Цариград и прибавляват, че Али паша не е задоволен от тия адреси. А какво правят румънски-

те българи? – Прочетете „Дунавска зора“ и „Отечество“ и из тях ще да видите съвсем противоположно явление. С една страна ние викаме против Михайловски и Геновича, защото тия проповядат единение с турците; а от друга – сме готови да се хвърлиме в обятията на Али паша, да го прегърнеме и да го облобизаеме от всичкото си сърце, и само за това, че той ни е дал това, щото е било всякога наше, щото е и днес наше и щото ще да бъде вечно наше. Какво губи и какво придобива турското правителство, ако българите добият независима йерархия и ако падне цариградският патриарх? – Нищо. Лесно е да даде човек това, щото не е негово и което не му трябва. Но да кажеме, че турското правителство имаше голяма полза от фанариотското духовенство, защото правителството имаше по всичка България шпиони, на които не само че не плащаше нито една пара, но които му още плащаха; а днес Али паша харчи големи суми да храни Арнаудова и Сапунова; да кажеме, че фанариотите събличаха народът и хранеха турските паши и аяни, но това същото трябва да вършат и нашите старци, защото тия се намират в Турция, дека няма ни правда, ни закони. Дорде българите бъдат овце, дотогава турците ще бъдат вълци – другояче не може. Освен това, може ли Али паша да ни даде (или да накара патриархът да даде) днес на българите независима йерархия, ако сами българите да не бяха изгонили из България гръцкото духовенство и ако правителството да се не боеше от революция, за която днес мислят и малките деца? Щеше ли Али паша да направи тая нищожна заслуга на българите, ако той да се не боеше от друга страна, т.е. ако той да не разбереше, че борбата, която произхождаше за българският черковни въпрос, може твърде лесно да се възгори по-страшно и да захване да пали и турските здания? Нека говори кой каквото ще, а ние сме убеждении, че Али паша е направил днес на българите една такава заслуга, която тия сами са направили още преди д в а й с е т години, т.е. в онзи сами ден, в който българският народ не пожела да се подчинява на гръцкото духовенство. Заслугата е наша собствена и затова ние трябва да благодариме сами на себе си и на своята твърда воля, защото без тая твърда воля и до днес щяхме да храниме Фенер и да даваме на гръцкото духовенство камъни да ни бие с тях. И така, мнозина румънски българи възхваляват султанът и Али паша до небеса, а не искат и да знаят, че с тия похвалби тия вредят на самият български народ. Европейските кабинети четат тия адреси, които се изпращат на турското правителство, и из тях заключават (защото им така поноси), че българите днес блаженствуват и задоволни са от всяка една страна, и затова не е за чудо, ако утре някой си г. Лонгворт напише в Лондон: „Не слушайте вие българските вестници, защото тия днес говорят едно, а утре – друго. Нима не помните какъв темян тия кадяха завчера на Али паша, против когото днес въстават и оплакват се от неговите злоупотребления.“

[НИЩО НЕ МОЖЕ ДА ЗАПРЕ ХОДЪТ НА ИСТОРИЧЕСКИТЕ СЪБИТИЯ НА БАЛКАНСКИЯТ ПОЛУОСТРОВ]

Букурещ, 6 майя

Ние с нетърпение очаквахме словото, което н.в. султанът е изказал в държавният съвет, и имахме щастие да го получим и да го прочетем. Ние се надеяхме да найдеме в това слово дело, да намериме човечески стремления и обещания (ако и да бъдат само обещания), но не намерихме нищо повече освен думи, думи и думи. Ние се не препираме, че това слово на турски език може да има мисли; че то може в онова време, когато е било говорено, и да е имало логически смисъл, и изгубило е своята поезия и своята логичност, когато е било преведено в странните вестници. Може да бъде; но ние нямахме щастие да чуеме и да видиме неговият оригинал и затова имаме право да кажеме, че в него има много високи и дълбоки думи като цивилизация, прогрес, провидения, хвала всевишнему и пр., а ясност и определеност ни за грош. Султанът захваща своето слово, че трябвало всяка година да се правят сметки за напредъкът, който се е осъществил на земята му, за да излезе на видело що е направил всеки един негов чиновник за общото добро. Това е твърде полезно, защото ще да се повърнат ония добри стари времена, когато багдадските халифи повеляваха на своите подчинени чиновници да дохождат в Багдад всяка година и да дават сметка на великият халиф за своите действия, но да не забораят да донесат със себе си по няколко кесии. В това също време султанът „благодари бога за това (?) и изражава удоволствието си към всичките чиновници от империята“ и продължава: „Имаме място да се облажим за сношенията си с чуждите сили. Приятелски свръзки, които съществуват между тях и нашето правителство, не правят друго освен да се утвърдяват час от час повече“ (Кой да се утвърдява? Що да се утвърдява?). „Посещенията на царьовете и на князовете в столицата ни; посещенията, (на) които трябва да гледаме като (на) едно от найчеститите приключения на годината, са едно светло доказателство на това“ (На що?). Ако гореприведените думи, които ние изписваме из „Турция“, и да нямат никакъв логически смисъл, но ние се усещаме, че султанът полага най-големите си надежди на европейските сили и от тях очаква да му донесат парцали, за да закърпи съдраната си дреха. От друга страна, той изказва мнение, че ни една европейска държава му не грози отвън, защото „царьовете и князовете посещават столицата му“. Но ние ще забележим на това, че главната опасност, която грози на Високата порта, не е вънкашна, а вътрешна и никакво приятелство не може да запре ходът на историческите събития на Балканският полуостров. Кримската война не ще да се повтори, защото зданието се събаря не отвън, а отвътре. По-надоле султанът насърчава своите чиновници да се стремят към европейският прогрес (т.е. да пият вино и ракия, да ядат свинско месо и да развратничат) и говори: „Вярвам за безполезно да ви кажа пак, че развитието на богатствата в една страна, нейното величие и цивилизация са подчинени повече на сложността на съобщителните ѝ пътища.“ Ние не сме се учили в турските текета и не можеме да разбереме и тая логика; знаеме само, че сложност ще да се каже *мъчнотия*, а *простота* – облекчение. После той говори: „Тия толкоз важни следствия могат да се осъществят, когато се направят

истина железни пътища, когато се направят реките, за да може да се плава по тях; когато се отварят портове за различни средоточия на търговията.“ По тия думи ние видиме, че цивилизацията и щастието на турската империя се състои в железните пътища и в реките, които ще да увеличат богатството, следователно и щастието на народът. Нека дадеме и ние своето мнение. Богатството на един народ се заключава в количеството на произведенията, в неговата економия и в неговите малки разходи. Природата на Балканският полуостров е богата; християнските народи, които населяват империята, са способни, трудолюбиви и економни; но разходите са големи, следователно и благосъстоянието на народът е съмнително. Преди няколко месеца в един из немските вестници пишеха, че султанският двор харчи повече от всичките други европейски дворове; а така също и пашите в Турция харчат повече от всичките други губернатори и генерали, които живеят под ясното небе. Ние сме склонни да повярваме на немският вестник, защото знаеме, че шест двора в Цариград са пълни със султански жени, а всеки един паша има най-малко по три кадъни. Освен това най-голямото богатство се състои в земледелието и скотовъдството, а можат ли тия да се развият, когато съществуват беглиците и йошурите? Да приведеме един факт. В с. Копривщица преди двайсет години имаше 23 бачии, следователно около 40 хиляди овце; а днес няма нито две. А Копривщица е едно такова място, което може да живее само от скотовъдството. Такива примери ние можеме да приведеме хиляди. Султанът говори, че трябва да се въведат нови орачески оръдия, за да се облеснят земледелческите работи и да се увеличи богатството; а ние казваме, че трябва да се унищожат йошурите, защото половината от житото изгнива на нивите, дорде интизамджият се реши да дойде и да даде повеление да се вдигне. И така, богатствата на народите, които живеят на Балканският полуостров, ще се увеличат само тогава: 1) когато се смали данъкът и султанът захване да харчи по-малко, т.е. когато напусне своите хареми; 2) когато се унищожат йошурите и беглиците; 3) когато се унищожат ангариите; 4) когато турското правителство запрети на своите чиновници да глобят народът и да пият кръвта на селачените; 5) когато Али паша запрети на турците и на черкезите да крадат и да отнимат ралата и воловете от християните; 6) когато дадат на търговците пълна свобода да извършават своята търговия; 7) най-после, когато се направят пътищата, когато се отворят повече училища и когато се увеличи числото на вестниците. Когато се извършат всичките тия нужди, то не трябват никакви комисии и никакви поощрения от страна на правителството. Освен всичките тия доброжелания на султанът има още едно, което се отнася до съдопроизводството. „Правосъдието е, казва султанът, една сигуранция за правата на всекиго (и затова) най-сериозното внимание на правителството ни трябва да се обърне върху улучшенията, които трябва да се въведат в уредата на съдовищата и в законите, които са натоварени да присобляват (?!). Като се направиха вече значителни улучшения (???) в този разум (смисъл), (то) препоръчавам с един съвсем особит начин на правителството си да постоянствува в същият път.“ Всичко е добро, ако да не беше гола фантазия, от която не произлазят никакви последствия! Пишете каквито искате закони, а когато изпращате по провинциите такива паши, какъвто е Акиф, Сафет, Ибрахим и Сабри, то тия закони ще останат празна фантазия. По-напред му прекрой главата, па после му купувай нова шапка. За бюджетът султанът само го-

вори, че скоро правителството ще да го издаде на видело. Дай боже! Да привеждаме тука повече из султанското слово, нам ни се чини, не е нужно, защото из приведените вече места нашите читатели могат да разберат, че султанът със своето слово не желае нищо повече, освен да проговори и да се похвали пред другите европейски кабинети, за да видят тия, че той може да лъже повече от Наполеона III и от Франца Йосифа. Но казват, че това слово не е излязло из мъдрата глава на Абдул Азиса, но из мозъкът на едного из редакторите на турските вестници.

[БУКУРЕЩКИТЕ СЕДЕМ И В. „ОТЕЧЕСТВО" СА НА ВСЯКО ГЪРНЕ МЕРУДИЯ]

Букурещ, 23 майя

Из много места ни пишат и питат ни защо ние не отговаряме на в. „Отечество" и защо го оставяме да псува, да напада и да безчести личности. Нашата редакция отдавна вече яви, че тя се радва и счита за голяма чест, когато тя заслужи какво и да е негодувание и ненавист от страната на издателите на „Отечество"; а така също ней е твърде горчиво и срамотно, когато изрекат или „Отечество", или неговите издатели барем една добра дума за нея. Да приведеме пример. Всеки човек е изпитвал колко е неприятно, когато някой шарлатанин го срещне на улицата или го намери в някое честно общество и поздрави го или го нарече „добър човек, брат, приятел" и пр.; така също всеки е изпитвал колко е приятно, когато тоя шарлатанин бяга от него и попържа го, че той не е такъв също шарлатанин, какъвто е той сам. Тая е най-главната причина, която ни накара да не обръщаме никакво внимание на тия псувни и на тия нападения, които избълва досега в. „Отечество" против нас. Ние и сега нямахме намерение да поменуваме името на честитото „Отечество", ако да нападаше на нас само лично, но то излезе из своята програма и захвана да безчести паметта на ония хора, които така също, както и ние, всякога са се гнусили от издателите на „Отечеството"; а това беше доста да ни накара да кажеме няколко думи и да защитим ония свети за българският народ личности и ония идеи, кои го днес с такава подлост без-

чести редакторът на „Отечество“. Без никакво съмнение, Хаджи Димитър е за българският народ едно такова лице, което всякога ще да се счита за свято и чисто и което ще да занимава една от светлите страници в българската история. Нашите букурещки седем бяха най-големите гонители и най-върлите врагове на Хаджи Димитра; тия го ненавиждаха, наричаха го хайдутин и вагабонтин, проклинаха го и желаеха му нещастие; а днес издателите на „Отечество“, т.е. седемте, захванаха да проповядат идеите на Хаджи Димитра; даже и неговото име се появи на страниците в идиотическият, без никакво убеждение и направление, техен вестник. Ние мислиме, че за Хаджи Димитра е голямо безчестие, когато му съчувствуват такива едни лица, които всякога са го безчестили, ненавиждали и гонили. Всекиму е известно, че букурещките седем бяха най-страшните неприятели и най-върлите гонители на вестник „Народност“; всеки знае, че тия бяха най-главните виновници, за да се прекрати изданието на тоя вестник. Причината да преследуват в. „Народност“, както говореха тия сами, била тая, че тия се не съглашавали с неговите идеи, които той проповядувал, защото тия идеи били убийствени за народът. А що видиме днес? Издателите на „Отечество“ крадат идея след идея из „Народност“ и най-после захванаха да проповядат това или, по-добре да кажеме, да лижат това, на щото са вчера плювали. Такива примери можеме да приведеме твърде много; но мястото ни не допущава да се разпространяваме. И така, седемте днес съчувствуват на това, щото са вчера гонили и безчестили; а причината, по нашето мнение, се заключава в следующите две точки: 1) седемте викаха против Хаджи Димитра и против „Народност“ не защото Хаджи Димитър или „Народност“ са действували, по техните понятия, против интересите на България, а

защото тия са действували против техните лични интереси, т.е. защото тия не пожелаха да се кланят на седемте и да им помагат да извършават своите планове; 2) седемте искат да бъдат водачи на българският народ – ако и да имат твърде ограничени умствени способности, – да бъдат повелители и самодържци и всеки да играе по тяхната свирня. Разбира се, че младите, на които е омръзнала дебелата сянка на султан Азиса, не пожелаха да се подчинят доброволно на друга по-дебела сянка и седемте ги афоресаха и нарекоха ги вагабонти и хайдуци. Ние сме уверени, че както „Народност“, така и „Свобода“ не само че не щяха да се преследуват от седемте, но щяха да се почитат и уважават, каквато програма и да имаха, ако само „Народност“ да не беше свалила булото от очите на седемте и ако „Свобода“ подадеше ръка на капелската компания. За доказателство трябва да споменем, че „Народност“ захвана да се издава от тия лица, които са днес първи мекерета на седемте; а редакторът на „Свобода“ беше намерен да редактирува в. „Отечество“, ако издателите му и да знаеха твърде добре неговите убеждения. Колкото за младите, тия отдавна вече изказаха своите убеждения, че не желаят да имат нищо общо с убийците на Раковски, с неприятелите на „Българското книжевно дружество“, с... Ще говориме после.

Да кажеме сега няколко думи за „стара“ и „млада“ България, за които философствува в. „Отечество“ в последните си два броя. Ние се признаваме публично, че из тия две статии не можахме да разбереме нищо друго освен това, че не съществува ни „стара“, ни „млада“ България, и всичко, щото е направено до днес, то е направено от седемте, на които и трябва да благодари всичкият български народ. Ние не опровергаваме заключенията на в. „Отечество“ и потвърждаваме, че

не съществува „стара“ и „млада“ България; но не можеме се отказа от това, че в Букурещ съществуват седем куфи глави, които искат щото всеки да мери с техният аршин. Ние се съглашаваме с „Отечество“ и в това, че седем души не съставляват партия, и затова между българите не съществува нищо повече освен „единна и неразделна България“. Но в това също време ние се не съглашаваме с „Отечество“, че във всяко българско движение, във всеки народни напредък, във всяка народна работа букурещките седем са били във всяко гърне мерудия. Ако да не бяха на светът Г. Раковски, Д. Цанков, И. Касабов, Д. Войников, П. Славейков, С. Чомаков, Г. Чалъков и нашите познати владици, то от седемте народът щеше да има толкова полза, колкото от козлите мляко. Нима не видиме колко народни пари лежат в касата на председателят на седемте, с които седемте извършават своите каприции и пречат на всяко народно добро? Нима не е грехота да не почитаме оня хора, които и кръвта си са били готови да пролеят (и проливали са я) за своето отечество; а да уважаваме тия, които не само че никому нищо не са помогнали, а още се ползуват от народното добро, за да правят на същият народ пакости? Нам ще да отговорят, че седемте имат „Благодетелна дружина“, имат училище, имат капела. Добре, но за кого е съставена „Добродетелната дружина“? – Да помага на своите собствени перачки и слугини. А за кого е училището? – То не съществува, защото в него мътят само паяците. А капелата? – Капелата е направена да стават комедии, скандали, бой и кавги, за търговията на владиката и за разходка на дамите. И с тия свои комедии нашите седем искат да се похвалят пред светът, че вършат работа и че тия комедии им дават право да плюят на това, щото е чисто и свято.

Но трябва да свършим. Ние мислиме, че всичко това е доста да удовлетвори нашите съотечественици, които се интересуват да знаят що вършат седемте. Но за да не пълним вестникът си с полемически нападения и да не отегчаваме нашите читатели с такъв един предмет, който не заслужава никаква ценност, ние отсега не желаеме да говорим във вестникът си нито за седемте, нито за техният орган „Отечество“; а ако има на светът такива хора, които се интересуват за техните действия, то ние мислиме да напечатаме отделна брошура, в която ще да изложиме натънко всичко, щото се относи до тях. Освен това ние уважаваме дотолкова своят вестник, щото всяка една дума, която би била написана в него за седемте, е вече престъпление.

[БАЛКАНСКИТЕ НАРОДИ ТРЯБВА ДА СЪЕДИНЯТ СВОИТЕ СИЛИ]

Букурещ, 1 юния

В кое време са захванали българите да се селят в Румъния и от кое време румънският народ е захванал да има солидарност с българският, това е почти неизвестно. Ние видиме, че тая солидарност е съществувала още във времената на Асена I и още по-рано. Но ние оставяме на историците да решат тоя въпрос и ще обърнем своето внимание на днешното положение на българите в Румъния. Не трябва да говориме, че между българите и румъните почти всякога е съществувала братска любов и братско сближение: българите всякога са намирали в Румъния братски и човечески обятия, всякога са намирали тука защита от турските гонители, всякога са спасявали своите глави от турските сатъри; а румъните почти всякога са имали братско съчувствие от страната на българите; българите твърде често са им били полезни в много отношения. С една дума, интересите на румъните почти всякога са били и български интереси, а българските – румънски. А могло ли е всичкото това да бъде другояче? Трябва човек да бъде сляп или безумен и да не разбере, че християните, които живеят на Балканският полуостров, само тогава могат да достигнат до своето благосъстояние, т.е. да освободят своите страни от чужеземното иго и своите личности от всяка една страна, когато тия тясно съединят своите сили и своите умствени способности и дружно, като един човек, да се заземат да разрушават днешното здание и да съградят ново, което да има човечески образ. Всичките народи захванаха днес да живеят съвсем други живот, захванаха да търсят съвършена свобода (и народна, и обществена, и лична) и стараят се да обезпечат себе си и отвън, и отвътре. Всеки из нас разбира, че ние имаме твърде много външни неприятели (да не говориме за вътрешните), които ще да победиме само тогава, когато българите, румъните, сърбите (и гърците?) тясно съединят своите сили и когато заборавят раздражевающите привички, които съществуват почти у всяко племе, което не може да се похвали с развитие и образование; с една дума, ние ще да обезпечиме себе си, когато съставиме „Дунавска федерация“ по образецът на Швейцария и когато съединим нашите ситни интереси в неразделно тяло. Който е разгледал понатънко нашето общо положение, т.е. положението на българите, сърбите и румъните, той трябва да се убедил, че ние един без друг не можеме – неприятелите ни са много, а ние сме малочислени. Сега да предложим два въпроса, на които всеки един из нас трябва да отговори чистосърдечно. Работиме ли ние това, щото се изисква от нас? Чистосърдечно ли изпълнява румънското правителство своите обязаности? Ние поместяваме една дописка из Гюргево, из която нашите читатели можат да видят, че в Румъния много неща вървят нагоре с краката. Румънската полиция затваря българите и предава ги на турците! Разбира се, че това действие на г. Димитреска (или на гюргевската полиция) е твърде гнусаво, но ние се утешаваме с това, че гюргевската полиция не представлява румънският народ, който отдавна вече е разбрал своето назначение и стреми се към това, щото е полезно и за него, и за нас, българите. Но за това ще да поговориме после.

[КАКВО ТРЯБВА ДА ПРАВИМЕ, ЗА ДА ДОСТИГНЕМЕ ДО СВОЯТА СВОБОДА?]

Букурещ, 26 юния

В 30 брой на нашият вестник ние предложихме въпрос: какво трябва да правиме, за да достигнеме до своята свобода? И обещахме се да дадеме своят отговор. За да отговаря човек на такъв един въпрос, е твърде тежко, защото нашите работи са твърде заплетени, но ние ще се постараеме барем да изкажеме своето мнение и нека другите поправят погрешките ни и да допълнят това, щото сме ние пропуснали. Не трябва да говориме, че турската империя ако не днес, то утре трябва да умре и че от нас зависи да ѝ опееме вечная памет, а тогава да се постараеме да обезпечиме своята народна и лична свобода и да захванеме да живееме исторически като народ и като хора. Самият ход на работите ни принуждава да работиме по-скоро, защото нито историята на нашият народ, нито падението на турците, нито нашите съседи искат да ни чакат и за нашият кеф да остават хладнокръвни към своите собствени интереси. Ако румънският чокойски вестник „Trompetta Carpatilorû" и да говори, че Румъния желае да очува най-дружествени отношения с негово величество султанът и с негово апостолско величество Франца Йосифа, но румънският народ и румънските патриоти говорят съвсем друго; ако сръбските вестници и да кадят темян на султанът Азиса и ако белградските поети и да му пеят химни (Милош Попович, редакторът на „Видовдан"), но ние видиме, че сръбското правителство употреблява всичките си сили да вземе Босна и Херцеговина и да плаща за тях известни данък; ако черногорският княз, по желанието на Русия, и да се отказва от „Велико и Мало бърдо", но черногорците са готови всеки ден да подпалят турското гюбре и да извършат своите дела; най-после, ако гръцкото правителство и да калесва турците да съединят силите на тия две държави, за да преследват разбойниците, но гръцките острови Тесалия и Епир, даже и сама Гърция, т.е. гръцкият народ, е готов всякога да се вземе за оръжие и да спаси своята народност. И така, всяко християнско племе, което живее на Балканският полуостров, се готви да живее и да върви напред; всеки иска да съедини своите братия в едно цяло тяло и да стане господар сам над себе си; а ние? – Ние се намираме в някакво си неопределено положение; ние не познаваме още своите интереси, бягаме от своето щастие и от своето добро; ние ставаме славянофили, туркофили, гръкофили и пр., само не българофили; ние гониме някакви си мрачни идеи, занимаваме се с дълбоки политики, видиме „иглата при копата, а копата не видиме", с една дума, ние съставляваме големи философски теории, а когато дойде до делото ни не търси. Сърбия, според както говорят почти всичките вестници, иска да вземе Босна и Херцеговина и ако тя достигне своята цел, то какво ще да спечелиме ние? – На нас ще да падне всичката турска тежест и ще да удуши нашето народно и човеческо възраждение: войските, които днес стоят на черногорските и на австрийските граници, ще да дойдат в Шумен и Видин; Алипашовата тайфа, т.е. босанските и херцеговинските шпиони заедно с прочутият Сафет паша ще дойдат в Русчук и Търново; босанските спахии, читаци и злодейци-харамоеди ще дойдат в България, за да ги хранят българите, и пр., и ние ще бъдеме убити. А когато е така, то питаме още веднаж: какво

трябва да правиме? – Трябва да се ползуваме от обстоятелствата и да търсиме своето. Революция, революция и революция е нашето спасение и повече нищо. В това също време, когато Сърбия е заняята с Босна и Херцеговина; в това време, когато на гръцките острови и в Тесалия се събира огнен облак; в това време, когато турските войски искат да се разпорежават с румънските дела; в това също време, когато черногорците са готови да изпразнят пищовите си, ние, българите, трябва да се възползуваме и да възстанем. Друго спасение за нас няма, па не може и да бъде. Но нам ще да отговорят, че българите нямат средства, нямат оръжия и нямат организована войска. Това не е истина. Българите ще имат всичко, ако само имат силна воля, любов към отечеството и към свободата си, силна десница и бистър ум. Нека всеки българин си припомни пословицата, която казва: „Който рано подрани, рано ще се и наяде" или „Дорде се умните канили, лудите се наиграли." По нашето мнение, ние днес трябва да оставиме настрана и черковните въпроси, и враждата с гърците, и препирните със сърбите и пр., и пр. и да се завземеме за нашата политическа свобода, дорде не е късно. От нашата политическа свобода зависи почти всичко: когато ние достигнеме своята политическа свобода, то и черковният въпрос, и всичките други ситни и едри въпроси ще да се решат сами по себе си. Времената вече се измениха и всичките народи търсят днес съвсем друго. Българският народ днес не е такъв, какъвто е бил преди десетина години. Преди десет години той нямаше това развитие, което има днес, и затова тогава той не беше още в състояние да разбере своето положение и да усеща всичката тяжест на турското робство, както я усеща днес. Ние, българите, не можеме живя повече така, както сме живели до днес; ние не можеме да търпиме вече тия зверски тиранства, които продължават да извършават нашите господари. Ако ние още чакаме и не вземаме се за пушката и саблята, то нашите градове ще бъдат изгорени, както изгориха Свищов; нашето имане ще бъде отнемено из ръцете ни, нашите млади сили ще бъдат подкосени и от нас няма да бъде нищо. Хората се въоръжават и затова трябва да се въоръжиме и ние, и напред...

[БЪЛГАРСКИЯТ ЧЕРКОВНИ ВЪПРОС СЕ РЕШИ]

Букурещ, 6 юлия

Цяло четвъртин столетие се продължиха българо-гръцките разпри за българската черковна независимост; цяло четвъртин столетие българският народ постоянствуваше и остана твърд в своето намерение; цяло четвъртин столетие народът чакаше облекчение и духовна свобода и най-после достигна своите цели – българският черковни въпрос се реши в полза на българският народ. Всеки българин, който има в гърдите си българско сърце, с решението на черковният въпрос оживя и приготви се да работи за новото здание на нова България. Но преди да захванеме да говориме за ходът на нашите черковни работи и за българският синод, ние трябва да предложиме следующите два въпроса: по коя причина българският народ изгони гръцкото духовенство из България и пожела да основе своя независима йерархия? Защо и за какво българският народ ненавиждаше гръцкото духовенство? На тия два въпроса всеки честен българин ще да отговори следующето: „Гръцкото фанариотско духовенство беше чуждо на народът, не грижеше се за неговото благосъстояние, не защищаваше го пред законът, не изпълняваше добросъвестно своите черковни обязаности, не поучаваше народът и не поправяше неговите погрешки.“ И наистина, българският народ въстана против фанариотите не защото тия бяха гърци, а защото не бяха хора, не бяха пастири и учители и защото тия не само че твърде малко се грижеха за стадото си, а чес-

то го продаваха на турците за своите егоистически цели. Но черковният въпрос се реши и българският народ вече има свой синод, който ще да го защищава и да се грижи за неговото благосъстояние. Какво искат българите повече! Нашите читатели ще прочетат по-долу дописката из Цариград, из която ще да се уверят, че и нашият български синод е тръгнал по стъпките на фанариотите и че народът е бил много излъган в своите очаквания. Не е ли за чудо да се не намери в Цариград нито един честен човек, който да стане поръчител за простеният вече от султанът българин? Защо и за какво е на българският народ народен синод и българска комисия, ако не за такива случаи? Ако захванат да стават и днес такива същи злоупотребления, каквито ставаха във времената на фанариотите, то ние сме уверени, че българите не твърде ще да се прилепят и до своите народни архипастири и твърде лесно могат да се откажат и от тях. А протестантите и католиците търсят жетва! Нашите цариградски вестници пишат, че в българският временни синод се разглеждат два твърде важни въпроса: българският екзарх на определено време ли да се избира, или за през всичкият му живот? Било решено тоя въпрос да се свърши по вишегласие и членовете на комисията балатировали. Когато били прочетени шаровете и вишегласието било за временно избиране на екзархът, то двама наши родолюбци (г. г. Кръстович и Стамболски) се отказали от своите гласове и обявили на събранието, че тия искали друго да кажат, но сбъркали се. В европейските господарства за такъв един постъпък човека изгонват из кое и да е събрание и занапред не му дозволяват да се меша в народни работи. Ще видиме как то ще да бъде с нашите непостоянни и даже калпави родолюбци. Но да оставиме това и да продължиме своето обозрение. Ние видиме, че отсега в нашият

синод са захванали да стават всякакви злоупотребления, а тоя синод е основан само за време! А какво би могло да бъде, кажете ни, ако тоя синод би бил учреждeн за всякога? Не щеше ли той да пали и да гаси по своят кеф и никой не би имал право да му каже: „Защо правите това и това?" Цивилизованите народи отдавна са вече решили, че всяко едно „общество" трябва да се преобразува всеки три години или даже и всяка година: 1) защото недоброжелателните и развалените хора нямат, в продължението на една или на три годин, време да направят големи пакости; 2) защото умните и добронамерените хора могат да седнат на мястото на лошавите и неспособните; 3) всяко нещо трябва да върви напред и затова за по-новите времена трябват и по-нови деятели, и пр., и пр. Нашият екзарх трябва да бъде избираем за три години и ако той бъде достоен да занимава своето място и занапред, то да се избере наново; а българският синод да се преобразува всяка година по потребностите на самият народ. Ето какви са нашите убеждения за тоя предмет, а народът е свободен да извърши своето желание; ние ще прибавиме само, че в синодът не трябва да се допускават такива лица като г. Кръстовича и Стамболски, защото когато човек се отказва от своите собствени действия, той твърде лесно може да се откаже и от своята съвест.

[ТУРСКИТЕ РЕФОРМИ СА ГОЛА ЛЪЖА]

Букурещ, 7 августа

Из Русчук ни пишат, че градът им вече опустял и че рядко човек може да срещне млад турчин; останали били само старците, децата, жените, слепците, куците и Акиф паша: всеки отивал в Шумен, всеки се готвил за бой, всеки очаквал нещо необикновено. Почти всеки турчин е уверен, че Русия непременно ще да се възползува от френско-пруският бой и ще поиска да изгони турците из Европа и да завладее Цариград; но по-умните и по-политичните турци разказват, че Русия не мисли за Цариград, нито за Румъния, но просто желае да избави и турците, и гяурите от султанските пиявици, които са заборавили и чест, и срам и които за нищо повече не гледат, освен за джебът си. „Татарите разказват, че тия в Русия живели десет пъти по-добре, нежели в Турция, говорят недоволните турци – следователно, ако Русия покори нашите места, то ние твърде малко губиме, а ако ни тя само помогне да се избавиме от султанските каприции, то ние ще да ѝ кажеме „благодариме", и работата е свършена." Между тия турци има такива проповедници, които желаят да видят братство между християните и турците, но когато ги попитате може ли да бъде християнинът равен с турчинът във всяко едно отношение и трябва ли да бъде съставен един исти закон и за двата народа, то тия ти отговарят: „Нашият закон не допущава такова едно равенство." – „Но тоя закон трябва да се измени", отговаряте вие. – „Как може да

бъде това, когато законът е даден от бога и когато е повелено на човекът да не изменява в него нито една точка." – „Но вие не трябва да мешавате божественият закон с правителственият: правителственият закон трябва да бъде съставен по духът на времето и на човещината, по потребностите на самите народи, а религията си остава религия и законът ѝ – закон", казвате вие. Турчинът захваща да се сърди и казва ви: „Ако нашето правителство да се ръководеше по коранът и ако то да оставеше кадиите да се занимават със съдийските дела, а то да гледа войската си, то ние не щяхме да изпаднеме в тоя хал, в какъвто се намираме днес. Равенство се не допуща от коранът и затова не трябва то и да бъде."

И така, турците не могат да изоставят из коранът си нито една точка, а немските, французките и нашите цариградски вестници градят кули на облаците и очакват от турското правителство големи реформи. Един немски (австрийски) вестник преди няколко време говореше, че сближението между турците и българите вече съществувало, а между потурчените и християнските босанци отдавна вече царствувало тясно братство. Да разгледаме тоя въпрос малко понатънко. Фактически е доказано, че религията у всеки прост и необразован народ играе най-голямата роля, а турската религия обещава рай само томува, който победи неверните и богохулниците. Разбира се, че най-прост и най-необразован народ в Европа са турците, следователно турците са и най-големите религиозни фанатици.

И така, Мохамед обещава рай на победителите; а тоя рай е такъв, който може да съблазни почти всеки фантаст азиатец и да изкорени в него всяко човеческо движение. „Почвата на раят ще бъде из мускус. Из маргаретарените чадъри ще да излязат хурии или райски девици, на които слугуват цяло множество прекрасни момчета. Всеки светия ще да има по осемдесет хиляди слуги и по седемдесет и две девици. Освен тия девици благоверните мюсюлмани ще да имат и своите жени, които тия са имали при животът си на земята." И тоя рай се обещава само на ония мохамедани, които избият няколко хиляди християни, а страшливите ще да отидат в ад!

Както искате, а с такъв един народ, който е привързан към такава една религия, ни един жив и европейски човек не може да има никакво човеческо сближение. Турските реформи не са нищо друго освен гола лъжа, с която цариградското правителство иска да покрие своята голота, пустота и гнилост. По нашето крайно убеждение всеки човек, който може и да помисли, че Турция, когато и да е, ще бъде по-човеческа и по-прогресивна, отколкото е тя днес, то тоя човек или е луд, или говори това, на което хората се смеят, когато даже сънуват за подобни неща. Всичките турски реформи не са нищо друго освен празни комедии, а Али паша е главният гьозбояджия, който наистина играе своята роля твърде глупаво. Всеки безпристрастен човек твърде добре види доколко турските теоретически реформи са приведени на практика и затова ние не желаеме да се разпространяваме за тоя въпрос; ще кажеме само, че нашите българи не трябва да се уповават на Али паша и на неговите реформи, защото ще бъдат излъгани, както са били лъгани до днес. Българите знаят кои са турците и кой е Али паша. Време е да работиме за своето щастие сами, без да чакаме от турското правителство какви и да е права. Нека бащината ни и дядовата ни кръв бъдат всякога пред очите ни и нека тия ни упътят към това, щото сме ние длъжни да извършим. Прочетете дописката из Цариград.

[НИЕ ТРЯБВА ПО-НАПРЕД ДА БЪДЕМЕ СВОБОДНИ, А ПОСЛЕ ДА НАРЕЖДАМЕ СВОЕТО ЦЪРКОВНО И ГРАЖДАНСКО УПРАВЛЕНИЕ]

Букурещ, 1 септемврия

Всичките народи в Европа се намират днес в движение, всяко племе иска да върви напред, всяка народност иска да живее самостоятелно, всеки човек желае да се управлява по своята воля, да се ръководи в животът си съобразно със своите лични и обществени потребности и не иска да му седят на вратът отделни личности, да го управляват по своят произвол и да ядат наготово неговият пот и кръв. Наполеон III падна и Франция провъзгласи република; Италия твърде скоро ще да последува примерът на своята съседка; Испания е готова да се запали от едната страна на другата; Австрия се люлее и както се види, нейното име ще бъде удавено и унесено в река Лета; Русия е принудена да прави реформи и нейният демократически император се бори с аристократията и принуждава я да признае народните права; немците се съединяват; с една дума, всичките господарства очакват важни събития и готвят се за нов исторически живот. А ние, българите? – Ние в продължението на двайсет и пет години се борим с фанариотското духовенство, гониме гръцките архиереи и мислиме, че вършиме работа. Истина, че нашето освобождение от фанариотското иго е твърде важно; но трябваше ли да се убиват толкова сили и да се продължава тая борба толкова години? Ние мислиме, че българският черковни въпрос се реши още в онзи ден, в който българският народ обяви своята воля, че не желае вече да се подчинява на гръцкото духовенство; а фанариотското иго биде свалено от българските шии още тогава, когато гръцките владици се изгониха из България. Но да речем, че българският черковен въпрос не беше решен окончателно, защото той не беше още решен от турското правителство и българите нямаха право да си съставят синод и да управляват своята черкова самостоятелно. Но и това затруднение се вече свърши и ние имаме своите права в ръцете си. А що виждаме днес? – Нашият български синод върви в темнотата и не знае и сам що работи и що трябва да работи; а патриарх Григорий като истинен пастир на Христовото стадо моли правителството да му дозволи да събере вселенски събор, който да реши българският черковни въпрос по правилата на Христовата черкова – не знаеме само ще ли патриарх Григорий да провъзгласи себе си за непогрешим, както постъпи в това отношение папата. Според както ни пишат из Цариград, патриарх Григорий известил великият везир, че ако той не дозволи да се събере желаният събор, то отец Григорий ще да си даде оставката; но оставката му се приела и той трябва да иде на покой. Разбира се, че патриарх Григорий е постъпил в това отношение твърде неблагоразумно и изгубил е своите доходи съвсем напразно, защото никакви събори, никакви проклятия, никакви сили и никакви интриги няма да помогнат на гръцкият клир, за да прегърне пак българите в своите обятия. Тежко е да принуди човек седем милиона народ да уважават неговата воля! Никога българският народ няма вече да въвре шията си в гръцкият ярем, никога патриархът не ще да пасе вече българското стадо, както не пасе вече русите, сърбите, румъните, черногорците и свободна Гърция. Всичкото това ни накара да дадеме по един съвет и на българите, и на гърците.

До българите: Постарайте се да уредите по-скоро своите черковни дела, защото времето е късо, а обстоятелствата не чакат. Време е да помислиме за своето спасение, за своят исторически живот, за своето щастие и за своята физическа свобода. Зарежете черковният въпрос, защото той никога няма да бъде решен окончателно, дорде Али паша намира в него свои интереси. Ние трябва по-напред да бъдеме свободни, па после да нареждаме в земята си свободни черковни и граждански управления. На Али паша са полезни нашите вражди и несъгласия с гърците и той, като ученик на княза Метерниха, ще да подклажда дърва в тия вражди и несъгласия. Подайте ръката си всекиму, който е враг на турците, и когато бъдеме всички свободни, то ще да делиме своето добро между себе си и ще да дадеме всекиму това, щото му принадлежи.

До гърците: Изхвърлете из главите си тия луди мечти, които ви дразнят, за възобновението на Византийската империя. Подайте на българите ръката си и залегнете да освободиме нашето общо отечество от тежките мъки и страдания и от турският тиранизъм и своеволие. Ние сме 14 милиона и ако вие днес поддържате турското правителство, то и вас ще да смачкаме под краката си, както и турците. Бъдете хора и патриоти или тежко ви и горко ви! Вие без нази сте нула и рано или късно ще да познаете, че освен южните славяни вие нямате приятели на светът. Накарайте своят патриарх да смири своята антихристиянска гордост и да признае правата на християните. Кръвта, която се е запекла на нашите уста, и раните, които зеят на нашите тела от фанариотските ножове, вие трябва да залечите, защото другояче вие сте изгубени. Подайте ни братска ръка, дорде не е късно!

[НИЕ ИСКАМЕ НАРОДНА РЕВОЛЮЦИЯ]

Букурещ, 15 септемврия

Трайна, щастлива и прогресивна държава може да бъде само тая: 1) която е съставена из една народност или барем из едно племе, което има еднакви нрави, обичаи и религия; 2) която е съставена на либерални начала, както напр. Америка, Швейцария и Белгия. Всичкото това са разбрали и нашите цариградски дипломати и маджаро-немците и измишляват всякакви теории, за да удържат своето господство и да продължат своето съществувание. Австрия даде някои права на маджарите, даде им отделни министерства, т.е. даде им военни министър без войска, финанс министър без пари, министър на правосъдието без право и т.н. Някои наши дипломати видят в тая комедия щастие и затова желаят да видят и в нашето отечество такива също преобразования; тям им се чини, че ако турското правителство вземе войници и из християните, ако то намести няколко българи чиновници в господарствена служба и ако дозволи и на българите да постъпват в турските школи, то българите твърде много изиграват от това. Най-напред трябва да забележиме, че Турция не е Австрия, Али паши не е Байст, а турчинът не е немец, следователно и австро-маджарската господарствена система е съвсем невъзможна в Турция. Българите, и въобще християните в Турция, имат дело с хора, които нямат даже елементарно образование, които не знаят даже да четат и да пишат, които са задънени в най-дълбокото невежество, кои-

то са заплетени в предразсъдки и в религиозни бленувания, които са възпитани като животни и които не са способни за нищо друго освен за леност и за агалък. Това, щото в европейските господарства може да се извърши за ден или за два, то в Турция не може да стане и за сто години или никога. Ние се съзнаваме, че между Австрия и Турция има голямо сходство; различието е само в това, че немците искат да имат влияние над другите народности чрез своето образование, а турците, които не са способни за никакво учение, запрещават и на своите поданици да вървят напред. Немецът казва: „Бързай ти колкото искаш, но и аз имам крака и надеям се да те догоня и прегоня, и пак ще да те управлявам по своята воля." Турчинът, напротив, говори: „Аз не мога да вървя напред, затова и ти трябва да стоиш на своето място и да се не мърдаш ни наляво, ни надясно." Австрия прави школи, устроява дружества, старае се за възпитанието на децата и пр. и чрез това прави своята пропаганда; Турция убива всяко прогресивно движение, развращава народът все повече и повече, затваря училищата, праща учителите в заточение и пр. и чрез това мисли да живее и нататък. Българските учени и честни хора със стиснати зъби и кървави очи се борят с турският деспотизъм и с големи мъки и страдания се трудят да пуснат в народът лъчи на истината и на знанието. Хиляди българи са погибнали на своят път; тях са прехапали острите зъби на турският фанатизъм. Само найтвърдите характери са оцелели и чрез хлад и глад, чрез унижения и оскърбления, чрез мъки и страдания са успели да пуснат семе по младата българска нива. Тежко е да определи човек щат ли тия да възтържествуват скоро, но очевидно е, че турското правителство не е вече в състояние да ги изтреби; а това, щото съществува, трябва и да расте. Цариградските вестници са се завзели да докажат на турското правителство, че за неговата полза или, според техните думи, за ползата на Ориентът то трябвало да вземе войска и от християните. „Турция" е поместила една статия под заглавие „За движимата гвардия в Изток", в която между друго говори: „Нека Турция се не бави никак, а да въоръжи народът. Истина е, че никаква о п а с н о с т я н е з а п л а ш в а; но що има, ако тя бъде готова да стои насреща на п р и к л ю ч е н и я т а (?). Опитът на една народна движима гвардия не може ли да се направи? Но преди да се вземе тази мярка, не ще ли бъде по-добре да се даде на всеки поданик право да защищава и владетелят си, и страната си? Различните народи, които се намират под общото наименование турски поданици, нямат ли и тия интерес да защищават земята си? Като оставиме настрана всяко кавалерско чувство (?) да приемеме само интересът, който е привлекателна сила на човеческите действия (?!!), не щем ли да заключим, че християнинът може да умре за отечеството си, както и мюсюлманинът, когато стане нужда? Като приеме християни във войската си, правителството най-напред ще я удвои, без да има да възпира някакъв безпорядък (??!). Разбира се само по себе си, че християнските поданици на Портата ще да се слеят с мюсюлманските табури, за да се избегне всеки дух за корпус, който би могъл да вреди еднородността на войските (???!!). Никак полкове мюсюлмански, арменски или гръцки в тяхното вещество (???!!). Една-единствена (турска) войска." Нам ни се чини, че тая статия е писал или някой шарлатанин за лири, или някой идиот, който и сам не разбира що говори, що мисли и що иска. Но нищо, скоро ще дойде онзи ден, когато българският народ достойно ще да награди своите неверни синове. Но както и да е, а турското правителство извършава вече това, щото желае тоя шарлата-

нин: казацкият полк, в който имаше много българи, се развалил и казаците са разместени по турските полкове.

Повторяваме, от турското правителство ние не очакваме никакво добро и затова трябва да се ръководиме по следующата програма: ние искаме да произведеме народна революция и да изринеме турското правителство заедно с неговото гюбре. Ние я искаме и ще да я произведеме; ние я желаеме и ще да я видиме. Ние желаеме да въдвориме мир, свобода и равенство на Балканският полуостров чрез Дунавската федерация и твърде скоро ще да достигнеме целите си. Тежко и горко на ония лица, които пожелаят да ни станат на пътят! Нашата цел е да унищожиме турското правителство и затова, който ни съчувствува, нека ни подаде ръката си. Такива са народните желания, такива трябва да бъдат и нашите.

[НИЕ ИСКАМЕ ДА ЖИВЕЕМЕ САМОСТОЯТЕЛНО И НЕЗАВИСИМО]

Букурещ, 3 ноемврия

Турското правителство е пак захванало да прави реформи, с които се надея най-после да излечи куцият крак на империята. В Русчук е получена телеграма, в която явлават, че Мидхат паша е наименован за велики везир и за министър на вътрешните дела, а цариградските дописници на различни вестници пишат, че министърът на вакъфите, Садък паша, е назначен за губернатор в Сирия, дека е положението на жителите твърде опасно; Кямил паша е вече добил своята министерска столица, а Али паша, според както се говори, е изгубил вече своето влияние и своята любов у султанът. И така, великият реформатор, либерал и революционерин Фазил паша добива днес твърде върли помощници, които без никакво съмнение или ще да направят много, или ще да развалят всичко. Самите турци и техните европейски приятели очакват от горесказаните пременения големи реформи; а ние сме разположени да мислиме съвсем друго. Турция, каквито средства и да прииме за своето спасение, то пак се приближава все повече и повече към своят кризис. Порядъкът на господарствените отношения, които са съществували до днес, доживява вече последните свои дни и никаква човеческа сила не е в състояние да спре историческите събития. Турските господарствени устройства са дотолкова гнили, щото здравият разум трябва или съвсем да ги унищожи и да захване да гради ново здание, или да ги напусти и да даде място на другите по-нови сили и способ-

ности да живеят и да се развиват – никакви поправки и подпорки не са в състояние да удържат вехтото здание. Днес наближава вече оная велика епоха, която ще да даде живот на това, щото е младо и зелено, и ще да погребе старото и полумъртвото; тая епоха ще да възкреси поробеното човечество и ще да повдигне падналите народности, ако само тия народности са способни за живот и напредък, и ще да очисти атмосферата от оная смрадлива помия, която е убивала човеческото здраве в продължението на много столетия; с една дума, тая епоха ще да реши въпросът между смъртта и животът, между деспотизмът и свободата и между старите и новите начала. Всичкото това види всеки, който умее правилно да мисли, ако само безпристрастно разгледа ходът на работите. Всичките основания на турската правителствена система отдавна са вече разбити от критиката на здравият разум; тия са лъжовни, противни на човеческата природа и служили са до днес само и само за бедствието и страданията на народът. Това вече знаят и приятелите, и неприятелите на Турция. Истина, че различни проповедници, публицисти, политици, подкупени литератори и безсъвестни наши антипатриоти продължават и до днес да сеят такива идеи, по които християнските народи в Турция ще да достигнат до своето щастие, ако само турското правителство закърпи съдраните дупки на империята – но всичките техни речи и проповеди отдавна вече са изгубили всякакъв смисъл даже пред техните собствени очи. Тия хора приличат на римските идолопоклоннически свещеници, които не можеха да погледат един на други без смях, когато извършваха своите религиозни обряди. Честните и умните люде отдавна вече са разбрали, че кръстът не може да живее заедно с полумесецът, животът – със смъртта, и темнотата – със светлината. Никакви преобразования и никакви променения не са в състояние да помирят християнските народи на Балканският полуостров с турското правителство и един из двата противника трябва да падне. Ние сме почти уверени, че ще да паднат нашите господари. Но за да дойдеме до своите цели, ние трябва да сме готови да претърпиме и гонения, и наказания, и мъки, и смърт. Австрийското правителство е стреляло по триста италианци в един ден, но италианците с тия свои жертви освободиха своето отечество. Нека ни е дозволено да кажеме тука, че нашите български писатели и предводители, които проповядат на народът солидарност с турците, са за нас много по-опасни от самите турци. Ние изказахме това свое убеждение и преди няколко месеца и въоръжихме против себе си много безхарактерни писатели, много лъжовни патриоти и много безсъвестни лъжци, които са готови да ни удавят с една лъжица вода и да ни махнат от пътят, на който ние стоиме и не даваме им да достигнат своите егоистически цели. Пред нашите очи умират от глад нашите рождени братия, в нашите уши гърмят българските плачове и ридания, чуят се камшиците, които падат на гърбовете и на петите на нашите бащи и майки, и ехтят невинните гласове на нашите деца, които турците налъзват на своите копия; почти всеки ден чуеме и видиме, че нашите сестри и дъщери се влекат в турските хареми и предават се на най-скотски разврат; а ние трябва да мълчиме, да се покоряваме, да пращаме на Али наша адреси, да целуваме стъпката на султанът и да се хвалиме с турското човеколюбие и справедливост (гл. „Турция“, „Право“ и др.). Кажете ни, криви ли сме ние, че братската сълза пада като разжежено желязо на нашето сърце? Криви ли сме ние, че не можеме да гледаме равнодушно на братските ни мъки и страдания? Криви ли сме ние, че в нашата кръв гори огнено негодувание против джелатите, които пият българската свята кръв? Когато ние изказах-

ме мнение, че или нас не трябва да има на светът, или турците и че всеки, който мисли да заключи какви и да е ближни отношения или да състави братско единство с турците, то той не е българин и патриотин, а предател и изедник – то нашите антипатриоти въстанаха против нас и гръмогласно извикаха: „Разпни, разпни его!" (Глед. дописката из Браила, която е поместена в последният брой на „Македония"). Но трябва ли ние да се боиме от тия наши недоброжелатели? Разбира се, че не трябва. Нашата програма е къса и ясна; а тая програма е програма и на целият български народ.

Ние сме робували до днес на турци и гърци, но не желаеме вече да робуваме и търсиме своето щастие и добро. От гърците се вече избавихме; а така също скоро ще да се избавиме и от турците.

Най-първите и най-последните наши неприятели са нам турците, следователно всичките наши усилия и всичките наши старания трябва да се употребят против тях. Всеки човек, който е неприятел на турците, е наш брат.

Всичко, което ни се даде доброволно от турското правителство, няма за нас никаква цена, защото турското правителство всякога ще ни даде това, щото ще да ни принесе вреда, а не полза. Който приеме щото и да е от чумави ръце, то ще да се зачумави и сам.

Всичките турски реформи са празни комедии, които се извършават не за нашето добро, а за нашето ослепяване. Опит е доказал нам, че турските реформи нямат никаква друга цел, освен да оголят повече народът.

Ние искаме пълна свобода, ние искаме да живееме самостоятелно и независимо, ние искаме всичко или нищо. Тая е нашата програма, която, както ни се чини, одобрява всеки честен българин.

[СВЯТАТА ХАДЖИДИМИТРОВА КРЪВ ТРЯБВА ДА БЪДЕ НАШИЯТ ЧЕСТЕН КРЪСТ]

Букурещ, 10 ноември

Още преди една година ние изпълнихме своята длъжност и твърде ясно явихме на нашите братия, че тия трябва да се приготовляват, защото щат да се случат твърде важни произшествия, и че всеки българин трябва да бъде буден и да гледа с внимание що става около него, защото е дошло време да се захване за работа. Мина се една година и нашите предположения се приведоха в действие. И така, в продължението на една година какви страшни променения станаха! Какви ненадейни преобразования! Какво унижение и какъв срам за французкият народ! Преди няколко месеца Франция диктуваше на цяла Европа и Наполеоновата дума се чуеше по всичкият свят, а днес даже и султан Азис измени на своите приятели и помощници и Али паша захвана да мисли как да се приближи при берлинският двор и да добие неговото съчувствие. Такова е, когато едно господарство се обляга на един човек и когато народът върви по един път, а монархът му по други! Всичките гор採казани произшествия трябва да послужат за пример и нам и ние трябва да се поучим ум и разум от пруско-французкият бой. Но тоя бой е полезен за нас и от друга страна; нам ни е познато, че Наполеон III, който водеше за носът французкият народ, беше първият неприятел на християните в Турция. Наполеон III беше причина щото турските окови да свежат още по-яко християнските вратове; с трактатът от 1856 година той осигури целостта на тур-

ската империя и принуди и другите европейски сили да гарантират за съществуването на гнилото турско царство; той беше причина, щото Англия да заеме големи капитали на Портата и да поддържи вътрешното нейно разпадение. И така, днеска вече настанаха такива едни времена, в които Високата порта ще да остане и останала е сама. Ние смело можеме да кажеме днес, че само Австрия и Англия съчувствуват колкото и да е на Високата порта, но това съчувствие не може да бъде нищо повече освен съчувствие. Австрия ще да падне заедно с Турция, а Англия трябва да брани своите американски владения от Североамериканските щати и своето собствено господарство от фенианците, шотландците и др. И така, нотата на княза Горчакова, чрез която той преди малко време обяви, че трактатът от Парижкият конгрес пада, няма да срещне никакви противници и Русия ще да възобнови своето право на Черно море и на устията на Дунавът без никакво кръвопролитие. Но Русия твърде лесно може да покрачи и по-надалече; тя твърде лесно може да пожелае щото Турция да се унищожи и на нейното място да бъде съставена южнославянска федерация; а така също твърде лесно може да бъде щото Русия да поиска да забие своят байрак на босфорските брегове. Какво е намерена да прави Западна Европа, ако Русия постъпи така или другояче ние не знаеме, знаеме само това, че ако Русия дойде да освобождава, то ще да срещне голямо съчувствие, а ако дойде да завладява, то ще да наживее повече неприятели, между които ще бъдат и християните в Турция. Но да оставиме Русия настрана и да видиме какво правят самите турски поданици, за които се грижи Западна Европа. Какво могат да очакват тия християни от западната дипломатика и от петербургският кабинет? – От петербургският кабинет тия трябва да очакват или голямо добро, или голямо зло; а от Западна Европа нищо. Но трябва ли пак ние да сгърнем ръце и да чакаме наготово, когато чуждите нам господарства се грижат за нашата черга? Дали пак ние, българите, ще да копаеме табии и да правиме укрепления както за нашите господари, така и за техните съюзници, както ги правехме в 1854 г.? Ако Русия днес или утре обяви война на Турция, то щат ли пак нашите българи да дават пари, да карат храна, да обличат войската и да хранят неприятелските армии? Щат ли българите, а така също и другите християни на Балканският полуостров да плащат на падишахът данък и да дремят като волове, които са назначени за касапница? Щат ли българите да подават адреси на султанът и да целуват папучите на Али паша като верноподаници и миролюбиви гъски? Доста, доста, братия българи, доста сме спали, доста сме робували, доста сме се мъчили и страдали, доста сме работили за другите и доста сме били за смях и на циганите. Стреснете се, събудете се от скотският сън и покажете на светът, че и вие сте хора; повдигнете гласовете си и докажете на нашите неприятели, че и ние сме способни да проливаме кръвта си за нашето отечество, за нашата свобода и за нашите деца! Хаджи Димитър ни показа пътят, по който трябва да вървиме, за да достигнеме до своите цели; а ние трябва да довършиме това, щото е той захванал. Святата Хаджидимитрова кръв трябва да бъде нашият честен кръст, когото ние трябва да понесеме срещу нашите неприятели и да намериме своето щастие и свобода. Днес ние трябва да бъдем будни и да гледаме с отворени очи, за да се не събере и други Парижки конгрес и да не заключи и други Парижки трактат, а ние да останеме пак каквито сме си били със свезани ръце и със слепи очи. Ние трябва да се убедиме, че свободата се не дава, а се взема, и затова ние не трябва да

обръщаме внимание на ония съвети, които ни дават някои наши проповедници – знайте, че тия проповедници са нищо повече освен глупави видове или шарлатани. Миналото нека ни бъде за пример. Ни един кабинет няма да ни помогне, ако си не помогнеме сами; ни един кабинет няма да облекчи нашето състояние, ако ние не явиме, че сме хора, които са способни да управляват сами себе си без никаква контрола. Ние трябва да въстанеме с пушка в ръка и да търсиме своите прадядовски и човечески права. Ножът е свещено нещо – само той е в състояние да извърши това, щото е нам потребно. Днеска е настанало време да докажеме и ние, и сърбите, и хърватите, и гърците, и румъните, че сме хора. Който ни не подаде днес своята десница против турският тиранин, той трябва да се изключи из числото на човечеството и ще бъде проклет и от нас, и от бога. И така, да не пропущаме, мили братия, тая важна за нас минута да подадеме братска ръка на оногова, за когото мислиме, че ни е брат и от когото се не боиме, че ще ни излъже. Днес ние трябва да търсиме своите истински братия, да подадеме ръка на нашите съседи и всички заедно да търсиме своите права и своята свобода. Надей се на своите собствени сили и търси помощ само от своите искрени братия и съседи и ще бъдеш спасен. Нашите природни братия, съюзници и приятели са само сърбите, черногорците, хърватите, бошняците, херцеговинците и румъните (а гърците? – Кой знае). Когато всички ние се съединиме между себе си, то не трябва да се боиме ни от един външен неприятел; не трябва ни така също и чужда помощ. Ние говорихме сто пъти, ще кажеме и днес, че нашето спасение е в „Дунавската федерация". Нека всеки християнин, който живее на Балканският полуостров, помисли сам доколко имаме право, като изказваме това свое убеждение.

Фанариотският патриарх е пак подал на Али паша прошение, в което го моли да приеме оставката му, ако той не желае да дозволи на гръцкият синод да събере вселенски събор, който да реши българският черковен въпрос. Разказват, че Али паша е отговорил на патриархът следующето: „Негово в. султанът не може да вземе своята реч назад и това, щото е свършено, то трябва да бъде свършено; а ако, ваше високопреосвещенство, желаете непременно да си подадете оставката, то султанът ви дозволява да изпълните своето желание."

[НАШЕТО СПАСЕНИЕ Е В ДУНАВСКАТА ФЕДЕРАЦИЯ]

Букурещ, 17 ноември

В първата своя нота княз Горчаков говореше: „Негово величество (Александър II) желае да осигури правата на н.в. султанът, но в това също време той не трябва да оставя настрана и своите собствени права. Когато вие (т.е. посланиците при европейските двори) изпълните своите обязаности (т.е. когато явите на европейските кабинети волята на н.и.в. Александра II), то трябва да се постараете и да им докажете, че нашият господар няма пред очите си нищо друго освен сигурността и достойнството на своята държава (?). Н.и. величество никак не мисли да повдига Восточният въпрос. В днешните обстоятелства, както и всякога, н.и. величество не желае нищо повече, освен да утвърди мир в Европа. Негово величество се напълно съглашава с общите начала на трактатът от 1856 година, който е утвърдил целостта на турската империя в Европа. Негово и. величество е готов да се споразумее със силите и ако тия желаят да потвърдят наново общите Парижки условия, или да ги обновят, или, най-после, да утвърдят други по-нови договори на тяхното място, които да бъдат в състояние да осигурят мирът на Восток и европейското равновесие, то той е готов да изпълни общото желание." От друга страна, кн. Горчаков говори, че цар Александър не е обязан вече да припознава Парижкият трактат от 1856 г., по който Русия не може да има голяма флота в Черно море, и пр. Тая нота направи голяма тупурдия в Западна Европа, а най-много във Виена и Лондон. Ингелизките вестници захванаха да викат: „Ингелизкият народ е готов да жертвува и кръв, и пари, само да научи Русия на ум и разум и да се удържи целостта на Турция." Австрийските, а особено австро-маджарските вестници повдигнаха такава чифутска гълчотевица, щото всеки твърде лесно можеше да си помисли, че жабешкото царство е тръгнало на бой против щъркелите. Италианският посланик във Виена изявил чрез графа Байста мнение, че Италия никога няма да пристане да се развали Парижкият трактат, който е и тя подписала (?). Ингелизкото правителство свиква всичките партии и всичките господарства, които са подписали Парижкият трактат, да се опрат на Русия и да ѝ докажат, че тия са готови да развалят всякога честолюбивите ѝ планове. Турците са сбъркали конците и люшкат се ту на една страна, ту на друга, с намерение да найдат някъде каква и да е подпорка, но навсякъде видят отчаяние и псувни към Русия. Колкото за Прусия, то тя отговорила, че както се е владала Русия към нея в пруско-французкият бой, така също ще да се влада и тя към Русия. Но както казахме по-горе, най-много се бяха уплашили Австрия и Англия: първата беше изпроводила свой посланик във Версайл да пита Бисмарка енергически какво той мисли за тоя въпрос; а Австрия насмалко щеше да свали Байста и да възцари на негово място Андрашия. Но кн. Горчаков навреме успокои раздразнените глави и охлади разпалените мозъци. В друга една нота до Гранвила от 9 ноември той умерява малко своят тон и говори: „Ние имаме същите причини, каквито има и Англия, да желаеме тишина в Отоманската империя, следователно двата кабинета трябва да имат една съща цел, т.е. да угасяват вътрешните движения, които би се появили на Балканският полуостров, и да поддържат съ-

ществуването на империята колкото е възможно по на дълго време. А в случай, ако произлезат какви и да е възмущения от отоманските поданици против правителството, които би умалили неговата сила, тогава и двете сили (Русия и Англия) трябва съгласно със своите желания да решат тоя въпрос, като приглasят и всичките други сили. После тия утешителни и миролюбиви заявления на руският политик духовете захванаха да се охлаждават и да пеят съвсем друга песен. Байст остана на своето място и Андрашия изгуби своето канцлерство. Ингелизките вестници захванаха да разказват, че Русия може да се смири с мирни средства и с дипломатически преговори. Някои маджарски вестници разказват, че Деаковата партия не само че няма разположение да вдига оръжие против Русия, но желае да има дружески отношения с Петербургският двор. Немските вестници говорят, че до пролет не може нищо да се предприеме против Русия. С една дума, всичките европейски държави захванаха по-миролюбиво да се отнасят към Русия, която днес играе някаква си тъмна и неопределена роля. Всичкото това се пише само по вестниците, но кабинетите продължават да водят своите преговори за турското господарство и да измишляват средства за неговото спасение. Измежду Лондон, Виена, Цариград и Флоренция вървят телеграма след телеграма и тия четири държави, т.е. Англия, Австрия, Турция и Италия, са намерени да изпроводят една жестока нота до кн. Горчакова. Всекиму е вече познато, че Портата получила Горчаковата нота шест деня по-късно от другите кабинети, и това е много оскърбило турските господарствени люде, които са готови да извършат големи глупости.

Такива са западноевропейските убеждения за Восточният въпрос и такива са днес кабинетните борби. Но нашето намерение тука не е да разглеждаме мнението на европейските кабинети за нашата собствена кожа, а да видиме способни ли сме ние сами да извършиме своите обязаности в тия критически минути. Русия желае да се съхрани целостта на Отоманската империя, но тя предвижда, че християните, които населяват тая империя, не са вече в състояние да търпят турските тиранства и скоро ще да се заемат за оръжие, и затова кн. Горчаков свиква европейските кабинети да решат между себе си Восточният въпрос, защото той предвиди, че Турция не ще да бъде в състояние да се удържи, ако въстават нейните собствени поданици. Следователно от нас самите зависи да се постараеме за своето щастие и самостоятелност и за своето спасение и свобода. Западна Европа поддържа турската империя не защото не може без нея или не защото ѝ са мили турците, а защото се бои от Русия; следователно, ако ние без руска помощ въстанеме и поискаме своите права, то европейските господарства, както и Русия, ще да одобрят нашите требования и ние ще бъдеме спасени. Ако Западна Европа се бои от руските завоевателни планове, то тя трябва да се радва, кога види, че на Балканският полуостров е готова да се състави една такава сила, която да бъде в състояние да се бори с всеки един неприятел. Както западноевропейските кабинети намериха, че за техните собствени интереси е полезно щото Молдавия и Влашко да съставят едно политическо тяло, така също за интересите на Запад ще да бъде полезно ако християните на Балканският полуостров съставят една такава сила, която да може да живее самостоятелно. Из самите ноти на кн. Горчакова всеки може да види, че Русия твърде малко се грижи за християнските поданици на султанът и че и тя толкова се старае за целостта на Отоманската империя, колкото и Западна Европа. Следователно ние (християните

на Балканският полуостров) ще да бъдеме глупави и изгубени, ако не захванеме да работиме сами и ако се надеяме на другиго. Франция има с Италия такова също родство, каквото имаме и ние с Русия, т.е. и тия са романско племе, както и ние славянско; но ние видяхме, че Франция помогна в 1860 г. на Италия само и само за това, за да вземе от нея Савоя и Ница; а днеска ни Италия, ни Испания не дремят от това, ако Франция пропадне. Кабинетите нямат племенно родство, тия малко се грижат за родствени братства и за славянофилски тенденции. Никой не може да обича другиго повече от себе си. Хората днес не желаят да умират за своето собствено отечество, та камо ли едно господарство да пролива своята кръв и да харчи своите пари за свободата и за самостоятелността на кой и да е народ.

И така, ние трябва да се увериме, че нито Русия, нито Западна Европа ще да ни помогнат да победиме своите неприятели; но уверени сме, че не щат и да ни стоят на пътят. Западна Европа само тогава ще да помага на Портата, когато в нашите домашни дела се заплете и Русия. Ние говорихме много пъти, ще кажеме и днес, че нашето спасение зависи от нас самите, т.е. от самите християнски поданици на султанът. Сърби, черногорци, румъни, гърци и арнаути желаят да достигнат до своята свобода. Това желаеме и ние, следователно само горераказаните народности могат да бъдат наши съюзници, и трябва да бъдат. Ако ние всички сме хора, то нам не трябва ничия помощ. Ние искаме да бъдеме свободни и затова ни не трябва ничие туторство. Нашите надежди из Русия ще бъдат причина да страдаме още цяло столетие. Нашето спасение е в Дунавската федерация, а не в Русия.

[БЪЛГАРИНЪТ, СЪРБИНЪТ, РУМЪНИНЪТ, ЧЕРНОГОРЕЦЪТ И ДР. ТРЯБВА ДА ВЗЕМАТ САМИ СВОЯТА СВОБОДА]

Букурещ, 1 декемврия

Известията, които получихме в последньото време из Цариград, свидетелствуват: първо, че българският народ е осъден да страдае още няколко години и да върви назад, наместо да върви напред; второ, че у турското правителство не е останало нищо честно и нищо човеческо. Великият турски дипломатин Али паша, като вижда каква опасност грози империята от всяка една страна, то изнесе на видело още едно адско средство, чрез което мисли да поддържа своят господарин и неговият престол барем на най-късо време. Ние сме уверени, че Али паша твърде добре види гнилостта на правителственото здание, види последните агонии на Високата порта, види, че ако не днес, то утре тая за нищо и за никакво империя трябва да умре; но както на един болен турчин се не иска да остави земният рай, кьочеците и харемите, шадраваните и хамамите, така също и нему се не иска да види падението на османското царство и мъчи се да закърпи покъсаната вече дреха и да я преноси барем още няколко деня. И така, Али паша иска днес да употреби и последнята си интрига и с нея да нагалванизира още веднъж своята империя, която не е способна вече за никакъв живот. Всеки българин вече знае, че преди малко време се издаде правителствен ферман, който признаваше и потвърждаваше българското право за независима българска йерархия. Българският народ после излазянето на тоя ферман мислеше, че за него

вече наближават по-щастливи и по-благополучни времена, защото неговите водачи и въобще много българскки светила захванаха да веят химни на султанът и да подават адреси на Али паша; а когато учените българи говорят, че нощта е светла, а денят – тъмен, то трябва да е истина! Но и пак ние трябва да забележиме, че всичките адреси, които се изпроводиха до Али паша от страна на българският народ, бяха калпави, защото народът не е принимал в това дело никакво участие. Ние още в онзи ден, в който излезе ферманът, казахме, казваме и днес, че тоя ферман е празна комедия, с която Али паша желае да приспи още на някое време българският народ и да го отбие от предначерталият му път; но нашите патриоти, които искат да се хранят от народното име и които мислят, че родолюбието е пилаф, въстанаха против нас и готови бяха да ни удавят с една лъжица вода. Но както и да е, а нашето мнение се потвърди. Не минаха се още нито пет месеца, и Али паша облиза това, щото беше плювал пред всичкият свят, и ето днес е дозволил на цариградският патриарх да събере вселенски събор (?), който да реши българският въпрос. Из всичките тия комедии българите трябва последни път да разберат, че турските реформи и султанските доброжелания са нищо повече освен празни комедии, лъжи и бленувания. Кажете ни, в кое господарство, в кой кабинет, в кое законодателно събрание на светът стават такива резилици, каквито стават в Турция? Онова право, което се даде преди малко време, се отнима днес и отнима се най-безсъвестно! Ние не знаеме каква песен ще да запее днес подкупената турско-чифутска преса, която цели три месеца благодареше султанът за неговите добри намерения, за неговият свободолюбив характер и за неговите правдолюбиви стремления после днешните събития. Различни Геновичовци, Кисимовци, Михайловскиовци, Стояновци и пр. викаха из всичкото си гърло: „Българи, паднете на колене пред н.в. султан Абдул Азиса и пред неговият верен слуга н.в. Али паша и благодарете ги, защото вие вече добихте независимо духовно управление! Кланяйте се и молете аллахът за здравето и благополучието на нашите бащи" и пр. Ние разбрахме още в онова време, че султанският ферман ще да има такива същи последствия, каквито имаше и хатихумаюнът, и затова още тогава изрекохме тия думи: „Българите трябва да вървят по пътят на Хаджи Димитра, ако само искат да достигнат своите цели." Но ние мислиме, че българският народ е излъган последни път и отсега той ще да бъде по-осторожен. „Нищо българите няма да добият, дорде турците владеят в Европа и дорде не изметат боклукът из къщите си." Тая трябва да бъде нашата девиза. Ние мислиме, че най-умно би направили и гърци, и българи, ако се съберяха между себе си и ако решаха своят оплетен въпрос сами, и то миролюбиво и братски. Ние знаеме из достоверен източник, че Али паша един ден рекъл на французкият посланик в Цариград за тоя въпрос следующето: „Колкото повече се продължават гръцко-българските разпри, толкова по-полезно ще бъде за турската империя. Мене не ме е страх, когато християните се карат помежду си, а когато се дружат и съглашават... Раздели, па владей!" Ние мислиме, че всичките гореизложени факти ще ни научат на ум и ще да ни предпазят и от други погрешки. Така също ние се надеяме, че народните представители и депутати не щат да приемат никакво участие в гръцкият вселенски събор, но ще да се съберат между себе си и ще да наредят сами своите черковни работи; ако ли бъдат принудени от правителството насила (както стават всичките работи в Турция) да приемат участие на съборът, то в такъв случай тия

като народни хора, които са избрани за представители от 7 милиона души, трябва да протестират и да докажат ни нашите неприятели, че народът ни не е вече играчка. „Доброто се взема насила, а злото се дава." Но ние сме уверени, че българският народ ще знае как да постъпи и в това отношение, както той зная да постъпи и при изгонването на гръцките владици.

Да кажеме няколко думи и за политическото наше положение. Пруско-французкият бой, както се види, ще да има голямо влияние на всичка Европа, която твърде скоро съвсем ще да се преобрази. Нотата на княз Горчакова от 19 октомврия потресе цяла Европа и всичките кабинети, за да задушат восточният вулкан, прибързаха да се съгласят и да съберат конференция в Лондон, на която да се разгледа трактатът от 1856 година и да се изнамери начин, по който да се удовлетвори Русия и да се уреди в Европа мир и тишина (?). Из европейската журналистика се види, че на бъдещата Лондонска конференция ще да се говори твърде много за Восточният въпрос, а може той да се реши и окончателно. Но как и в какъв дух ще да се реши тоя въпрос? Каква полза ще да има българският народ и християнските народи въобще от неговото решение? Не ще ли само хатихумаюнът да се измени на гюлхане, а гюлхането – на кюлхане, и повече нищо? Не щат ли европейските господарства да се мъчат да осигурят съществуванието на Османовият трон? А може тия ще да залегнат, за да облекчат положението на християнските поданици на н.в. султанът? На всичките тия въпроси ние ще отговориме само, че „на чужд гроб без сълзи плачат". Ние сме уверени, че българското име ще да се спомене на европейските конференции само тогава, когато българският народ забоде на Балканът своят байрак и когато всеки българин извика из всичкото си гърло: „Аз съм човек и желая да живея свободно като човек." Както нашата родствена Русия малко мисли за нази и за нашето добро, така също и другите европейски народи още по-малко се грижат за нас, ако само ние сами се не погрижиме за себе си. Русия има свои цели да проповяда пред всичкият свят, че тя съчувствува на славянските народи; с тия свои проповеди тя само парализира нашите дела, въоръжава против нас всичка Европа и не дава ни да отвориме очите си. Русия казва, че иска да види свободни християните в Турция, а в това същото време Горчаков отговаря Гранвилю, че руското правителство желае да се не нарушава мирът и да се опази целостта на турската империя. Доколко са искрени думите на княз Горчакова ние не знаеме, знаеме само това, че българите и другите християнски поданици на султанът не трябва да се надеят нито на Русия, нито на западните кабинети, а само на себе си, ако само тия искат да добият своята собствена свобода. Българинът, сърбинът, румънинът, черногорецът и др. трябва да вземат сами своята свобода, ако само търсят свобода, а не друго по-тежко иго. Ако сме хора, то трябва сами, без чужда помощ да решиме своята съдба и да не оставяме никого да се меша в нашата собствена къща. А могат ли дипломатическите кабинети да решават Восточният въпрос, без да питат самите християнски поданици на султанът? Могат ли тия да решават чуждата съдба, без да питат християните що тия искат и що са намерени да правят? В състояние ли е конференцията да удържи насила 14 милиона народ, и не ще ли тоя народ във всеки един сгоден случай да гледа да свали от шията си тежкото робство? Защо европейските кабинети не прекратят французко-прускиият бой и защо дозволяват да гинат съвсем невинни жертви? Защото е твърде тежко да смирите един народ, който е

дошъл до отчаяние и който се е решил или да живее свободно, или да умре. Следователно каквито средства и да употребят европейските кабинети, то не щат да бъдат в състояние да удържат турската империя, която се събаря из ден на ден извътре. Християнските народи на Балканският полуостров са вече готови и скоро ще да настане последният ден.

[ДУХОВЕНСТВОТО И НАРОДЪТ ТРЯБВА ДА ВЪРВЯТ ПО ЕДИН ПЪТ, ДА ИМАТ ЕДНАКВИ ЦЕЛИ]

Букурещ, 9 януария

Един народ колкото по-голямо число знания има, толкова по-добре той устроява своят живот и толкова повече се счита за щастлив; с една дума, знанието е щастие, а простотата и невежеството са нещастие. Рим е можал да завладее всичкият полуобразован свят в Европа, Азия и Африка само и само чрез своето знание; древна Гърция е имала влияние на всичките свои съседни народи само чрез своето образование; Византия, папският престол, днешна Австрия, Англия и пр. са владели и владеят над полуобразованите народности само със своят ум и знание. Ако австрийското правителство да залегнеше за образованието на своите славянски поданици, или ако тия поданици да залегнеха сами за своето развитие, то тия поданици не щяха досега да търпят чуждо господство, и затова всяко чуждо господарство употреблява всичките си сили да спира образованието у своите поданици, защото само така то може да държи народът в робство и неволя. Всяко едно деспотическо правителство може да живее само дотогава, докогато е сляп и невежествен народът. Когато поданиците на едно господарство бъдат по-развити и по-образовани от своето правителство, то правителството трябва да падне или да се преобрази. Истинно образованите хора не могат да търпят около себе си ни разврат, ни празно и глупаво високомерие, ни зверски деспотизъм. Развратът и непотребните правителствени паради при Лудовика XV и при Лу-

довика XVI произведоха Французката революция в 1792 година, която отвори очите на цяла Европа. Италианският народ е отишъл днес много по-далече в своето развитие от своето духовенство и това развитие накара Пия IX да остави Рим и да се пресели в своят манастир. В средните векове католическото и протестантското духовенство са били твърде силни и могъществени, затова и народите са се намирали почти в скотско положение. Във Франция и Испания католическото духовенство е имало неограничена власт; то е управляло съвестта на господарите и на народът по своето желание; народът не е имал никакво значение и стоял е не по-високо от скотовете. Историята нам представлява такива примери, от които съвременното човечество не може да се не погнуси. Католическото духовенство не само че е проповядало – в името на Христа и на евангелието – робство и скотство, но много наследници на апостола Петра са продавали своите собствени братия като скотове на сарацините.

Народната воля е захванала да се уважава само в XVIII век, и то най-напред в Англия, а после във Франция, Италия, Германия и пр. В Русия народът и до днес няма своя воля и живее по волята на правителството, на полицията, на аристокрацията и на духовенството. Историята нам доказва, че онзи народ е най-нещастен и най-угнетен, който се намира под влиянието на духовенството и у когото духовенството има каква и да е власт. Здравото и умното човечество отдавна вече е отделило своите светски и човечески интереси от черковната йерархия; то е предоставило на духовенството да се занимава само със своите черковни обреди, а само се е наело да усъвършенствува своят домашни и обществени живот, следователно у образованите народи черковната йерархия не бере вече грижа за светският живот на народът и не запрещава му да сее на нивата си жито, когато, по мнението на йерархията, би трябвало да се посее ечемик.

Да кажеме накъсо, всяка една черковна йерархия трябва да гледа своите дела и да се не меша там, дека я не викат и не питат, защото в противен случай тая йерархия не може дълго време да проживее и ще бъде принудена или да изгуби своето уважение пред народът, или да падне съвсем. За пример трябва да вземеме папата и гръцкото духовенство в България. Но нам може някой да каже следующето: „Духовенството е обязано да поправя това, щото се разваля от людските страсти.“ Това е така, но духовенството няма право да стои на пътят на развитието и на напредъкът, ако тия даже да бъдат противни на неговите собствени интереси. Историческият живот трябва да върви по своят път и към своите цели; а духовенството трябва само да търси изгубените овце и да ги вкарва в стадото. По мнението на здравомислящите и опитните хора народът е обязан да направи сам своите обществени кола, а духовенството трябва да внимава имат ли катран колелетата им и да поправя това, щото би се разбило. Ние се съглашаваме с това мнение, но само тогава, когато духовенството бъде народ, а народът духовенство, т.е. когато интересите на духовенството и на народът бъдат едни и същи.

Само онова духовенство може да има влияние у народът, което върви заедно с него по един път и помага му в неговите предприятия; а онова духовенство, което захване да говори на народът б я л о е, когато народът казва ч е р н о е, твърде скоро ще да изгуби своето значение, а с него заедно ще падне и самата религия. Прочетете историята на реформацията и ще да се уверите в справедливостта на думите ни. Ако нашето българско духовенство има християнски цели и човеколюбиви и патриотически намерения, то трябва

да бъде за българският народ това, щото е обязано да бъде. Американското духовенство и черковното управление в тоя далечен край трябва да бъдат всякога пред очите на нашият бъдещи български синод, ако само нашите епископи не желаят да бъдат изгонени както и гърците. В Северните американски щати свещеникът често бива и свещеник, и учител, и съдия, но в това също време той е човек, американец и християнин, следователно интересите на народът са и негови собствени интереси. Американският свещеник не само че се не мъчи да спре народният напредък, но очищава пътят на тоя напредък и ускорява неговото движение; той не само че не проповяда на народът да се не занимава с естествените науки като противни на Христовото учение, а първата наука, която той предава на учениците си, е математиката. Северна Америка преди половина столетие беше последня, а днеска е първа във всяко едно отношение. Тая страна била населена от такива хора, които бягали из Европа, за да спасят главата си или да живеят свободно. Когато населението се увеличило, то тая страна се разделила на щати; а всеки щат бил съставен из дружества. В дружествата всичките хора са равни между себе си; всичките обществени дела се решават от дружествата, а щатът никак се не меша в делата на дружествата. Всяко едно дело се решава от всичкият народ, който има свои представители, и всеки гражданин има пълно право да занимава кое и да е място, ако само народът одобри неговото избиране. Тия, които управлят, и тия, които се управляват, са равни между себе си и пред законът.

И така, в Северна Америка народът е всичко и без него нищо не може да бъде; а всичкото това е било причина щото Америка в продължението на половина столетие да замине и Англия в своето развитие и просвещение. Само в щатът Виргиния (а всичките щати са повече от 36) за училища се харчат до един милион жълтици австрийски. В Северна Америка живеят около 35 милиона жители, из които около 6 000 000 се учат в училищата. В Америка се издават около 4000 вестника и твърде рядко се намира човек, който да не знае да чете и да пише. Всичкото това потвърдява нашето заключение, че ако духовенството и народът вървят по един път и ако тия имат едни исти цели, то и народът напредва, и духовенството се уважава.

И така, ако нашият народ желае да има достойни пастири и учители, то трябва да ги избира сам и да има право да ги променява всеки три години. Когато епископите бъдат зависими от народът, то тия, щат не щат, а трябва да работят по неговата воля. Това също можеме каза и за екзархът.

[ВСЕКИ МИРОЛЮБИВ ПЪТ ОСВЕН НОЖЪТ И ТОПОРЪТ Е СМЕШЕН И ОТВРАТИТЕЛЕН]

Букурещ, 5 февруария

Най-горещите турски приятели са захванали днес да предсказват на османската държава погибел: ингелизките вестници съветуват своето правителство да остави Абдул Азиса на неговата собствена съдба, а своите банкери – да не дават вече на Портата никакви заеми, защото ако днес Портата се съглашава да плаща проценти по 40 на стотех, то след няколко месеца ще бъде принудена да плаща и по 75 процента; а ако и европейските нейни поданици въстанат, както е въстанала сега Арабия, то султанът, ако и чалмата на баща си да продаде, то пак няма да помогне на своята империя. От друга страна, австро-маджарските вестници явно вече говорят, че Турция твърде скоро ще да падне, и ще да падне от своята собствена глупост. Маджарската „Реформа" мисли, че Портата би можала да продължи своето съществувание само тогава, ако би се дружила само с маджарите, но щом тя е подала г. Игнатиеву своята десница, то всичко е вече за нея свършено. Но сама Турция не губи още своите надежди и мъдрата глава на Али паша работи твърде енергически: тя обещава реформи и преводи кодексът на Наполеона; тя обещава на християнските свои поданици златни гори; тя се целува с г. Игнатиева, прегръща се с барона Прокеша и изявлява своето съчувствие към Франция с празни думи и със сладки обещания, а радва се за падението на французката сила; тя купува нови топове и нови пушки на вяра, а уверява великите сили, че поданиците ѝ блаженствуват и готови са да плащат дълговете ѝ; тя, чрез хера Шнайдера, пише в „Н. С. пресса": „Миролюбивите изявления на барона Прокеша за свободното плавание по Дунавът и изявлението на прускиият посланик, че Прусия няма да помага на Румъния, са произвели в дипломатическите наши кръгове голяма радост. Колкото за съхранението на мирните наши отношения с Русия, то и от тая страна ние не губиме своите надежди, защото лондонската конференция ще да отклони от нас всяка една опасност. Както се види, австропруската алианция произведе у нас тия дни голямо веселие (?!). Тоя братски съюз между Австрия и Прусия ще да има голямо влияние, за да се удържи мирът в Европа. Разбира се, че тоя съюз не е по волята на Русия и на другите славянски племена, защото той разбива техните планове на Восток; но на светът не могат да бъдат доволни всичките хора.

Портата се твърде много грижи за нещастието, което е постигнало Франция, но в това също време тя е твърде весела (?), защото чрез това нещастие тя ще да се отърси от французката контрола. Ако Портата успее да унищожи правата на иностранните поданици и съдопроизводството на консулите, то тогава ще да бъде съвсем самостоятелна държава и французко-немската война ще да ѝ бъде полезна."

Из всичкото това читателите могат да забележат доколко е мъдра Алипашовата глава и какви необикновени дипломатически способности има тоя човек. „Аз обичам и тебе, ама обичам и тогова, и оногова, защото ако да обичам само тебе, то тоя и оня твърде лесно могат да ми направят зло; а ако ми направят добро, то аз пак ще да обичам и тебе, защото и ти можеш да ми направиш зло." Ние мислиме, че такова

едно разсъждение е твърде логическо, ако и да има азиатски характер.

Но ние се отдалечихме от своят предмет. Ние казахме вече, че ингелизката журналистика е захванала да укорява турското правителство за неговата неспособност в управлението на финансите и съветува капиталистите да не наливат вече вино в една бездънна бъчва; а от християните на Балканският полуостров зависи да убият съвсем правителственият кредит и да накарат Англия да се откаже завсякога от своите стари приятели. Всекиму е известно, че турското правителство се храни само от християните, и ако днес тия християни се откажат да плащат харач, вергия, бедел и др. т., то османската държава ще да се строши без големи усилия от нашата страна. Но нас ще да попитат: „А можеме ли ние да не даваме данък, когато турското правителство може да го вземе насила?" – Можеме, отговаряме ние, и можеме твърде лесно. Когато 13 000 000 хора се решат на такава една борба, то никаква сила не е в състояние да ги накара да се повинявят на Алипашовата воля. Когато Портата преди няколко месеца заключи заем в Лондон чрез Кладо и ком., то Али паша рекъл на тоя банкирин: „Ако лондонските банкири поискат от нас гаранция, то им напишете, че нашите поданици са трудолюбиви и миролюбиви и че в последните три години в земята ни е голямо плодородие." Тия Алипашови думи трябва да бъдат за нас голяма наука, из която ние твърде лесно можеме да извлечем най-голяма полза за нашата свобода и щастие. Нека говори кой що ще, а ние ще да кажеме, че днес са настанали вече такива времена, в които всеки трябва да гледа само за себе си и за своето спокойствие, и Турция е оставена сама. Доста е да се повдигне в Европейска Турция какво и да е въстание и правителството ще да изгуби и последният си кредит. От азиатските свои поданици Портата не може да има големи надежди.

Колкото за турските реформи и за Алипашовите обещания, то молиме нашите читатели да прочетат дописката из Цариград, която ние поместяваме в същият брой на „Свобода", и да видят що говори най-либералният турски вестник за нашата съдба и за нашето щастие.

Ние сме се уверили вече, че никакво добро не трябва да очакваме из кабинетът на Али паша и че всяка турска реформа ще да бъде за нас безполезна, и за това съветуваме нашите братия българи за нищо повече да не мислят и на нищо повече да се не надеят освен на своите мишици и за обще въстание. Ние се не съглашаваме с ония наши патриоти, които ни казват, че „на българският народ е най-потребно днес образование и развитие, а когато българинът бъде развит, когато той добие своя литература, то тогава ще да помисли и сам за своята свобода". Нека ония хора, които имат много време, да утешават себе си и да лъжат другите; нека тия проповядат геологически философии; нека празноглаголствуват за литературата и историята; нека пишат за просвещението и образованието; нека бъбрят за цивилизацията и напредъкът; а ние ще да кажеме, че в нашето нещастно отечество няма литература, а само празнословие, лест и шпионски клевети („Турция" и „Право"); у нас няма наука, а само високи, никому непонятни философии, от които народът извлича такава полза, която е равна с нулата; у нас няма просвещение и възпитание, а само учители без мозък и шпиони за лири (Шишков и съд.); у нас няма напредък и цивилизация, а само чорбаджилък и агалък, които смучат кръвта на народът и които са готови да продадат отечеството си за една лула тютюн. Наука не може да се развие там, дека дъха Алипашовото

гърло, а просвещението и образованието не можат да порастат в турската империя. Из всичките наши български книги, които съществуват днес, народът ни нищо не може да се научи, освен че трябва да бъде „благонравен, кротък, послушен и справедлив", а всичките тия качества са негови природни добродетели, които отчасти са били причина и на неговите днешни страдания.

По нашето мнение всеки миролюбив път и всяка друга надежда освен ножът и топорът са смешни, детински и отвратителни. Дорде нивата се не натори и не изчисти, то ни едно зърно не може да даде плод.

Но да не помислят нашите читатели, че ние сме неприятели на образованието, просвещението и книжовността. – Не, ние даваме голямо значение на народното развитие и затова сме строги към своите просветители. Най-голямата обязаност на нашите български книжници и фарисеи е не да приспиват народът, но да възбудят в него вяра към неговата собствена сила и към неговото човеческо достойнство. „Ти си българин и човек и затова трябва да браниш своите български и човечески интереси", трябваше да му кажат нашите учени; а народните предводители трябва да го поведат на бойното поле и да турят край на неговите мъки и неволи.

[ДА ВЪСТАНЕМЕ С ОРЪЖИЕ В РЪКА!]

Букурещ, 26 февруария

Конференцията, черноморският въпрос и Босна и Херцеговина занимават днес умовете на нашите братия румънски българи и ние твърде често чуеме около себе си таквиа едни мнения и разсъждения: „Аз не мога да разбера що мисли Русия и желае ли тя да ни помогне или не?", говори един. – „Не може тя да съчувствува на нашето дело и да поддържава нашите предприятия, когато Горчаков и Бисмарк пият из една чаша и когато между Австрия и Русия е заключен вече тесен съюз. Всеки вече знае, че Турция и Австрия са заковани като два арестанта с един синджир, и ако падне едната, то ще да падне и другата, следователно ако Русия поддържи Австрия, то тя ще да поддържи и Турция", говори други. – „Луди са ония хора, които очакват каква и да е полза от Русия", говори трети. – „А що ти мислиш за Сърбия?", пита А. Б. – „Сърбия гледа само за себе си", отговаря Б. – „Нима не видите, че Сърбия иска да вземе Босна и Херцеговина, а нас не ще и да знае", говори В. – „Ако Сърбия и Русия да ни желаеха добро, то тия щяха да ни дадат п а р и и пушки и щяха да ни помогнат с всякакви средства", говори Д. – „Не ща аз да зная ни за Сърбия, ни за Русия, ни за Румъния, защото всичките хора на светът са егоисти", говори Е. – „Ако Русия поиска да завладява и ако Сърбия пожелае да вземе Босна и Херцеговина, без да помогне и нам, то ние ще да се съединиме с турците и ще да биеме и едните, и другите", говори Ж. С една дума, всеки говори щото му

дойде на умът, всеки се плаче на другите, но рядко се намират такива хора, които би се съзнали, че „дорде детето не заплаче, то майка му му не дава да бозае".

Ние сме съгласни, че без съюзници е невъзможно да достигнеме своите цели и че без чия и да е помощ ние не ще да бъдеме в състояние да се бориме с османлиите; но да скръстосаме ръце и да се надеяме само от другиго е и безполезно, и безчестно. Истина, хърватската пословица говори, че „Ko noće svoga za brata, on će tudjina za gospodara". Но в това също време руската пословица казва: „На бога надейся, а сам не плошай."

Един из европейските публицисти говори: „Външната помощ твърде често разслаблява, когато помощта, която е основана на вътрешна сила, непременно укрепява човека." Това се обяснява с туй, че външната поддръжка до известна степен отблъсва настрана от действующето лице подбудителната причина и необходимостта да работи за своята собствена полза; а когато хората се подчиняват на чуждо ръководство, то тия бивват безсилни и нищожни. Всяка народност трябва да работи сама за своето добро и за своето щастие, защото в противен случай тя никога не ще да бъде в състояние да достигне своите цели. „Свободата на всеки народ не зависи дотолкова от неговото политическо положение, колкото от неговият нравствени характер; тя се являва като резултат от способностите, енергията и самостоятелността на частни лица", говори Джон Стюарт Мил. Това заключение е твърде верно и ние смело можеме каза, че 80 части трябва да извършиме ние сами, а нашите братия и съюзници само 20.

Но да си поговориме малко по-ясно и по-братски. Нашето честито правителство, следователно и турската империя, се намират в такова незавидно и даже страшно положение, щото само един удар може да го убие и да го разпелее без трага; но кой ще да му даде тоя удар? – Българите и никой повече. Ако Румъния добие своята независимост, ако сръбският народ бъде съединен в едно цяло тяло, ако Гърция (Елада) добие Тесалия, Епир, островите и даже част от Мала Азия, то османската империя ще само да се умали, но няма да падне съвсем; а ако въстанат българите, то ней не остава друго, освен да бъде исторически паметник. А всичкото това ни доказва, че ако нашите съседи и братия пролеят за своята независимост 50 оки кърви, то ние трябва да пролееме 100. Освен това ние тогава само трябва да се сърдиме и да търсиме помощ и поддръжка от своите братия и съюзници (ако само тия ни кажат, че са наши братия и съюзници), когато ние извършиме всичко, щото сме в състояние да извършиме. Самата дума помощ има такова значение: „Ти сам изгради своята къща, а аз ще ти дам малко керемиди и малко дървета, ако само не ти достигнат твоите." И така, нашата свята обязаност е да работиме сами, да работиме много, да работиме енергически, мъжествено и с искрено сърце, а помощ ще да ни дойде и сама по себе си. Колкото за ония наши братия, които очакват лекарство за своите рани из Алипашовото министерство, то ние ще да им кажеме следующето:

Турското господарство е основано на такива начала, които му не дозволяват да даде и най-малки права на християнските свои поданици. Главната и единствената цел на Високата порта е да държи християните във военна обсада, да спира всяко образование и всеки напредък и да унищожава всяко човеческо проявление, което би се показало между поданиците му. А криво ли е турското правителство, че то е такова, каквото е? – Разбира се, че не. Турция трябва да бъде такава, каквато е, защото другояче тя не може да съществува. Султанът е син на месечината и брат на слънцето, пашите са звезди в небесното царство, коранът е закон, а кадията е всичко! Бялото и черно-

то никога не могат да бъдат заедно, защото трябва да изгубят своят отличителни характер, а това е невъзможно. Питаме сега: може ли правителството да желае какъвто и да е успех на своят враг – на своите християнски поданици, т.е. на бялото – и може ли народът да вярва в щото и да е на правителството, т.е. на черното? Нима опитът не ни е научил в продължение на 500 години, че коранът не може да живее заедно с евангелието? Пожелаят ли християните да съставят търговско дружество, да отворят училище, да наредят печатница, да учредят читалище, то трябва да искат дозволение от Али паша; поискат ли тия да направят храм божи или да се молят в своите черкови на славянски език, то трябва да се борят с патриархът, който е първият поданик на Портата. Турското правителство прилича на общество, което е съставено из вълци и което иска да пасе овцете само и само затова, защото тия му са необходими, за да продължи животът си. А може ли да цъфти правдата в такъв един хайдушки лагер? Както щете, а от турското правителство ние не трябва да очакваме нищо, защото там, дека царствува невежество, разврат, насилие и зверство, няма място за честни хора.

И така, за нас остават два пътя, а тия пътьове са: да продължиме своето съществувание така, както сме го продължали досега, т.е. да се изтурчиме и оцигамиме (по програмата на Михайловски), следователно да се откажеме от своята народност и вяра, или да въстанеме с оръжието си в ръка, да туриме основание на своята свобода и тогава да помолиме нашите братия сърби, румъни, руси и черногорци да ни поддържат и да ни помогнат да довършиме това, щото сме захванали. Ние избираме последният път и уверени сме, че ще тръгнат след нас всичките честни българи и нечорбаджии.

[БАЛКАНСКИ НАРОДИ, ПОДАЙТЕ СИ РЪКА!]

Букурещ, 12 марта

Когато ромеите едно време видели, че не могат да се борят със славянските племена, които окръжили Византия от всяка една страна, то тия употребили против своите неприятели хитрости, подлости, отрова, скришни убийства, духовни проповеди и пр. Разбира се, че гръцките интриги са подействували първоначално на славянските племена, и историята ни представлява безпрестанни войни и несъгласия между сърбите и българите, между хърватите и сърбите и пр. Но всяка една интрига не може дълго да се продължава и славянските племена после горчиви опити и после страшни страдания помислили за своето благосъстояние и пожелали да работят за себе си. Но... Гърците видели всичкото това и приняли се за друго средство: тия повикали на помощ турците и убили и славянското, и своето собствено щастие. Разбира се, че тоя урок би трябвало да отвори очите и на славянските племена, и на гърците и да им докаже, че когато двоица се борят между себе си за магарешката сянка (както ние се бориме днес със сърбите или тия с нази за стара Сърбия и за българо-сръбските граници), то дохожда третьо лице и ползува се и от едните, и от другите – нашето собствено състояние е пред очите ни. Ние всички сме се уверили вече, че само нашето взаимно съгласие и нашето братско споразумение са способни да ни донесат щастие и свобода; но твърде малцина из нас работят днес за това споразумение. Сръбските вест-

ници се оплакват, че българските вестници „или мълчат и нищо не говорят за общеюжнославянските интереси, или проповядат пакостна завист и явно неприятелство към сръбският народ", а „Отечество" се плаче, че Сърбия се грижи само за Босна и Херцеговина, т.е. само за себе си, а за Христа Георгиева не ще и да знае. А кой е нам крив? – Разбира се, че ние сами. Сръбските вестници се интересират повече с Елабама или с Испания, нежели с българите и хърватите, а „Отечество" се занимава повече с кедивът и с полските манастири, нежели с движенията на неговите природни съюзници и със съдбата на неговите единствени братия. Нека говори кой що ще, а ние сме твърдо убеждени, че само със сръбският народ ние няма що да делиме и защо да се караме, защото нашите интереси, нашите приятели и неприятели, нашите неволи, страдания, радости и пр. са еднакви, неразделни и общи. Ние говориме тука за двата народа, а не за „Видовдан", за „Отечество" и пр.

Но да поговориме по-ясно. Нашите цариградски вестници от немай къдя проповядат дуализъм, солидарност и даже братство с турците, а това учение е противно на нашите интереси, на нашите убеждения и на здравият смисъл, защото всеки из нас се е отдавна вече убедил, че ние с турците не можеме има нищо общо; следователно проповедите на „Турция" или на „Дунав" остават за нас празни думи и болна фантазия. Ако вие би рекли на някой българин, че „Турция" казва да се побратимиме с турците или че „Право" говори да чуваме турските интереси като свои собствени, то той (българинът) ще да ви отговори: „Цариградските наши вестници говорят това, щото е приятно на Али паша и на дебелата сянка, следователно ние не трябва да обръщаме на тях никакво внимание." И българинът ще да бъде прав. Колкото за сръбските вестници, то ние към тях трябва да бъдеме малко по-строги и по-требователни. Ако Али паша не дозволява на „Македония" да каже, че сърбите и българите са братия и че тия трябва да бъдат събрани в едно цяло, ако само и едните, и другите желаят да бъдат свободни и честити – то „Видовдану" никой не препятствува да изкаже тая свята и чиста истина и да докаже на светът, че ние искаме живот и напредък, а не да лечиме това, щото не е вече за лечене. Ние мислиме, че няма на светът такъв сърбин и такъв българин, комуто да е мил и драг турчинът и който би говорил от чисто сърце, че турците и българо-сърбите кога и да е ще да бъдат братия и побратими; а ако такива сърби и българи се намират днес в Белиград и Цариград, то тия говорят не затова, че са така убеждени, а или от глупост, или за интерес. Трябва ли да обвиняваме „Македония", че тя понякогаж кади темян на султанът, когато Матия Бан и Милош Попович му пишат химни в Белиград? Трябва ли да се сърдиме на българските вестници, че тия мълчат или че проповядат отворено неприятелство, когато „Видовдан" е станал днес докторът, който иска да излечи мъртвото и да състави из цариградските овни някакъв си чуден дуализъм? Както щете, а да седиме на две столици е и нечестно, и безполезно. Ние трябва да кажеме на всичкият свят, че нашата програма е такава:

1. Сърбите, българите, хърватите, словенците, румъните (и гърците) трябва да съставят една яка либерална федерация, в която всяко едно племе да има свое вътрешно самоуправление, свои школи и свои домашни закони; но в това също време един върховни парламент и една главна камара.

2. Австрийските и турските сърби трябва да съставят между себе си едно неразделно цяло.

3. С маджарите и турците ние не трябва да има-

ме нищо общо, защото една кастава коза твърде лесно може да окраставѝ всичкото стадо.

Ние смело можеме да кажем, че който не мисли така, а другояче, той не е патриотин и не желае добро ни на своят собствени народ. Днес се съставляват господарства от 50 милиона люде и съставляват се само и само за това, за да обезпечат своята свобода, своята народност и своята личност; а нашите гърци мечтаят за някакви си нови византийски империи; нашите братия сърби – за Душановото царство; а ние – за Симеоновото господарство, и ни един из нас не желае да помисли, че това, щото ние желаеме днес да добиеме, е била най-главната причина да бъдеме турски робове и да храниме със своята кръв такива едни диваци, каквито са османлиите. Време е вече да излеземе един срещу други и да се поразговориме братски що трябва да работиме и как трябва да работиме.

Турците и маджарите са наши неприятели, с които ни сам господ бог не може да ни примири. Подайте си един другиму ръка и оставете настрана непотребната политика! Турците и маджарите твърде добре знаят, че ние никога не сме ги обичали и че никога не ще да ги обикнеме.

[ВЕЧНА ПАМЕТ НА Д-Р ПЕТЪР БЕРОН!]

Букурещ, 26 марта

Ако ние да бъдехме лакоми за свобода и за духовен живот, както сме лакоми за пари и за телесни удоволствия, то би били най-великите хора на светът. Какви и какви средства не употребляват нашите чорбаджии за жълтици! Ето че и нашият български патриотин и учен мъж, когото уважава всичка Европа освен нази самите, стана жертва на користолюбивите и душепродавните наши чорбаджии, за които нищо по-свято и по-честно няма на светът освен техните мангъри. Молиме нашите читатели да прочетат с внимание горепоместената телеграма и да съдят тогава имаме ли ние право да изречеме такава голяма хула против чорбаджиите и чорбаджилъкът. Ние не потвърдяваме и сами, както не потвърдява и телеграмата, че Берон е убит от Теохара Папазооглу или от неговите хора; но имаме пълно право да мислиме, че г. Теохар не е съвсем чист. Но както и да е, т.е. Теохар ли е убиецът или други някой нам неизвестен злодеец, а Берон вече не съществува и не съществува затова, защото неговата смърт е била нужна Петру или Павлу. Повтаряме, Теохар или други някой е убиецът Беронов; а истината трябва да бъде открита и тогава тежко и горко на неговите убийци! Ние от името на всичкият български народ казваме, че ако румънското правителство не бъде в състояние да открие тия убийци, то ще да ги открием ние; ако румънското правителство

се откаже да отмъсти на тия гнуснави кръвопийци за Бероновата смърт, то ще да им отмъстиме ние, т.е. самият народ. Лъжат се всичките наши чорбаджии заедно с Теохара, ако мислят, че това, щото принадлежи на цял един народ, ще може когато и да е да се вземе. Нека г. Теохар Папазооглу знае, че гласът на цял един народ има повече значение, нежели всичките негови документи! Цял един град (Крайова) и хиляди още други лица могат да засвидетелствуват каква е волята на д-ра Берона и неговият противник (Теохар Папазооглу) няма да види Бероновата мушия, както не ще да види и ушите си без огледало. Повтаряме, народната воля е по-голяма от всякакви документи и трибунали, а народното отмъщение е още по-голямо. Но за всичкото това ние ще да поговориме други път, а сега ще да повториме само думите на честните крайовски жители: „Вечная памет доктору Петру Берону! Проклятие и отмъщение на неговите убийци! Треперете, злодеи – вашият час избива!“

[РЕВОЛЮЦИЯ, РЕВОЛЮЦИЯ, РЕВОЛЮЦИЯ, И КОЛКОТО СЕ МОЖЕ ПО-СКОРО!]

Букурещ, 2 априлия

В Европа живеят и до днес два родствени семитски народа, които не са могли ни столетията, ни техните съседи, ни европейската цивилизация да изменят и да ги повдигнат напред, и тия и до настоящата минута си са уварднли своят азиатски фанатизъм и своята азиатска неподвижност. Ние говориме за турците и маджарите. Ние видиме, че нито турчинът, нито маджаринът и до настоящата минута не са в състояние да отърсят от себе си азиатската ръжда и да се възползуват от европейското движение и от човеческият прогрес и цивилизация. Ние смело можеме каза, че турците и маджарите не съставляват част от европейската дреха, а са само нейна закръпка, която се държи само на две нишки. Турците и до днес вярват, че аллахът ги е създал да ядат наготово и да господаруват над другите народности и вероизповедания; а маджарите казват, че който желае да бъде свободен, той трябва да бъде маджарин. Турците нямат хора, а само аги, паши, бейове и господари, а маджарите нямат човечество, а само странствующи Дон Кишоти, хонведи, рицари и изкуфели глави; с една дума, всеки турчин желае да бъде Амурат, а всеки маджарин – Атила.

Един американец казва, че той може да познае доколко е развит всеки един човек и всеки един народ по облеклото му. Цивилизованите народи носят тако-

ва облекло, каквото изискват потребностите на тялото им; полуобразованите обичат да се китят и да се вапцват, а дивите желаят да се лъщят, т.е. китят се със злато, със сребро и с кокошени пера. Погледайте на турското и на маджарското облекло и вие ще да видите, че американецът има пълно право. Турчинът без сърма и коприна не може; а маджаринът не е маджарин, ако той няма на ботушите си махмузи, а на шапката си пауново перо. Турчинът всяко едно нещо, което не е турско, презира и преследова с ожесточение, а маджаринът презира и онова, щото е полумаджарско. Турчинът желае да бъде свободен дотолкова, щото да може без наказание да обира и да убива християните; така също и маджаринът обича свободата, т.е. обича я само затова, за да има в ръцете си средства да угнетява другите. Турчинът не обича да му противоречите, а маджаринът е готов да изпсува и вярата ви, и бога ви, ако вие се не съгласите с неговите убеждения. В пещанската камара един из депутатите изпсувал *сръбският* бог за това, че новосадският посланик Стефан Павлович се осмелил да противоречи на маджарските патриоти. Из всичкото това се види, че австрийските славяни трябва да прекъснат с маджарите всяко едно сношение, както са прекъснали и чехите своите сношения с виенското правителство. Ние сме твърдо убеждени, че австрийските славяни само тогава ще да накарат немците и маджарите да припознаят техните права, когато оставят и двете камари и когато съставят между себе си яка опозиция и против Виена, и против Пеща. Из гореприведеният факт се види, че австрийските славяни не могат да имат нищо общо с маджарите, както и турските славяни и християни с турците. Ние трябва да разваляме това, щото вече съществува, и да градиме ново, защото в противен случай нашето положение ще да си остане такова, каквото е било до днес, ако не и по-лошаво.

Обязаността на австро-маджарските славяни е да съборят австрийската империя, както обязаността на турските славяни е да закопаят Високата порта, следователно ние трябва да разрушаваме и да унищожаваме, а не да кърпиме съдраното и да възраждаваме умрялото. Австрия вече виси над ямата, Венгрия отдавна вече е забатачена и с двата крака в тинята, а султанът е приготовил вече каикът си, за да отплува в Азия, следователно колкото по-скоро ние се завземеме за работа, толкова по-скоро ще да паднат нашите неприятели и толкова по-скоро и ние ще да бъдеме свободни и щастливи. И така, за нас не остават никакви други средства, освен да подкосиме животът и на двете гнили и за нищо неспособни империи и да изградиме над тях Южнославянската или Дунавската федерация из свободни земи.

Дълговечното наше робство и тежките опити трябва да ни научат вече, че нашето щастие не е нито във Виена, нито в Цариград, нито в Пеща, а в нашите собствени ръце. Ако сърбохърватите в 1848 година да не защищаваха Франца Йосифа, а своите собствени народни интереси, то днеска не щеше новосадският посланик да слуша това, щото е той чул; ако всичките турски и австрийски славяни да бяха съединили още преди няколко години своите интереси, то българите не щяха да бъдат бесени и набивани на кол в Русчук, а Милетич да гние във Вац; ако всички ние да се не карахме между себе си за нищо и за никакво и да делиме това, щото нямаме в ръцете си, то ни Турция, ни Австрия нямаше да съществуват досега, а Хабсбургският дом щеше днес да стане исторически паметник. Нека говори кой що ще, а ние ще да кажеме, че маджарите не са дотолкова криви във всяко едно от-

ношение, отколкото е крив негово апостолско величество и виенските израилтяни-шарлатани министри – маджарските министри са само лакеи при виенският двор, а Андрашия е блюдолиз на Франца Йосифа и гризе само това, щото му се хвърга от императорската трапеза.

И така, нашата славянска свята обязаност е да се съединиме между себе си и да произведеме революция от Прага и до Цариград – друго спасение за нас няма. За да отслабиш една сила, щото тя да не може да отнеме твоето право, то ти трябва да не бъдеш принуден да искаш от нея какво и да е право, т.е. да ѝ отнемеш властта, щото тя да не може и да ги подарява. Франц Йосиф унищожи сръбското воеводство и накара сърбохърватският народ да припознае маджарското кралевство, а сърбохърватите с цели реки кърви бяха спечелили своите изгубени днес права! Тоя факт е достатъчен да отвори очите на славяните и да им докаже, че главното зло излазя из Виена. Както ние, така и австрийските славяни трябва да поумнееме и да захванеме да живееме за себе си. Всичките виенско-пещански камари с техните левичари и десничари не са нищо друго освен празни комедии. Какво добро трябва да очаква човек от оная камара, в която псуват публично вашият бог? Какво добро вие очаквате от ония закони, които Франц Йосиф може да прекрои по своят кеф? Най-после, какво добро трябва да очаква човек от ония хора, които всякога са вземали, а никога не са давали? – Без революция за нас няма спасение.

И така, революция, революция и революция, и колкото се може по-скоро!

[ИСТОРИЧЕСКАТА СЪДБА Е СЪЕДИНИЛА ТЯСНО РУМЪНСКИЯ И БЪЛГАРСКИЯ НАРОД]

Букурещ, 8 априлия

Ние се бяхме твърдо решили да не говориме ни бяло, ни черно за румънските домашни дела, ни за враждебните румънски партии, защото нашата програма ни не дозволяваше да говориме това, щото е отдавна вече решено между добросъвестният свят; ние се бяхме решили ни да защищаваме, ни да укоряваме ни белите, ни червените, защото тия две партии (освен Братияна, Росети и техните приятели) се борят не за тая или оная форма, не за тая или оная идея, не за обществените интереси и за човеческият прогрес и щастие, а за своят собствени финансиални интерес; най-после, ние се бяхме решили да не отговаряме ни на „Trompetta Carpatilou", ни на нейната компания, защото бяхме твърдо убеждени, че и сам г. Боляк твърде добре знае що е право и що е неправо и че неговият собствени домашни интерес изисква щото дяволът да бъде бял, а ангелът черен.

И така, ние се бяхме решили да бъдеме равнодушни към всяка една хула, която би изрекли нашите бели братия било към българският народ, било към нашите свети мъченици и патриоти, които умряха за своят народ и свобода и които в устата на г. Боляка не са нищо друго, освен хайдуци и вагабонти; ние не желаехме да му отговаряме затова, защото бяхме твърдо убеждени, че г. Боляк със своите попръжни искаше да укори не българите, а Братияна и че българските банди му служеха само като средство – ако и

твърде низко средство, – за да убие неприятелите си. Но днес работите приеха съвсем друг характер и принуждават ни да се откажеме от своето решение и да подадеме своят глас. В продължението на една година в Букурещ се издаваше един немски вестник „Freier Oreint", който днес е изхвърлил вече своето прилагателно име фрай (свободен) и оставил е само своето съществително Ориент. Разбира се, че по самото заглавие на тоя вестник ние трябваше да очакваме от него твърде много; ние мислихме, че той ще да защищава интересите на всяко едно племе, което населява восточните страни, безпристрастно и че ще да въздава всекиму по делата му; но бяхме съвсем излъгани. Още от първият брой на втората година „Ориент" захвана да напада на Братияна, че той бил твърде лошав и неблагонамерен човек, а защо? – Защото поддържавал българските движения и дозволявал да се съставят в Румъния български банди. Ако тая новост да ни беше казала „Тромпета Карпацилоу", то ние не щяхме да обърнеме на нея никакво внимание, защото г. Боляк страдае от бандитска болест; но на „Ориентът" ние нямаме воля да прощаваме: изпърво, защото той говори с чужди уста, а тия чужди уста са дошли в Румъния не да ощастливяват или да принасят полза, а да тровят и да опропастяват народът; второ, защото издателят на „Ориент" не е нито маджарин, нито немец, нито турчин. Разбира се, че „Ориент" със своите банди и революционери е искал да каже съвсем друго, но това друго пада в очи и той се защищава с чужди гърди.

Ако „Ориент" да имаше съвест, то той трябваше да каже просто: „Братияно и неговата партия не оставят Струсберга и неговата компания да живеят по своята воля и да заповядат в чужда къща, следователно той е лошав човек; Братияно и неговите приятели не желаят да продадат своят народ на немците и маджарите, следователно тия са лошави хора; Братияно и неговите ученици желаят да въведат ред в своето нещастно отечество, което немците и чифутите са вземали в аренда, и направили са из него положителни чифутски пазар и пр. и затова тия (Братияно и другите честни патриоти) са лошави и недобронамерени хора." Но ние ще да оставиме всичкото това настрана, т.е. ще да оставиме Братияна и неговата партия да се бранят сами и да защищават своите народни интереси и своите принципи, и ще да поговориме за себе си. Най-напред ние ще да кажеме на „Ориентът", че Братияно не само че не е покровителствувал и одобрявал да приминуват из Румъния какви и да е чети, но твърде човеколюбиво и братолюбиво е съветовал българите да не предпринимават никакви частни въстания против Портата, защото, по неговото мнение, с турската войска ще бъдат в състояние да се борят само съединените сили на България, на Румъния, на Сърбия и пр. Всичкото това са факти, против които не може да устои никаква клевета, била тя даже и йерусалимска. Всекиму е вече известно, че Братияно беше затворил някои членове от българският революционни комитет, които не поискали да му явят, че Хаджи Димитър е бил намерен да премине Дунавът. Това барем е очевиден факт, а тоя замечателен факт не може да бъде неизвестен на редакторите на „Ориент", следователно да въстава човек против него или да го одобрява той може, но да го не признава не може. Ние българите имаме повече право да се сърдиме и да викаме против Братияна, нежели немците и чифутите; но ние това не правиме, защото ако Братияно понякогаж и да е действувал против нашите желания, то той е работил така, а не другояче не като султански нископоклонник, или не като Байсто-Андрашиевс-

ко мекере, а като човек, като патриотин и като истински привърженик на християните в Турция и на поробените народности в Австрия. Ако Братияно не е добър немец или добър турчин, а той е добър румънин! Ние, българите, сме живели с румъните в добри отношения още в доисторическите времена; историческите съдби са съединяли твърде често тия два народа, а днес нашите румъно-българо-сръбски интереси са общи, нашите приятели и неприятели са едни и същи, следователно ако би Братияно или Росети казал добра реч или ако би оказал съчувствие към българският народ, то би с това той помогнал и на своите собствени братия. Ние сме се вече уверили, че Братияно и неговата партия извършават днес това, щото е полезно и за румъните, и за всичките християнски поданици на Абдул Азиса или на Франца Йосифа; а ако тия постъпят така, а не другояче, то това се изисква от самите интереси на румънският народ. Разбира се, че съвсем друго би било, ако би Братияно и неговата партия захванали да проповядат братство с маджарите и с турците или ако би продали Ердел и Трансилвания на маджарите, а своят собствени народ на немците! Румънското щастие е свезано с щастието на Банат, Бачка, Срем и пр.; а българското щастие е свезано със сръбският и румънският народ, следователно нашата свята обязаност е да защищаваме един другиго и да преследоваме нашите общи неприятели – нашите интереси са едни и нашата бъдеща история ще да бъде една. Повтаряме, Братияно и неговата партия са единствените добросъвестни румъни, които познават интересите на своят народ и които му желаят доброто; а ние, българите и сърбите, признаваме, че Братияно и неговата партия са ония избрани мъже, на които ние трябва да си подадеме ръката и да им помогнеме във всяко едно отношение, защото техните интереси са и наши собствени – ако помогнеме тям, то ние ще да помогнеме на българският народ, ще помогнеме на нашите братия румъни, ще помогнеме на човеческата съвест, на човеческият прогрес и на общата наша свобода. Немците след няколко години ще да идат в своят фатерланд, а ние ще да останеме да живееме заедно и да се ползуваме от това, щото сме изработили със своята собствена ръка. Ние сме уверени, че ни един добросъвестен българин или румънин не може да мисли другояче. Не бои се вече човечеството ни от една подземна интрига и „Ориентът“ не ще нищо повече да направи, освен дето ще да окаля своята собствена личност. Симпатията, която е Братияно заслужил – и заслужил я е твърде справедливо – между поробените в Турция и в Австрия народи, не са в състояние да унищожат цели стотини „Ориенти“ и няколко милиона чифути!

[ЮЖНИТЕ СЛАВЯНИ СА ДЕЦА НА ЕДИН БАЩА]

Букурещ, 3 октомврия

Южните славяни влизат в историята на своето умствено развитие и напредък, влизат деятелно и пълни със сила, когато техните завоеватели и господари са вече полуизгнили, побелели и с трепет очакват приближаващата се буря, която твърде скоро ще да унищожи тяхното съществувание. Австрия върви към дъното затова, че не е в състояние да влече на гърбът си тежкият товар, който е набран из всевъзможни рудници, и свои и чужди, и корабът трябва да потъне, ако г. Байст и да се старае да скрие вътрешната болест, която из ден на ден разрушава неговото господарство. Колкото за Турция, то тя се изпарява като блато – слънчевите лъчи на южнославянската реакция са твърде горещи, а нейното ефимерно господарствено устройство, нейният народ с неговите нрави, обичаи и с Мохамеда не могат да обезпечат нейното съществувание и тя ще да се разлети от първият вятър. Войнственият жар и дивата енергия на турците е изчезнала вече завсякога; там е все по-тежко и по-тежко да управляват своите поробени народности и обикновено ще да се свърши така, както се е свършило и у другите техни единородци, т.е. поробените ще въстанат и ще да поробят своите господари. Такава съдба е постигнала татарското племе в Русия, такава съща съдба очаква и турците на Балканският полуостров. Всичкото това е така; но в състояние ли са самите южни славяни да извършат своите длъжности? Имат ли тия достатъчно сила и енергия? Имат ли средства? Отговаряме.

На човечеството, говориме общо, е позната само една твърде незначителна частица от неговото прошедше, но и тая частица е съвсем достатъчна щото на основанието на прошедшите събития да направи човек непогрешно заключение за бъдещето на народът си. Доколкото тъмна и да е историята на българите и сърбите, но из много частни случаи ние можеме да се уверим, че причините на нашето общо падение, на робството и на страданията, които търпиме и до днес, са били нашите собствени несъгласия и вражди – това е факт, който не иска никакви потвърждения.

Да прегледаме историята и на другите народи. Русия във времето на татарското нашествие е била раздробена на малки княжества, които са враждували между себе си, и татарите лесно можали да угнетяват разкъсаните сили, дорде се не появил такъв един човек, който ги съединил в едно цяло и съставил из тях голяма сила. Димитрий Донски твърде добре разбрал, че само със сила може да се победи сила, и спасил отечеството си. И ние днес видиме, че тия милиони варвари, от които трепереше Европа, Азия и Африка, продават сапун и стари дрехи по Москва, а угнетеното племе владичествува.

Североамериканските щати можеха без особени загуби и кръвопролития да се съгласят за отделението на Юг, защото тия твърде малко губеха от това; но здравият разум на Линколна навреме показал какви опасности им грозят после това отделяване, и тия за своето бъдещо щастие приняха даже страшната програма на мистера Бранта, която казваше, че всяко нещо трябва да се унищожава, ако само то иде против общоамериканските интереси. Действията на щатите произведоха силно впечатление и на Европа. Ита-

лия изгони немските кральове и херцоги и съедини се; съедини се и Германия, която до лани се хвалеше, че има във всеки градец свое кралче. И така, целият свят захвана вече да съставлява яки сили, с които да може да стои против така също яките сили на своите съседи, а малките племена захванаха да търсят съюзници.

А що е работило досега великото славянско племе или барем югозападните славяни? А ето що. Сърбия се бореше със своите вътрешни врагове, българите подаваха верноподанически адреси на султанът, австрийските сърбохървати враждуваха между себе си и съединяваха се ту с маджарите, ту с немците и питаха се немският ярем ли е по-тежък или маджарският; от друга страна, чехите отблъсваха от себе си поляците, а поляците тъпчеха малорусите. Южнославянските журнали, наместо да вървят напред, връщаха се назад към старото и безполезното: различни ситни разсъждения и празни заключения не дозволяваха на тия люде да излязат из числото на ония нищожни въпроси, мисли и възпоминания, из които се образуват само тежки предания и раздори. Безобразните препирни в българските ли жили тече повече славянска кръв или в сръбските, по нашето убеждение не трябвало би да имат място между ония племена, които се стремят към велики цели и над които виси и до днес чуждо иго. Хвалбата със своите прадеди така също няма да ни доведе до добро: каква полза има българинът, който умира от глад, или сърбинът, когото и до днес газят турци и маджари, от това, че Кралевич Марко е бил сърбин или българин, или че Асен или Неман са рязали и своите, и чуждите? За нашата обща полза ние сме длъжни да забравиме темните страници на нашата история или да се възползуваме от нея като от факт, че ни сърбинът не може без българинът, ни българинът без сърбинът, че разединенията и нашите де-

тински несъгласия ще да ни докарат други по-нови и по-ужасни нещастия.

И така, ние всичко имаме, т.е. и сила, и енергия, и средства, и желание, но нямаме между себе си споразумение, а без това споразумение всичките наши стремления ще да останат напразни. Ние видиме, че в Швейцария живеят три – съвършено чужди един другиму – народности и живеят мирно, съгласно и дружелюбно, а ние, южните славяни, които сме деца на един баща, не можеме да се съгласиме между себе си! А това, както ни се чини, произхожда от туй, че както българите, така и сърбите основават своят поглед на господарството и на свободата на съвършено лъжовни понятия. Всеки из нас търси господарство и господар, а не свобода и щастие. Когато едни господарствени учреждения обезпечават както личната свобода на човекът, така и народната, то народът не може да бъде недоволен. Когато едно правителство се избира от самият народ и когато то се назначава за народът, а не народът за него, то не могат да бъдат неспоразумения и несъгласия; само при деспотическото правителство не може да бъде никаква федерация.

И така, нашето щастие зависи от нас самите, т.е. от нашето съединение и споразумение, а празните въпроси и отговори няма да ни принесат никаква полза. Ако всички ние се съединиме в едно цяло тяло, то ни Метерних с Деака, ни Махмуд паша с Омера, ни Англия с Франция, с една дума – никой не ще да посмее да ни показва своята плесница и да ни взема под своето туторство като неспособни и малолетни деца. За да бъдеме свободни, ние трябва да се не боиме от никого, а за да се не боиме, ние трябва да сме силни, а да сме силни, ние трябва да бъдеме дружни.

В последньото време ние забележихме, че между хърватите и сърбите, между сърбите и българите,

между българите и румъните е захванала вече да се укоренява оная свята и необходима мисъл, която ще роди нашето освобождение. От своята страна ние ще да притуриме само това, че трябва вече да се работи и да се работи по-енергически, честно и добросъвестно, защото времето е късо. Девизът, който беше написан на американското знаме „плюрибус унум", трябва да бъде и наш девиз, другояче из нас, из южните и западните славяни, няма да бъде ни риба, ни месо. Истина, че да принуждаваме когото и да е да се съедини с тогова или оногова, е напразно, но нашата свята обязаност е да открием и на българинът, на сърбинът, и на хърватинът що е за тях полезно и да ги научиме що да правят, за да излязат из сегашното страшно положение. Трябва да работиме и да работиме енергически и чистосърдечно, па да се не боиме от никакви препятствия, да се не запираме ни пред една препрека. Освен това ние днес трябва да се съединиме (даже с гърците) и да изгониме нашите общи неприятели, а когато достигнеме своите цели, то нека народът ни сам да решава своята съдба.

[ЗА ДА БЪДЕМ СВОБОДНИ, НАМ ТРЯБВАТ ПУШКИ И БАРУТ, А НЕ МАСТИЛО]

Букурещ, 20 октомврия

Намират се и до днес на светът такива хора, които мислят, че Турция ще да се възроди и ще да продължи своето съществувание; намират се и такива личности, които мислят, че турците ще бъдат убити нравствено, т.е. християнските народности в турската империя ще бъдат образовани и богати и тогава турското племе само по себе си ще да падне и ще да се прилепи до християните; най-после, има и такива философи, които не очакват никакво добро ни от турците, ни от славянските племена, ни от християнските народности и мислят, че турската държава трябва да бъде поделена между великите държави, както беше разделена Полша между Русия, Австрия и Прусия. Но не така мислят самите славяни и християни в Турция и Австрия, които усещат, че имат вече и телесна, и нравствена сила и могат да управляват сами себе си. За да се възроди Турция и да просъществува, по нашето убеждение е така също невъзможно, както е невъзможно да расте дървото с коренът нагоре, а с листето надоле.

Системата на турското управление никак не може да се измени, ако цариградското правителство и г. Нешо Бончев (глед. „Пер. спис.", кн. IV, стр. 32) и да лъжат светът с мохамеданските реформи. Турците са наследовали тая система още от Византия, наследовали са я заедно с розкошеството на дворът, заедно с безначалието, с деспотизмът, с развратът и с гор-

деливостта, която съществува и до днес у турските големци. Да се продават обществените длъжности, да се глобят старите управители и да се оголяват новите, когато тия добият мазно место; военната контрибуция, разподелението на данъците, монополията, която правителството туря на по-главните жизнени потребности – всичкото това е останало още от византийците и остава и до днес неизменяемо. Така също, както и във Византия, съдовете и гражданските закони се изпълняват от духовни личности: византийците продаваха тия длъжности на калугерите, а турците – на кадиите и на фанариотите. Ние видиме, че в Турция и до днес духовните лица са съдии, а да бъде изменена всичката тая убийствена и за раята, и за правителството система е почти невъзможно. От друга страна, турските нрави и обичаи, тяхната религия, техните азиатски наклонности (да имат много жени и да безчестят мъжките деца), характер, тъпоумие и др. съвсем не говорят за тяхна полза. А възможно ли е, кажете ни, да преобразиш цял един народ и да го накараш да остави прадядовските свои нрави и обичаи, които са станали за него светиня? Възможно ли е да накараш турчинът да бъде човек, дорде е той турчин и дорде коранът е негов закон?

Да вземеме днешното състояние на Турция и да прегледаме ония реформи, които извършава великият везир. „Новият велики везир е отпуснал старите чиновници и заменил ги е с нови и с образовани люде", ще кажете вие. Но същото това извърши и Али паша, когато той взема в ръката си везирският жезъл", ще да отговориме ние. „Но днешните, т.е. Махмудпашовите, чиновници са по-способни от Алипашовите." Да видиме.

Ние се съглашаваме, че в Цариград се намират няколко образовани из европейските школи турци, но голямо ли е числото на тия образовани люде и съвършено ли е тяхното образование? Тия образовани люде нямат практически поглед към това, що е господарство и какво то трябва да бъде, не познават ни потребностите на самият народ. Младите и образованите турци истина викат твърде гръмогласно, че трябват реформи, но ни един из тях не е научил още състоянието на самото господарство, потребностите на народите и характерът на поданиците, а без всичкото това е невъзможно да се унищожат ония недостатки, които са се вкоренили в продължение на цели векове. Съществуват в Цариград и такива личности, които мислят, че образованието се заключава само в това да носят очила, да пият мастика, шампания, вино и абсент, да ядат свинска мас, да закачат жените, да играят полка и кадрил, да говорят „бонджур" и „адио" и пр.; има и такива паши, кадии, мидюри и каймаками (така също образовани), които мислят, че големите думи „прогрес" е султан, „цивилизация" е негова жена, „протест" е Поротосто-ефенди и пр. Ето защо умните и безпристрастните люде мислят, че и Махмуд паша ще да бъде дотолкова полезен реформатор, доколкото беше и Али паша.

Дописникът на „Жур. С. Петерб." пише из Цариград, че реформите на Махмуд паша щели да принесат голяма полза, защото той бил човек практически, изучил господарството си и народите, т.е. своите поданици, но продължава: „На великият везир предстои да реши най-забърканият и най-тежкият въпрос; нийде реформите няма да срещнат такова голямо съпротивление, отколкото в Турция, дека нищо още не е приготовено за тия реформи и дека правата на християните всеки ден се нарушават от мохамеданците. Ако в. везир успее да победи всичките предразсъдки, ако успее да въведе равноправност между раята и мохамеданското население и ако възможе да удави съвър-

щено злодействата в провинциите (?), то нему пак остават още много работи: той е длъжен да състави граждански и криминален кодекс, който да бъде един и за християните, и за мохамеданците."

Но всичкото това по нашето убеждение е само празно разсъждение, защото то заключава в себе си неща съвсем невъзможни. Европейските вестници разказват, че Махмуд паша обещавал твърде много, че той щял да нареди финансиалните дела и пр., а ние видиме, че правителството купува днес един панцирни кораб, за когото трябва да се заплатят 6 милиона бели меджидиета и който не е нищо друго освен малко потребна розкош. И така, Турция ще да си остане завсякога Турция – ней нищо няма да помогне и тя рано или късно трябва да се разниже. Но трябва ли ние да чакаме да падне тя сама? Трябва ли да мислиме, че тя ще бъде побеждена с помощта на нашето възпитание и образование?

Това е почти невъзможно. Наместо да убиеме ние турците със своята нравствена сила, то турците ще да убият нас със своята безнравственост – това е вярно като две на ръка. Който иска да се увери в справедливостта на нашите думи, нека пита ония българи, които живеят под дебелата сянка на Абдул Азиса, що става по селата и по градовете в България, и нека после да дава своето мнение. Ако ние не запретнем ръкавите си и ако се не освободиме от турските реформи, то нашите училища ще станат медресета, нашите учители турски шпиони, а нашите първенци турски чиновници и чорбаджии.

Франция падна, а Германия доби първенство не с помощта на латинският език и психологията, а с помощта на барутът. Ни едно племе на тоя свят не е добило своята свобода с помощта на латинският език, няма да я добиеме и ние; така също ни един народ не се е освободил без кръвопролитие и без силна воля.

За да убиеме турците нравствено, ние по-напред трябва да бъдеме свободни, за да наредиме своите училища както трябва; а за да бъдеме свободни, нам трябват пушки и барут, а не мастило и преводът на Хомеровата „Илиада". Ако ние днес се не вземеме за оръжие и ако не накараме турците да върнат нашите права, то християнските поданици на султанът ще да погинат окончателно, т.е. ще да погинат заедно с турците, и нашето бедно отечество ще да бъде разделено между европейските сили. Ето защо ни на една европейска държава се не иска да излеземе из нещастното свое положение; ето защо Русия се дружи с Турция, Австрия обвинява южните славяни, Франция помага на султанът, а Англия сее между нас несъгласия и раздори.

[ВСЕКИ НАРОД ТРЯБВА ДА СЕ НАДЯВА НА СВОИТЕ СОБСТВЕНИ СИЛИ]

Букурещ, 19 ноември

Мъдра е оная народна поговорка, която казва, че който сее, той трябва и да жъне; а който зее, той гладен ще да остане. Тая истина ние можем позна основателно само тогава, когато погледнеме на своето собствено положение, в което се намираме днес и в което сме се намирали цели пет столетия. Както щете, а ни един народ на светът – и то народ от седем милиона – не се е намирал и не се намира в такова жалостно положение, в каквото се намират българите. Всяка една народност има барем по нещо, а ние нищо! И наистина, имаме ли ние щото и да е, за което би българинът можал да каже, че то е негова собственост? – Черковата наша се управлява от чужди архипастири, които не знаят ни езикът ни, ни обичаите ни, ни нравствените ни побуждения, или от такива личности, които отдавна вече са продали тялото си на турците, а душата си на дяволът; нашите личности, нашето човеческо достойнство, нашето право и даже нашите жени, деца и майки се намират в ръцете на такъв един народ, който в продължението на цели стотини векове не е бил нищо друго освен нравствени урод (идиот) и фанатически касапин; а из всичкото това ние можеме да заключим, че българският народ е по-търпелив и от добитъкът.

Веднъж ми се случи да се разговоря с един из руските велможи за положението на християните на Балканският полуостров и за турските злоупотребления и варварства и чух от него такива истини, от които би трябвало да се възползуваме. „Аз мисля, каза русинът, че турците и до днес са си останали такива същи варвари, каквито са тия били още преди хилядо години, каквито бяха и нашите татарски племена в Русия!“ – Истина са такива, отговорих аз. „А оная прехвалени реформи, за които бълнуват всичките европейски вестници, привеждат ли се в действие, или остават само едни доброжелания, написани на хартия?“ – попита русинът. – Какви реформи! – казах аз. – Нима вие не видите, че цариградските турски политици ви лъжат в очите? Турчинът не е способен да присвои ни най-малкото преобразование, защото той е тъп, неспособен, невежествен, фанатик, кръвожаден, глупав и пр. Възрождение може да бъде у тоя народ само тогава, когато той остави своите прадядовски нрави и назадническата мохамеданска вяра. „Но правителството, както се види, желае да възроди своят народ и да му приготови по-добра бъдещност?“ – каза русинът. – Слепият искал да излекува очите на своят сляп другар; а другарят му рекъл да излечи по-напред своите. Бъдете уверени, че и цариградският турчин е също такъв фанатик, какъвто е и турчинът из Добруджа; първият е само по-хитър и иска да лъже и вас, и нас, а вторият е по-прост и явно ви говори, че всичките християни са гяури и смрадливи кучета.

Цариградските турци твърде добре знаят що се харесва на европейците и стараят се с всичките си сили да им замажат очите. „А кажете ми как се намират християните в своето умствено развитие? Аз искам да кажа: християните ли са по-развити или турците?“ – Разбира се, че християните са много по-развити – казах аз. – Християните са оставили своите завоеватели много назад. Аз съм уверен, че след десетина години мохамеданското племе не ще бъде пот-

ребно за нищо друго освен за хамалък. „Дай боже, каза русинът, но аз не вярвам, че християните са по-развити и по-събудени от турците, и това всякога ще да ви докажа. Аз отдавна съм си съставил понятие, че турците са варвари, но убедил съм се и в това, че християните са още по-варвари", каза русинът. – Не е то така... „Така е, защото когато един народ търпи такова едно правителство, каквото е вашето, то тоя народ трябва да е по-неспособен и по-невежествен от него: каквото е правителството, такъв е и народът; а какъвто е народът, такова е и правителството. Но това може да се каже само за онзи народ, който има свое собствено правителство, а не за вас; за вас може да се каже следующето: турците са варварски народ, правителството им е още по-варварско; но тия имат и поданици, които се наричат техни слуги и робове, следователно има още по-долни и по-варвари и от тях." – Ако европейските сили, например Австрия, Англия, Франция, даже отчасти и Русия, да не поддържаваха османското племе, то християнските народности отдавна вече би биле свободни, казах аз.

В нашият разговор се умеша и един пруски немец. „Кой поддържава турците? – каза немецът. – Никой друг не ги поддържава освен вази, т.е. раята. Ни една европейска сила не би се умешала във вашите домашни дела, ако само вие би били умни хора и ако би захванали да работите както трябва. Но аз зная, че вие ще да ми покажете на Севастополската война и на лондонските банкери, които всякога са готови да заключат с турското правителство заем, и затова ще да прибързам да ви отговоря на тия два въпроса: Франция и Англия в Севастополската война се сражаваха не против вас, а против Николая I, който имаше противоположни с вас цели и стремления. Бъдете уверени, че ако би вие в 1851 година въстанали сами против Турция и поискали би своите права, ако би вие показали какъв-годе живот или опозиция против турците, а не Русия, то ако не европейските правителства, множество частни личности би били на вашата страна, съчувствували би вам, а не на турците и помогнали би вам, а не на вашите неприятели. Колкото за лондонските банкери, то аз ще да ви кажа само това, че търговците търсят не братство и приятелство, а добри проценти. Имате ли вие гаранции? Ако би имали, то и вам би банкерите дали назаем, както тия дават днес на турците. Дайте ми и най-малката гаранция и аз ви обещавам да ви отворя кредит и в Лондон, и в Берлин."

Русинът се във всичко съгласи с немецът и когато аз го попитах от кое правителство и от коя народност да очакваме помощ и поддръжка, то той ми отговори: „От никоя, защото всеки тегли въгленът към своето яйце. Вие казахте, че християнските народности на Балканският полуостров не желаят ничия помощ, че тия могат и сами да изпълнят своите намерения, а когато е така, то аз отсега мога да ви поздравя с вашият успех; а ако вие захванете да разпитвате от кого да се надеяте и от кого да търсите помощ, то с това доказвате, че се не надеяте на своите сили, следователно аз мога пак да повторя своето по-напредно заключение.

Щом един народ захване да се надея на своите сили, то тоя народ е вече спасен от своите нещастия. Ако желаете доброто на народът си и ако искате да бъдете свободни и достойни за уважение, то се постарайте да се сближите между себе си (аз говоря за всичките народности на Балканският полуостров), да съставите едно яко тяло и да победите своите противници. Не чакайте помощ от никого, защото никой няма да ви помогне, ако само той няма интерес да ви помага; а там, дето в едно дело са помешани интере-

сите на едного или на другиго, никога не може да има място ни братство, ни приятелство. Русия е първата държава, която би трябвало да ви съчувствува и да ви помага, защото вашият и нашият народ са два еднопалеменни и едноверни народа; но Русия има свои собствени интереси, които се не подударят с вашите, следователно нейната помощ е за вас съмнителна. Ако би руското правителство имало интерес да ви помогне, то то е имало хилядо случая да изпълни желанието си. 1829, 1848, 1866 и 1870 години ви явно доказват, че Русия не ще и не може да ви бъде полезна. Помислете си, че в 1848 г. руската кръв потече по австрийските полета и немците бяха спасени от вас. Кой знае що може още да бъде! Когато русите толкова пъти са спасявали Австрия, то твърде лесно може да се случи да спасят и Турция. Нашата петербургска политика е такава, щото от нея човек може всичко да очаква. И така, аз мисля, че вие трябва да работите за своето щастие сами и от никого да не търсите помощ и поддръжка, защото в противен случай няма да достигнете до никакво добро. Съединете се със сърбите, с черногорците, с гърците и румъните и потърсете своите права." Прав ли е горереказаният русин или не, ние оставяме да решат самите наши читатели; ще кажеме само, че Русия би могла да бъде такава, не каквато е, и че руските политици вървят не из правият път: това ни доказва днешното руско-турско приятелство.

[В XIX ВЕК ВСЯКА НАРОДНОСТ ИСКА ДА ЖИВЕЕ САМОСТОЯТЕЛНО]

Букурещ, 26 ноември

В 23 брой на „Свобода" ние поместихме една дописка из Белград, на която трябваше да направиме няколко забележки; ние не направихме това, защото мислехме, че е по-добре да поговориме за тоя предмет, т.е. за българският въпрос в Румъния, по-обширно. Сега сме намерени да извършиме това, щото би трябвало да бъде извършено много отдавна. Ние днес живееме в XIX век; а в тоя век всяка една народност иска да живее самостоятелно, да се управлява съобразно със своите права и обичаи и да варди своят език и народност от чуждестранното влияние.

Националният въпрос се е появил най-напред в Италия, Гърция, Венгрия и у славянските народности, а после Севастополската война и у много други народности в Европа. Разбира се, че националната стихия не прескокна и Румъния. В Румъния, дека почти до 1856 година царствуваха гърците, националният въпрос доби значение само после Парижкият конгрес, т.е. после съединението на румънските княжества, и румънинът захвана да се гордее със своята народност. И така, ние видиме днес, че румънският народ захваща да се сближава духовно: австрийските румъни съчувствуват на своите братия в Румъния, а руските молдовани съчувствуват на австрийските власи; а всичкото това доказва, че румънското племе захваща да се възражда, да се съединява и да мисли за своето бъдеще. Истина, че румъните в Австрия и молдованите в Русия

живеят в чужди господарства, или по-правилно да кажеме – намират се под чуждо господство; но тия пак не престават да се наричат румъни, да говорят своят румънски език и да изповядат своята вяра, с една дума, тия са увардили своята народност и защищават я от всекиго, който би пожелал да я докачи.

Не знаеме други как, а ние уважаваме всеки един народ, който иска да остане какъвто си е, т.е. който защищава своите народни права и който не дозволява да го газят. Ето защо нас радва и румънското движение в Австрия. А когато е така, то не ще бъде за чудо, ако румъните, които живеят в съединените княжества, подадат своят глас за ползата на австрийските свои братия, както не ще да бъде за чудо, ако търновските или варненските българи подадат своят глас за ползата на своите братия българи в Румъния.

Всичкото това ни дава право да кажеме няколко думи за българските колонии в Румъния и за българското население въобще. Но най-напред за колониите и за колонистите. Нашият дописник казваше, че българите ще да протестират пред Европа, че ще да молят великите сили, които са подписали Парижкият трактат, за да решат българо-румънският въпрос, най-после ще молят Русия да им помогне в това отношение. Ние се съглашаваме с нашият дописник, че трябва да употребиме всичките си сили и всичката си енергия, за да увардиме своята народност; но не съглашаваме се с него, че ако румънското правителство развали правата на колонистите, то тия (колонистите), по думите на дописникът ни, трябвало да се преселят в Русия, в Турция (в България), даже и в Китай.

Нашите български колонисти са се населили в Бесарабия със съгласието на руското правителство и заключили са с него доброволни условия, а останали са под управлението на Румъния под тия същи условия, под каквито се намираха и в Русия; следователно българите в румънската държава са имали и имат такива права и привилегии, които не е в състояние да унищожи никой, освен ако бъде употребена против тях военна сила; а това, мислиме, румънското правителство никога не ще да направи! Ако би се разваляли заключенията на конгресите така леко, както мисли нашият болградски дописник, то всичка Европа би се обърнала надолу с главата. Българите не са завоеватели, които обикновено се изганят със сила, а населили са се по желанието и на двете страни, следователно „аз съм продал, а ти си купил“.

Българското население е търговски контракт. А знаете ли, че когато едно общество или цял един народ преживее десет години и плаща данък на кое и да е господарство, то това господарство няма вече право да го не признава за владетел на оная земя, на която той живее?

Още една забележка. Дописникът ни говори, че ако румънското правителство не дозволи на колонистите да наредят своето централно училище по своята воля, то тия ще бъдат принудени да го затворят и да изпроводят своите деца в Комрат. Ние знаеме из достоверен източник, че правителството никак не би се мешало в делата на болградското централно училище, ако би само самите колонисти пожелали да наредят това свое училище както трябва и ако би не интригували между себе си. Нима Т. Икономов не е българин; а тоя исти г. Икономов преди няколко години моли правителството да го назначи за директор и да му даде за професори румъни, защото българите не били способни! И така, правата на колонистите никога няма да се нарушат, ако само самите колонисти бъдат хора и ако се постараят да наредят своите работи така, щото правителството да няма нужда да се меша в

чужди работи. Колкото за българите въобще, против които се дере „Телеграфът“ и „Трампета“, то отговорът наш ще бъде твърде кратък. Едни люде, когато говорят това, щото не съществува, или когато преувеличават това или онова дело, то тия са или завистливи, или не знаят що им се иска. „Българите имат „Книжевни дружества“, имат фондове, правят школи и черкови, съставляват дружества и читалища.“ – Правят зер! Прави и ти, ако можеш! „Но българите са вземали в ръцете си всичката наша търговия.“ – Вземали са я зер! Бъди по-достоен от тях и вземи я ти! „Но българите са богати, а ние сме сиромаси.“ – Богати са зер, защото се трудят по цял ден, защото не търсят чиновнически места и полицейски шапки, а стоят и мръзнат по цял ден пред дюкяните си. „Но българите казват, че са българи и желаят да си останат българи.“ – Искат зер, защото и ти казваш, че си румънин (съмнително) и желаеш да си останеш румънин. „Но ние не щеме в държавата си чужди народности.“ – Добре, г. Боляк! Ако ги не щете, то ги изпъдете; но знайте и това, че и маджарите могат да кажат, че не щат в държавата си държава, т.е. че не търпят в господарството си чужди народности; могат да кажат даже, че не признават съществуването на румънският народ в Австро-Маджарско. Но да оставиме това и да се попитаме между себе си: време ли е днес да се караме за такива ситни работи, т.е. за магарешката сянка, когато огън ни гори на главите? Помислете добре и отговорете ни.

[ОТ НАС ЗАВИСИ ДА КАЖЕМЕ: „ВРЕМЕ Е!“]

Букурещ, 3 декември

Преди пет години Русия, Италия, Прусия и Франция обявиха на Портата, че тия четири държави се отказват от нея, омиват ръцете си и предоставят я на нейната собствена съдба. „Тоя път, когото е отдавна вече избрало турското правителство и по който то и днес продължава да върви, не удовлетворява европейските кабинети и тия обявляват, че Портата не трябва вече да очаква никакво съдействие от християнските държави“, говореше декларацията на княз Горчакова и продължаваше: „Турция не уважава нашите съвети, следователно и ние отсега не отговаряме вече за нейното бъдеще.“ Но в това също време тия четири държави оставяха за себе си онова право, което тия имаха до онова време, т.е. да спасяват християнските народности от мохамеданските преследования или от правителствените насилия. Руският вестник „Отечес. записки“ още в онова време говореха по тоя случай, че горепоказаните четири държави освен Франция, или освен Наполеона, действуват чистосърдечно и твърде скоро ще да докажат всичкото това на дело. „Самото човеколюбие накарва нашето правителство, говореше тоя вестник, а така също и правителствата на горепоказаните държави да оставят турското правителство да се бори само със своите поданици.

Отношенията на тия държави към Портата и към нейното господарство, с което ги свезваха международните обязаности, се свършиха. Отсега тия имат

пълно право да не вардят границите си и да не препятствуват на своите поданици да оказват помощ на турските християни. После всичкото това горегазаните държави имат право да дозволят да се съставляват даже и легии в техните господарства против турското господство и против правителствените злоупотребления. Ние свободно можеме да кажеме на турските християни, че от днес тия могат да се надеят от нас, защото ролите вече се промениха – ние вече не сме с Портата, а против нея." По случаят на депешата, която k. Горчаков изпроводи до великите държави заедно с декларацията, тоя същи вестник говореше: „Отсега би било смешно и даже низко да търсиме турското приятелство или да бъдеме турски покровители. Русия отсега не желае вече да принимава никакво участие, за да се удържи съществуването на Турция. Тя ще спокойно да гледа как тя погибава от своите собствени поданици. Но ако Русия намери за нужно, то тя ще даже да помогне на своите едноверни и еднопленменни братия с каквито и да е средства освен с въоръжена военна помощ. А когато се тя не меша във вътрешните дела на Турция, то няма да дозволи и на другите държави да се мешат в тия дела. Но ако Европа се убеди, че е необходимо да се вмеша във восточните дела, то и Русия се съглашава да участвува заедно с другите държави, но само в такъв случай, когато главната цел на тоя поход бъде правото дело, което се изисква от християнските държави, т.е. да обезпечат съвършено турските християни и да съставят между себе си една братска федерация. А ако е така, то мохамеданският господар никога няма да се откаже от своето владичество, ако би тоя господар бил даже десет пъти по-либерален от Абдул Азиса. Или Турция трябва да падне, или християнските народности да се дадат като жертва на мюсюлманските насилия –

средина тук не може да бъде. Нашето правителство е с християните. Но ако да гледаме и на общественото мнение в Русия, то това мнение отива още по-далеч от правителствените намерения. Народът желае щото Русия да употреби всичките свои сили и всичките средства, за да се избавят турските християни от мохамеданските насилия."

Разбира се, че турското правителство беше обърнало сериозно внимание на тия протести и великият везир Али паша се беше решил пак да лъже, защото освен лъжата, която твърде често е спасявала Портата, той не намерил никакво друго спасение. Али паша се обещал пред великите сили, че в държавата ще бъде въведен ред и правосъдие, че християните и мохамеданите ще да се съдят по едни закони, че ще бъдат изкоренени злоупотребленията, които правят местните власти, че данъците ще да се събират без насилия и злоупотребления, с една дума, че и християните ще да се ползуват от ония същи права, от които се ползуват и турците.

Великите сили, които твърде добре познават Турция и нейните господарствени мъже, по някакви си причини повярваха на Али паша и приняха неговите думи за свършен факт; тия пак захванаха да предлагат на Портата своите приятелства и поддръжки и Турция запуши наново своят чубук твърде спокойно. Всичките тия противоречия и противодействия ние другояче не можеме да си обяснимо, освен че великите сили се подиграват и с нази, и с нашето честито правителство; а ние сме раззинали уста и все продължаваме да живеем със своите надежди и да очакваме помощ от другите.

Ние мислиме, че ако християнските народности докажат, че са станали мъже, че са узрели за свободен и независим живот, че са достойни да удържат това,

щото добият, и че тяхното отечество няма да стане театър на нови ужаси и кръвопролития, то европейските държави всякога ще да бъдат на нашата страна; а ако ли ние, т.е. всичките християни на Балканският полуостров, бъдеме такива, каквито сме били досега, то всяка из европейските държави по-скоро ще да заключи приятелски съюз с турците, нежели с нази.

И така, от нас се изисква най-напред братско споразумение и безлицемерно сближение между себе си; а когато ние достигнеме до всичкото това, то европейските кабинети на драго сърце ще да признаят нашите требования. Италия е пред очите ни. Но мнозина ще да кажат: „Дай ти нам материална помощ, а ние и сами ще да намериме братия и съюзници." – От нашето сближение и споразумение ще да се роди и материалната помощ, която е най-необходимото условие за нашето освобождение – отговаряме ние.

И така, обязаността на всеки един християнин или на всеки южни славянин е да узнае нуждите на съседът си и да му подаде ръката си. Нашето разделение няма да ни донесе никаква полза. Европейските държави само тогава ще да ни съчувстват, когато ни видят заедно. Както щете, а ние мислиме, че днешното турско царство и половината от Австрия рано или късно ще да съставят едно славянско господарство, защото другояче не е възможно да се уварди ни едно славянско племе от чуждото влияние. Чехите вече са захванали да извършават своите велики планове, Сърбия върви вече напред, Черна гора очаква; а от нас зависи да кажеме: „Време е!" Колкото за нашите неприятели, то тия и сами вече си ровят гробът: Андрашия разгражава австрийските славяни; а Махмуд паша иска от раята още два милиона лири нов данък.

[„НАДЕЙ СЯ САМО НА СИЛИ СВОЯ И НА НОЖЪ СВОЙ..."]

Букурещ, 6 януария

Когато турското правителство се намираше в приятелски отношения с Англия и когато Али паша управляваше своето господарство по програмата на Наполеона III, то един из руските полуофициални вестници („Московские ведомости") говореше следующето: „Турция не е вече за живот, защото в това гнило господарство всичко върви наопаки: положението на християнските народности става из ден на ден полошаво, а османлиите стават по-безчовечни. Колкото по-скоро се унищожи тая заразителна болест, която се нарича турска империя, толкова по-добре ще бъде и за Европа, и за нас, русите. Европейските държави само тогава могат да се успокоят, когато Турция се избрише из европейската карта."

Други, днес полуофициален, руски вестник („С. Петерг. ведомости") говореше: „Да защищава човек Турция е все едно ако би той защищавал и една хайдушка чета или някоя заразителна болест. Турция е нещастие или гнила рана на европейското тяло, а тая рана трябва да се изреже, защото тя може да нагнои твърде голямо пространство. Самото човеколюбие би трябвало да накара европейските държави да поддържат християнските народности на Балканският полуостров и да унищожат полумесецът, който не е способен вече за нищо."

Колкото за руските независими вестници („Го-

лос", „День", „Москва", „Совр. известия" и пр.), то тия отиваха още по-далеч. Ето що говореше преди три години „Голос": „Нашата свещена обязаност е да помогнеме на славянските племена в Турция и морално, и материално – и ние ще да им помогнеме. Кой може да ни възпрепятствува да изпълниме своят дълг? – Никой. Ние не препятствуваме на германците да се съединят и да помагат един другиму, ние не препятствуваме Наполеону да си играе в Италия с папата и с италианските патриоти, най-после, ние се не мешаме в делата на Западна Европа; а ако е така, то никой няма право да се меша и в нашите славянски симпатии. Руският народ или руското обществено мнение желае да помогне на своите нещастни братия както може и с каквото може – и ще да им помогне. „Русия иска да завладява" – говорят нашите неприятели, а ние им отговаряме: „Русия иска да помага, защото не може вече да гледа хладнокръвно как нейните братия стават жертва на най-варварските тирани."

Но всичкото това се говореше преди няколко години, а днес? – Днес всичката руска журналистика е запяла вече друга песен. Днес гнилата рана, заразителната болест, варварският народ и още по-варварското господарство са станали благонамерени и достойни за уважение. Ето що говори правителственият вестник, органът на к. Горчакова: „Самите турци вече видят (?? тия нищо не видят – р.), че оная сила, която е необходима и за тяхното господарство, може да се намери днес само с развитието на народното богатство с помощта на просвещението и на напредъкът, които се не съгласават със системата на угнетението, което владееше в преминалите времена; турците ясно вече видят, че неудоволствието, роптанията, постоянните въстания на техните християнски поданици, които изчърпат нейните финансии, изсушават самите източници на тяхното владичество и могат твърде лесно да ги доведат до вярна погибел."

Всеки из нашите читатели, който познава отблизо турското правителство и самият турски народ, като прочете гореизложените редове на руският вестник, той трябва да си помисли: „Леко е вам там да ни разказвате из Петербург за турският напредък и за благоразумните действия на правителството! Я дойдете вие в нашето отечество и погледайте що става! Даже в столичният град на Дунавският вилает нам не дозволяват и камбана да окачиме в черковите си!" Но руският вестник продължава: „Питане е сега: в нашите интереси и в интересите на всичките славянски племена въобще ли би било да прекъснеме тая неуморна работа, която призовява към живот всичките нови свят (?), и то с помощта на един тих, труден и тежък, но в това също време и верен вървеж, когато само подобен вървеж е в състояние да ни изведе на пътят към моралният и материалният напредък."

И така, руските вестници захващат да пеят оная турскофилска песен, която пееха преди няколко години ингелизките и маджарските вестници. А уверени ли са тия в истинността на това, щото говорят, или само руската политика изисква днес да се говори така, а не другояче? Ние мислиме, че съществува и едното, и другото. Руските посланици и консули не видят по-далеч от своите конаци, защото нямат сношение ни с християните, ни с простите смъртни и затова тия всякога принимават за истина това, щото им каже великият везирин или русчушкият валия; от друга страна, повечето руски консули са немци, ерменлии, евреи и др.; а подобни личности никога не могат да се сближат с християнските народности и да узнаят техните нужди и потребности; освен това тия люде никога не могат да бъдат верни приятели на рус-

кото славянско (?) правителство, защото интересите на Турция са тясно свезани с интересите на Австрия...

От друга страна Русия желае да добие какви-годе съюзници, защото нейните вечни приятели немци никога няма да забравят своите интереси, ако Русия и да е свезана с Германия с родствени династически свезки. Както „Моск. ведомости" имаха право да кажат, че политиката няма родство, така също и Бисмарк има такова също право да рече: „Това желае германският народ." Самите руски вестници преди малко време ни разказваха, че Русия няма приятели и че тя е принудена да търси съюзници само в Турция, в Дания и във Франция.

Но както и да е, а ние не сме в състояние да разберем руската политика и затова желаеме да поговориме за себе си. „Не надѣйте ся на князи и на сыни человеческия, въ нихъ же несть спасения", казва Христос; а ние ще да кажеме: „Надей ся само на сили своя и на ножъ свой, и спасенъ будеши." В продължението на цели пет столетия ние сме се наслаждали от турските реформи и от турските справедливости и затова не желаеме и да чуеме вече за тях. Кой закон, коя реформа, кое обещание се е изпълнило в Турция до днес, за да се изпълнят и днешните Махмудпашови доброжелания?

Султан Абдул Меджид издаде още в 1839 година своят знаменит хатишериф, който обещаваше равноправност на всичките негови поданици във всяко отношение; султан Абдул Азис обеща, че всичките негови поданици ще да намерят правосъдие, че беглиците ще да се унищожат и пр.; но всичкото това и до днес остава неизпълнено, както ще да останат неизпълнени и днешните Махмудпашови реформи.

За Турция няма вече живот и тя трябва да падне, както ще да падне и Австрия – другояче се не може. Християнските народности отвориха вече очите си и разбраха онова превъзходство, което тия имат над своите господари, следователно за османлиите няма вече живот в Европейска Турция. Смешно би било да очакват живот и напредък живите от мъртвите! Махмуд паша не ще да бъде в състояние да даде нов живот нито на турците, а камо ли на християните.

По нашето мнение християните на Балканският полуостров трябва да употребят всичките си сили и да се избавят от турските реформи и от султанското добродеяние, защото тия турски реформи нищо повече няма да ни принесат освен нови злини и нови нещастия. Но както и да е, а нам е твърде жално да гледаме как самите наши братия руси – които сме ние привикнали да уважаваме – изказват подобни мнения в своите вестници и накарват южните славяни да мислят за Русия не това, щото би трябвало да мислят. Нашите приятели не могат да бъдат и турски приятели.

[БЪЛГАРИТЕ И ГЪРЦИТЕ СА ОБЯЗАНИ ДА СИ ПОДАДАТ БРАТСКА РЪКА]

Букурещ, 31 марта

„Нашият екзарх се избра, призна се от правителството, отиде в Цариград и посрещна се тържествено от народът, следователно и нашият черковен въпрос е вече решен", говорят нашите български патриоти и радват се. – Нашият черковен въпрос не е още решен – отговаряме ние, – той днес само захваща да се решава. Ние можеме да кажеме, че тоя трънлив въпрос е решен окончателно само тогава, когато се определят границите на българската екзархия, когато се приеме и одобри уставът от правителството, когато се уважат просбите на всичките български общини, които населяват не само Восточна, Западна и Северна България, а и Тесалия, Епир и Албания; с една дума, тоя въпрос ще бъде решен само тогава, когато бъде задоволен всеки един българин и когато той престане вече да говори за своите черковни работи. А кога ще да настане онова щастливо време и ще ли то да настане някога? Всичкото това зависи от гърците и българите – от тяхното безпристрастие, от тяхното споразумение и от тяхното благоразумие. Днес гърците твърде добре вече разбират, че е тежко да се борят против такъв един силен неприятел, какъвто е българският народ; тия вече разбират, че мечтанията и надеждите за бъдещата Византийска империя не могат да се осъществят; разбират така също и това, че тяхната собствена полза изиска да се унищожат българо-гръцките несъгласия и да се помисли за бъдещето и на двата народа. А ако е така, то тия трябва да положат оръжието си пред българската воля, да оставят настрана фанариото-калугерските съвети и да подадат наново ръката си на българският народ като християни и като умни и честни граждани. Ако гръцкият народ постъпи другояче, то ние от днес му предсказваме, че неговото бъдеще ще бъде незавидно и че той ще да стане за смях на благоразумните люде.

Нашето критическо положение въобще изисква щото всичките християни, които населяват Балканският полуостров, да бъдат съединени и дружелюбни; а ако е така, то гърците, които са най-малки и най-слаби, трябва най-напред да оставят настрана и патриархът, и неговите доброжелания и да се споразумеят с другите християни, а най-повече с ненавистните им южни славяни, без които тия (гърците) са положителна нула. Южните славяни могат и без гърците, но гърците не могат нито без славяните, нито без румъните. Това е факт, който не ще никакви доказателства. А колкото повече гръцките фанатици упорствуват и интригуват против славянството, толкова повече се разгаря и онази разрушителна ненавист, която ще да погребе не българите, а самите гърци. Решението на българският черковен въпрос решава и съдбата на българската народност, а тая народност е голяма и има достатъчно сили да се бори и със ситните, и с едрите свои неприятели, които би били противни на нейните решителни стремления. От друга страна, българите трябва да забораят за миналото, т.е. тия трябва да простят великодушно прегрешенията на гръко-фанариотите, да се сближат пак с честните и безпристрастните гърци и да залегнат за общото добро на всичкото „християнско население на Балканският полуостров".

Но всичкото това, както казахме и по-горе, ще да бъде само тогава, когато се даде всекиму своето,

т.е. когато българите добият своите права и в Тесалия, и в Епир, и в Албания. Само там може да съществува братство, дека съществува споразумение и безпристрастие; само ония лица могат да бъдат братия, които са равни между себе си, които са ортаци и които имат еднакви права и еднакви капитали. Между слугата и господарят не може да бъде никакво братско споразумение, никакво едноцелно стремление и никакво обединение. Ние сме уверени, че българите тъмакси ще да подадат своята честна и безпристрастна ръка на гърците, щом последните се откажат от своите празни мечтания и щом изрекат следующите думи: „Всекиму да се даде своето; а всичко да бъде общо, т.е. частното да бъде частно, общото – общо, и братското – братско." В сегашното време 14 милиона славяно-румъни, следователно и християни, се стремят към една обща цел и вървят по един път, защото са се уверили вече, че само тоя път ще да ги доведе до тяхното общо добро и само той ще да обезпечи и славянските, и румънската народности.

Гърците, ако само желаят да достигнат до по-добро положение и да бъдат свободни граждани, трябва да се съединят с нази и да гонят същата цел, защото в противен случай тия ще бъдат обиколени от всичките страни с неприятели; а тия неприятели са дотолкова силни, щото гръцката народност може твърде лесно да изчезне и съвсем да се изгуби от светът.

В днешните времена, когато в Европа се съставляват господарства от 50 и 70 милиона, всяка една малка народност трябва или да се покори на някоя чужда сила и да се откаже от своето историческо съществувание, или да се съедини с друга някоя народност на най-либералните начала (както е съединена Швейцария и Америка) и да състави с нея отбранителна федерация. На Балканският полуостров живеят днес 16 милиона жители, из които единът милион са турци; а другите петнайсет са славяни, румъни, гърци и арнаути.

Днес всичкият свят се е вече убедил, че турската империя е готова да падне и да повлече след себе си и Австро-Унгария. Това изповядат даже турските и австрийските приятели. И така, единът милион, т.е. нашите днешни господари, ще да престанат да съществуват, а 15-те милиона щат да се намират в някакво си неопределено и независно положение и трябва или да се покорят на друга някоя сила, или да се съединят между себе си и да помислят за своето спасение.

А нашето общо спасение се заключава само в Дунавската федерация, т.е. в онова наше братско споразумение, което ще да даде всекиму онова, щото му принадлежи.

Всяка една народност трябва да състави свое частно управление, а всичките управления да се подчинят на общият парламент или на една върховна власт. „Но чия ще да бъде тая върховна власт?" – ще да ни попитат мнозина. Ничия, обща, наша – отговаряме ние. Тая висша власт ще да бъде съставена из всичките народности, които населяват Балканският полуостров, а върховният владетел ще да бъде онзи, който заслужи това първенство, т.е. който извърши великото предприятие, което се нарича „решение на восточният въпрос". Повтаряме, гърците и българите са обязани да подадат един другиму братска ръка, защото времето се вече приближава.

Но ние казахме, че между гърците и българите не може да бъде споразумение дотогава, дорде се не свърши българският черковен въпрос; казахме така също и това, че тоя въпрос не само че не е още решен окончателно, но че сега едвам се захваща неговото решение. Това е така, но началото е вече положено, а гърците трябва да се заемат за ум, дорде не е късно.

[КАКВА ДА БЪДЕ БЪДЕЩАТА БАЛКАНСКА КОНФЕДЕРАЦИЯ]

Букурещ, 7 априлия

Восточният въпрос е вече решен и християнските поданици на В. порта ще да приемат своето райско блаженство из собствените ръце на н.в. султанът. Ако би някой християнин пожелал да знае кому е той обязан за своето бъдещо блаженство, то ние го съветоваме да поблагодари г. Валияна, т.е. редакцията на румъно-французкият вестник „Alianta Latino-Russă". Г. Валияно е поместил в своят вестник един такъв проект, който е в състояние да отвори слепите очи на всичка Европа и да докаже на светът, че восточният въпрос може да се реши в една минута. По мнението на тоя вестник тоя нещастен въпрос трябва да се реши така: Европейска Турция ще бъде разделена на три губернии и всяка губерния ще да има свое министерство и свое вътрешно управление; с една дума, Турция ще бъде Австрия, а българите и гърците ще да съставят свои Венгрии. България, Босна и Херцеговина ще да съставят едно цяло, а Тракия, Македония, Епир, Тесалия, Албания и гръцките острови (следователно и Гърция) – друго цяло.

Ние от всичкото си сърце одобряваме тоя многоважен проект, но иска ни се да направиме няколко свои забележки, за да покажеме на авторинът му, че даже и най-великите политици са обязани да знаят колко-годе землеописанието и етнографията, защото без чувал се не ходи на воденица.

Най-напред трябва да кажеме, че тоя проект е писан от някой грък, който и до днес мечтае за аргонавтските походи, а после вече да забележиме, че тоя велик мъж не познава ни географското положение на турската империя, ни духовете на християнските народности, ни целите и стремленията на южните славяни, ни своето собствено положение. А из всичкото това ние си съставляваме такова едно заключение, че днешният романо-руски орган не само че не познава славянските племена, но не познава и романските, които той представлява и защищава. Ако тоя вестник да би познавал сам себе си, то би трябвало да знае, че Босна и Херцеговина съставляват част от Сърбия, а Тракия и Македония съставляват част от България. Колкото за Албания, то ние ще да кажеме, че и арнаутите имат такова също право да живеят самостоятелно, каквото и гърците, румъните, сърбите и българите. Всеки вече знае, че на Балканският полуостров само дотогава може да се въдвори мир и тишина, когато се строшат чуждоземните вериги и когато се даде всекиму своето. Ние не сме румъни, но справедливостта ни заставлява да кажеме, че восточни Банат, Ердел и Трансилвания рано или късно щат да се присъединят с Румъния, защото днешният румъно-маджарски дуализъм е такава една утопия, която не е в състояние да удовлетвори и двете народности в едно и също време. А в каквито отношения се намира Румъния към Ердел и Трансилвания, в такива също отношения се намира и България към Тракия и Македония, а Сърбия – към Босна, Херцеговина, Банат, Срем, Бачка и др. Всяко едно господарство, което е нанизано из всевъзможни дрипелчета, не може да съществува дълго време, а политическите проекти са безсилни пред народната воля.

Ако в Турция днес не съществува никакъв ред, то това произхожда не от туй, защото самите турци са

неспособни за никакво сериозно дело, а защото империята е съставена от всевъзможни народности, които са много по-способни от своите завоеватели. Ние видиме, че дуализмът е невъзможен в Австрия, а в Турция той би бил твърде смешен. Турчинът е роден само за агалък, следователно той трябва да бъде или ага, или съвсем да не съществува.

И така, проектът, за когото говорихме по-горе, е само една празна фантазия, която няма никакво основание. По нашето последньо убеждение християнските поданици на В. порта трябва да потърсят своето спасение на такова едно място, което би било посигурно и по-благонадеждно за техните цели, отколкото в дуалистическите проекти. Ние мислиме да разделиме турската империя (следователно и маджарското кралество) така: България, Тракия и Македония ще да съставят едно цяло, а Сърбия, Босна, Херцеговина, Кроация, Черна гора, Стара Сърбия, Банат, Срем, Бачка и пр. ще да съставят друго цяло; Румъния ще да добие Ердел, Трансилвания и восточни Банат, Гърция ще да вземе Тесалия, Епир, островите и част от Мала Азия, Албания ще да бъде независима, а Цариград ще да бъде свободен град. Трябва да забележиме и това, че всичките тия народи и народности трябва да съставят едно цяло тяло, т.е. една тясна конфедерация, в противен случай всичките наши мечти и желания няма да принесат никакви утешителни резултати. Ще да забележиме и това, че тая наша идея разделят и австрийските румъни.

– – –

Приближава се онова време, наближава онзи час. „Панчевац" говори: „Из Сърбия пристигат до нас такива гласове, които са сериозни и громадни и които са в състояние да зарадват всеки един сърбин. Между Сърбия и Турция войната е вече неизбежна. Сръбското правителство иска Малки Зворник и приготовлява се, ако бъде нужда, да го вземе и с военна сила. Сърбия има неоспоримо право да търси Малки Зворник; тя иска това свое право миролюбиво, но Турция няма желание да удовлетвори сръбските требования, а в такъв случай Сърбия трябва да употреби физическа сила. Турция види твърде добре, че Сърбия се не шегува и захванала е вече да се въоръжава. Турската войска се събира на сръбските граници." Белградските вестници говорят, че около сръбската граница се събират войски от всичките страни. „Сърбия се не бои от турските заплашвания – говори един от тия вестници. – Който ни хвърли ръкавицата си, то ние ще да му отговориме с топът." И така, времето се приближава. От друга страна, Черна гора е заняла пушката си и чака оная минута, в която ще бъде казано: „Христос воскресе!"

[ФЕРМАНИТЕ И БЕРАТИТЕ НЕ СА ПО-СИЛНИ ОТ НАРОДНАТА ВОЛЯ]

Букурещ, 10 майя

Бератът получихме, прочетохме го и радваме му се. Чуден берат, сладкогласен берат, утешителен берат! Какво и какво няма в тоя берат! Който познава добре способностите на турското правителство, той може свободно да каже, че бератът е копие от самото правителство. Ето ви и доказателства.

Турското правителство отдавна вече е захванало да размесва своите мисли и когато трябва да се говори за сватба, то говори за помен, а когато трябва да се чете парастас, то пее сватбени песни. Такава също неопределеност ние намираме и в бератът. Ние знаеме, че когато се дава берат на такова едно лице, какъвто е екзархът, то в тоя берат би трябвало да се изложат следующите неща: 1) каква сила ще има екзархът; 2) какви щат да бъдат неговите отношения към правителството; 3) какви щат да бъдат неговите длъжности; 4) каква роля ще той да играе в българският синод и пр. В бератът вие няма да срещнете нищо подобно; в него се говори само, че екзархът има право да афоресва и да съди свещениците, че без неговата воля никой не може да развенчава и да разрешава третичен брак и пр.; с една дума, бератът не е нищо друго освен черковен (канонически) закон; а ние мислиме, че турското правителство няма право да издава подобни закони. Православната черкова има свои закони, които определяват твърде ясно длъжностите на всяко едно духовно лице и които са общи за всичкият православен свят, следователно турското правителство би трябвало да остави това дело на народните представители и на българският синод. Освен това защо в бератът се говори за тия неща, когато уставът на народните представители не е одобрен и до днес и когато правителството още не е узнало каква е народната воля? Ние мислиме, че не Махмудпашовата канцелария, а народните представители са длъжни да наредят черковното управление и да определят границите на екзархиалната власт. Кажете ни, защо са повикани в Цариград народни представители? Кажете ни така също, какви са длъжностите на тия представители? На тия два въпроса правителството ще да отговори така: „Ние повикахме из провинциите народни представители затова, за да узнаеме народните желания... Народните представители са длъжни да съставят устав, да изберат екзарх и да участвуват в синодалните заседания.“ Всичкото това е добро, ще да кажеме ние, но в Цариград става съвсем противното: народът избра един екзарх, а правителството му натрапи други; народните представители съставиха устав, а правителството не обърна на него никакво внимание; най-после, представителите ходят по Цариград и лапат мухите, а правителствените агенти нареждат в Ортакьою българското черковно управление съвсем независимо.

А защо са се разигравали досега всичките тия комедии? Не беше ли по-добре, ако Махмуд паша да кажеше още от самото начало така: 1) аз искам да бъде избран за екзарх Антим Видински и да бъде избран за през всичкият си живот; 2) аз желая да наредя българските черковни дела по своят кеф и не ща даже нито да питам какво е съизволението на народът; 3) аз искам да бъде всичко под моето собствено управление, защото народната воля е за мене нула.

Ако би турското правителство казало всичкото това още преди няколко години, то ние би знаяли с кого имаме работа и мирували би; но то постъпи съвсем другояче. Правителството обеща много, а не направи почти нищо. В бератът се говори: „Екзархът ще да се съобразява с (ще да се управлява по) уставът, който се касае до духовното управление на екзархията за всичките работи на българите." Какъв устав? Де е тоя устав? Кой е съставил тоя устав? Може ли екзархът да се управлява по уставът, който беше съставен от народните представители, когато тоя устав не е още одобрен и когато правителството го изменява почти всеки ден? Но да оставиме това и да поговориме за друго. Според бератът Варна, Пловдив, Ахело, Месемврия и пр. остават под управлението на патриархът. Но питане е, има ли правителството факти, че в горереченитe градове живеят гърци и че тия гърци искат да останат под патриархът? Питало ли е правителството самият народ какво желае и кого иска да припознае за глава на своята черкова? Ние се научихме из достоверен източник, че и гагаузите желаят да се съединят с българската екзархия и да отърсят от гърбовете си фанариотското иго. В бератът се говори още, че част от Сливенската епархия, т.е. селата, които се намират по прибрежието на Черно море от Варна и до Кюстенджа, ще да останат под властта на фанариотите. Ние никак не сме в състояние да разбереме това тъмно място, защото: първо, селата, които се намират между Варна и Кюстенджа, не принадлежат на Сливенската епархия; второ, когато на фанариотите се дозволява да търсят някое си рибарско село по черноморските брегове, то и българите имат пълно право да търсят своите села в Тесалия и Епир, следователно и бератът не би трябвало още отсега да определява съдбата на оныя места, които още не са изследвани. Освен това ние би изново попитали правителството: защо не са влезли в числото на българските епархии Неврокопската, Сереската, Драмската, Прилепската, Охридската, Битолската, Полянската, Дебърската и пр.? Когато бератът се основава на гръцките сведения и определява даже кои села във Варненският окръг трябва да останат под патриархът, то би трябвало да реши и съдбата на Тракия и Македония, а това дело правителството би извършило твърде лесно. Ние съветоваме Махмуд паша да вземе картата на Лежана (ние му не рекомандуваме картата на Шафарика затова, за да ни не каже, че сме славянофили) и да види кои места са населени с гърци и кои с българи. Ние отсега още явяваме на правителството, че нямаме воля да жертвуваме нито един човек за патриаршеската полза и ще да търсиме своите права от Цариград и до дебърските планини. Нас не могат да ограничат никакви фермани и никакви берати, защото народното желание е по-силно от самият закон.

[НАМ СА НУЖНИ НЕ ПОПОВЕ И НЕ ТУРСКИ ЧИНОВНИЦИ, А НАРОДНИ УЧИТЕЛИ]

Букурещ, 19 майя

Ние се отказваме да говориме и да мислиме за прошедшето, защото щастието на всеки един народ се заключава само в настоящето и в бъдещето, следователно нас интересират не вчерашните цариградски произшествия, а сутрешното устройство на българската йерархия. По цариградските известия ние видиме, че народните представители след някой ден са длъжни да извършат следующите неща: 1) да разгледат и приведат в действие 10 член от ферманът; 2) да определят платата на духовенството; 3) да наредят черковните училища и 4) да намерят средства за постройката на една висша духовна академия.

Ние ще да разгледаме тия четири въпроса един по един. Ние много пъти сме говорили за първият въпрос, т.е. за 10 член на ферманът; а сега ще да кажеме само, че обязаността на нашите представители е да докажат на правителството, че българският народ е справедлив и че той иска само онова, щото му принадлежи.

За вторият въпрос ние сме говорили твърде малко и затова с него ще да се разпространиме малко повече. Ние знаеме, че фанариотските владици изнасяха из българските епархии големи суми; ние знаеме, че тия духовни харсъзи обираха светът с всякакви средства; най-после, ние знаеме, че българският народ пъшкаше повече под кръстът, нежели под полумесецът. Всичкото това не трябва вече да бъде. Българските представители са длъжни да решат добросъвестно колко да се дава за освещение на черковите, за ръкополагание на свещениците, за разстройство на бракът и пр. и всичките тия доходи да се вземат от градските общини; а на епископите да се дава определена плата. Ние мислиме, че на един епископ са доста 30 хиляди гроша, защото той няма нито жена, нито деца, нито собствена къща. Само в такъв случай щат да се прекратят злоупотребленията и духовните лица щат да заприличат на Христови апостоли. Стига сме вече търпели и от свои, и от чужди! Колкото за поповете, то тоя въпрос не влазя в програмата на българските представители, защото всяка епархия трябва да нареди своите домашни дела по своята воля.

А за калугерите? – Калугерите са такова едно зло, което трябва да се унищожи от самото си основание. От калугерите ни един народ не е видял полза, няма да видиме и ние. Който иска да спасява душата си, той трябва да се мъчи, да работи, да храни жена и деца и да плаща данък на правителството. Безполезните, ленивите и готовоедците не са потребни ни богу, ни на народът. В България съществуват цели стотини манастири; а българският народ се оплаква, че няма черкови и свещеници. Манастирите трябва да станат приходски черкови; а калугерите са длъжни да се преобразят в светски попове. А за какво са нужни калугерките? – Да разпространяват разврат, да душат децата си и да ги хвъргат в геризите, да лъжат светът и да безчестят и народността ни, и вярата ни.

Сега да поговориме за третият и за четвъртият въпроси, т.е. за духовните училища. Що е това духовно училище? – Ние и досега не сме в състояние да разбереме. „Ако светските училища се отварят за образованието и развитието на човекът, то духовните школи се назначават за образованието и развитието

на духовните пастири", щат да отговорят мнозина. Не разбираме. Духовното училище трябва да приготовлява по-напред от всичко люде и граждани, които са длъжни да учат народът и да му показват щото е добро и полезно; а ако е така, то светските училища не трябва да се отдалечават от духовните, а духовните от светските.

Ние знаеме, че в европейските университети съществува духовен или богословски факултет, т.е. в тях се четат и някои богословски предмети, които се назначават за черковните пастири. Така трябва да бъде и у нас. Българите нямат средства за розкоши и затова тия трябва да се ограничават само с необходимото. Най-напред трябва да се основе една висша светска школа; а в тая школа да се четат и някои богословски предмети за бъдещите наши архиереи и йереи. Русия не може да ни служи за пример, защото тя има средства и за по-големи розкоши. Освен това руското правителство възпитава в своите духовни академии не свещеници, не апостоли и не учители, а полицейски агенти, безжизнени личности и пияни безделници.

Повтаряме, нам са нужни не попове и не турски чиновници (като поп Нила), а народни учители. Истината трябва да бъде една и за попът, и за търговецът, и за занаятчият; образованието и развитието трябва да бъдат общи за всекиго; а учението да бъде съобразено с животът и народните требования. Другояче духовенството ще да бъде като закръпка на нова дреха. Нам не са нужни така също ни първоначални духовни училища, защото и светските школи са в състояние да възпитат един селски свещеник. В следующите броеве на нашият вестник ние се надеяме да поговориме по-подробно за устройството на нашите школи.

[САМО ПОЛИТИЧЕСКАТА СВОБОДА ЩЕ НИ ДАДЕ И НЕЗАВИСИМА ЙЕРАРХИЯ]

Букурещ, 1 юния

Из Цариград ни явяват, че нашите работи са тръгнали пак рачешки, а в. „Македония" потвърдява тия прискръбни известия. А кой е крив във всичкото това? – Разбира се, че ние сами. Най-голямата наша погрешка е тая, че ние се увлекаваме от минутните впечатления – щом премине първата минута, то нашият възторг угасва и ние се отказваме от всичко, щото ни не принадлежи лично. Българинът е постоянен само тогава, когато работи за своят джоб. Другата наша погрешка е тая, че ние искаме да бъдеме във всяка чорба мерудия, но да не работиме нищо и да не жертвуваме нищо. Когато някой българин се решава да извърши каквато и да е обществена работа, то той се завзема не из убеждение, а за инат или за своята лична полза. Това заключение ние сме готови да потвърдиме с хиляди факти.

Ако някой непознат с нашият характер човек би чул що произхожда в Цариград, т.е. ако би се научил какво се върши на Ортакьою, то би помислил, че българските представители са се разделили на две партии, из които едната разделява убежденията на българският патриарх и на неговият синод, а другата е във всичко противна. Ние можеме смело да кажеме всекиму, че подобно разделение не съществува. Най-главната причина (всичкото това ние извлачаме из найдостоверен източник), която е накарала нашите представители да се разделят на два враждебни лагера, е

чорбаджилъкът. Така наречената комисия е съставена от чорбаджии, а тия чорбаджии по-скоро би се съгласили да добият краста, нежели да допуснат между себе си прости и сиромаси хора. „Вие чакайте и надейте се на нази; ние всичко ще да свършиме сами", говорят тия. „Но ние сме народни представители! Народът ни е избрал не да дремеме по Цариград и да гониме кучетата, а да наредиме колкото се може по-скоро йерархията си и да се върнеме назад", казват клетите представители. „Хайде, хайде, махнете се оттук и чакайте", отговарят чорбаджиите и продължават да работят по своят кеф. Всичкото това е произвело голямо неудоволствие между представителите, а това неудоволствие твърде лесно може да приеме страшен характер.

Нишките българи написали до представителите едно писмо, в което ги молят да се постараят и да им изпроводят в Ниш колкото се може по-скоро архиерей, защото различни пропагандисти сеяли съвсем неутешителни за българският народ идеи. Когато представителите подали това писмо на едного от безсъвестните комисари, то тоя господин им отговорил с презрение: „Ние имаме сега по-важни работи... Оставете „шопските" работи настрана. Време ли е сега да се занимаваме с нишките цънцари и с измислените пропаганди? Оставете ни на „рахат"... Нека търпят и без владика"... Разбира се, че всичкото това не би било дотолкова важно, ако един от представителите да не беше явил на нишките българи какъв отговор им е дала тая самозвана комисия. Когато нишките българи добили това унизително писмо, то явили на местната власт, че не признават ни българската йерархия, ни българският патриарх. Всичкото това е твърде жалостно явление, но то съществува вече. И така, неудоволствието между комисията и народните представители расте все повече и повече. „Македония" се обръща към комисията и пита я: „Защо комисията се не погрижи за свикването на разтуреният народен събор? Защо тя не извести епархиите за бъдещите избори, щото тия да имат време да се поразмислят и да се посъветоват между себе си?" В това също време тоя вестник пита и народните представители за какво ги е избрал народът и какви са техните обязаности; най-после, той се обръща и към самият народ и пита го защо е той така равнодушен към своите собствени интереси и към своето щастие. Ако би тия въпроси били предложени нам, то ние би отговорили така: Ако народните представители са честни и народолюбиви хора, то тия трябва да известят народът колкото се може по-скоро, че неговата воля се не уважава и че неговата екзархия твърде скоро ще да стане беглик за чорбаджиите и за турските шпиони.

Народът има пълно право да свали самозваната комисия и да нареди своята йерархия по своето благоусмотрение. Черковата и чорбаджилъкът не трябва да имат нищо общо. Комисията употребява всичките си сили да устрои екзархиалният совет така, щото различни хаджи Иванчовци, Камбуровци и др. да имат що да крадат и отде да се хранят. „Тия комисари, говори „Македония", турят своята личност по-горе от народната воля, а своите лични интереси по-високо от интересите на отечеството ни. Ако всичкото това е справедливо, то нашата бъдеща йерархия ще заприлича на фанариотската тарапхана, която е съществувала само за дембелълк, за разврат и за пиянство. Не, братия, не, народът ни няма да добие ни честно духовенство, ни достойни учители, ни добър черковен ред, ако нашите вратове бъдат спрегнати и занапред в турските кола. Ако нашите представители и да имат право да се оплакват от комисията, то

тия имат хилядо пъти по-голямо право да се оплакват и от самото правителство, което е назначило, одобрило и утвърдило тая комисия. Но да се обясниме малко по-просто. Уставът на народните представители никога няма да се хареса на правителството, защото тоя устав е съставен либерално и народолюбиво, а царският ферман не може да се вземе назад.

И така, правителството беше турено в критическо положение: то трябваше или да не одобрява уставът и да унищожи няколко членове от ферманът, или да даде на народът ни повече права, щото уставът и ферманът да паднат сами по себе си. Най-напред правителството чрез своята комисия избра едного от „най-благонадеждните" български архиереи и назначи го за екзарх до смъртта му, а после, когато работата се заплете още повече, то му даде по-голяма титла и по-голямо значение. Ако би щастието на народът зависело от титлата на Петра или на Павла, то ние би преклонили колената си пред в. везирин и изпели би му благодарствена химна; но здравият разум ни говори противното. Народното благосъстояние се заключава в самата наредба, а не в празните и никому ненужни титли. Дозволете на народът да си състави устав по своите собствени понятия, защото в противен случай той никога няма да бъде доволен!

И така, турското правителство работи така, а не другояче само затова, за да посее вражда между българите и гърците и да разкъса християнските сили. А ще ли то да изпълни своите намерения? – Ние не вярваме, защото българите имат работа не с гърците, а с фанариотите. Из всичкото това ние ще да заключим, че само политическата свобода ще бъде в състояние да ни даде и независима йерархия.

[МИДХАТ ПАША БИ ТРЯБВАЛО ДА ПРЕОБРАЗИ НЕ ФЕСОВЕТЕ, А ГЛАВИТЕ]

Букурещ, 28 юлия

В прошедшият брой на нашият вестник ние казахме, че француските вестници оплакват покойният велики везирин Али паша и неговите благонадеждни реформи; казахме и това, че на Западна Европа се не харесва политиката на Махмуд паша, защото тоя турчин не търпи европейците и изгонил ги е из правителствената служба. Всичките злини, които произхождат днес в турската империя, се приписват на Махмуд паша. Един француски вестник ни разказваше преди малко време, че даже гръко-българската борба е плод на Махмудпашовата политика. Мнозина мислеха, че Махмуд паша е русин, че той изпълнява буквално волята на г. Игнатиева и че той няма свои собствени убеждения. А ако питате нази, то нашите убеждения за Махмуд паша са съвсем други. Махмуд паша не е нищо друго освен чист турчин, който желае да управлява държавата си така, както са я управлявали старите везири при Османа, Махмуда и Меджида. Много пъти Махмуд паша е говорил на своите приятели, че европейските държави си играят с турската империя, че тия я опропастяват, че тия се старают да убият турската сила, и пр. Един ден той казал пред няколко правителствени лица така: „Ни една европейска държава ни не желае добро, всеки гледа да извлача колкото може повече материална полза из нашата империя и да владее неограничено над нази. Време е вече да свалиме

от шиите си чуждото туторство." Всичкото това ни разказа едно такова лице, към което ние имаме пълно доверие. Освен това самите действия на Махмуд паша говорят в полза на горепоказаните негови думи.

И така, Махмуд паша беше турчин, а ние би желали да имаме дело с такъв един турчин, нежели с ония турски чиновници, у които напредъкът се състои само в това да знаят няколко французки фрази наизуст, да пият вино, да ядат свинска мас, да играят кадрил, да дават балове, да вреждат разврат и да закачат жените насред пазарът. Такова е нашето убеждение. Но както и да е, а Махмуд паша е длъжен да преклони коляното си пред Мидхат паша и да му предаде юздите на управлението. Мидхат паша е станал везирин. Когато ние добихме това известие, то повторихме още веднъж нашето отдавнашно заключение: в Турция се не знае ни кой пие, ни кой плаща. Преди няколко месеца Мидхат паша се обвиняваше в различни господарствени престъпления и правителството мислеше даже да го изпроводи на заточение, а сега това също правителство му дава везирско достойнство и има към него пълно доверие. Нека говори кой що ще, а ние ще да кажеме, че Мидхат паша е избран не от правителството и не от султанът, а от европейските държави, т.е. от Австро-Унгария и от Франция. Когато се беше разнесъл слух, че Мидхат паша е назначен за валия на Едирненският вилает, то „Курие д'Ориан" говореше, че приятелите на Мидхат паша били оскърбени за отдалечаването му из Цариград, но тия се утешавали с това, че той твърде скоро ще да се върне в столицата, за да приеме по-достоен по способностите си чин. А кои са тия Мидхатпашови приятели? – Разбира се, че тия не са нито турци, нито рая. Турците ненавиждат Мидхада за това, защото не е чист турчин; а християните го ненавиждат за това, защото е ни риба, ни месо.

Ако искате да имате верни понятия за способностите на Мидхат паша, то разгледайте внимателно неговите действия в Русчук. Когато Мидхат паша беше дошел в Русчук за валия, то рекъл на французкият консул следующето: „Нашите реформатори трябва да бъдат като Петър Велики; тия трябва да разрушат всичко, а после да захванат да градят, щото им е потребно изново." Разбира се, че за един французин, който обича постоянно да разрушава и да гради, Мидхат паша беше велик човек. Французките вестници възхваляваха тоя турски Робеспиер до небето и налееха се да жънат.

Но що произлезе от всичкото това? Какви последствия произлязоха от Мидхатпашовите реформи? Най-после, какъв характер имаха всичките тия реформи? Турският Петър Велики, както и руският Петър Велики, поиска най-напред да унищожи в турският народ онова отличително свойство, което му даваше право да се нарича турски народ, т.е. той поиска да убие турската патриархалност и да излее нови турци, които би имали европейски характер. Разбира се, че християните трябваше да се принесат в жертва на нова Турция. Мидхат паша по-напред от всичко се постара да отвори публични къщя и да даде всекиму свобода да посещава тия къщи и да развратничи колкото му е угодно. Публичната жена беше защищена от великият валия; тя можеше свободно да продава стоката си; тя имаше даже повече права и привилегии, отколкото честните гражданки. Турците и християните бяха съвсем равноправни в тия публични къщя. Но и тука съществуваше едно малко изключение. Мидхат паша строго запрещаваше на туркините да стават публични жени. Така също на турците беше дозволено да вземат за жени християнки, но на християните се не дозволяваше да вземат туркини.

Втората реформа, която Мидхат паша воведе в своят вилает, бяха свищовските, търновските и русчушките жертви. Но нам твърде лесно могат да отговорят така: „Всяко едно правителство има право да коли и да беси своите непокорни поданици.“ Нека да е и така, но питане е, кой беше главната причина, която накара българите да се вълнуват и да се вземат за оръжие? – Ние смело можеме да отговорим, че главната причина беше правителството, т.е. Мидхат паша и неговите второстепенни реформатори.

По нашето мнение само оная реформа принася полза, която се желае от самият народ и която е основана на нравствени начала и на икономическо благосъстояние. Нищо подобно ние не видяхме от валийските управления на Мидхат паша. Мидхат паша до днес е употреблял всичките си сили само да бунтува народът, за да може после да го усмирява и да се препоръча и пред султанът, и пред великите сили. И той изпълни своите планове твърде изкусно. Неговите русчушки мистификационни игри и неговата багдадска донкишотска деятелност могат да докажат всекиму какви цели е имал тоя господарствени чиновник. Но найглавната заслуга, която е направил досега Мидхат паша в управляемите от него вилаети, е преобразованието на чиновничеството. Валиите, които управляваха до него и после него Дунавският и Багдатският вилаети, имаха твърде малко чиновници, а голямо количество олани, сеизи, адъми, чубукчии и всякаква безполезна поганщина, в която намират утешение само азиатските развратници. Мидхат паша увеличи числото на чиновниците, отвори канцеларии, въведе в тях полуевропейски ред и покри столовете със зелено сукно. Разбира се, че всичкото това беше само една форма, която не принесе никакви последствия. Мидхат паша би трябвало да преобрази не фесовете, а главите; но подобно преобразование е съвсем невъзможно между един полудив, полуизгнил и полумъртъв народ.

Ние мислиме, че и везирското достойнство на Мидхат паша ще да бъде дотолкова плодотворно, доколкото беше и валийското. И така, Западна Европа е удовлетворена; а ще ли да бъде удовлетворен самият народ, когото ще да управлява отсега великият реформатор? – Не вярваме.

[ЗА БЪЛГАРСКОТО КНИЖЕВНО ДРУЖЕСТВО]

Букурещ, 11 августа

Нашите лични неприятели разносват слухове, че ние сме били гонители на „Българското книжевно дружество" и че сме се старали за неговото унищожавание. Ние смело отблъсваме от себе си тия обвинения и являваме пред сичкият свят, че това, щото се приписва нам, трябва да се отдаде на нашите неприятели. Ние хиляди пъти сме говорили, че „Дружеството" е свято и необходимо за нашият народ, както му е необходим и насъщният хляб; но какво трябва да върши това дружество, какви са неговите обязаности, какви са неговите най-първи цели? – Това е друг вопрос.

Да изкажеме своите убеждения. Секи вече знае, че нашата книжевност е до такава степен бедна, щото ние не би могли да срещнеме нито две книги, които би отговаряли на своите цели и които би заслужили име книжевност; секи вече знае, че науката и книжевността се намират днес в ръцете на селските учители, на различни спекуланти и на пловдивските бакали; най-после, секи вече знае, че нашите школски учебници са достойни само за огънят, защото тия учебници са избирани лошаво, а преведени са още по-лошаво.

При това състояние на нашата книжевност „Българското книжевно дружество" е съвсем необходимо. Това дружество би трябало да извърши следующето: 1) Да се постарае колкото се може по-скоро да напечата и да разпространи по-първите школски учебници; 2) Да издава такъв един вестник, който би имал не учени или не заоблачни цели, а съвременно значение; 3) Да контролира новите книги и да ги рекомандува на публиката, ако само тия отговарят на своите цели; 4) Да преследува чистосърдечно, безпристрастно и добросовестно ония шарлатани, които са станали писатели за едно парче хляб, т.е. които не са в състояние да работят друга работа, а завземат се да лъжат светът и да безчестят и литературата, и науката. Подобни шарлатани, за нашето нещастие, съществуват твърде много. Ето накратко какви са обязаностите на нашето „Българско книжевно дружество".

Да видиме сега в състояние ли е това дружество да изпълни горехазаната програма. Ние можеме сякога да отговориме утвърдително. Но ние можеме да кажеме за дружеството сичкото това само в такъв случай, ако неговото предназначение е да разпространява знание между българският народ и да принася полза на училищата; а ако целта на това дружество е (според както говори букурещкият дописник на в. „Право") да храни дембели, то ние земаме думите си назад и оставяме спомагателните членове на това дружество да правят щото щат и да харчат капиталите си за каквото искат. Разказват, че годишните доходи на дружеството се простират до 5000 франга; а с такъв един капитал могат да се направят чудеса. Ако няколко български вестника се издават без никакви помощи, то би могло да се издава и „Периодическото списание", стига само да се издава редовно, да бъде популярно, да отговаря на народните потребности и да се занимава повече със съвременните вопроси.

Когато един писател зема перото си в ръка да пише, то той трябва по-напред да обясни сам на себе си що пише, защо пише и за кого пише. Ако намерението на тоя или на оня писател е да увеличи знанието на

народът, то той тряба да му напише само онова, из което той да извлече каква-годе полза; а ако намерението на г. Дринова или на г. Кръстовича е да се покаже пред светът, че знае много и че сваля звездите от небето, то нека издаде своите „велики произведения" със свое иждивение и нека гърми името му от восток и до запад. Ние сме говорили много пъти, ще да кажеме и сега, че между приятното и полезното има голямо различие. Ние предпочитаме полезното. Когато един човек е гладен, то ти тряба да му дадеш да яде, а не да му разказваш приказници; когато един човек иска щастие, то ти тряба да го научиш как да оре и как да сее по-лесно, а не да му разказваш за дебелината на персидският цар; най-после, когато един народ иска да избистри и да просвети своят ум, то ти тряба да го научиш онова, щото му е необходимо за това и щото може да му бъде полезно през животът, а не да го залъгваш със своите „велики неаполитански открития". Сичкото това разбират и най-малките деца.

И така, обязаността на сяко училище, на сяко дружество, на секи образован човек и на секи писател е да научи най-напред народът ни да чете, да го научи да сметне, че 2 и 2 правят четири, да му покаже най-необходимите географически, економически и статистически сведения; а после вече да му разказва за Астиаговият пояс и за Навуходоносоровите войници. Освен това на българите са най-необходими днес за днес такива едни книги, които е в състояние да разбере и мъжко и женско, и старо и младо, и учено и неучено. А колко българи могат да разберат Дриновите истории и високоучените произведения на нашето Книжевно дружество? – Твърде малцина. А Кръстовичовите учени произведения, които секи хвали, но които още никой не е прочел? – За Кръстовичовите високоучени дела – които са написани на монголо-кинезо-русо-българскu език – ние не смееме ни да говориме, защото сяко едно разсъждение е запретено от г. Стоянова.

И така, „Българското книжевно дружество" тряба да измени своята програма и да захване да работи по-енергически и по-добросовестно. Другояче то тряба да погине, а това би било твърде неутешително. Ние знаеме, че г. Стоянов и неговите приятели щат да ни кажат, че без средства се не може. Истина е така, но ние уверяваме секиго, че средства би се нашли, ако само действителните членове на дружеството би захванали да работят и да работят това, щото казахме по-горе. Сяка една добре написана книга се продава по няколко хиляди екземпляра; а ако е така, то дружеството не само че няма да губи нищо, а тряба да печели и да печели твърде много. Ако ни не вярвате, то питайте г. Данова и г. Манчева. Една книжка от пет печатни коли може да се напечата за 30 жълтици; а ако я продаваме по 1/2 франг, то за 1000 екземпляра ще да добиеме 41 2/3; а за две хиляди екземпляра 83 1/3 жълтици. Тряба да забележиме тука още и това, че книгите на дружеството би се продавали повече, нежели книгите на частни личности. Ние напечатахме „Детската библиотека" в 2000 екземпляра и изпродадохме я; а сега сме намерени да напечатаме още толкова, защото книгата се търси. Вижте сега продават ли се българските книги или не.

Но великите хора на малките работи, т.е. действителните членове на дружеството, могат да ни кажат, че дружеството не трябва да се занимава със ситни работи, защото ученият човек е длъжен да пише само за големи предмети и за кинезките императори. Ние сме чували твърде често господина Стоянова да говори: „Нашата книжевност тряба да бъде сериозна, дълбока и висока; а нашите учени мъже са длъжни да се занимават само с високите науки." Като не зна-

еме коя наука се нарича висока и коя ниска, то оставяме г. Стоянова да мечтае за големите работи и обръщаме се пак до дружеството. Дружеството ще да издава такъв един вестник, който ще да има предплатници и в Румъния, и в България; а ако е така, то такива предплатници могат да се появят повече от 4000. Помислете си сега какво би могло да извърши дружеството, ако то да би влязло в ръцете на опитни хора и на добросовестни учени. Ние не говориме за г. Друмева, но целта на г. Стоянова – когато той се беше завзел за основанието на дружеството – е била съвсем друга. Г. Стоянов е гледал да основе дружеството само за неговата лична прехрана. А може ли дружеството да напредне при тия условия? Ние пак повтаряме, че не може. Уставът трябва да се измени и да подпре самото здание. Ето защо ние съветоваме сичките български общини да си изпроводят представители на годишното събрание, което ще да стане в Браила на 25 август, защото в противен случай падението на гореказаното дружество е неизбежно.

„Свобода“, г. III, бр. 7,
22 август 1872

[ПЛАНОВЕТЕ НА МИДХАТ ПАША НЯМА ДА БЪДАТ ИЗПЪЛНЕНИ]

Букурещ, 15 септемврия

Мидхат паша работи енергически, т.е. прави реформи, от които щат да произлязат страшни вълнения и които щат да доведат раята до революционно отчаяние. Из Цариград се разпространяват слухове, че правителството се е решило да отнеме черковните и школските капитали и да основе турско-християнски съединени училища. Ние не повярвахме на тия слухове, защото и глупостта има свои граници; но вестник „Дунав“ ни доказа противното. В тоя вестник (брой 708) е поместена една „везирска заповед до главното вилаетско управление“, в която се говори следующето: „Преди няколко време В. порта беше писала и препоръчила на местните власти повън да се постараят да съберат от земледелците по една част от произведенията им, която да бъде равна (??) с десетята част от десетокът, когото дават на правителството, и по тоя начин, като за начало, да се приготви едно от средствата, предначъртани за умножението и обдържаването на външните взаимни училища.“

Питане е сега, за кои училища говори високата везирска заповед? Какви са и чии са тия щастливи училища, които ще да обдържава и увеличава нашето честно правителство? Ако е тука речта за българските училища, то българите и сами се стараят за тяхното обдържание и увеличение; а ако везирската заповед се отнася до турските медресета, то християните ни-

как не са обязани да плащат десетъци за ония заведения, от които нямат никаква полза.

Ако нещастната и ограбената рая е имала възможност да основе свои школи без да иска помощ от правителството, то турското население е в състояние да извърши това дело хиляди пъти по-лесно. И така, българският народ съдържава своите школи без правителствена помощ; а ако е така, то няма нужда да жертвува никакви десетъци за турското образование. Данъците са твърде големи и твърде обременителни за народът и без тия школи. Везирската заповед продължава: „Единствената цел, която ни е накарала да вземеме тая мярка, е да се направи една заслуга (?) за умножението на взаимните училища (?), които са главната основа на всичките учебни заведения, и да се приготовят синовете на отечеството ни (?) за по-високо образование. Ние се надеяме, че ония, които знаят да оценят (?) тая свята цел, ще прибързат да турят в действие горньото решение."

Ние би желали да чуем така също кои са ония синове на отечеството, за които се грижи великият везирин, и какъв характер трябва да има онова високо образование, което е необходимо за синовете на отечеството ни? Ако е тука речта за българските синове, то тия се грижат за своето образование (и висше, и нисше) и без поощрението на правителството; а ако всичкото това се отнася до турските синове, то тям нищо вече не може да помогне.

И така, българските синове се не нуждаят от никакви чужди помощи; а на турските делии не е в състояние да помогне ни самият пророк. Образованието не прилича нито на печена тиква, нито на арнаутска боза. Ние отдавна вече сме си съставили твърдо убеждение, че турското население ще да се образова после смъртта си; а християнските народности щат да напреднат само тогава, когато бъдат спасени от турското туторство и от правителствените доброжелания. Всеки вече се е убедил, че турските школи са само една доволно смешна карикатура, която съвсем напразно носи название медресе. Турският народ не е способен за никакъв напредък; а това заключение се обяснява твърде просто. Както взаимните училища са необходими предтечи за по-високите учебни заведения, така също и за самите взаимни училища е необходимо правилно, естествено и човеческо възпитание. А може ли турският народ да ни се похвали с подобно възпитание? Хареми, олани, разврат, пиянство, тъпост, гнилост, идиотство и съвършено скотски страсти посрещат детето още при самото му рождение и съпровождат го до надгробната дъска. Бащата е идиот, деспот и развратник; а майката е робиня, получовек, развратна кукла и безхарактерно същество. А детето? Детето трябва да прилича във всяко едно отношение на своите родители. Възможно ли е, кажете ни сега, какво-годе образование в такава една пияна сфера?

И така, Мидхатпашовите преобразования ще бъдат само една гола мечта, която ще да принесе полза само на самите реформатори. По-големите данъци щат да произведат повече чиновници и по-големи кражби. Нека ни бъде позволено да кажеме, че и училищните реформи се правят за печалба, както в Турция се прави и всяко друго обществено заведение. По-надоле везирската заповед се признава, че на земледелческият клас ще бъде малко тежичко да плаща нови данъци; но по думите на тая заповед тоя данък ще бъде жертва за общото отечество, следователно той трябва да се даде.

Трябва да забележиме тука и това, че великият везирин е станал до такава степен безпристрастен

космополит, щото той не гледа вече ни на вяра, ни на народност. Тоя велики реформатор дава съвет на турското население – което е останало и без гащи – да пожертвува за новите училища кожите от овните, които се колят на байрямът! И така, равноправност и братска любов щат да се възцарят твърде скоро по всичкият Балкански полуостров; българите щат да дават данък, а турците щат да жертвуват кожи – и манастирът ще бъде готов. Истина, че всичкото това малко прилича на просия, т.е. то доказва, че и самото турско правителство види вече своята крайна сиромашия; види безвиходното положение на турският народ; най-после, види, че тоя честит народ не е в състояние да си помогне сам; но то (правителството) още не губи куражът си.

Но както и да е, а на българският гръб ще да бъдат натоварени и нови тежести, които щат да убият или народът, или правителството. Ние сме твърдо убеждени, че смъртта принадлежи на правителството. Но да оставиме и турското правителство, и турското просвещение, и Мидхатпашовите реформи и да разгледаме състоянието на оная нещастна рая, която е обязана да работи за другиго и да се грижи само за чуждото благосъстояние. Из България ни пишат, че народът се бил решил да защищава своите училища и да покаже съпротивление към новите правителствени злоупотребления.

Из Русчук ни пишат следующето: „Народът е достигнал до най-крайната нищета, следователно – ако и да би желал – няма вече какво да даде. Наместо да назначава нови данъци, правителството би трябвало да накара своето мюсюлманско духовенство да се погрижи за образованието на своят собствени народ, защото „вакуфите" са принадлежност на народът. Цели милиони лежат по джемиите без никакво употребление; а правителството се е решило да проси милостиня за образованието на ислямът! Не е ли това срамота? Аз смело мога да кажа на Мидхат паша, че неговите планове няма да бъдат изпълнени. Народното негодувание е достигнало до такива размери, щото и най-малката правителствена неосторожност е в състояние да разруши гнилото здание, което се държи само от нашата глупост."

Ние от своята страна нямаме какво да притуриме тука, ще да кажеме само, че българският народ трябва да бъде малко по-енергичен към своите обществени дела.

[МИДХАТ ПАША СЛЕЗЕ ОТ ВЕЗИРСКИЯ ПРЕСТОЛ]

Букурещ, 13 октомврия

Когато преди няколко месеца падна Махмуд паша, то турско-немско-еврейският вестник „Neue freie Presse" яви на светът, че Турция ще да возкръсне „отъ мертвыхъ", защото на везирският престол се изкачва необикновен турчин. „Досега в Турция, говореше горе-казаният вестник, всяко едно министерство е било само антипод на своят предшественик. Мидхатпашовото министерство трябва да добие друг характер." И надеждите на турският орган бяха твърде големи.

Но пражкият вестник „Politik", който нямаше причини да лъже светът и който нямаше намерение да става тайни съветник на турската държава, говореше в онова също време следующето: „Откогато Турция е стъпила в числото на европейските държави, то тя е захванала да страдае от министерски кризиси, от които страдаят и всичките европейски конституционни държави. Само в едно отношение се тя отличава от своите учители: в това също време, когато европейските държави награждават своите отпуще-ни г. г. министри с пенсии, то Турция ги изпровожда на заточение и именно в такива едни страни, в които тия трябва да делят своето парче хляб с чакалите и с хиените."

„Разбира се, говорят „Моск. ведомости", че и в това отношение в Турция е произлязъл твърде голям напредък. Едно време на оставените в. везири се изпровождаше въже и повеляваше им се да се обесят." „Ако Новият в. везирин (Мидхат паша) изпълни своите планове, то Турция ще да се върне 300 години назад. Бившият в. везирин се преследува от Мидхата за това, защото той е гледал с отворени очи на административните злоупотребления, защото е преследувал злодейците, защото е наказвал продадената полиция, защото е обуздавал страстите на солдатите и защото е наказвал кривите."

А ако е всичкото това вярно, то ние би желали да знаеме по каква причина е паднал днес и самият Мидхат паша? Освен това ние би желали да знаем какво награждение е заслужил тоя велики реформатор? Тия два въпроса са твърде интересни не само за нас, а и за виенските вестници, които обичат да решават темните въпроси и които обичат да дават утешителни съвети. Но както и да е, а Мидхат паша падна. Сега е въпрос: кой ще да седне на оставеният от него везирски престол? Кой ще да бъде онова ясно слънце, което ще да осветли турската империя после Мидхатпашовите реформи?

Из Цариград ни явлеват, че везирската длъжност ще бъде изново поверена на Махмуд паша. А какви изменения ще да произлязат от всичкото това? А ето какви. Русия ще пак да добие своето изгубено значение, австро-маджарските вестници щат да захванат изново да викат против панславизмът, а турските реформатори щат да умалят една част от своята разпаленост. А раята? – За раята е все едно.

Нека говори кой що ще, а ние ще да кажеме, че нещастието на цял един народ се заключава не в променението на Петра на Павла и Хюсеина на Хасана, а в изменението на самата правителствена организация и в характерът на управляющите въобще. Ако Махмуд паша дойде на министерството, то в Цариград и в някои от по-големите градове могат да произлязат

някои и други микроскопически улучшения; но положението на самият народ, който съставлява главната част от империята, не може да се измени.

Болестта на турската империя не произхожда нито от Махмуда, нито от Мидхата, нито от Хюсеина – тя е завещана на турците още от Мохамеда. Както турците не са за Европа, така и Европа не е за турците.

И така, ако в турското министерство влязат умни и деятелни мъже, то тия само щат да продължат съществуването на „болният човек" за време с различни кърпежи и с различни шереетлъци; но да го излечат съвсем, тия не са в състояние. Да кажеме накратко, Турция е болна от старост, а подобна болест се лечи само в гробът. Но както и да е, а ние сме твърде доволни, че Мидхат паша слезе от везирският престол, на който се беше възкачил така несправедливо и с такива кални средства. Да се обясниме. Ние казахме, че сме задоволни от Мидхатпашовото падение, а задоволни сме по следующите причини: първо, Мидхат паша е един от ония личности, които работят, без да мислят, и които обикновено в Турция наричат „дели"; второ, Мидхат паша е един от ония нови европейци, които нямат ни свои убеждения, ни собствена воля; трето, Мидхат паша е нравствено развален човек. А ако е всичкото това така, то неговата власт би само увеличила ония злодейства, които царуват по всичкият Балкански полуостров; следователно той би увеличил турско-българската вражда, която е готова да се разгори и да погълне цели стотини хиляди жертви. А колкото е по-голяма тая вражда, колкото са по-големи правителствените насилия, колкото са по-големи мохамеданските тиранства, толкова ще бъде по-силно и по-яростно отмъщението, толкова ще бъде по-изобилно и кръвопролитието. Това трябва да знае всеки турски чиновник – и който държи в ръцете си законодателната власт, и който изпълнява указите и постановленията на цариградското правителство.

Дълбоките рани се излечават твърде тежко. Ако в. везирин остане пак Махмуд паша, то тоя човек ще умее барем колко-годе да умири страстите на османлиите, а и това е твърде много при днешните критически обстоятелства. Турция трябва да умре, а от нейните господарствени мъже зависи само характерът на самата смърт. Благоразумните в. везири могат да направят така, щото тая смърт да бъде лека и покойна, т.е. тия могат да увардят турското могъщество барем в Азия. А какво добиват от всичкото това самите християни? – Християните щат да пролеят по-малко кръв и щат да принесат по-малко жертви. И така, Мидхат паша беше опасен и за турци, и за християни.

[БИСМАРКОВАТА ПРОГРАМА Е ТВЪРДЕ ОСТРОУМНА...]

Букурещ, 20 октомврия

Полуофициалният руски вестник „Московские ведомости" говори следующето: „На сръбските политически хора твърде скоро ще бъде потребна самостоятелност и проницателност в техните политически съждения. Потребна е голяма умствена сила, която да бъде налице при решението на Восточният въпрос, защото времето се вече приближава, т.е. Турция върви твърде скоро към своето падение." На друго място тоя същи вестник говори така: „Восточният въпрос ще да се реши ненадейно. Мнозина щат да намерят готово всичко, преди да се пробудят. Сърбия трябва да стои постоянно на стражата."

Из всичкото това се види, че Русия няма ония завоевателни намерения, които ѝ приписват маджарските политици и ингелизките публицисти, т.е. тя не мисли да покорява Балканският полуостров и да разширява своите владения откъм тая страна. Русия оставя самите християнски поданици на султанът да решават сами своята собствена съдба и да устроят своето щастие по своята собствена воля.

Да видиме сега какво мислят другите европейски държави. По мнението на Бисмарка Восточният въпрос трябва да се реши колкото се може по-скоро, но да се реши така, щото от неговото решение да бъде възнаградена най-много Австрия. Виена и Прага трябвало би да се съединят с германската империя, а Цариград да се даде на хабсбургският дом. Разбира се, че Бисмарковата програма е твърде остроумна, но тая програма няма практически смисъл. Ако би християнските поданици на султанът пожелали някога да променят своите господари, то тия би ги търсили не във Виена и не в Пеща. Хабсбургският ярем е до такава степен неблагодарен, щото даже и хърватските католици не желаят вече да го носят на шиите си. С една дума, християнските народности на Балканският полуостров искат свобода; а свободата не царува нито в пещанската камара, нито в хабсбургският дворец.

Но Бисмарковата програма е подействувала и на ингелизките умове. Лондонските вестници са захванали да пеят съвсем друга песен за турските реформи и за богатствата на султанската империя. Даже и в. „Times", който преди една година разказваше на светът, че Турция ще да се реформира и ще да продължи своето съществувание, е захванал вече да обвинява палмерстоновската политика и да съветова ингелизките капиталисти да не помагат на явният банкрут.

Преди малко време турският консул в Бристол беше напечатал книга под заглавие „Най-нова Турция", която е посрещната от ингелизката публика твърде неблагосклонно. Един от лондонските вестници говори за тая книга следующето: „Г. Фарлей (името на турският консул) принадлежи в числото на ония оптимисти, които гледат на турското господарство чрез алена призма... Той види в Турция не онова, щото е, а онова, щото би трябвало да бъде. Той желае да ни увери, че действията на мохамеданците са били всякога съгласни с духът на Мохамедовите законодателства; той се старае да ни докаже, че всяко едно променение е необходима реформа... Освен това г. Фарлей ни являва, че Турция има големи богатства, и ако европейският мир се продължи още дълго време, то това господарс-

тво ще да достигне до блестяща бъдещност. Ние не вярваме вече в тия фантастически богатства."

От друга страна, „Times" прави сравнение между съдържанието на гореказаната книга и между сметките на ингелизкият консул в Цариград г. Рембολда, които бяха напечатани преди два месеца в същият вестник. „Ако Турция и да е богата страна, говори „Times", то правителственият дух е заразен с такива едни пороци, които са свойствени само на погибающият (effete) деспотизъм; а религията на господствующето племе е тясно свезана с политическите дела, които се намират в абсолютен антагонизъм с новите идеи... Турчинът трябва да бъде наказан в Европа за неговото фалшиво положение. Ние не можеме и да си представиме как той ще да излезе из това положение."

И така, ингелизките вестници захващат да се уверяват, че Турция не е за живот и че нейното падение е необходимо. В друг един брой тоя същи вестник говори, че турската империя не може да просъществува дълго време и от това, че разходите ѝ са по-големи от доходите. „Доходите на това господарство обикновено се харчат за такива предмети, които му са съвсем ненужни", говори „Times". С една дума, ингелизкият вестник доказва фактически, че Турция е неизлечима. „Може някога Турция и да стане Елдорадо за европейците, говори „Times", но сега-засега тя не може да бъде полезна ни за себе си, ни за другиго. Балканският полуостров ще да бъде полезен само за оногова, който се завземе по-скоро за работа (?). Всяко едно предприятие от нашата страна би било за нас опасно и затова ония хора, които са милионери или филантропи, трябва да чакат и да следят за турските реформи."

Французките вестници говорят същото. Един французки вестник приглашава Англия да се съедини с Франция и да решат Восточният въпрос мирно, честно и добросъвестно. „Ако Англия желае да съхрани своето влияние на Восток, говори тоя вестник, то тя е длъжна да помогне на християните и да добие тяхната симпатия. Турция не е вече за светът, турците не са вече за живот, мохамеданството не е вече за Европа."

Колкото за австро-маджарските вестници, то и тия са захванали да губят своите надежди и да гледат на турското възрождение с по-трезвено око. Но както и да е, а Турция се намира в твърде незавидно или в твърде критическо положение. „Москов. ведом." имат пълно право – за Турция се приближава вече последният час.

Да кажеме сега няколко думи за самите християни на Балканският полуостров, т.е. за наследниците на турската империя. Даже и слепците са се уверили вече, че тия християни напредват и напредват твърде скоро. Да земеме за пример българският народ и да разгледаме неговият живот. Който е познат с турското управление, с турският деспотизъм и с турският фанатизъм, той трябва да се съгласи с нази, че в Турция не е възможен никакъв напредък, никакво човеческо развитие и никаква наука; а ние видиме, че християнските народности ежедневно отварят училища, печатат книги, съставляват дружества, издават вестници, съдържат във всеки град читалища и всичкото това се върши без никаква помощ и без никакви поощрения от страна на правителството.

Ние имаме даже хиляди факти, че турското правителство е било всякога враждебно на християнското развитие и на християнският прогрес. А напреднали ли са самите турци във всичкото това, когато тия имат и средства, и помощ от правителството? – Ние всякога ще да отговориме на тоя въпрос отрицателно. Ако европейците могат да нарекат публичният разврат просвещение, то и ние се съглашаваме да наречеме турският европеизъм напредък.

Но както и да е, а християните на Балканският полуостров трябва да бъдат готови, защото „се жених грядеть в полунощи“. Ако тия християни си постелят добре, то щат и да спат на меко. Южните славяни и румъните трябва да отворят очите си, трябва да се споразумеят между себе си, трябва да поддържат един другиго, трябва да съчувствуват един другиму и да не захващат нищо, без да се не договорят как да захванат и де да захванат. Ако ние не бъдеме достойни да извършиме своите дела сами, то ще бъдеме принудени да изпитаме и друго ново робство, т.е. ако ние не работиме умно и дружно, то програмата на Бисмарка трябва да се изпълни.

[ФАНАРИОТИТЕ СА ПО-ОПАСНИ ЗА НАРОДНОСТТА НИ, НЕЖЕЛИ ТУРЦИТЕ]

Букурещ, 6 априлия

В различни европейски вестници се говори, че Турция е намислила вече да остави българският черковен въпрос нерешен, т.е. че тя желае да остави гърците и българите да се борят и занапред между себе си, защото тая борба е за нея съвсем необходима. Това известие се потвърдява и от цариградският дописник на „Видовдан“, който говори: „Тия дни в. везирин повикал в канцеларията си цариградският патриарх и рекъл му, че правителството ще да даде на неговите епископи берати само тогава, когато ги избере самият народ и когато се докаже на правителството, че тия са наистина избрани от тоя народ. Същото е обявено официално и на екзархът. И така, ни екзархът, ни патриархът не смеят да изпроваждат епископи по България. Епископите ще да се избират по волята на народът, а Портата ще само да ги потвърдява и ще да им дава берати.“ „Из това се види, продължава дописникът, че всичко зависи от ония агитации, които би се употребили тайно и пред които българският народ твърде често ще да попада. С това са повредени интересите и на едната, и на другата страна, т.е. и на гърците, и на българите.“

Разбира се, че ние никак не можеме да разделиме убежденията на дописникът, както ги не разделя и самият народ. Желанието на българският народ е да се приведе в действие 10 § от ферманът, а тоя параграф може да бъде изпълнен добросъвестно само тогава, ко-

гато самият народ подаде своят глас и когато реши свободно своята собствена съдба. Ако българските епископи се изберат от народът, то тяхното собствено положение ще бъде яко и дълготрайно, защото тяхната морална сила ще бъде възвдигната на народната воля, а ако това духовенство бъде изпроводено от цариградският патриарх или от турското правителство, то неговото влияние е твърде съмнително. Това е факт. Народът познава най-добре своите потребности и своите нещастия. Да земеме за пример Дебър. Дебралиите желаят да се присъединят с българската екзархия и да се отделят от патриархът, а гръцките вестници ни уверяват, че в Дебър живеят само арнаути, които нямат право да се отделят от Фенер и да припознават чуждо духовенство. (?) Право ли е това? Ние знаеме доволно добре, че Дебър е населен с бугари, които носят арнаутски дрехи. Разбира се, че за нас тоя въпрос е твърде тежък, а за самият народ той не представлява никакви затруднения. Ако дебралиите пожелаят да се управляват от Фенер, то никой няма право да ги накара насила да припознаят екзархията, а ако тия пожелаят да останат и занапред бугари, то фанариотските агитации ще да изгаснат така също, както са тия изгаснали по Тракия и Македония. Ако гръцката пропаганда не е успяла да огърчи южнославянските племена преди 50 години, когато панелинистите имаха такива грамадни материални средства, то няма да ги огърчи и от сега, когато народният ангел е облетял вече всичкият Балкански полуостров.

И така, българският народ добива вече онова, щото е желал да добие и щото трябва да добие, т.е. добива своето, и не желае да присвоява чуждото. Дето живеят българи, там трябва да се изпроводи българско духовенство, а дето народът каже, че той е българс-

ки, там гърците нямат никаква работа. Ако турското правителство е направило досега някое безпристрастно дело, то това дело, без никакво съмнение, се състои в днешното негово отнасяне към българските черковни дела.

По нашето крайно убеждение българският черковен въпрос не трябва да се решава окончателно дотогава, дорде се не определят границите на екзархията, т.е. дорде се не узнае волята на народът. Но дописникът на „Видовдан“ се бои от гръцките агитации. Ако питате нази, то ние сме готови да кажеме, че българският народ е достигнал вече до онова свято самосъзнание, което събаря и най-хитрите агитации. Освен това в каквито отношения и да би били българите с гърците, то гърците ще да продължават своите агитации. Всеки вече знае, че преди 50 години, когато българският народ още спеше от летаргическият сън и когато гърците бяха господари по всичкият Балкански полуостров, гръцкото духовенство беше за нас милион пъти по-опасно, нежели днес. В онова време българският народ гледаше на фанариотските архиереи като на безгрешна светиня, която се старае християнски за неговото душеспасение и за неговото земно щастие, а фанариотското духовенство унищожаваше народните паметници, предаваше на турското правителство българските патриоти, затваряше честните хора, разпопваше добросъвестните попове и т.н.

Днес не е вече така. Днес всеки българин позна кои са фанариотите и варди се от тяхното жило. С една дума, днес вие няма да срещнете нито един българин (освен ония, които имат жени гъркини и деца гърчета), който би ви казал, че българо-гръцкото споразумение е възможно барем отчасти. Това е вярно. Дълговечните дълбоки рани, които зеят на българското тяло и които са плод от фанариотските нокти, нико-

га няма да се излечат окончателно, т.е. никога няма да се заборави старото. Българо-гръцката ненавист е историческа, вечна, непомирима и безнадеждна. Единственият път, който може барем отчасти да доведе българите и гърците до каквото и да е споразумение, е безпристрастието и от едната, и от другата страна; но и това безпристрастие е съвсем невъзможно. Гъркът е бил пристрастен от самото си рождение, от самото си съществувание; той е бил пристрастен, фалшив и лъжлив още при Омира, при Сократа, при Константина, при Палеолога, при патриарха Софрония; той ще бъде такъв и во веки веков. Ако гъркът да би бил правдолюбив и честен, то би трябвало да умре отглади, защото не е научен ни да оре, ни да копае. Половината от гръцкият народ върти черковна търговия, т.е. храни се от Божигроб, от св. Синая и от бог да прости, а другата половина се поминува само с хайдутлук. Кой не познава гръцките търговци и тяхната честност!

Дописникът казва още, че действията на турското правителство са противни и на българските, и на гръцките интереси. И това не е така. Българският народ не губи, защото няма какво да изгуби, а фанариотите са изгубили твърде много, защото в ръцете им се е намирало почти всичко. Ние твърде добре знаеме, че за правителството е необходима българо-гръцката вражда; но в това също време знаеме и това, че фанариотите са много по-опасни и за народността ни, и за бъдещността ни, и за свободата ни, нежели турците. Грубата сила може да се победи с такава също груба сила; а безчестните интриги, подлите агитации и тайните предателства изискват голяма предосторожност и силни напрежения. Но както и да е, а българите добиват. А гърците? Гърците падат. „Кьол. газета“ говори, че руският св. синод е повече наклонен към българите, нежели към гръцките фанатици. Цариградският патриарх е страшно недоволен от Русия. Но главното се заключава в това, че гърците падат и в Антиохия. Антиохийският патриарх е затворил двама епископи, защото поддържават сирийският народ, който желае да се освободи от гръцкото духовенство. После това народът се е решил да прокълне безсъвестният фанариотин, а черковната община го е отлъчила от черковата. Горереказаният вестник говори, че положението на гръцките села става из ден на ден по-критическо даже и в Азия. Епископите са затворени в един манастир; но народът е отишел да ги пусне. Навсякъде се чуе: „Да бъдат проклети и гърците, и тяхното духовенство.“ Каквото са сеяли, това щат и да пожънат.

[БЪЛГАРСКОТО ДВИЖЕНИЕ НЕ Е НИ РУСКО, НИ СРЪБСКО, НИ ПАНСЛАВИСТИЧЕСКО – ТО Е САМО БЪЛГАРСКО]

Букурещ, 4 майя

Ако погледаме с особено внимание на османската империя, то трябва окончателно да се убедиме, че тая империя е заприличала като две капки вода на чифутска чаршия, в която се не разбира ни кой купува, ни кой продава, ни кой плаща. Обърнете своето внимание на цариградското правителство и вие ще да видите, че турските министри викат, хвалят се, карат се и разсъждават сто пъти повече, отколкото продават и купуват, т.е. отколкото правят работа. С една дума, из турските реформи, из султанските хатишерифи, из министерските гюлханета, из „шехиншахските" фермани и из всичките сладкозвучни доброжелания произлазя „дипсис киле-бош амбар", т.е. когато мерите с бездънно кило, то и амбарът бива празен.

Но да оставиме всичките други османски реформи и да поговориме за своята собствена черга, която е много по-близо до тялото ни, т.е. да видиме в какво положение се намира нашата „многожелаема" йерархия, за която бълнуват и най-малките деца. Из цариградската дописка, която помещаваме във вестникът си, и из цариградските вестници ние видиме твърде ясно, че турското правителство е намислило да си играе със своите поданици и да лъже ту гърците, ту българите. Преди две години това честито господарство издаде „господарствен" ферман, дозволи на българските епархии да се отделят от фанариотската йерархия и да съставят свой собствен синод, а сега награждават фанариотският патриарх с такъв един берат, който му дава пълно право даже и над чисто българските епархии. Какви са тия маскаралъци? Какво е това постоянство? Какви са тия безобразия? Когато едно правителство не стои на своята дума, то неговият кредит пада твърде лесно и извънка, и извътре и неговото съществувание става твърде съмнително; а когато поданиците на едно правителство се уверят, че това правителство няма ни свои собствени убеждения, ни свой характер, ни своя морална сила, то захващат и сами да си играят с него и да подкопават основанието му. Ако днешният фанариотски патриарх кади темян на великият везирин или на министърът на вътрешните дела, то го кади със съвсем задни мисли, т.е. тоя темян има голямо сходство с темянът на бабичките, когото тия обикновено кадят на „жива и здрава", на шарулата и на шапът. – На̀ ти медец, жива и здрава, и махни се из къщата ми", казват бабичките.

И така, фанариотските патриарси са захванали вече да си играят с юродивото турско правителство и да го водят за носът; а старите деца вървят след калимавките и утешават се, че барем фанариотите не грозят на османският трон. Ако турското правителство да би имало малко повече ум и разум, то би трябвало да се убеди, че „панславизмите", „кометаджиите", „букурещките плашила" и пр., и пр. са фанариотски масла, които се изливат в огънят не за турското добро, а за бъдещата византийска империя. Това е вярно като ден.

Ако да разгледаме с внимание главното оввинение, т.е. главният аргумент, който се употреблява от фанариотското духовенство против българското възрождение, то можеме да уверим и турците, и всичкият свят, че „панславизмът" се намира още в своята младенческа люлка и че той няма още зъби да хапе. Вся-

ко славянско племе се старае само да устрои своята собствена къща, да спаси своята собствена глава и да обезбеди своето собствено съществувание; с една дума, с панславизмът се занимават само кабинетните учени и политическите теоретици. Разбира се, че това дело е твърде добре познато и на гърците, и на турците, и на маджарите, и на немците; а ако е така, то тия знаят и това, че българското движение не е ни руско, ни сръбско, ни панславистическо – че то е само българско. Колкото за „кометите", т.е. за оная опозиция, която е захванала да се появлява в последньото време между българският народ, то тая опозиция е плод от дългогодишните страдания на българите и от турско-гръцките несправедливости. Ако турското правителство да би било еднакво справедливо към всичките свои поданици и ако да би имало честност, добросъвестност и повече разум, то би било в състояние да убие всяка една опозиция, всяко едно революционно движение и всяко едно неудоволствие. Справедливостта и истината са най-големите юнаци в човеческият живот, а свободата и разумът са в състояние да укротят и най-големите страсти. В Североамериканските щати живеят петдесет вери и петдесет народности, а никой не може да каже, че вярата на коя и да е народност се преследува от друга коя и да е народност или от правителството. Свободата, безпристрастието и справедливостта са укротили и дивите индианци. Колкото за „букурещките плашила", които са станали страшни даже и за „Neue Freire Presse", ние ще да кажеме само това, че тия „плашила" не са нищо друго освен освободен „вопиющ глас" против турско-гръцките несправедливости. Ако турското правителство да би било справедливо и ако неговите действия да би били човечески, то и тая опозиция би паднала сама по себе си. Без факти не са възможни никакви заключения.

И така, турските глупости, несправедливости и еничерлъци са най-главната причина, която ще да подпали щастието на самата империя. Ако думата даже и на самият султан се взема назад и ако неговите фермани се преправят и унищожават, то в империята не може да се въдвори никакъв ред. „Рибата захваща да вонее от главата", говори народната пословица. И наистина, какво правдолюбие и какво постоянство можете вие да поискате от турските везири, министри и чиновници, когато самият монарх менява почти всеки ден своите убеждения и когато става пишман и за най-ситните постановления. Но както и да е, а ферманът е паднал и патриархът е получил своите берати, които му дават право да изпроважда свое духовенство по всичките български епархии. „Това право обема всичките български епархии без изключение", говори „Неологос". „Патриархът добива своите стари права и привилегии не само над смесените епархии, но и над всичките чисто български страни", говори „Византис". Разбира се, че ние не би могли да повярваме ни на „Византис", ни на „Неологос", ако всичкото това да не би се потвърдило от нашият дописник и от цариградските български вестници. Питане е сега, какво добро може да очаква народът ни от подобно правителство и от подобна непостоянност? Ние мислиме, че за българите не остава нищо друго, освен да прекратят окончателно своите несъгласия с гърците и да употребят своите съединени сили против общите врагове, които са най-главните двигатели на тия несъгласия. Ако турската империя престане да съществува, то гръко-българските черковни въпроси ще да се решат и сами по себе си. За пример ни служат Русия, Румъния, Сърбия и Гърция, които заедно със своята политическа свобода са завоювали и черковна независимост. Да

се попитаме сега, щат ли гърците да бъдат по-безпристрастни и по-умни, отколкото са? – Нашата обязаност е да ги пригласим още веднъж и после – ако не послушат гласът на истината – да ги оставиме за всякога. „А какво щат да кажат другите православни синоди за днешното положение на българо-гръцките дела?", ще да ни попита някой. Ние сме уверени, че ни един из православните синоди освен атинският няма да одобри схизмата, следователно гърците ще бъдат принудени или да се скарат с всичките православни народности, или да удовлетворят българският народ без вмешателството на турското правителство. Румъния и Русия са отговорили за ползата на българите; а Сърбия не може да им бъде противна. Както щете, а ние съжаляваме гърците. Тия хора ще да изчезнат от лицето на земята твърде скоро. А турците? – От тях никой досега не е очаквал добро. И така, ферманът падна. Разбира се, че българският народ няма да падне.

[ДНЕС Е ПРАЗНИКЪТ НА БЪЛГАРСКИТЕ РАВНОАПОСТОЛИ СВ. КИРИЛА И МЕТОДИЯ]

Букурещ, 11 майя

Днес е празникът на българските равноапостоли св. Кирила и Методия. Тоя празник ни напоминава, че и българите едно време са били хора, че и тия са имали свое развитие, своя наука, свои учители и своя книжовност и че и тия са могли да бъдат полезни не само за себе си, но и за другиго. Византийските архипастири и римските първосвещеници са се старали да скрият от народите словото божие, да го направят монопол и да го продават на верующите капка по капка и по твърде висока цена, а българските просветители се възпротивили, превели свещените книги на славянски език и Христовото учение обляло за твърде кратко време всичкият славянски свят. Българските апостоли били неуморими. Бохемия и Моравия, Хърватско и Далмация, Русия и Сърбия твърде скоро познали светата истина и преклонили колената си пред словото божие и пред Христовите апостоли; с една дума, Кирил и Методия станали начало или азбука не само на българското просвещение и напредък, но и на славянското просвещение въобще. От онова време и до днешният ден между славянските племена е захванала да съществува братска любов и естествена симпатия, които рано или късно ще да разширят своите граници и ще да обезпечат славянското, общо и частно, съществувание от всяка една страна. Да, Кирил и Методия са онзи стълб, около когото ще да се сгрупират и немските, и турските славяни.

И така, днешният празник е начало на нашето съществувание, предтеча на нашето просвещение и напредък, предводител на нашите народни стремления, спасител на нашата народност, двигател към нашето бъдещо щастие и исторически пътеводител към нашето историческо освобождение. Освен това тоя празник ни указва твърде ясно кои народности са наши приятели и кои народи са наши гонители. Денят на Кирила и Методия се празнува не само от православните, но и от католическите, и от протестантските славяни; а всичкото това ни доказва, че тоя празник е н а р о д е н и че неговото черковно значение няма голяма важност. Всеки знае, че гърците отдавна вече са избрисали из своят календар славянските светии и че техните мнения за българските равноапостоли са твърде варварски и съвсем нехристиянски. С една дума, свещените за българският народ имена са били ненавистни на гърците още в старите времена, а тая ненавист е била най-главната причина, която ни е накарала и в сегашно време да се освободиме от фанариотските хаирсъзи и да помислиме за своята черковна, народна и политическа независимост.

Истина, че нашата борба с гърците се е захванала още преди Кирила и Методия, т.е. тя се е захванала още в онзи ден, когато българинът е усетил в сърцето си народна гордост, народно стремление и любов към своята физическа и нравствена свобода; но Кирил и Методия са били първи, които са повдигнали онзи с в е щ е н о - ч о в е ч е с к и г л а с, който е открил божията истина и който е казал на българите: „Вие сте българи, следователно и Христовото слово трябва да се прочете в храмовете ви на български език."

Историята ни разказва, че съвременните на Кирила и Методия гърци са въставали против славянското учение със следующите думи: „За какво ви е славянска писменост и славянско учение? За какво е на варварите учение? Ако подобно учение не е съществувало преди деветстотин години, то ни не трябва и сега. Надписът на Христовият кръст е бил написан само на три езика: на еврейски, на гръцки и на латински. Ако славянският език да би бил угоден на бога, то на горереказаният кръст би било написано и на славянски." – „Хвалите господа вси языци, восхвалите его вси людие", отговаряли българските просветители.

Тия гръцки ф и л о с о ф и и се повтарят и до днес. Ние се отказваме да говориме за тия смешни и незаслуживающи внимание въпроси; ще да кажеме само, че гърците отдавна вече са изгубили своята християнска честност и че тяхната мъдра философия може да намери последователи само в лудниците и между старите и обезумелите бабички. Преминаха вече ония слепи времена, когато народите дозволяваха на всевъзможни шарлатани да им дерат кожите „в името на Христа и за спасението на душите им"; преминаха вече ония темни времена, когато гръцките „измети" продаваха Христовото учение за червени гащи и за копринена антерия; преминаха ония наивни времена, когато лъжата и подлостта се разпространяваха по светът под име „благочестие, православие и христолюбие"; най-после, преминаха вече ония варварски времена, когато пред Христовият престол се принасяха човечески жертви и когато при неговото подножие се проливаше човеческа кръв!

Днес са настанали вече такива времена, когато разумът е длъжен да отдели злото от доброто, чистото от нечистото, божието от епископското, Христовото от патриархо-папското и човеческото от варварското. Лъжовните проповеди, фарисейското смирение, безсъвестните кражби и безчестната христопродавност се разбиват вече пред здравият разум и пред

свещената истина. Патриаршеските проклятия и фанариотската схизма възбудиха между народът ни не страх и покорност, а смях, отвращение и хладнокръвно презрение. Разбира се, че това явление ще да бъде добър урок не само за фанариотският патриарх, а и за всичките шарлатани, които се ползуват от народните заблуждения и които опропастяват невинното човечество за своите лични интереси.

Но както и да е, а фанариотското духовенство ще да пожъне горчиви плоди. Както преди хиляда години св. Кирил и Методия победиха византийската гордост и разпространиха славянското богослужение по всичкият славянски свят, така също и днешното българско движение ще да съкруши фанариотският велзевул и ще да разпространи свещената идея за освобождението на човеческият разум изпод всяко едно калугерско заблуждение и изпод всяко едно фарисейско идолопоклонство. Христовото учение е просто, удобопонятно и чисто, следователно и верующите християни са длъжни да очистят съвестта си от всичките демонски суеверия, от всичките башибозушки нрави и от всичките мохамедански обичаи.

Българският народ е показал вече пред светът, че религиозната нравственост на един човек или на един народ се заключава не в коприненйте подрясници, не в черните калимавки и не в еничерската патриархана, а в народното просвещение, в страниците на евангелието и в човеческият прогрес. Развитият човек умее да оцени по-вярно и сам себе си, и своята религия, и своето божество, а невежественият твърде често се покланя даже на мишките, на вълците и на холерата. Истинните черковни апостоли, каквито са били св. Кирил и Методия, са познавали твърде добре горереказаните дела и старали са се да отворят очите на сляпото човечество и да просветят невежествените умове, а гръцкото духовенство е горило българските книги, затваряло е българските училища и гонило е българските просветители. Това са неопровържими факти. И така, ние сме длъжни да поблагодариме бога, че ни е избавил от еретическите епископи, от отурчените капасъзи и от „черноруннните" кърджалии. Ако фанариотските схизматици са се отделили от православните българи, то тия са принудени да се отделят и от другите православни християни, защото ни един здрав разум не може да раздели убежденията на едни луди фанатици и на едни празноглави слепци. А из всичкото това ще да произлезе такова едно последствие, че не българите ще бъдат наречени схизматици, а гърците.

Множество факти ни доказват вече, че румънският, сръбският и руският синоди ще да припознаят българската йерархия; а това ни дава право да предположиме, че и тия ще да бъдат осъдени от фанариотският клир, и работата ще бъде свършена.

Днес е празникът на св. Кирил и Методия; а тоя празник е празник и на нашето нравствено освобождение. Нека славата на тоя ден се слави во веки веков!

[ЗА НАШЕТО ОТЕЧЕСТВО Е НЕОБХОДИМО ПО-НАПРЕД ОТ ВСИЧКО ПРОСВЕЩЕНИЕ ИЛИ ПРАВИЛНО ОБРАЗОВАНИЕ]

Букурещ, 29 юния

Почти всичките българи се съзнават, че за нашето нещастно отечество е необходимо по-напред от всичко просвещение или правилно образование; но малцина са се завзели да съставят план и да измислят средства, които са необходими за осъществлението на народното желание. И така, какво трябва да се работи? – Преди да отвориме различни учебни заведения и преди да изпроводиме децата си да събират мед, ние сме длъжни да приготовиме учители и да определиме своите потребности. Ако българските школи вървят и занапред така, както са тия вървели досега, то нашите деца ще да добият не образование, а развaленост и безхарактерност.

Това наше заключение може да потвърди почти всеки добросъвестен българин, който е имал случай да се опознае с нашите школи, с нашите учители и с нашите ученици. Най-главното зло, което владее в нашите школи, се заключава в честите променения на учителите и в безхарактерността на самите общини. Всеки вече знае, че българските учители зависят от чорбаджиите, а чорбаджиите нямат никакво понятие за полезността или за безполезността на тоя или оня предмет или за тая или оная школска програма. А от всичкото това произхождат твърде лошави последствия. Един учител се мъчи година или две да научи децата това или онова, а други дохажда, разваля програмата му и накарва учениците да захващат изново. Подобни неща стават и по селата, и по градовете.

И така, нашите школи не могат да приемат полезно направление дотогава, дорде се не реши най-първият въпрос, т.е. дорде се не напише обща програма и за Петра, и за Павла, и за Ивана. Из Сливен ни явяват, че между тамошните учители произхождат големи препирни за полезността или за безполезността на тая или на оная наука; а тия препирни довеждат самите ученици до недоразумение и накарват ги да гледат даже и на положителните науки с някакво си недоверие. Едни от учителите, които са се възпитавали в руските гимназии и семинарии, говорят, че риториката, катехизисът и логиката са потребни за всеки един православен християнин (?) и за всеки умен и разумен човек; а другите, които са се учили в Белград и в Букурещ и които са свършили медицински факултет, говорят, че положителните науки, математиката и французкият език са най-необходимите предмети за ония хора, които желаят да се нарекат образовани и които искат да знаят нещо положително. Разбира се, че ние разделяме убежденията на вторите, ако и да се признаваме, че тоя въпрос трябва да се разгледа с особено внимание и с крайно безпристрастие.

Но тука се ражда и друг въпрос. Кажете ни, кой е обязан да състави обща програма за българските училища и чия длъжност е да найде правият път за тяхното усъвършенствувание? Ние мислиме, че тая обязаност лежи на самите учители. Учителите са обязани барем в три години по веднъж да съставлява учителски събори, да се договарят за своите училищни нужди и да се стараят за усъвършенствуването на всичките учебни заведения. Другояче се не може. Училищни събори стават даже и в ония държави, които имат свое собствено правителство, свое собствено ми-

нистерство и свои учени академии. Освен това в тия държави се назначават за учители само ония личности, които са свършили науките си във висшите учебни заведения и които са добили право да стават педагози. Трябва да забележиме и това, че всяка държава има своя система, по която се управляват и висшите, и низшите учебни заведения. А у нас? У нас съществува страшен хаос. Всеки учител има своя система, всеки настоятел има свой кеф, а всяко село има свои обичаи.

И така, училищните съвети, т.е. училищните събори, са така също необходими, както са необходими и самите училища. Но ще ли турското правителство да одобри тия събори? – То е обязано да ги одобри. Турският министър на просвещението и в. везирин са оглушили на европейците ушите, че просвещението крачи с гигантски крачки, че школите се умножават почти ежедневно и че в тия школи е въведена вече европейска метода. Сам Мидхат паша беше рекъл на французкият посланик, че правителството е готово да употреби всичките си средства и да увеличи народното просвещение. „Когато един народ е груб и необразован, то той не е в състояние да усвои и най-малките реформи, рекъл Мидхат паша. – Ние сме длъжни по-напред да научиме своите поданици що е криво и що е право, а после вече да ги накараме да се подчинят на правилните закони." Разбира се, че тия сладки фрази се говорят само за това, за да бъде казано що-годе. И така, когато турското правителство се хвали пред великите сили, че то се старае от всичкото си сърце за развитието на своите поданици, то не може да запрети и училищният събор.

Другият наш недостатък произлазя от самите учители. Всеки вече знае, че по-голямата част от тия учители не са за нищо и за никакво. Има и такива, които не са в състояние да подпишат правилно името

си. А из всичкото това ние ще да изведеме такова заключение, че българският народ е обязан колкото се може по-скоро да основе висша педагогическа школа, която ще да приготовлява достойни учители и възпитатели. Дорде не бъде извършено всичкото това, то ние не трябва да очакваме от своите училища голяма полза. „А отде ще да вземеме материални средства?" – ще да ни попитат нашите читатели. За тая школа трябва да плащат не частни общини и не частни лица, а цяла България. Освен това правителството, което е турило данък и на кокошките ни, е обязано да даде известна сума и да покаже пред Европа, че то се стреми нелицемерно за разпространението на народното образование.

И така, на българите са необходими *висша школа и училищни събори*. Но нам твърде лесно могат да отговорят, че нашето желание може да бъде изпълнено само тогава, когато българите захванат да жертвуват, когато правителството бъде по-добронамерено и когато в това дело приемат участие и европейските сили. Това е вярно, ще да отговориме ние, но дорде „детето не заплаче, то майката му не дава да бозае". Бъдете уверени, че и европейските държави ще да одобрят нашите желания и ще да принудят правителството да изпълни своите обязаности. Тропайте!

[БЪЛГАРСКИЯТ НАРОД Е ДЛЪЖЕН ДА ИЗВОЮВА СВОИТЕ ПРАВА С ПУШКА В РЪКА]

Букурещ, 19 октомврия

Ние мислиме, че на светът не съществува нито един българин, който да не желае свободата на отечеството си и който да не мисли да бъде свободен човек и честен гражданин. Кому не е мило и кому не е приятно да живее за себе си, да заповяда сам на себе си и да харчи за своето собствено благосъстояние? И така, ние желаеме едно, ние се стараеме за едно, ние търсиме едно, ако нашите пътьове и да не са еднакви. Главните въпроси, които се намират във всеки български мозък, се заключават в следующето: 1) Трябва ли да се освободиме, т.е. трябва ли да свалиме от шиите си неприятелският ярем? 2) Как трябва да се освободим? 3) Скоро ли трябва да се освободим? Преди да отговориме на тия три въпроса, ние сме длъжни да изучиме положението, желанията и стремленията на самият народ, а освен това ние сме обязани да узнаеме силите, способностите, положението и характерът на нашите неприятели, с които трябва да се бориме и от които сме длъжни да добиеме своето.

И така, какви са стремленията, положението и желанията на българският народ? Който живее в България, който е българин и верноподаник на султанското правителство и който блаженствува под дебелата сянка на цариградските държавници, той ще да отговори на горереказаният въпрос твърде ясно: „Не може вече да се живее. Нашето положение е такова, каквото не е било ни у един народ на светът. И евреите не са търпели толкова, колкото търпиме ние." Разбира се, че тоя отговор не е преувеличен, следователно ние сме принудени да повториме още веднъж най-главният въпрос: „Трябва ли да се освободиме и да улучшиме своето нещастно положение?" На тоя въпрос отговаря самото положение на народът, следователно нашата обязаност е да решиме следующият въпрос: „Как трябва да се освободиме?"

За решението на тоя въпрос съществуват две мнения, които са се появили в последните няколко години. Едно от тия мнения – което принадлежи на старите, на богатите и на щастливите чорбаджии – ни разказва, че българският народ е длъжен да остави всичко настрана и да залегне за устройството на своята черковна йерархия, която ще да го образова и която ще да го опознае с европейските държави. „Когато европейските държави се уверят, говорят нашите стари умове, че българският народ е узрял за свобода и напредък, то ще да му изпроводят материална помощ и ще да го освободят от неговите дълговечни неприятели." А кога ще да се случи това четиринайсето чудо? Кога? Когато се образоваме, когато станеме американци, когато... когато си видиме ушите без огледало. Намират се и такива философи, които желаят да образоват не само себе си, но и турският народ и да го накарат да се откаже доброволно от своето господство и да харижe на своите миролюбиви поданици свобода и равенство. Тия господа се надеят най-много на деветнайсетият век, който, по техните думи, има намерение да храни и най-лените хора с печени кокошки. Второто мнение, което принадлежи на българската младеж или на по-голямата част от българският народ, като изключиме из това число заблудените, изгубените, продадените и подлизурките, ни разказва, че българският народ е длъжен да засуче ръкавите си

и да отнеме своите права с пушката в ръка. „Нашето образование и напредък са тясно свезани с нашата политическа независимост, говорят младите и здравомислящите българи. Само политическата независимост е в състояние да ни даде правилно образование."

Съществува и трето мнение, което принадлежи на няколко продадени личности и което носи название „дуализъм". За това мнение ние не желаеме да се разпространяваме: 1) защото то е следствие на първото; 2) защото деспотизмът и свободата нямат между себе си нищо общо. Ние ще да разгледаме само горереказаните две по-първи мнения.

Ако разгледаме с особено внимание днешните обстоятелства, то трябва да се увериме, че първото мнение няма никакъв смисъл. Да докажеме: 1) поробеният и угнетеният народ не е в състояние да се учи или образова по волята си, а науката изисква свобода и самостоятелност; 2) неправилното образование не освобождава, а убива; 3) ни една черковна йерархия не е дала на своят народ свобода и образование. Трябва да кажеме и това, че нашата народна йерархия не може да бъде народна, защото и самият екзарх е принуден да бъде верноподаник на Портата и правителствен чиновник. Нека ни бъде дозволено да кажеме, че и екзархът ще да се почита от народът дотолкова, доколкото се почита хаджи Иванчо Пенчович ефенди или г. Арнаудов, т.е. и другите турски чиновници. Ще да поживееме още малко и ще да видиме!

И така, за старците остава още една надежда, т.е. да дойдат европейските държави и да ги освободят. Разбира се, че подобна надежда може да се помести само в главите на децата и на лудите. Ако ние сами нямаме желание да умреме за себе си и за своята свобода, то не трябва да накарваме и европейските сили да умират за нас. Здравият се не лечи. Всеки из

нас вече види, че турците вървят назад, че българският народ крачи напред и че последните дни на турската империя се приближават; но ни един не може да каже, че турското племе ще да се унищожи само по себе си, че българите ще да се освободят без особени усилия и че турската империя ще да умре без кръв и без разрушения. И така, българският народ ще да бъде щастлив и свободен само тогава, когато пожелае да извършва своите дела сам и когато захване да уважава себе си и да се надее на своите собствени мишници. Черковният въпрос е пред очите ни. Когато българският народ дремеше и криеше се по дупките, то никой и не мислеше за него, а когато х. Димитър, Тотьо и Панайот извадиха ножа из ножницата си, то султанското правителство се принуди да издаде ферман и да припознае българската народност. Който посее, той ще и да пожъне.

Да разгледаме сега и второто мнение. Ние казахме вече какво мислят и какво желаят младежите, а сега ще да изложиме ония причини, които са накарали последователите на това мнение да го поддържат и да действуват по неговата програма. Младежите са се уверили вече, че когато един човек е превзел нещо със сила, то той никога няма да го даде назад на неговите притежатели доброволно. Кажете ни, молиме ви, може ли турчинът да ни даде доброволно нашите права, когато той е пролял цели реки кърви за неговото опропастяване? „С кръв сме го вземали – с кръв ще и да го дадеме", говорят турците. Но нашите дипломати твърде лесно могат да повторят ония празни фрази, които ни разказват, че „времената са се изменили и че ние сме длъжни да работиме по духът на времето". Какво време? Какъв дух? Не видяхме ли с какви хуманни средства беше потъпкана Франция от Германия? В днешните времена владеят само силните, юнаците и

твърдохарактерните. Но както и да е, а българските младежи мислят, че българинът ще бъде образован, щастлив и задоволен само тогава, когато добие своята политическа свобода и когато развеже ръцете си от турските и гръцките синджири. Това мнение е вярно. Както един частен човек е обязан по-напред от всичко да нареди работите си и да осигури животът си, а после вече да живее по волята си, така също и всеки един народ е длъжен по-напред от всичко да се освободи физически, а после вече да залегне за своето образование, обогащавание и пр. Освен това, за да достигне човек до щастливо положение, той е обязан да се труди, да работи и да претърпи различни бедствия, а за да достигне един народ до своята свобода и независимост, той е длъжен да пролива кръв, да претърпи големи нещастия и да пожертвува за време своето спокойствие. Ако революциите биват плоди от правителствените деспотизми и господарствените притеснения, то българската революция е приготовена от самите обстоятелства. Турските злодейства са в състояние да накарат и хромите да се защищават, а българският народ има пълно право да каже, че неговите страдания са воловски. Подобни страдания почти всякога принасят горчиви плоди на притеснителите. Когато един угнетен народ излезе из своето търпение, то не съществува вече такава сила, която би могла да му излезе насреща. Разбира се, че желаемите за българският народ минути се приближават вече. Самò турското правителство се старае за своето опропастяване.

Из всичкото това читателите ни ще да видят, че нашето спасение се заключава само в нашите собствени сили. Единствените наши приятели са сърбите, черногорците, русите и румъните, но ни едно от тия племена няма да извади своят нож за нашата полза, ако ние сами не извадиме своите ножове за своята

защита. Само на смелите и юнаците помагат и бог, и хората. Такъв е светът. Вземете пример от Италия. „На вълкът е дебел вратът само затова, защото той си гледа работата сам", говори народната пословица. В тая пословица се заключава дълбока философия. Когато европейските държави видяха нашата енергия и нашето постоянство в черковният въпрос, то захванаха да обръщат внимание и на нашата къща и да ни предсказват добро бъдеще; а когато гледаха на нашето смиреномъдрие и покорност, когато гледаха на нашият дълбок сън, то говореха в своите вестници, че ние сме родени само за робове.

И така, догде не тропаме, догде не искаме, догде не покажеме живот, енергия и яка воля, дотогава няма да срещнеме съчувствие и поддръжка ни от една страна. Европейските държави са привикнали да уважават само силните, енергическите и юнаците. Който уважава себе си, той заслужва уважение и от другите. Когато вземеме своето право, когато победиме своите неприятели и когато се покажеме достойни за самостоятелен живот и за държавно самоуправление, то европейските държави ще да похвалят нашите действия и ще да припознаят нашето съществувание. Турчинът е отнел нашето право с ножът в ръка, а времената са времена и ще да си останат во веки веков времена. За желающият, за енергическият и за умният човек всяко време е добро, благоприятно и полезно. Между В. порта и Румъния съществуват несъгласия; между Сърбия и Портата съществуват враждебни отношения; черногорците са готови да възстанат всяка минута; между Австрия и Турция произхождат големи неудоволствия, а в Цариград владеят неспособни, тъпоумни и вятърничави фанатици. Кой може, кажете ни, после това да каже, че не е време?

[МЕЖДУ СРЪБСКИЯТ И БЪЛГАРСКИЯТ НАРОД СЪЩЕСТВУВА БРАТСКА ЛЮБОВ]

Букурещ, 1 февруария

Отвореното писмо до г-на Мариновича, което беше подписано от „Македонската дружина“ и което беше напечатано във в. „Право“ преди няколко недели, е накарало няколко сръбски и немски вестници да подадат своят глас и да изкажат своето мнение за досегашната сръбска политика и за действията на нашите цариградски дипломати. Така например еврейският вестник „Pest. Lloyd“, който излазя в Пеща и който се нарича „бранител на Австро-маджарската държава“, ни разказва, че горереченото писмо е ударило на сръбската политика голяма плесница и че, от една страна, България, а, от друга, Черна гора ще да накарат това малко господарство да бъде малко по-мирно и да напусне своите досегашни мечти.

А знаете ли какви са тия мечти? – По мнението на пещанският вестник българите и черногорците никога няма да дозволят на Сърбия да освободи Балканският полуостров. „Това писмо – говори „Pest. Lloyd“ – е за нас драгоценен документ, който ни показва не само отношенията на България към Сърбия, но и безуспешните стремления на Ристичевите пропаганди.“ Из всичкото това „израилският“ вестник заключава, че сърбо-българският съюз е чиста фантазия и че тоя съюз намира място само в главите на белградските дипломати. Разбира се, че заключенията на пещанският вестник са и неоснователни, и невежествени. Ние сме в състояние да приведеме няколко хиляди факти, че сърбо-българският съюз е и естествен, и желателен, и искренен, и необходим, че тоя съюз е съществувал, съществува и ще да съществува и че честните и благоразумните сърби и българи почти никога не са мислили противното.

И така, ония обвинения, които се товарят на гърбът на сръбските дипломати, нямат никаква правдоподобност. И ние имаме право да обвиняваме сръбските господарствени мъже, но не за това, че тия са работили досега в България, т.е. не за това, че тия са разпространяли революционни понятия по Балканският полуостров, а за това, че тия са работили твърде малко или че тия съвсем не са работили. Това е факт. Даже и самият крагуевачки вестник „Јавност“, когото ни един смъртни не може да нарече орган на „което и да е правителство“, говори за горереченото комедии така: „Ние не сме познати ни с една сръбска пропаганда, която би работила в българските предели. Напротив, ние знаеме позитивно, че между сръбският и българският народ съществува братска любов; ние знаеме, че тия два народа нямат между себе си никакви неспоразумения (тия не щат да знаят нито за великите Симеони и Асени, нито за още по-великите Душани и Немани); ние знаеме, че и двата народа гледат само на турците – особено на турското правителство и на неговите золумкяри – като на свои неприятели; найпосле ние знаеме, че както сърбите, така и българите мислят, че тяхното взаимно освобождение зависи само от тяхното братско споразумение и от техните взаимни действия. И така, между самите народи не съществуват ни неспоразумения за това на кое място ще да се намират границите на „българското“ или на „сръбското“ царства. Подобни въпроси се не решават – продължава тоя вестник – в кабинетите. Тоя въпрос ще да се реши после освобождението на тия две народ-

ности изпод турското иго по желанието на самият народ.“ „Ако ние да би знаели – продължава „Јавност“, – че по-напредньото наше правителство е работило барем що-годе в оная смисъл, за която говорят нашите братия българи, то и ние би го осъдили; но без факти и без причини ние нямаме никакво право да критикуваме неговите действия.“

Новосадският вестник „Застава“, когото така също ние нямаме право да заподозриме в пристрастие, говори така: „Ние не вярваме, че г. Ристич е имал намерение да се възползува от българските слабости и да постигне някакви си цели. Всичката негова дипломация се е ограничила с Мали Зворник.“ По-доле тоя вестник говори, че българите са дотолкова многобройни, а местоположението на България е до такава степен замечателно, щото тия никога не трябва ни да помислят, че Сърбия ще да ги погълне. Ако Сърбия добие морално първенство между другите християнски племена във времето на освобождението, то това първенство не може да се продължи дълго време, защото всяко славянско племе търси свобода и равенство. „Природно и необходимо е – говори тоя вестник, – щото Сърбия да захване първа това важно дело и да подаде ръката си на другите.“

Дето хората се стремят да добият свобода и равенство, там не може ни да се помисли за различни покорявания и за различни първенства и преимущества. После всичкото това „Застава“ се чуди защо именно в. „Право“ да напечата това чудно писмо. На тоя въпрос отговаря пак в. „Јавност“. Ето неговите думи: „Ние не вярваме ни на в. „Право“, ни на цариградските дружества и мислиме, че това писмо е написано и напечатано само за това, за да се препоръчи „някой“ или „някои“ на турското правителство. Колкото за българските цариградски „добродетелни“ и „македонски“ дружини, то ние ще да кажеме, че и на тях гледаме като на празна играчка в ръцете на дебелошкембестите чорбаджии и на полуобразованите европейски цивилизатори. В сегашно време в България може да има смисъл само такова едно дружество, което би приготовило въстание за българското освобождение.“ „Истина е – продължава тоя вестник, – че и у нас (в Сърбия) съществуват такива книжовници, възпитаници на известната московска школа, които ги има и у българите, които би желали да посърбят всичкият свят (както другите би желали да го побългарят). Такъв е у нас познатият „спасител“ г. Милош Милоевич, който е бъхтал доста време главата си да намери сърби даже и там, дето тия никак не могат да бъдат. Освен него ние не познаваме такива сърби, които би ненавиждали всяко българско нещо „така фанатически“. Трябва да кажеме и това, че Милоевич ненавижда не само българите, но и всичко, щото е умно (било то сръбско, било българско); но в Сърбия отдавна вече не обръщат на него никакво внимание. (Даже и докторите из лудницата? – р.) Образованите и честните сърби са противни на всяка една безцелна пропаганда.“ Всичкото това ни дава повод да изкажеме и ние своето убеждение за това твърде вредително и за българите, и за сърбите дело. Ние позитивно знаеме, че ни едно сръбско министерство не е принимало участие в действията на Милоша Милоевича. Главните апостоли на тоя „спасител“ са двама македонски българи, няколко души цънцари и двама-трима сиромаси учители, които търсят своята прехрана. Това е положителна истина, която ние сме чули от едно съвсем безпристрастно лице. А какво се върши в Македония и какъв характер имат по тия места сръбските пропаганди, ние не знаеме; знаеме само това, че нашите цариградски дипломати имат обичай да се оплакват от всекиго и при всекиго освен от

върховното турско правителство, което тия обикновено наричат „справедливо, честито, благоразумно“ и пр. и от което очакват златни гори. Разбира се, че всичкото това, според както говори и в. „Јавност“, не е нищо друго освен раболепство, дипломатически съображения, лъжи и съвсем безполезно унижение.

Честните, благоразумните, искрените и здравомислящите хора говорят и работят съвсем другояче. Ние не познаваме нито един честен и истинен българин, който да бъде искрен приятел на турците и който да се не съзнава, че единственото спасение на южните славяни се заключава в тяхното взаимно братство и в тяхното „безпристрастно“, „нелицемерно“, „искрено“ и „без задни мисли“ споразумение. И така, ако Сърбия има свои милоши милоевичи, то и България има свои балабановци, но ни един здравомислящи човек не може да каже, че Балабанов представлява българският народ или че Милош Милоевич е изпълнител на сръбската воля. Освен това плановете на Милоша Милоевича са плоди от болен ум и от развалено въображение.

Ако гърците в темните времена не са могли да огърчат българският народ със своите богатства и със своите морални и материални средства, то 80-те жълтици и идиотическите книжа на Милоша Милоевича няма да осърбят ни неговият най-първи апостол, т.е. г-на Визанкова. Визанков и други лъжат Милоевича така също, както нашите цариградски мъдреци лъжат турското правителство. И така, наместо да седнеме и да помислиме за своята свобода и за своето бъдеще, ние сме се завзели да гониме ветровете и да гъделичкаме самолюбието на нашите неприятели. Всичкото това е и безсъвестно, и гнусаво, и вредително...

Както Турция, така и Австрия се подпират не на своите собствени тояги, а на тоягите на различни милоевчевци, балабановци, сапуновци, поповичевци и т. д. По нашето мнение всеки един южни славянин, бил той сърбин, бил българин, е длъжен да посвети всичките свои телесни и умствени сили против турското могъщество и против австрийските хитрости, ако само той има намерение да бъде човек и да живее самостоятелно. Всеки, който мисли и работи противното, е предател на отечеството си и на народът си. Кой може да ни докаже, че и Милоевич не е сляпо оръдие на някоя чужда политика? Но за тия дела ние мислиме да поговориме други път малко по-пространно.

[РУСИЯ НЕ МОЖЕ ДА НИ БЪДЕ НЕПРИЯТЕЛ]

Букурещ, 22 марта

Ние говорихме вече, че в официално отношение Високата и всемогъщата османска порта е срещнала големи затруднения, т.е. че косата на турският политико-икономист или просто икономист Садък паша се е ударила о твърд камък; а сега ще да явиме на нашите читатели, че и косата на граховският хероин Хюсеин Авни паша се е ударила о същият камък, т.е. че и неговата дипломатико-самонадеяна фрегата е претърпяла страшно кораблекрушение. Разбира се, че за нас, които познаваме твърде добре и османските донкишоти, и свойствата на оная боза, която ври в техните глави, подобни явления са съвсем обикновени и твърде естествени. Ние отдавна вече знаеме, че турските държавни мъже са храбри, достойни, способни и енергически само „ден до пладне" и че всяко тяхно обещание или всяко тяхно заплашване умира така също скоропостижно, както умират почти всичките недоносчета въобще; но ние никога не сме се надеяли, че огънят на Хюсеин Авни паша ще да изгасне така скоро и че неговият патриотизъм ще да се успокои още при самото си рождение.

Нашите читатели знаят вече, че новият в. везирин беше обещал пред падишахът, че „ще да накара васалните княжества да преклонят коленете си пред волята на Високата порта и че ще да употреби големи строгости към раята". А днес? – Днес тоя граховски херой е захванал да уверява европейските представители при В. порта, че неговата политика ще да бъде умерена, че неговите действия ще да успокоят европейските сили и че раята ще да добие множество облекчения. Разбира се, че и в това отношение Хюсеин Авни паша прилича като две капки вода на покойни поп Тонча, който имаше обичай да чете на чорбаджиите по две молитви, а да не дочита ни една.

Из Цариград ни явяват, че щом европейските представители при В. порта са решили да протестират против „граховската" политика на Хюсеин Авни паша, то тоя херой се измъкнал тутакси назад и постарал се да ги увери, че тая политика никога няма да доведе Портата до открита война. После всичкото това във виенските вестници е изпроводена из Цариград телеграма, в която се говори, че „Хюсеин Авни паша не е прекратил своите преговори с представителите на васалните княжества и че по-напредните известия, които ни явяваха, че той се е решил да не отстъпя от своята политика, не са достоверни". Разбира се, че подобни променения са необходимо явление у всичките велики везири.

Ние сме говорили много пъти, ще да кажеме и сега, че турските държавни мъже управляват господарството си не по предначертаната от тях сами програма, а по волята на тая или на оная велика държава. Въобразете си, че Турция се нуждае от пари, че правителството е изпроводило в Париж някой свой икономист да се повиди с французките банкери и че Високата порта е натоварила тоя икономист с два чувала обещания, с реформи, с еманципации, с ненавист към Русия и т.н.; въобразете си, че французките банкери, за да извлекат повече проценти, явяват на тоя икономист, че В. порта не дава сигурна гаранция, че нейните правителствени мъже са глупави патки, че нейните васали се вълнуват и че раята се приготовлява

да въстане. Кажете ни сега, какво трябва да отговаря и какви гаранции е длъжен да представлява горереканият икономист на тия безпокойни хора? Ето какви. Икономистът известява своето правителство за убежденията на французките банкери и дипломати и иска от него инструкции, а в. везирин бърза да увери Европа с дипломатически ноти, че старото и глупавото патешко министерство е паднало, че васалните княжества ще да бъдат накарани насила да уважават волята на падишахът и че с раята ще да бъде постъпено твърде строго.

Въобразете си сега, че на някои и други велики сили се не харесва турското мъжество и строгостите на в. везирин и тия изявляват против нотата на в. везирин неудоволствие. А какво трябва да прави в такъв случай в. везирин? А ето какво. Той захваща да уверява своите нови гонители, че неговата храбра политика към васалните княжества ще да бъде от по-умерените и че неговата голяма строгост към раята ще да бъде от по-малките.

Разбира се, че подобни игри се появляват не само у османлиите, но и у всичките други слаби и немощни държави; но тия държави умеят барем някак си да покрият своите глупости, да облагородят своите подлости (дипломатики) и да закърпят своите съдрани дрехи, а нашите османски политици излазят на сцената с всичките свои безобразия и с всичките свои слаби страни. Така например всеки нови в. везирин се старае да очерни своят предшественик, да изнесе пред светът всичките негови подлости и да покрие своето собствено нищожество. Освен това той се обещава да бъде благоразумен, да води искрено приятелство с европейските сили и да даде на държавата си необходимите реформи. Но питане е – принимават ли европейските сили тия обещания „за чиста пара“ и имат ли какво-годе доверие към турските реформатори? Ние смело можеме да кажем, че на тоя свят няма вече такива глупави хора, които би принимали свраката за кокошка, ракът за риба и турчинът за човек. Който ни каже противното, той е или идиотин, или егоист, или продаден философин.

Но австро-маджарските вестници ни уверяват, че и Русия се е завзела да помогне на османската империя в нейните бъдещи реформи и да ѝ бъде ръководителница в много отношения. Намират се и такива, които ни доказват, че руско-турското приятелство е нелицемерно и че изявленията на г-на Каткова са искрени. Ние не можеме ни да си помислиме, че в тия изявления се заключава и най-малкото правдоподобие. Да се обясниме. Ние и сами знаеме, че между турското правителство и Русия съществуват добри отношения, но ние нямаме неопровържими доказателства да наречеме тия отношения приятелски. Ако Турция да не би се бояла от Русия, то „московските гяури“ никога не би се осмелили да бъдат незадоволни не само от великите везири, но и от последният турски гаджалин; а ако руското правителство (и г. Катков) се отказва от своите славянски братия за любовта на хабсбургският дом и за кефът на цариградските дипломати, то и в неговата дипломатика няма така също правдоподобие, както и в турското приятелство.

Но да предположиме, че политиката на руското правителство към Портата е искрена и че г. Катков говори от все сърце и с твърдо убеждение в справедливостта на своите заключения. Тук се раждат още няколко въпроса: 1. Разделя ли руският народ убежденията на г-на Каткова и политическите съображения на днешното петербургско правителство, или не? 2. Мисли ли руският народ да се откаже от своите единородни и единоверни братия за любовта на хабсбургската

династия и за кефът на падишахът, или не? 3. Мислят ли славянските племена въобще да се откажат от своето бъдеще и да преклонят колената си пред политиката на княза Горчакова, или не? Ние сме твърдо уверени, че всеки безпристрастен, правдолюбив и искрен човек ще да отговори на тия три въпроса отрицателно.

Правителствата се променяват, убежденията на дипломатите се менявaт, частните личности умират; а народите живеят, вървят напред и приготовляват се за по-добро бъдеще. Преди малко време новосадският вестник „Застава" говореше, че и великорусите могат твърде лесно да умрат; но славянските племена, т.е. славянството, ще да живее вечно. Ние разделяме убежденията на тоя безпристрастен вестник и уверяваме всекиго, че човекът не може да бъде приятел на кръвожадните зверове, които нямат в себе си нищо човеческо и които живеят на светът само за безчестие на честността, на истинният прогрес и на необходимата цивилизация.

Ние сме твърдо уверени, че русите познават по-добре от всяка една европейска държава своите днешни приятели и техните наклонности, следователно от тая страна ние свободно можеме да бъдеме спокойни.

Кажете ни, молиме ви се, кой е онзи русин, който ще да повдигне своята десница против православният славянин, който страдае под турското робство в продължението на пет столетия? Кажете ни, кой е онзи русин, който би пожертвувал славянските интереси за ползата на хабсбургската династия, която е направила досега на Русия толкова злини? Най-после кажете ни: кой е онзи русин, който би се отказал от своите собствени братия за ползата на „паршивого монгола"?

Нека говори кой що ще, а ние сме твърдо уверени, че Русия не може да ни бъде неприятел и че руско-турското приятелство не може да просъществува дълго време. Преди една година едно официално лице ни каза така: „Ако генерал Игнатиев успее да добие влияние при Високата порта, то това влияние ще бъде употребено за ползата на християнските поданици на султанът." Това е вярно, защото другояче то не може ни да бъде. И така. Русия никога няма да се откаже от нас и никога няма да дозволи на другите народности да погазят славянското име.

Ние не вярваме също така и на австро-турското приятелство. Всеки вече знае, че Австро-Унгария е населена повече със славяни, които са наши братия и които нямат причини да поддържат гнилата османска империя. Прусия, или Германия, така също няма особено разположение към турското съществувание или към Орхановата династия. Колкото за Франция, то това господарство има свои домашни болки, следователно то не може да плаче вече по чуждите гробища за неизлечимата болест на полумъртвият труп. Ние видиме с очите си, че Садък паша е бил посрещнат в Париж не с отворени обятия и не с искрено съчувствие. А Англия? – Англия почти всякога ще да си остане Англия. Тая комерческа държава няма нито наполеоновско самолюбие, нито германско рицарство, нито италианска поезия. Ингелизинът не вади сабята си без интерес, а Турция е вече издоена до последният градус. Освен това В. порта е побъркала конците си и със своите васални (?) държави, т.е. със Сърбия, с Румъния и с Черна гора. И наистина последните действия на Хюсеин Авни паша са до такава степен визиващи, неблагоразумни и необмислени, щото ни едно честно и самолюбиво правителство не може да ги търпи и да бъде към тях равнодушно.

И така, турската империя се намира и извътре, и извънка в доволно затруднително положение, ако Хюсеин Авни паша и да си дава още твърде голям ку-

раж. Но ние отсега вече знаеме, че мнозина ще да ни предложат следующият въпрос: „Ако по вашите думи Русия е приятел на южните славяни, то защо тя им не помогне да се избавят от дълговечното турско робство и от правителствените насилия?“ „Ни една майка не дава на детето си да бозае, дорде то не заплаче“ – казва народната пословица. Не докторът търси болният, а болният търси докторът. Трябва да кажеме и това, че на смелият и бог помага. Ако ние (турските и австрийските славяни) бъдеме достойни, способни, благоразумни и самонадеяни, то ще да добиеме множество приятели и съюзници, защото османското купище и австро-маджарската сбирщина отдавна вече са изгубили своят кредит.

[ЮЖНОСЛАВЯНСКОТО ОБЕДИНЕНИЕ]

Букурещ, 7 юния

Излязла е брошура под заглавие „Южнославянско обединение“, която е написана от неизвестно лице, но в която се изказват множество здрави мисли. Преди да изкаже своите мисли за южнославянското единство, авторът разгледва състоянието на славянските племена, които населяват Балканският полуостров и Австро-Унгария, със следующите думи: „Като погледа човек на оная земя, която се намира между две морета и която се простира от Триглав и до южните поли на Балканът, то ще да види такава жалостна картина, която е в състояние да нарани сърцето му, ако само той принадлежи в числото на ония хора, които имат човеческо сърце и които са способни да чувствуват. Тука ще да видите три народа – три братски народа, – които имат яко и здраво тяло, бистър и остър ум, юнашки и смели сърца, но които – в своята собствена земя, която е надарена от природата с изобилие и богатство – в продължението на толкова столетия са чужди слуги или бедна рая.

Светът не знае даже живи ли са още тия народи. Разбира се, че техният живот е всякога голямо чудо. Многочислените смъртни удари, които са тия търпели досега и които търпят и до днешният ден от всяка една страна, свидетелствуват, че тия племена са имали голяма нравствена сила. Истина, че българите са събрани в една държава, в турското царство; но тия са лишени от всяко едно народно самоуправление, тия

са разделени на различни вилаети, най-после тия се намират под най-тежкият ярем. С една дума, тия се угнетяват и от турците, и от арнаутите, и от татарските и черкезките преселенци (и от гърците и турчаните). Тая нещастна рая е крива даже и за това, че живее под ясното небе. Християнската вяра между турската дивота не е позволила да се погази българската народност; но в продължението на такова дълговечно робуване народното самосъзнание е могло и съвсем да угасне. Българският народ, който има мирен и търпелив характер, е останал и после страшните мъки такъв, какъвто е; а от неговото трудолюбие (тоя народ не може да се сравни ни с една нация по своето трудолюбие) не остават почти никакви следи. Българинът и до днес още остава сиромах и неучен, защото неговите душмани му не дозволяват да прекрачи нито една крачка ни към богатството, ни към знанието. Такъв измъчен и убиен народ е твърде лесно да превивате на всяка една страна. Ако на Турция е съждено да остане и занапред господарин над Балканският полуостров, то тя ще да се старае с всичките си сили да употреби тая народност за своето държавно подкрепление. Турското правителство ще да употреби за тая цел всичките средства, които се употребляват и от образованите държави, т.е. то ще да разпространи по българските крайове турски нрави и обичаи и турският език колкото се може повече, следователно българското съществувание ще бъде подкосено от самото си основание.

С преселението на черкезите и на татарите турското правителство е задало вече на българският народ един чувствителен удар. А щото не сумеят да направят турците, то ще да го довършат гърците за своите собствени интереси. Тоя народ, който има яка защита и свободно огнище в гръцкото кралевство, който е завзел почти всичкото южно приморие на Балканският полуостров и който има, така да речем, свои лагери по всичките градове и във всичките по-важни пункти в Македония и Румелия, отдавна вече мисли, че всичките оня земи, които се простират от Егейско море и до Балканът, са негова историческа собственост. Гърците – които природно са хитри и лукави, които са енергични и неуморими в своите действия и които са родолюбиви и фанатични за величието на своята народност – са най-опасните, а може би и най-големите душмани на българският народ. Гръцкото духовенство и до днес не пуща българската рая из своите ръце; а гръцките учители и гръцките търговци, както ни се чини, още дълго време ще да правят спънки на тая рая, защото желаят да я удържат под своето иго. Щат ли и арнаутите да станат опасни за българската народност, или ще да се разделят на две части (една с гърците, а друга със славяните), това се още не знае. Не знае се така също ще ли Румъния да хвърли своето око през Дунавът и ще ли да се старае щото тая обширна поддунавска долина да ѝ попадне в ръцете (?). Ние не можеме да кажем, че това ще да се случи, но не можеме ни да говориме, че рано или късно не ще да се появи каквато и да е опасност от тия две страни за българският народ.

И така, ако вземеме пред вид днешното състояние и положение на българският народ, то трябва да заключиме, че ако тоя народ не добие яки съюзници и разумни водачи, то неговата бъдещност е съмнителна. Сам по себе си българският народ не може да възкръсне и да дойде до самостоятелен политически живот. Това може да се случи само тогава, когато се появи някой извънреден случай.“

После това гореказаната брошура сравнява българите със словенците в Австрия и разказва ни, че тях-

ното положение е още по-критическо. „И словенците, както и българите, трябва да се борят с две яки сили, с немците и с италианците, следователно и тяхната отделна от другите южнославянски племена независимост е немислима" – продължава авторът на брошурата. Ние имаме достатъчно данни да мислиме, че авторът на тая брошура е словенец и че положението на неговият собствен народ го е накарало да преувеличи отчасти и нашето критическо положение. Ние и сами видиме, че българският народ е окръжен от многочислени и разнообразни неприятели, но ни един от тия неприятели не може да се похвали със своите яки сили, със своето умствено преимущество и със своето морално или материално превъзходство. Това не може да се каже за словенците. Тоя народ е длъжен да се защищава от немците, които от ден на ден стават пострашни не само за малките народи и народности, каквито са чехите, словенците и маджарите, но и за ония исторически народи, които до вчерашният ден заповядаха на всичка Европа, и против италианците, които захващат вече да се хорохорят и да подражават на другите велики сили.

Първият и най-силният български неприятел са турците, но тоя неприятел е длъжен да се бори не само с българите и не само с южните славяни, а и с гърците, с румъните, със сирийските християни, с арабите и с др. Освен това ни едно европейско господарство няма вече воля да поддържа гнилият труп и да хвърга своите морални и материални помощи на вятърът. Единствената причина, която накарва доволно често ингелизките вестници да кадят темян на турските реформатори и която принуждава лондонският кабинет да защищава целостта на османската империя, са заемите, за които се плаща ежегодно по 60%; единствената причина, която накарва францус-

ките господарствени мъже да хвалят турските реформи и да поддържат съществуванието на мохамеданизмът в Европа, е француският твърде чуден характер, т.е. онова французко „аз", което доведе в Париж прусаците и което ще да бъде още на дълго време главен източник на народните нещастия; най-главната причина, която накарва Виена и Пеща да се целуват с цариградските дембели и да защищават границите на империята им, произхожда от вътрешни причини, т.е. Австро-Унгария се бои да се не зарази от опасната турска болест, която има голямо сходство с египетската чума; най-после най-главната причина, която накарва Русия да политизира така неславянски, така нечовечески и така нехристиянски и която е накарала г. Каткова да прочете усопша молитва на панславизмът въобще и да изпее своята плачевна химна на славянското бъдеще отделно, е оная съща болест, която накара и Франция да падне.

Освен всичкото това Турция се разнизва още по две твърде важни причини: 1) турското народонаселение се умалява с доволно баснословна скорост; 2) турската природна глупост и тъпоумие остават и до днешният ден в своето първоначално съвършенство. А всичкото това ни доказва доволно ясно, че българският народ ще да победи най-силните свои противници без особена мъка и без големи жертви.

Вторите български неприятели са гърците. Но в състояние ли е тоя малък и разпръснат народ да се бори с такова множество неприятели, които са от него по-силни двайсет пъти? Единствената сила, която поддържаше досега гръцкото могъщество, бяха манастирските богатства, калугерите и безцеремонната, свойствена само на гърците просешка торба. Но времената се промениха. Днес ние видиме вече, че освен Босна и Херцеговина почти всичкият православен свят

отърси яката си от тия безсъвестни кърлежи и приготови се за нов живот. Това е доволно много.

Колкото за Румъния и Албания, от страната на които авторът на брошурата очаква някакви си опасности за българската народност, ние мислиме противното. Очите на румъните са обърнати не през Дунавът, а през Карпатите; а албанците са дотолкова тъпи, разпръснати и убиени от всяка една страна – и от турските сили, и от гръцкото духовенство, – щото тяхното възраждение отдавна вече е станало невъзможно.

Тука сме длъжни да кажеме и това, че народното образование, търговията и индустриите се развиват в България дотолкова, щото „турските нрави и обичаи и турският език" ще да намерят не помощ и поддръжка, а гигантски отпор. Ние видиме вече, че турското население е захванало да робува на християните за едно парче хляб и да търси помощ и покровителство от „безпомощните" гяури. Покойни Милинген ни каза един ден за турското население в Европейска Турция така: „В Европейска Турция сега-засега съществуват два класа турци: тлъсти, дебели, пиени, развратни и тъпоумни свине, които се наричат чиновници, и хамали, просеци, убийци и лениви отчаяни и гладни животни, които се наричат турски народ." Това заключение се потвърдява с хиляди факти.

По-долу в брошурата се говори, че както словенците, така и българите са обязани да прибързат и да се споразумеят с другите славянски народности, които населяват Балканският полуостров и Южна Австрия, защото в противен случай тяхното бъдеще ще да бъде съмнително и тяхната отделна самостоятелност ще да посрещне големи препятствия.

Авторът мисли, че сърбите и хърватите са длъжни да подадат ръката си на другите славянски племена, колкото се може по-скоро да ги съберат около себе си и да дадат край на многочислените нещастия, които твърде лесно могат да бъдат убийствени за южните славяни въобще. После това той обвинява тия две славянски племена доволно справедливо. „За нашето нещастие между сърбите и хърватите и до днес още царствуват твърде лошави отношения – говори той. – Ако сърбите и да имат две яки пристанища (Сърбия и Черна гора), но тяхното положение и до днес още остая критическо." Най-после авторът на статията говори така: „Ако пропаднат или ако се претопят словенците и българите в друга някоя по-силна народност, то същата съдба и същата пропаст ще да се отвори пред сърбите и хърватите. Както за сърбинът без хърватинът, така и за хърватинът без сърбинът не съществува ни живот, ни смърт. Ако ги разделява вярата, то трябва да ги съедини друго."

Авторът на брошурата мисли, че трябва да се работи колкото се може по-скоро, защото нашите общи неприятели не спят и защото нашето славянско могъщество се измъча из ден на ден. „Ние сме длъжни или да вървиме напред, или да се откажеме от своето съществувание и да закопаеме своите надежди" – говори той. Разбира се, че всичкото това излазя из устата не на самолюбив егоист и не на „шарен" дипломатин, а из главата на честита и народолюбива душа, която предвижда бъдещите нещастия на славянските племена в Турция и в Австро-Унгария и която се старае за излечението на нашите умове.

Нека говори кой що ще, а ние ще да кажеме, че южнославянските племена са длъжни да оставят своите ситни препирни, своиrле нищожни разногласия, своите детински идеи и своите неприменими на практика фантазии и да залегнат колкото се може по-скоро да добият своята политическа независимост. Само по-

литическата независимост и само физическата свобода са в състояние да решат нашето бъдеще положение и да обезпечат и нашите народности, и нашето име, и нашите личности, и нашите племенни отличия. Ако нашата южнославянска федерация бъде основана на свобода и равенство, то ни едно славянско племе не трябва да се бои за своето племенно отличие и за своята индивидуална особеност. Ние ще да повториме хилядо и първи път, че в Швейцария живеят три съвършено противоположни една на друга народности и че между тия народности не произхождат никакви племенни насилия. Здравият разум не смее да каже, че нашето заключение е пристрастно.

[АКО РУСИЯ ДОЙДЕ КАТО ОСВОБОДИТЕЛНИЦА]

Букурещ, 21 юния

„Eastern Budget" говори, че от някое време насам руската преса е станала много по-умерена и че християнските народности на Балканският полуостров се не защищават вече с такъв ентусиазъм, с какъвто са се защищали преди една година. Тоя вестник ни уверява даже, че както московската, така и петербургската журналистика критикува сръбските действия със следующите редове: „Сърбия трябва да се увери, че патриотическото бълнувание за възстановлението на една Сръбска империя е съвсем непрактично. Били са времена, когато Сърбия е могла да стане голяма и независима държава, но тия времена преминаха и онова, щото тогава е могло да бъде лесно, сега-засега е станало съвършена невъзможност."

Разбира се, че Русия е захванала да гледа на южните славяни с друго око само затова, защото се е споразумяла с Австрия и защото е намислила да осъществи своите отдавнашни планове на Балканският полуостров. Ако Сърбия или Румъния добият сила и самостоятелност и ако се осъществи южнославянската или дунавската федерация, то Русия е длъжна да се откаже от своите мечти и да обърне всичкото свое внимание на азиатските пустини. Преселението на татарите в Турция, руско-турското приятелство, пътуването на княза Милана в Цариград и пр., и пр. свидетелствуват твърде ясно, че Русия никога не е желала добро на южните славяни. Ако петербургското пра-

вителство и да скрива своите цели, но политиката на Николая Първи и до днес още не е заборавена.

Всичките тия мнения и предположения се повтарят почти ежедневно в пещанските, във виенските и в парижките вестници, ако тия същи вестници и да ни уверяваха преди няколко месеца, че Русия не мисли вече да разширява своята държава, защото нейното вътрешно управление изисква множество преобразования, за които са потребни и време, и материални средства, и образовани хора. Освен това горереказаните вестници говорят, че руското обществено мнение е твърде благоприятно за Австрия и че руско-австрийското приятелство е основано на нелицемерни или на икономически принципи. Да кажеме и ние своето убеждение за тоя въпрос. Да захванеме от Русия.

Ние не можеме да кажем утвърдително, че петербургският кабинет няма завоевателни цели и че днешните руски държавни мъже не мислят да забият своите знамена над старият храм на „Св. София"; но питане е, в състояние ли е днешна Русия да изпълни своите цели и разделят ли руските прогресивни мъже идеите на правителството? На тоя въпрос не е твърде тежко да отговори човек. Ако Русия успее да покори Балканският полуостров и ако нейните казаци забият своите байраци по бреговете на Босфорът, то нейното днешно монархическо могъщество ще да се поколебае и падението му ще да стане неизбежно. Ако панславизмът се осъществи някога, то той ще да се осъществи съвсем на други начала. Ние сме говорили много пъти, ще да кажеме и сега, че славянските племена въобще е в състояние да обедини само оная всемогъща сила, която се нарича национална, обществена и лична свобода.

Ако Русия намисли да подчини населението на Балканският полуостров и на Западна Австрия под ония същи условия, под които са подчинени Полша, Малорусия, Грузия и кавказките племена, то с това тя ще да умножи своите неприятели, които рано или късно ще да произведат една от ония революции, които обикновено биват най-много убийствени за владающето племе. Всичкото това е твърде добре познато на руските господарствени мъже, които принадлежат на младото руско поколение и които виждат малко по-далеч от носът си. Тия публицисти говорят, пишат и проповядат не онова, щото пишат и проповядат „Московские ведомости" и щото мислят петербургските старци сенатори.

Всеки умен русин мисли и работи не за ефимерното величие на господарството, а за вътрешните преобразования и за умственото развитие на народът, който и до днес още се намира в такова незавидно положение, в каквото се не намираме даже и ние под турското туторство. Множество факти ни доказват, че император Александър не разделя убежденията на своите предшественици и на ония храбри завоеватели, които обичат да залъгват народът с вънкашен блясък или с някаква си ефимерна слава.

И така, Русия не може да бъде неприятел на славянските племена в Турция и в Австрия. Ние свободно можеме да кажем, че славянското обединение никога няма да добие такъв характер, какъвто е добило немското съединение в Германия. Разбира се, че това обединение няма да бъде скоро, защото славянските народности не са още подготвени за подобно хуманно братство. Но трябва ли южните и западните славяни да скръстят ръцете си и да очакват хладнокръвно онова време? – Ние мислиме противното. Братските съюзи, моралните сближения и нелицемерните споразумения са възможни само у ония народи и народности, които са свободни и морално, и материално. Освен това свободните съюзи не припознават никакви племенни преимущества и никакви персонални насилия.

Ако Русия дойде на Балканският полуостров като освободителница и като спасителница, то славянското братство е свършен факт; а ако тя дойде като завладателница и като груба деспотическа сила, пред която трябва всичко да пада на колене, то нейните успехи ще да се разнижат при първият случай. Ако славянските племена в Австрия и в Турция се стараят с такава енергия да свалят от вратовете си чуждото иго, то тия никога няма да подложат доброволно гърбовете си под братските самари на руските славяни. С една дума, славянското братство ще да се осъществи само тогава, когато всяко едно славянско племе бъде свободно и независимо, когато всеки един славянин уварди своите племенни отличия, нрави и обичаи и когато всяко едно лице бъде свещено за по-силният и по-заслуженият. Но ние казахме вече, че това няма да бъде скоро, следователно южните и западните славяни са длъжни да помислят за своето настояще и да увардят своето бъдеще от многочислените славянски неприятели, които в последньото време са се разплодили до невероятна цифра.

Самите обстоятелства би трябвало да накарат южните и западните славяни да се споразумеят, да съединят силите си и да защитят своите интереси и от турските кърджалии, и от австрийските евреи, и от пещанските донкишоти. „Но Сърбия така също, както и Русия, има завоевателни цели" – ще да кажат не само нашите братия българи, но и хърватските маджарони. Ако Сърбия има подобни цели, то ние ще да кажеме и ней същото, щото казахме и на Русия. Ние сме твърдо уверени, че сръбските здравомислящи патриоти не желаят нито да поробощават своите братия и съседи, нито да бъдат под чието и да е робство. „Ние не щеме чуждото – говореше преди време вестник „Изток". – Ако Сърбия се реши да извади ножът си из ножните, то тя ще да го извади не за поробощението на своите братия, а за тяхното възкресение и независимост."

Ние познаваме твърде добре и Сръбската омладина, и нейните цели и стремления, следователно „сръбските завоеватели" или „сръбските плашила", от които се така боят нашите цариградски журналисти, са за нас доволно смешни. Ние сме говорили и други път, че ако някой из нас се реши да обвини досегашните сръбски правителствени мъже, то трябва да ги обвини не за това, че тия са работили и работят за разширението на сръбските граници и за опропастяването на турското господарство, а защото са работили твърде малко или защото никак не са работили. Имали ли са тия държавни мъже споразумение с босанските, с херцеговинските и с далматинските първенци ние не знаеме, знаеме само това, че в България не е работено почти нищо. Подобни гласове се чуят така също из Банат, из Бачка, из Срем, из Хърватско и из Черна гора. Разбира се, че ако е всичкото това така, то не може и да се помисли за съществуването на обща предначертана програма в действията на така наречените южни славяни, които се приготовляват да се борят с две империи и с цяла тайфа второстепенни неприятели.

Но кой е крив във всичкото това? – Криви сме всички. Ако между нази да би съществували повече здравомислящи личности и ако ние да би определили веднъж завсякога своите цели и стремления, то не би се намирали в днешното катунско положение и „Пестер лойд" не би дръзнал да ни се смее така безобразно. Но ние сме славяни, следователно нашият ум няма нищо общо с нашите действия. Така е било барем досега. А отсега? – Виенският в. „Реформа" говори, че между Сърбия, Румъния и Черна гора съществува вече тесен братски съюз и че от тоя съюз трябва да се очаква твърде мно-

го. „Тия три съюзни държави съставляват такава сила, която трябва да уважава не само Турция, но и другите по-силни от нея държави и народи – говори тоя вестник. – И наистина, тая сила се уважава, т.е. тя задава доволно голям страх на Турция." После тия думи „Реформа" ни разказва, че Турция твърде скоро ще бъде принудена да извади санджак-шерифът против тия три държави, но мохамедовият меч отдавна вече се е притъпил. Турция знае и сама, че нейното опропастяване ще да се появи из тия три държави. „Ако граф Андрашия и да се старае да ограничи важността на тия три държави и да ги остави в днешното им състояние, но неговите старания ще да останат напразни – говори тоя вестник. Освен това „Реформа" е уверена, че Русия никога няма да повдигне своята сабля против природният закон. Франция и Англия така също не могат да бъдат турски приятели. „Ако Франция и да въстана против Русия във времето на кримският бой, но тя се постара да съедини Молдавия и Влашко в едно цяло, а това нанесе на Турция много по-голяма рана, нежели на Русия севастополското поражение."

Най-после Шузелкина „Реформа" говори, че румъно-сърбо-черногорският съюз е приятен на всичка Европа. Освен това съюзниците „няма да бъдат оставени сами". „След тях ще да тръгнат България, Босна и Херцеговина." (А австро-маджарските поданици? – р.) Разбира се, че ако думите на „славянският орган" се основават на положителни факти, то и ние трябва да се порадваме, ако и да знаем, че славянските племена обичат да говорят много, а да не работят почти нищо. Ще видиме. Време е вече да се даде край на дълговечните проповеди и желания...

ЗА ЖЕНСКИТЕ ДРУЖЕСТВА В БЪЛГАРСКО

Когато между един кой и да е народ се появят нови идеи, нови стремления и нови сили, то е признак, че тоя народ търси и нов живот, търси свобода, за да може да живее като народ. Такива явления захванаха да се появяват и между българският народ. Днес навсякъде, дето живеят що-годе свестни българи, били в отечеството си, били в странство – то всички работят по високият програм на настоящият век, работят за своето освобождение, просвещение и напредък. Така например тия въстават против робството, за да се освободят и да бъдат люде; издават книги и печатат разни вестници, откриват читалища и книжевни дружества, за да се просветят и да напредуват. Тия нови явления, които са се вече появили между българите, свидетелствуват, че българският народ не спи, а работи и иска да живее и да занимава място между цивилизованите народи, с които се отличава XIX век.

Освен горепоменутите явления има и друго, което е не по-малко важно от другите, а то е женските дружества в Българско. Това ново явление между жените още по-силно свидетелствува, че българският народ показва ревност за живот, свобода, просвещение и напредък.

Но като говоря тука за женските дружества, да не мислите, че аз хваля в същото време и делата на тия дружества, защото мисля, че не е доста само да се събират много жени на едно място и да си приказват приказки или да предумват една-друга, но трябва

и да работят нещо, сир. да се съветуват между себе си за разни работи, които могат да им бъдат полезни, както: как трябва една майка да си отгледа и възпита децата; какви длъжности има жената; какви препятствия среща всяка жена в животът си, които ѝ не дозволяват да се развива и как да се отстраняват тия препятствия и пр.

Затова аз тука хваля само предприятието на нашите жени, сир. хваля ги само за това, дето и тия захванаха да постъпват в общественият живот, а друго нищо повече.

За да отговарят тия дружества на целта си, нужно е, мисля, щото жените да познават отблизо своите длъжности като жени, а такива жени днес като се намират твърде малко между българският народ, то не би било зле, ако се приемат засега и мъже като членове на тия дружества. Само така женските дружества у нас ще могат да напредуват и принесат желаемата полза – а инак ще бъдат тяло без душа.

Не ще бъде излишно, ако кажем тука и няколко думи за жените и техният дух. Както светлата зора, която събужда заспалата природа, така и духът оживотворява човека и прави го да познава съкровищата на тялото и душата. Духът уголемява хубостта и я заместя, когато тя липсува; духът не само че прави да растат удоволствията, но даже и големите болки, що усещаме в тялото си, облажава и утешава. Телесната хубост е скоротечна, тя прилича на минзифар, който се ражда със зората и умира с денят; душевната хубост, напротив, трае през всичкият живот. Затова жените, наместо да турат толкоз старания за лицето си, по-добре би сторили да развиват умът си и тогава ще бъдат щастливи и тия, и техните мъже, и техните деца. От майката зависи възпитанието, а без добро възпитание човек остая получовек.

И така, на жените е най-потребно образование, както и на мъжете, и образование човеческо, положително, истинско, а не мода, която няма ни цел, ни вкус, ни осезание. Образованието е един безценен камък, когото, кой намери, може да се нарече цар на тоя свят.

Жените от времето на Французката революция захванаха да придобиват своите права, да работят за общото добро на човекът, но и досега тия не са заняли своето място. А защо?

Защото тяхното възпитание, тяхното образование и тяхното направление не са още човечески. А от жената зависи всичко!

ЗА БЪЛГАРСКИТЕ ЧИТАЛИЩА

От няколко години насам както в България, така и по другите места, дето живеят българи, взеха да се отварят читалища. Няма съмнение вече, че българите обичат хубавите дела, които облагородяват душата на един народ. Но за да се постигне целта на всяко свято дело, нужно е, мисля, да се работи, защото без работене няма никакъв успех. Затова ние, българите, не трябва само да отваряме читалища, за да се събираме в тях и да си приказваме за работи, които се приказват и в кафенетата, или да се препираме и караме за частни работи, които няма да принесат никому никаква полза; но трябва да отваряме такива читалища, в които, като се събираме, да имаме един добър порядък и в разговорите си, и в препирните, и в разискванията, и във всичко, що е за обща полза.

Читалищата имат висока цел. В тях трябва да се държат разни сказки както от история, минералогия, зоология, ботаника и други такива, които развиват умът; а сказките трябва да се казват колкото е възможно на простоговорими език, щото да може всеки да разбира. Освен това читалищата трябва сегизтогиз да печатат по някоя полезна книжка за народа и да я продават с умерена цена.

И така, докогато в нашите читалища не захване да се работи тъй, както трябва да се работи в едно читалище, дотогава тия не ще принесат никаква полза на народа.

Затова в читалището „Братска любов“ всяка неделя ще да се говорят сказки и полезни слова; освен това читалището е наумило да издаде няколко книжки за ползата на народът.

Както мисля, това намерение на букурещкото читалище „Братска любов“ ще похвали всеки народен българин.

НАШИ БЛАГОДЕТЕЛИ

Когато един народ захване да се развива научно, тогаз той прави успехи към всяко обществено дело, ако той и да среща на всякоя крачка спънки и нещастия. Но твърдостта и постоянството надвиват на всичко. Българският народ от 15 години насам се пробуди вече от тежкият сън, в който го бяха приспали неговите неприятели; и от това време той се е заловил твърдо и с постоянство за най-драгоценното нещо – за науката. Колко мъки и колко препятствия е срещала досега българската наука, за това не щем и да говорим, защото всеки българин знае; ще кажем само, че ние днес можем вече да кажем, че сме люде, а българите – народ.

Науката отваря на човекът очите; тя го води към неговото добро и щастие; тя му показва пътят, по който трябва той да върви, за да добие свобода, щастие и богатство. Дорде българите се намираха в темнината, то чужденците и не знаеха за нас, даже и самото турско правителство не знаеше, че има в държавата си 7 милиона народ, които се наричат българи. Нашият народ беше записан в турските тефтери урум-миллети, сир. гръцки народ. Дорде се намирахме в темнотата, то твърде малко познавахме и общите, и частните си интереси и помагахме на гърците да се обогатяват с нашето имане и да бият с нашите камъни нашата народност. Но откак се появи и между нас науката, то и нашият народ се разшава и захвана да търси лек за своето болезнено състояние, т.е. захвана да търси средства, за да свали от шията си чуждият ярем и да може да развива нататък своето просвещение и образование. Нашето положение в последните 15 години стана много по-добро и ако ние се развиваме от ден на ден повече и повече, то ще бъде и 10 хиляди пъти по-добро. И така, да се трудиме за нашето развитие и да помагаме, който както може, за нашето образование. Да, трябва да ускорим нашият ход, защото сме останали най-подир от всичките европейски народи. Защо живее човек на тоя свят, когато не помага на своите деца, унуки, братия и сестри, т.е. на своят народ? Защо се наричаме българи, кога в нас няма българщина? Но ако някой от нас направи някое добро на народът си, то това добро не е жертва, а длъжност и затова нашите богати българи не трябва да имат тоя обичай – и като направят нещо, да казват, че са жертвували за народът това и това.

Богатството е добро само тогава, когато тоя, който го има, прави добро и на себе си, и другиму, а най-повече на отечеството си, за което хиляди люде проливат кръвта си и дават всичко, щото имат. Каква полза от това богатство, когато тоя, който го има, не изважда нито две пари да спомогне или училище, или читалище, или друго някое народно дело? Така също каква полза от тоя учен българин, който нито със своите трудове, нито със своите съвети не помага ни за обработването на българският език, ни за обогатяването на българската книжевност, ни за просвещението на нашето отечество? Но такива себелюбиви българи остават все малко и малко, както свидетелствува Българското книжевно дружество, в което толкова много българи приеха участие и внесоха такива големи суми.

Н. М. Тошков и М. Бенлиов доказаха, че има на светът такива българи, които не са се родили само за себе си и не живеят само за своето гърло, но и за народът и отечеството си.

Н. М. Тошков ще остане безсмъртен само за едно, че тури основание на Книжевното дружество, и това за него е доста, ако той не направи отсега нищо повече. Но той помага още на седем девически училища в България и както чуваме, изпраща 12 хиляди гроша в Железнишкото училище.

Така също г. М. Бенлиов. Тоя богат търговец изпраща помощ на десет български села по 10 жълт. австр. за училищата им. Освен това той помага на пет ученици, които се учат в Таборската гимназия и които се готвят да бъдат учители в България. От миналата година г. Бенлиов е захванал да праща помощ и за училището в Железник.

Сега за учените. Каква полза са принесли на народът ни покойният Раковски и братия Миладиновци и непокойните Славейков, о. Неофит, Дринов, Стоянов и др.? – Голяма. А каква полза има народът ни от Михайловски, който с нищо не е обогатил българската книжевност или твърде малко журналистиката ни, и от Геновича, който е писал твърде много, но неговото продадено перо наместо да лечи рани – вади очи? Или каква полза има България от д-р Петреска, който се отказва от своят народ и произхождение, откогато свърши науките си, и не се отказваше тогава, когато ядеше български пари? Ето какви люде се намират още между нас, които, като достигнат до някоя по-висока степен, захващат да презират народността си, да се отказват от нея и даже да я продават томува, който им даде повече. За жалост такива българи имаме тука във Влашко твърде много, затова и куцаме в своят напредък.

Но тия български изроди малко по малко измират и между нас се появиха истинни патриоти, които обичат своят народ повече от себе си и един из тях отваря читалище, други помага на училище, трети – на друго някое народно дело.

И така, нека живеят нашите патриоти и да се радват, като видят плодове от своето семе, което са тия посадили! Щастлив е тоя, който може да направи някое добро, дорде е жив. Мнозина казват, че щат бъдат полезни на отечеството си после смъртта си, но ние знаем, че богатствата после смъртта на владетелят им се изгубват и желанията му остават неизпълнени. В тоя случай написаните на книга завети никаква цена не струват: за пример на тая наша истина да ходим далече не трябва; ние видиме всеки ден пред очите си такива примери. Най-добро е да направи човек добро сам, дорде е жив, и да се не надея на своите наследници: първо, за това, за да може той да види какъв плод ще принесе неговото добро, а, второ, да не остане неговото добро само на книга написано.

ВОСТОЧНИ ВЪПРОС

Тъмните и грозните облаци, които помрачават днес хоризонтът на европейската дипломация и грозят на всичкият мир, е Восточният въпрос. Всичката европейска журналистика е заняна днес с тоя въпрос и търси всякакви средства, за да може да угаси тоя страшен вулкан, който със своето избухване може да потресе почти всичка Европа. Европейските кабинети имат пълно право да се плашат от Восточният въпрос, защото тоя въпрос не е само българо-сърбо-румъно-гръко-турски въпрос, но неговото разрешение трябва да повлече в гробът още няколко други турски съседи. Но ходът на историята има свои закони, които никой не е в състояние да измени и да им даде друго направление, и Восточният въпрос твърде скоро ще бъде разрешен.

Напразно европейската дипломация се старае после Кримската война да погаси восточният вулкан; напразно г. Байст крои планове във Виена и Франц Йосиф се целува със султанът; напразно европейските туркофили тръбят по всичкият свят, че султан Азис и неговото правителство разпространяват между народът цивилизация и напредък, най-после напразно французко-английско-сардинските синове станаха жертва преди няколко години на капризите и на егоистическите цели на Наполеона III. Гробовете на тия нещастни жъртви, които са разпръснати по бреговете на Босфорът и по кримските пустини, и до ден днешни наскърбяват сърцето на пътниците и правят ги да проливат горчиви сълзи; даже и самият Париж и до днес

не е още вдигнал черното було, което покрива главите на злочестните майки и сестри, които жалеят за своите нещастни синове и братия. А за какво са умрели тия синове и тия братия? Защо тия са проливали своята кръв и умирали са по чуждите земи от хлад и глад и от неприятелските пушки? Да не са тия изгинали за своята лична и народна свобода? Да не са тия с ножът си в ръка защищавали своите свети права и своите личности? – Не, тия са били сляпо оръдие на тоя интригант, който се нарича Наполеон III, и умирали са без цел, без убеждение и самосъзнание.

Наполеон желае да убие французката република или французката свобода, желае да пороби французкият народ и да бъде негов владика, а французките войници проливат своята кръв, за да подкрепят престолът на султанът и да поддържат полугнилата и полумъртвата турска империя. И ето, един милион хора умират като говеда; умират за кефът на един или на други деспот. А за какво и защо? Какви заблуждения, какви глупости! Но да положиме, че Русия в онова време е искала да покори Балканският полуостров и думите на императора Николая: „Желая да освободя християните в Турско" – са били лицемерни и егоистически; да положим, че както говорят маджарските публицисти, Русия би се загнездила в Цариград и повърнала би назад всемирният напредък; то и тогава трябваше ли Англия, Франция и Сардиния като християнски държави да изливат своята жлъчка на българите, които освен добро нищо не им са направили, и да ги предават в ръцете на турските тирани; трябваше ли тия да жертвуват своите синове, да проливат кръвта на своите братия и да харчат толкова милиона, когато можеха твърде лесно като образовани хора да съберат, преди да се почне севастополската касапница, конгрес, както после го съставиха в Париж, и да

решат Восточният въпрос мирно и човечески? Да, ако тия да бяха вникнали по-зряло в същността на работите и ако да бяха се постарали по-безпристрастно да разгледат той въпрос, то щяха да се уверят, че не е възможно ни нравствено, ни материално да се подкрепи тая гнила империя, която по образованието си и по човещината си е останала съвсем назад и днес или утре трябва да се строполи и да падне.

Но да оставим старите погрешки на Западна Европа и да видиме в какво отношение се тя намира днес към Турция. Ако в 1853 година Русия накара трите цивилизовани държави да защищават полумесецът и да вървят против българските интереси, то сега, в 1870 г., по каква причина се тия завзимат да извличат из дълбоката яма тая всемирна чума и той голи банкрут със своите капитали и със своите съвети? Не видят ли тия, че той гнили труп не е за нищо друго освен за анатомическият театър? Българската пословица казва: „Вехто кърпи, конци хаби; старо либи, дни губи." Не воскръщава се това, щото е мъртво, не унищожава се това, щото е живо – тринайсет милиона души чакат живот и свобода, а Наполеон III и Франц Йосиф не са вечни!

Парижкият трактат от 1856 година, за да опази мир в Европа, гарантирува за целостта на Турция, па и преди няколко време французкият министър-президент произнесе официално пред камарата, че французите трябвало „да бъдат миролюбиви (?) в тия критически времена, защото най-малкото движение във Франция ще разбуди Восточният въпрос (!)." Разбира се, че французкият министър говори това не по убеждение, а да уплаши това старо дете, което се нарича французки народ, и да го накара да не беснее у дома си. А Лабулей в своят драгоценни роман „Принц-куче" говори, че във Франция няма изкусни фокусници-министри! „Той океан, или това огнено море, което се нарича Восточни въпрос, може твърде лесно да потопи и нас, и цяла Европа" – говори французкият министър, а французката бюрократическа журналистика се дере, че Восточният въпрос е свезан с французката република и с Пия IX.

Но ако западноевропейската дипломация и да се основава на парижкият трактат и се завзима да пази целостта на турската империя или равновесието на Европа, то, от друга страна, добросъвестните и либерални люде трябва ли да гледат хладнокръвно на тия жертви, които стават ежедневно пред очите им в Белиград, в Херцеговина, в България, а най-после в Крит, дека се извършиха най-гнуснавите варварства и найзверските тиранства? Крит, който така юнашки и така благородно защищаваше правата на своят народ и свободата на своето отечество, се погази под краката на парижкият трактат. Тая съща дипломация чрез своите заплашвания заглуши гръцките разпри и днес се труди да примири Египет.

Но при всичко това осигури ли Наполеон III турската империя? Осигури ли Франц Йосиф равновесието на Европа? Укрепи ли Пия IX своят престол и уварди ли Рим на дълго време от грабливите ръце на Гарибалди? Може ли граф Андрашия да каже днес: „Турция ще живее и короната на св. Стефан ще стои крепко на главата на маджарският крал." С една дума, закърпи ли Западна Европа всичките дупки, които зеят на европейската дреха? Убеждена ли е Виктория, че Восточният въпрос няма да се разреши сам от себе си, т.е. от тия живи народи, които населяват Балканският полуостров? – Не, не и не!

Ние сме уверени, че преди да запее французкият пролетария (сиротиня) марсилеза и преди да падне короната на св. Стефан, то Восточният въпрос ще да се

реши и ще да се реши от самият народ, т.е. от българите, сърбите, румъните и гърците.

Ние днес не търсим съчувствие нито от Наполеона, нито от Изабела, защото нам съчувствуват всичките образовани и самостоятелни люде, които живеят и в Европа, и в Америка, както видяхме на последният конгрес в Лозана (в Швейцария), дека между другите въпроси се говори и за поробените народности на Балканският полуостров. Млада Италия, млада Франция, млада Русия и пр. ни подават братската си ръка и ние им благодариме от всичкото си сърце за тяхното съчувствие и молиме ги да ни имат на сърцата си като техни братия и съюзници, а ние скоро ще да им докажем, че сме такива, каквито тия мислят, че сме.

Нашето състояние днес под турското тиранство е твърде критическо и всекиму е познато, че българинът се угнетява, обезчестява, убива и всичко това се върши без съд и разправа, а европейската дипломация в Цариград разказва, че поданиците на султанът блаженствуват и турската империя трябва да се поддържи, защото нейните християнски поданици не са способни за свобода. Но всичко това са лъжи, и лъжи най-безсъвестни. Тия дипломати съдят не по другите, а по себе си, защото са и сами робове на своите правителства и на своите деспоти, а робовете всякога мислят, че всеки трябва да бъде роб, каквито са тия сами. Ако европейската дипломация да разгледаше по-безпристрастно и по-човечески Восточният въпрос, то щеше да се увери, че Турция скоро ще да падне, защото духът на свободата дъха в сърцето на всеки човек и на всяка народност. В ръцете на българите, сърбите и румъните стои възелът на Восточният въпрос, а Дунавската федерация скоро ще го разсече и ще избави 14 000 000 народ от най-тежкото робство.

Да, времето е вече настанало и ако тоя въпрос се реши, то ще се реши и Наполеоновата монархия, и Байстовата система, и папското владичество. Нека европейските народи бъдат уверени, че тяхната свобода е свезана с нашата, че и ние търсиме за себе си лична и национална свобода, и затова нека тия се не боят нито от Русия, нито от панславизмът. Всеки умен и безпристрастен човек знае, че нашето общо щастие се състои в Дунавската свободна федерация и затова християните на Восток не желаят да се подчиняват никому, а искат да бъдат свободни и да живеят за себе си.

1870 Г.

На ноге се диж'те!
Мач у руке сада!
Туджинство нек падне,
слобода да влада!

КУКУЛЕВИЧ

Коронясаните глави във Виена и Цариград кладат огън, в когото искат да изгорят нашите живи мъченици и да ги махнат от светът, защото тия мъченици, които се наричат австрийски и турски славяни или християнски народи на Балканският полуостров, не дават да спят мирно Францу Йосифу и султан Азису. Техните везири, канцлери, секретари, оберипиони, паши, слуги, министри, гавази, жандарми, субаши и министри-президенти водят нашите сиромаси мъченици на спалището, а из пътят им се смеят, бият ги по чистите ланити, бодат ги с маждраците си, псуват ги и плюят на тях, а миропомазаният император и сюнетисаният наследник Мохамедов викат: „Разпни его." А светата мъченическа кръв се лее и лее... Коронясаните глави си плясват ръцете, радват се, гледат на погорелите тела, на огънят, на святата пепел, която е останала от великите мъченици, и мислят, че тия са всичко извършили и сега няма кой да им запре престъпната ръка и да им не даде да угнетяват народът и да пият людската кръв. И така, мъченическите народи сърби, българи и румъни за кефовете на негово апостолско величество и за синът на слънцето трябва да погинат, а народните люде, или великите мъченици на тия народи, да бъдат изгорени.

Западна цивилизована Европа одобрява действията на турският тиранин и на австрийският деспот: английските дипломати казват, че за равновесието на Европа са потребни жертви; а Наполеон III издава повеления да се убива всеки живот и всяко движение, което би се появило между християнските народи в Турция и Австрия, защото той има нещастие да се бои от панславизмът (?!). Но семето е вече посеяно: пепелта на народните мъченици е очувала в себе си и живи искри, които отдавна вече вятърът е разнесъл по пространните поля, и огън живи, огън свети се е запалил в сърцата на 19 000 000 народ и тия искат да живеят, искат да бъдат люде, искат свобода. И така, християните (господарите) на Балканският полуостров ще живеят, защото наместо байонети и топове тия носят в ръцете си право; наместо пушки и солдатски мундири – истина; наместо тиранство и деспотизъм – свобода; с една дума, тия народи се борят и ще се борят законно и човечески против самовластието и безчовечието, а тяхната борба е свята и праведна.

А кой може да устои против една такава свята и праведна борба? Дека се намира тая сила, която може да се бори с народните желания и с людските требования? Дека е тая сила, която може да каже, че е поярка от свободата? Нека коронясаните глави колкото искат подкупуват народните водачи и безсъвестните вестникари, нека пращат шпиони и байонети между народът, нека с помощта на поповете, калугерите, епископите и патриарсите разделят на части покорените народи, но дошло е вече време, в което всяка една верига трябва да се разбие, в което трябва да паднат букаите от краката на поробените и човекът трябва да бъде свободен. Да, скоро ще бъде това време, в което Брут ще убие Цезаря и ще развърже ръцете на няколко милиона сиромаси, които гният в темниците, които се набиват на кол и които търпят повече от скотовете. Бащината, дядовата и прадядовата ни кръв ще изври из земята, костите им ще за-

треперят в гробовете и ще да поискат от своите потомци да измият тая свята и праведна кръв, да отмъстят за техните страданця и неволи и да осветлят образите на многострадалните мъченици и тогава ще да се почне борба против неправедното господарство и тиранство, борба за своето право, за истината и за своята свобода.

Повтаряме, скоро ще е това време, когато ни Али паша с г. Шнайдера и Арнаудова, ни г. Андрашия с г. Аста et C-ie няма да спасят своите господари; а техните дуализми ще се разлетят като прах по пустините. Тогава коронясаните глави ще потреперят на своите джелатски престоли и в трескавите свои треперания ще викат: „Буна, бунтовници, режат, колят... Страшно е... Падна тронът ни, паднаха нашите господарства... Помогнете, помогнете, ако обичате бога и аллахът.“ Но техните молби ще бъдат напразни, защото няма вече нито Николая Павловича да спаси Австрия, нито пък Наполеон, Виктория и Виктор-Емануил ще да видят още веднъж Босфорът. 1848 и 1853 години няма повече да се повърнат. И така, всичките турско-австрийски планове ще паднат, всичките техни байонети и адски системи ще идат на вятър, ще се изпарят като блато и на тяхното място ще заживеят народите, които търсят своите погазени права и своята свобода. Това е така и другояче не може и да бъде. Българите, сърбите и румъните търсят своята свобода, искат да разрушат грубата сила и страшният тероризъм (безначалие или самовластие) и на тяхното място да воздвигнат храм на човеческите права и на личната и народната свобода; искат да станат и тия хора и да живеят за себе си, а не да бъдат, както бяха досега, чуждо оръдие или волове, които се мъчат, работят и проливат кръвта си за другиго. Да, ние искаме живот и свобода и тежко на тогова, който помисли да тури ръка на народната съвест, който поиска да запре сърцето човеческо, за да се не бие за свобода и за живот, и който пожелае да стане на път на тая нога, която поиска да пристъпи през прагът на темнотата и да тръгне към напредъкът и цивилизацията. Ако се намери днес такъв един деспот, който би поискал да направи всичко това, то нему не ще да помогнат ни батарейските огньове, ни тайните полиции, ни блясксът на короните, ни чалмата на Мохамеда, ни грубата военна сила с нейните белоглави генерали и пияни паши, а най-после ни патриарсите и шехюлислямите със своите ръждиви идеи...

Колкото и да бъдат плановете на Али паша, на Байста и Андрашия адски измайсторисани, то трябва да паднат, трябва да се разрушат, защото на нашата страна е правото, силата (народът), а следователно и бъдещността. „Не можеш да риташ против ръженът (шишът)“ – казва Христос. Ние сме търпели твърде много и затова днес се не плашиме ни от огън, ни от ешафоди, ни от грубата солдатска сила, ни от темниците, ни от суровият деспотизъм на Азиса и Франца Йосифа; защото у нас наместо барутен огън, калета и батареи е „свободният дух“, който не може да изгори никога; наместо груба сила – право, пред което всяка сила трябва да се разбие; наместо самовластие и дипломатически лъжи – свобода, която ни накарва да обичаме всичко, щото е човеческо, щото е чисто и свято, щото е свободно и добро; която ни внушава човечески мисли и принуждава ни да обичаме всеки един свободен човек и да оценяваме всяко човеческо проявление и всяка заслуга и величие.

Хаджи Димитър и неговите другари, нашите братия българи, които се събират по Балканът, за да избавят и освободят своите майки от тежките мъки и неволи, да отрият сълзите от очите на своите братия и

сестри, да возкръсят падналият дух на народът, да умият българският образ и да осветлят българското име, свидетелствуват, че българският народ е съзрял за свобода и скоро той ще да я достигне, ще отбрани своето честно име, ще возкръси своите права и ще си отмъсти на турските азиатски варвари за техните зверства и кръвопийства. Далматинските сърби се повдигнаха и показаха на виенските господари и на пещанските чифути как скъпо тия трябва да платят за това господство и за тоя ярем, които са тия наметнали на народните шии. Да, граф Байст, както ни се чини, разбрал е вече, че тежко ще бъде томува, който намисли да извади барем един камък из това здание, което се нарича народност, т.е. народно право или човеческо право. И така, борба се е захванала и българо-сърбо-румъните няма вече да пъшкат под чуждите тежести, няма вече да проливат кървави сълзи и да преклонят коляно пред суровите деспоти, а скоро ще извикат: „Свобода или смърт."

1869 година показа някои светли явления, които станаха на Балканът и по бреговете на Адриатическото море; а 1870 година? – Кой знае... От 1870 г. ние трябва да чакаме твърде много. Днес ние захванахме да се сближаваме между себе си, да се прегръщаме и целуваме, защото отворихме вече очите си и защото захванахме да отхвъргаме от себе си онзи ръждиви фанатизъм и оня никому непотребни частни гордости и исторически права, с каквито бяхме за нашето нещастие заражени до днес. Българи, сърби, румъни и гърци (?) подават един другиму братска ръка и прегръщат се в името на свободата, човечеството и идеите. „Свобода, свобода и свобода" – викат днес всичките народи, викаме и ние и ще достигнеме твърде скоро своето желание. Само една свобода може да ни возкръси и да ни направи хора, защото свободата е като един порой, който със своите наводнения увлича всичките нечистоти и очищава атмосферата. Мръсните интриги, скотските самолюбия и глупавите желания, които се коват в Цариград, във Виена, в Пеща, в Париж и др., за да запрат нашите човечески стремления, да убият нашият свободен дух и да ни водят за носът, ще паднат сами от себе си.

Ново време се е засветило за човечеството – ще се засвети и за нас. Ние, християните, които живееме в турската и австрийската империи днес, сме везани с еднакви интереси и с еднакви идеи; съединени сме с братска, нелицемерна любов и скоро ще покажеме на всичките народи в Европа, че сме и достойни да бъдеме свободни не само като нации, а и като люде. И така, ние пророкуваме, че 1870 година ще бъде година, в която ще возкръснат нашите паднали народни права и нашата човеческа свобода; нашите свети мъченици, които са до днес проливали своята кръв на Балканът, в Далмация, в цариградските темници, в Банат и Хърватско, в Черна гора и Търново, ще бъдат основание, на което всички ние ще изградим своята свобода. Хайдук Велко и Черни Георги браниха братски сръбската свобода, а днес има нови Велковци и нови Георгевци, които с нож, с пушка, с перо и др. ще стоят и за българската свобода, и за нашето междуособно братство.

И така, поздравляваме нашите братия, които живеят от Пеща и до Цариград и от Черно до Адриатическо море, и изричаме: „Свобода, братия, свобода – свобода лична и свобода народна. А в нашето братство и приятелство се заключава и нашата свобода, щастие и добро."

Белград, 1870, януария 5

ЩО ИСКАТ БЪЛГАРИТЕ?

Що искат българите, е въпрос твърде тежки, за да се реши с няколко думи, но в същото време е достатъчно, ако каже човек: „Тия искат пълна свобода." С тия думи той изрича почти всичко. Ние сме уверени, че не съществува нито един българин, който да не желае да види отечеството си **съвсем** свободно, а ако и да се намират между нас такива люде, които проповядат единение с турците или дуализъм, то тия люде говорят със задни мисли и говорят или по политически причини, или по егоистически цели, или по своята глупост и краткогледност. И наистина, може ли кой и да е българин, който 450 години е робувал под най-тежкото и най-варварското иго, да мисли чистосърдечно, че българският народ може да живее под турският бич и да влече турските синджири, ако само му се дадат някои правдини или някое вътрешно самоуправление? Ние мислиме, че това нито е възможно, нито пък може да бъде. Да очакваме от турците да ни дадат каквито и да е правдини е и смешно, и грозно, защото правдината може да има свое значение само тогава, когато тя се вземе със сила; а освен това ни един ваш комшия не ще да ви даде доброволно къщата си, а сам той да иде да живее по полето.

И така, българите никога не са и мислили да имат с турците каква и да е солидарност, а още по-малко мислят за дуализъм, когото днес проповядат някои наши апостоли. А когато е така, то що желаят българите? – Българите желаят пълна свобода както народна, така и лична, следователно тия искат: 1) да бъде съборена турската империя до самото си основание и да се воздвигне друго ново християнско господарство, което да има съвсем друга организация; 2) турското население да остане на своето място, на което то живее днес, но да се подчини на новите закони, които ще бъдат съставени по общото желание на всичкият народ, т.е. турците ще да се подчинят на християнските закони така също, както са се подчинили татарите на руските закони или както са се подчинили австрийските сърби на маджарските закони; 3) българите, сърбите и румъните (а ако желаят, и гърците) да съставят една братска федерация, която ще да има съвършено либерални начала; но в това също време всякое племе ще да има своя автономия, свои закони, свое вътрешно управление и свой вътрешни племенни живот; ни едно племе няма никакво право да посяга на правата на друго, с една дума, българинът да си живее български, сърбинът сръбски, а румънинът румънски; 4) тия три племена ще бъдат свързани с един общи парламент, на когото длъжността е да се занимава с иностранната политика и нищо повече; 5) тоя парламент ще да се избира и от трите племена по вишегласието. Тия са най-важните пунктове, които да се осъществят желае почти всеки здравомислящи човек и всеки родолюбив българин, който разбира положението на народът си и който нелицемерно желае своята народна и лична полза, т.е. своята народна и лична свобода.

Сега да видиме може ли да бъде приведена на практика нашата теория. Ние ще да отговориме положително: „Да, може" – защото от нас самите зависи почти всичко. Ние сме уверени, че само в Дунавската федерация ще бъде нашето общо щастие; само тя ще да ни избави от турското робуване и ще да обезпечи на-

шата бъдещност. И така, ни един здравомислящ и родолюбив българин не иска и да знае за какъв и да е дуализъм, защото той твърде добре знае своите днешни господари, които не са даже в състояние да приведат на практика ония реформи и закони, които пожелаха да доведат в своето господарство падишахът и Али паша. Да приведеме един пример. Преди година и половина, когато Хаджи Димитър поведе своите юнаци на Балканът, то султанът повикал Али паша и попитал го: „Какво става по Урумелията?" „Ваше султанско величество, гяурите са въстанали и бият се с нашето правителство" – отговорил Али паша. „А какво прави Мидхат?" „Беси и сече гяурите" – отговорил великият везир. „Напиши му нека изсече всичките българи... Чуете ли? Всичките до крак... ни един да не остане... И жените им изсечете." Но да не помислите, че това е анекдот. Не, това е чиста истина, за която говориха в своето време даже и немските туркофилски вестници (Н. Ф. преса).

А когато султанът е такъв един всепосекающи господин, то какви трябва да бъдат неговите слуги, които работят под неговата сянка? Погледайте на Акиф паша или по-добре на Мидхат паша и ще да си съставите понятие за всичката турска администрация. Кажете ми сега: какъв дуализъм може да бъде между нас и тия кръвожадни зверове, които се наричат по някаква си погрешка хора? А освен това какво изиграха маджарите със своят дуализъм с немците? – Нищо повече освен това, че той приготови повече кръвопролития и повече раздори. Досега маджарите имаха работа само с немците, а днес тия трябва да се борят и със своите партии, и със славянските народи.

И така, българите не искат никакви дуализми, никакво единение и никакво съединение à la Михайловски; но искат свободен живот и либерално човеческо управление. Който мисли другояче, той е враг на народът си и ние го не почитаме като българин и като човек. Или с нас, т.е. с народът, или против нас, т.е. против народът!

Цариград, 1870, майя 6

КАЛУГЕРИ

Там где властвует порок,
явлюсь я гневною Медузой,
и задрожит пред строгой музой
предатель, тать и лжепророк.

Д. МИНАЕВ

Всяко едно животно, всяко растение, всяко изкопаемо имат свое назначение и свое предопределение и всяко из тях изпълнява своите обязаности, според както го е създала природата. Колкото за човекът, то той, ако и да се е отдалечил малко от своят природни път, но в това също време той пак остая човек и твърде рядко излазя съвсем из природните закони. Най-главните цели на човекът са да облесни своето поминуване, да усъвършенствува себе си, да услади животът си, да обезпечи личността си и да бъде човек свободен, независим от никого и да живее по своята воля. Всичкото това е накарало човеците да съставляват между себе си общества, а обществата – господарства. Във всяко едно общество или господарство всеки частен човек изпълнява своите длъжности, които е земал на себе си да изпълнява: един оре, а други копае, един шие, а други преде, един готви ядене, а други прекарва стоките, един гради къщи, а други шие обуща – с една дума, всеки работи своята работа и помага на своето общество или на своето господарство освен калугерите.

И наистина, да си зададеме такъв един въпрос: защо и за какво са калугерите и кому са тия потребни? – Ние можеме да отговориме на тоя сложен въпрос следующето: „Тия са за това, за каквото са и много други още харамоедци, т.е. тия са създадени да ядат, да пият, да развращават хората, да глобят сиромасите, да безчестят жените, да лъжат глупците и да затемняват умът на слабоумните. А за какво са калугерките? – За това също, за каквото са и калугерите само с някои изключения. „Всякоя лоза, яже не приноситъ плодъ, да отрежется и да изгорится въ огне" – казва Христос. Доказано е, че колкото повече в едно господарство съществуват калугери, толкова повече народът е невежествен, прост, фанатик и необразован; колкото повече в едно господарство се намират манастири, толкова повече е по-голям развратът, пиянството, лихоимството и безбожието. Това е факт. Да вземеме за пример Испания. Безбрачието на испанските духовни лица при тяхната власт и богатства, които тия имат в ръцете си, са принесли такива развратителни плодове, които са съвсем развалили народът, развалили са го дотолкова, щото той е изгубил всяко човеческо чувство; тоя народ е равнодушно гледал на инквизицията и помагал е на духовенството да гори живи в името на вярата най-умните и най-живите хора в Испания.

Погледайте днес как живее и католическото, и православното черно духовенство. Епископите събират цели хареми; калугерите като гладни вълци се хвъргат на жените и твърде често насила ги увличат в своите манастири и митрополии, държат ги тука заключени (гледай що се върши на Фенер); духовниците съблазняват своите изповедници – у католиците йезуитите проповядат, че жената не греши, ако говори на своят любовник: „Аз ти се предавам в ръцете в името на Исуса Христа." Как развратително е действувало нежененото духовенство на народът може да ни покаже следующата история, която е разказана по подлинни факти от Дюлара в неговата „Historie de Paris": „Шарл де Сепактер, сеньор от де Орилияк, абатът на

манастирът, двата негови племенници (братови му синове), така също и други един бивш абат из манастир „Св. Иван", неговата племенница (братова му дъщеря), игуменицата на женският Орилиякски манастир, калугерите и калугерките и от двата манастира предавали се на най-гнуснавият разврат, какъвто не е бивал нийде на светът (и това е било в XVI в.). Всеки калугер живял в манастирът с една или с няколко наложници – с девици, които са били съблазнени от тях и изведени из родителските им къщи, или с жени, които били отняти от мъжете им. В градината на абатът било особено здание, което било предназначено официално за разврат и което било украшено със съблазнителни картини; патерите (духовници) са били обикновените пезевенци, които доводили жени в това свято убежище; на племенниците на абатът лежала такава също срамотна обязаност. Тия накарвали да плащат такъв, с човечески тела, данък не само градовете, но и селата; тия избирали девици и насила ги вземали из обятията на техните родители среди бели ден, пред очите на всичкият народ; тия презирали общественото мнение и плачът и риданията на своите жертви, които тия с мушканета и удари карали в манастирът, дека тия се предавали на растление от абатът, от неговите племенници и от другите калугери.

В средните векове калугерите, епископите и кардиналите не само че са живели най-скотски живот, но били са и най-главните пезевенци на кральовете и царетата. При Карла VI длъжността на пезевенците изпълняли два августински калугера, които живели при дворът; при Франциска I кардинал де Лорен не само че е правил търговия с женските тела, но още ги е собственоръчно дрисировал (учил ги да бъдат достойни) за кралят." Такива примери ние можеме да приведем хиляди, но нашето намерение е не да напишеме история на калугерският разврат, а да разгледаме въпросите: трябват ли нам калугери и калугерки и какви трябва да бъдат нашите манастири.

В сегашно време ние се бориме с гръцкото духовенство и бориме се само за това, за да увардиме своята народна нравствена чистота, която се е досега каляла от гръцкото духовенство и от посвещените от фанариотските епископи архимандрити, протосингели, архидякони, дякони, калугери и калугерки; ние въстанахме против развращеното гръцко духовенство и изгонихме го из своето отечество, защото то не само че не учеше народът (на) нравственост, но още развращаваше неговите нрави и обичаи, безчестеше жените, правеше шпионства на турците, крадеше, убиваше и пр. Ни един човек в Турция не е така открито блудничал и развратничал, отколкото калугерите и калугерките. В Пловдив преди няколко години живееше една калугерка по име Мария Цанчова, която открито живееше с архидяконът на пловдивският архиепископ Хрисандра, и никой нямаше право да прекъсне тоя разврат, защото той се покровителствуваше от самият архиепископ, следователно и от пловдивският паша. Но българите изпъдиха фанариотският архиепископ заедно с неговиият архидякон, който отиде в Цариград заедно със своята калугерка любовница.

Манастирите, които лежат у подножието на Доспат и които се намират не на голямо разстояние от Пловдив, са гнездо на бездетните жени. Най-главни манастири, които се отличават по своят разврат, са Бачково, Куклен, Воден и Св. Георги. Женските манастири в Казанлък, Калофер и Сопот са станали днес развратни къщи, в които имат наслаждение даже и турците. Светогорските калугери според свидетелството на един солунски доктор са изгнили от женски бо-

лести и всеки ден по няколко души дохождат в Солун да се лечат, па после пак да развратничат. А на Света гора даже женско добиче не може да живее; а жена там и не стъпва! Най-главните манастири, които се отличават с подобни достойнства, са гръцките манастири и руският Русек. Калугерите из Рилският манастир прожививат своите щастливи дни в самоковският женски манастир и учат народът на нравственост. Ние не щеме да говориме тука за Фенер, дека живеят светите отци епископи и митрополити със своите айгъри архидякони и дякони, защото който е преминвал през тая исторически освещена местност, той е видял с очите си, че на всеки един прозорец се показват по три женски глави и по една калугерска, които спокойно гледат на улицата кой преминува и които не само че се не крият, а стараят се да покажат на проходящите своите победи или своето безобразие. Ние не знаеме такъв епископ, който да няма в къщата си по три, по четири любовници; а така също рядко сме срещали на Фенер такъв един архидякон, който да няма по две, по три деца.

А може ли да очаква народът нравствено поучение и наставление от такова духовенство? Трябва ли да се надеяме, че такова духовенство ще бъде в състояние да научи народът това, щото е за него добро, нравствено и полезно, и че то ще да се старае да просвети своето стадо и да му бъде ръководител? – Никога. Ние не щеме да погрешиме, ако кажеме, че нийде и в никое време не е било така гнуснаво и така мръсно гнуснаво духовенството, отколкото у нас. Прегледайте историята (вземете в това число всичките духовни лица, които се наричат черковни пастири, вземете даже и духовенството у езичниците) на религиите и вие ще да се уверите, че ни у едно духовенство, ни у една жреческа каста, ни в едно мохамеданско теке не съществува такъв оскърбителни разврат, какъвто съществува в нашите гръко-български манастири и между нашето черно духовенство. Духовенството у другите набоди, ако и да е развратно, но като го сравниме с нашето (фанариотското), то то е свято. Ни една гнусава работа не се е появила досега на светът, която да не е извършило нашето фанариотско духовенство и посвещените от него свети отци архимандрити, калугери и калугерки. Някой си пловдивски архиепископ Никифор отвел на великият везир своята собствена сестра, за да може само да добие епархия – а такива произшествия се случват всеки ден.

И така, питаме още веднъж, потребни ли са калугерите и калугерките? Нам ще да отговорят: „Калугерите и калугерките отиват по манастирите, за да си спасят душата и да молят бога за своите и за нашите грехове, следователно ние не само че не трябва да въставаме против тях, но да ги защищаваме и да ги уважаваме.“ Ние приведохме горереказаните факти само и само за това, за да не отговаряме на това мнение. Ние мислиме, като се основаваме на факти, че народът не само няма никаква полза от калугерите, но има положителна вреда. Всеки безпристрастен човек трябва да разбере нашите думи. За ползата на православието, за ползата на народната нравственост, за ползата на човеческото достойнство и за ползата на напредъкът манастирите трябва да се унищожат и калугерите и калугерките да се изгонят из тях, ако само желаеме да прекратиме тоя разврат, който развапя народът и убива неговата нравственост.

Нашите манастири трябва да станат приходски черкови, в които божествената служба да изпълнява светски поп и светски дякон, които да живеят в тях със своите жени. Това ще бъде и полезно, и нравствено. Ние говориме тука за ония манастири, които

се намират по градовете или близо от градовете; а колкото за тия, които се намират в горите и по планините, то тия трябва да си останат манастири, но в тях трябва да се приемат за калугери ония лица, които имат 60-годишен возраст и които не могат да работят, за да се прехранят. Освен това нашите владици трябва да бъдат сами, т.е. тям не са потребни ни архидякони, ни протосингели, защото тия живеят по градовете, в които съществува бяло духовенство, а това духовенство може да изпълнява това, щото се изисква от протосингелите да изпълняват. Засега толкова.

Русчук, 1870, майя 30

БЪЛГАРСКИТЕ ЧЕТИ

Ни едно българско движение, ни едно българско проявление за исторически живот и напредък, ни едно българско дело, което има прогресивни и човечески характер, не са се проявили досега между нас, за които да не кажат, че тия явления са се появили по желанието на Русия и че всеки народолюбив българин не е нищо друго освен руско мекере или руско оръдие. Такива убеждения са изказвали и западните публицисти, и маджарските туркофили, и пещанските чифути, и фанариотските турци; но ние тям прощавахме, защото тия говореха това или из пристрастие, или из ненавист към южнославянските племена, или по незнание. Но захванаха да говорят това същото и тия хора, които твърде добре познават българският народ (защото постоянно живеят с него), познават неговите желания и помишления, познават неговият дух и характер, познават неговите добри и лоши страни и пр.

„Trompeta Karpatilorû" много пъти е помещавала в страниците си такива статии, които са вярно изображавали българското положение и българският дух; тя е защищала българските интереси, проповядала е братство между българите и румъните и пр. и ние за това сме ѝ твърде благодарни. А днес? – Някой си българин (ако само той е българин, защото и сам г. Боляк не знае името на авторът) написал в редакцията някакво си писмо, което е поместено в 833 брой на тоя вестник, на което почтената редакция прави свое обозрение и казва: „... ние мълчахме... но когато се появиха българските чети, които бяха съставени по руско влияние (??!!) и ис-

каха да ни компрометират, то ние им казахме: „Дотука." Разбира се, че тия изречения ни се показаха твърде чудни, а особено като ги изрече тоя вестник, който чрез няколко реда в същата статия казва, че той всякога е безпристрастно защищавал българските интереси.

Трябва да попитаме „Trom. Karp.", чие оръдие беше Румъния в 1848, 1859 и в 1866, когато тя въстана, за да придобие своята свобода и своята самостоятелност? Имаме ли ние право да кажеме, че Румъния е достигнала до днешното свое положение и учредила е своята конституция не по своето желание, не по потребностите на народът, не по духът на времето, а по интригите на Франция, по желанието на Русия и по каприциите на Австрия? Ако ние би изказали такова едно мнение, то „Trom. Karp." би имала право да ни каже, че ние или сме луди, или ще да полудееме; ако ние би изказали такава една глупост, то нам би казали: „Господине! Вие не сте в състояние да разберете, че всеки един народ има свой исторически живот, а да запре тоя живот не може ни една сила на светът. Тая сила може да ускори или да окъсни някое важно историческо събитие, но да го унищожи тя не е в състояние. Всеки народ върви по един определен път и той трябва да преживее своето." Разбира се, че ние не щяхме да бъдеме в състояние да отговаряме на горепоказаните доводи.

Българските чети бяха и ще бъдат явление чисто българско (това „Trom. Karp." твърде добре познава), както румънските революции бяха явление чисто румънско – това и да доказва човек не е нужно. Когато един народ се събуди, той иска да живее и да върви напред, защото е буден; когато един народ живее, то той трябва да живее и исторически свободно, защото членовете на тоя народ са хора. Хаджи Димитър беше такова също явление, каквото го изискваше времето, а българските чети не бяха нищо друго освен опозиция на турските злоупотребления и на Мидхатпашовите подлости. Всекиму е известно, че Мидхатпашовата система беше да деморализира българската младеж и с това да убие в нея и най-малките проявления, които би се показали между българите за народен живот и свобода. Тая йезуитска (и азиатците имат свои йезуити) система малко помогна на Мидхата, за да достигне своите цели, и той промени програмата си. Мидхат захвана да преследова учителите и по-събудените хора; захвана да затваря училищата, да затваря свободомислящите хора и да наказва умните и енергическите граждани и това беше най-главната причина да се съставят българските чети, а българският народ да помисли за своята свобода, ако той и да мислеше за това и по-рано.

Множество български младежи избягнаха из ноктите на Акиф паша и намериха гостоприемство в Сърбия и Румъния. Но за това не трябва да се разпространяваме, защото всичкият ход на работите е познат г. Боляку; ще кажеме само, че всеки един емигрантин, дека той и да се намира и в каквото положени и да се намира, е занят само с една мисъл, т.е. да се върне в своето отечество и да бъде полезен на своите братия, които търпят това също, щото е и той търпял някога си. Ние мислиме, че г. Боляк ще да се съгласи със следующето наше заключение: да се съберат няколко стотини хора и да преминат Дунавът, да търпят глад и жажда, а най-после да умрат със сабля в ръка – е такова едно явление, което може само тогава да бъде, когато хората се ръководят по някоя твърде силна ненавист, нежели по руските интриги. И така, българските чети не бяха нищо друго освен българско дело и ние имаме факти, с които можеме да докажеме всекиму, че Русия не само че не е принимала участие в това българско дело, но всякога е била нему противна.

ДО БЪЛГАРСКИЯТ РЕВОЛЮЦИОННИ КОМИТЕТ В БЪЛГАРИЯ

ДА СЕ РАЗБЕРЕМЕ

Ние показахме и делом това, щото говориме словом: „Свобода или смърт“

* * *

Братия! Като виждаме, че сте останали крайно наскърбени от познатите глупави, нечовечески и небългарски постъпки на някои частни лица, които живеят днес в Румъния, по причина на смътното решение на българският черковни въпрос и нападате жестоко против всичките румънски българи, то ние считаме за свята длъжност да ви отговориме и братски да ви открием истината. Ние правиме това, за да се не случат между вас и нас втори път разногласия, несподразумения и изобличения. В това време, когато вие викате против нас (румънските българи), то казвате, че ние живееме в свободна конституционална земя, че можеме да говориме, да пишеме, да желаеме и да изказваме своите убеждения свободно и няма кой да ни кара да работиме против съвестта си и да говориме това, което не чувствуваме, и че ние сме длъжни да ви научиме как да се борите с нашите общи душмани и как да обличавате техните злодейски дела. Наистина, че глупаво би било, ако ние се откажеме от това и ако речеме, че всичкото, щото вие говорите, не е истина; но и тука можеме каза, че съществуват някои изключения.

Ние сме вече доказали с дела, че сме готови да извършваме своите обязаности, т.е. да направиме това, щото вие още мислите да извършите; ние доказахме, че се не боиме от нищо и от никого и готови сме да леeме своята кръв за своето отечество дотогава, дорде тая българска кръв тече по жилите ни и дорде в ушите ни звънтят българските ридания. А знаете ли вие, наши мили братия, че в тая конституционална земя, в която ние живееме, се злоупотреблява свободата и ние, свободните хора, сме принуждени да търпиме всякакви притеснения и от своите, и от чуждите? Нима не видите, че между тия свободни българи има твърде мнозина, които живеят и гоят се в свободна Румъния, злоупотребляват своята свобода и за своите егоистически цели пишат дописки в турските органи и подават благодарителни адреси до нашите кръвнишки неприятели – с една дума, нанасят грозен удар на нашите народни дела и играят си с народът, за да удовлетворят своята жадност за пари и своето глупаво самолюбие?

Знайте така също, наши мили братия, че тая свобода и тая пълна конституция, която уважава всичкото човечество, дава голяма възможност и извънредно улеснява обстоятелствата да се гнездят тука (около нас) различни пропаганди, шпиони и всякакви злонамерени люде, които за кора хляб или за едно „аферим“ са готови да продадат и баща си, и майка си? Разбира се, че тия хора гледат да въведат омраза между нази и да развалят нашите планове. Тия хора са, наши мили братия, черните ония души, които под булото на българският патриотизъм извършават твърде гнусни дела и станали са причина да ни попържате, да ни нападате и да ни мъмрите публично.

Вие сте помешали действията на някои частни хора с действията на румънските българи и направили сте с това голяма погрешка. Както пет хора не съставляват българският народ в Румъния, който се със-

тои из 1 1/2 милиона души, така също Генович, Арнаудов, Сапунов, Дорчо и пр. не съставляват българският народ в България. Ако и да се подадоха някои адреси на Али паша и на султанът от някои румънски българи, то и из някои градове в България се подадоха такива също адреси; но ние не ви мъмрахме, защото бяхме уверени, че ония адреси не бяха изпратени от народът, нито от умните и честните българи, а от мекеретата и блюдолизците, т.е. от българските чорбаджии, които за една кокошка са готови да се поклонят и пред пашовото магаре; ние знаехме така също, че само подкупените пачавури-вестници кадяха темян на султан Азиса и на Али паша.

И така, молиме ви да бъдете осторожни и да не давате значение на простите слухове; да бъдете внимателни и да не давате значение на това, щото се прави от частни лица, и никога да не мислите, че румънските българи съчувствуват на гнилото турско правителство, на Алипашовите татарски реформи и на султанският петльов бой, защото сме хора, българи и християни. Помнете само това, че първата пушка пукна и първата сабля се извади от румънските българи, които така също казаха и първата дума: „Свобода или смърт." Знайте така също, че вашите братия, щото и да захванат да работят, то за всичко ще да се допитат до вази и за всяко едно нещо ще искат вашето съгласие.

Ето нашето мнение за българският черковни въпрос. Ние мислиме, че черковният въпрос се реши от самият български народ, от неговото постоянство и затова ние благодариме нашият народ и желаеме му добро бъдеще. Нека българският народ да се държи и занапред юнашки и бъдете уверени, че ние твърде лесно ще да бъдеме спасени и материално. Съветоваме българският цариградски съвет да залегне да бъдат избрани за черковни пастири достойни и чисто народни хора, а не алипашовски подлизурки, олани и чибукчии.

Ние, румънските българи, всякога ще да вървиме напред и ще ви показваме пътят, а от вас зависи да турите основание на българската свобода, т.е. ние ще ви начъртаеме планът, а вие ще извършите самото дело. Нашата длъжност е да вървиме напред и да търсиме своята свобода, а правдата винаги ще да победи неправдата, светлината всякога ще да надвие на темнотата, а умът – на тъпоумието. Ние трябва да си гоним с в я т а т а цел с постоянство, ревност и твърда воля, а гнилите, нечовеческите и скотски действия на нашите неприятели ще да се разбият като вълните морски о българското море. Против твърдата воля ни една сила не може да устои. Колкото за шпионите, които се изпращат по нашите страни из алипашовската канцелария, то ние ще се потрудиме да ги изкореним, а това същото и вас съветуваме да извършите. Тия подли и продадени души трябва да бъдат осъдени на смърт, защото техният живот е нещастие за нашият народ. Нам ни е твърде драго, като гледаме вашите умни постъпки, и ръкоплещем на твърдото ви постоянство за всяка една народна работа. Ние се надеяме, че твърде скоро ще да ви изкажеме лично своите радости и ще ви кажеме „добра среща" на бойното поле; надеяме се скоро да паднеме във вашите обятия и да съединиме силите си против нашият общи душманин. „Свобода или смърт", мили наши братия, и добро видение!

Галац, 1870, юния 30

ДО БЪЛГАРСКИЯТ НАРОД

Какво искаме ние, българите, да работиме? Какви са нашите желания и помишления? Какви са нашите стремления и нашите цели? Искаме ли да бъдеме хора, достойни за уважение, или искаме да докажеме на светът, че и до днес не сме съзрели за исторически живот и за напредък? Искаме ли да ощастливиме себе си и да живееме като хора, или ни се харесва нашето положение и турско-фанариотското иго? Искаме ли ние да бъде нашата черкова свободна и нашето духовенство християнско, или ще да подложим пак шиите си под други духовни ярем и да възобновим фанариотската нечистота? Най-после, искаме ли да оправиме своите народни и черковни работи, или желаеме да промениме само самарът си и да бъдеме такива също робове, каквито сме били досега? Тежко ни, ако не излеземе из това положение, в което се намираме днес!

Какво ще да отговори българският народ на гореизказаните въпроси? – Ние сме уверени, че той ще да отговори следующето: „Ние искаме да живееме, ние искаме да бъдеме хора, ние желаеме да добиеме своята свобода.“ Това е така и затова ние ще да изкажеме, като членове на народът, какво трябва да се върши, за да достигнеме по-скоро до своите цели.

Българският народ трябва да изпроводи в Цариград за свои представители такива хора, които ще бъдат честни, родолюбиви, умни и далновидни, защото устройството на българската йерархия ще бъде начало на българското щастие.

Българският народ трябва да залегне щото екзархът да се избира на определено време, защото в противен случай ще стават такива същи злоупотребления, каквито ставаха при преподобните фанариоти. Всеки из нас знае, че човекът е склонен да греши; а когато тоя човек захване да греши повече, отколкото се допуща в човеческите общества, то тоя човек се обезоръжава, т.е. отнимат му се средствата, с които той може да прави пакости. Българите твърде добре знаят колко им е било тежко да изгонят един владика; а десет пъти ще бъде по-тежко да свалят от тронът такъв един екзарх, когото самият народ е избрал за до живот.

Българите искат да преобразят своята черкова и затова фанариотските постановления трябва да се чистят малко по малко; а това може да бъде само тогава, когато българските епископи бъдат хора достойни и честни.

Българският народ трябва да изгони изпомежду себе си всичките епископи, които имат характер à la Дорчо, защото подобни хора ще да убиват всякога всяко народно и човеческо уважение и напредък.

Българите трябва да устроят работите си така, щото в техните черковни дела да се не меша ни един друговерец, а най-повече турчин.

Българският народ трябва да съкрати числото на епархиите, да ограничи доходите на епископите и пр.

Българският народ трябва да отнеме манастирските доходи и да отвори от тия доходи семинарии и академия, защото без учение нашите владици ще бъдат или волове, или шарлатани, каквито бяха и фанариотите.

Българският народ не трябва да допуща в своите обществени работи ни един такъв член, каквито са г. г. Кръстович и Стамболски, защото тия срамят народът и побъркват работите.

Засега стига толкова.

Букурещ, 1870, юния 13

ЧАСТНО МНЕНИЕ ЗА БЪЛГАРСКОТО КНИЖЕВНО ДРУЖЕСТВО

Година още не се е изминала, откакто се е открило Българското книжевно дружество, а нашата честита публика съвсем вече охладня към него и захвана да говори, че това дружество не е нужно на българският народ и не е потребно никому освен на действителните членове, които извличат из него своя материална полза. Да бъдеме безпристрастни. Кои са най-главните причини, дето спомоществователите на Книжевното дружество са недоволни от дружеството и викат против неговото съществувание? Може тия и действително да са се убедили, че „Книжевното дружество" е непотребно? Не, съвсем не. Едни имат лична ненавист към действителните членове на дружеството и ненавиждат и самото дружество; други са се обещали да дадат материална помощ, но защото е твърде лесно да обещае човек, а тежко е да изпълни обещанието си, то и тия търсят причина, щото парицените им да останат цели и съвестта им – чиста; трети се надеяха да извлекат и из дружеството материална полза, както я извличат из всяко обществено дело, но бяха излъгани в своите надежди и това ги принуди да въстават против самото дружество. Кой е тука крив?

Ние се съзнаваме, че както уставът на дружеството, така също и съставът му и членовете му имат твърде много недостатки; но, кажете ми вие, кое обществено устройство се е появило на светът съвършено и непогрешимо? – Ние видиме такива общества, които съществуват триста години, но и до днес тия не изпълняват своето назначение както трябва. Всяко нещо, което се роди, трябва да расте, да се развива и усъвършенствува; но за да дойде до своето величие, нему трябват живителни сили, т.е. трябва да му се помага, да се подкрепява, да му се дават съвети, с една дума, всеки един член трябва да даде мнението си и да докаже как да се отстрани злото и препятствията и как да се дойде до доброто и да се повдигне зданието. Но питане е: изпълняват ли своите обязаности тия хора, които викат против Книжевното дружество? Правят ли тия всичко, щото са длъжни да правят за неговото добро и напреднувание? На 25 юли ще да бъде годишното събрание на дружеството и ние ще да видиме какво ще да бъде извършено на това заседание... Ако бяха ни повикали на сватба, на зафет или на гости, то щяхме да си изпочупиме краката от тичане; а за работа ни не търсете, а особено тогава, когато тая работа е обществена и нам лично няма нищо да потече ни в устата, ни по брадата. Чудни хора сме ние, българите! „Цяла година съществува това Книжевно дружество, а нищо не е досега изработило, нищо не е то напечатало, нищо не е издало – говорят и спомоществователи, и неспомоществователи (най-много неспомоществователите). – Ние даваме пари, а действителните членове седят и ядат. (А дали ли сте?) Защо ни е такова дружество?" Ние не щеме да погрешиме, ако кажеме, че ако за действителни членове да бъдеха избрани такива учени, които да имаха такава една натура, щото нито да ядат, нито да пият, то и тогава с дружеството щеше да бъде това също, щото произхожда и днес.

И така, най-главната причина, за да бъдеме хладнокръвни към такова едно драгоценно явление, каквото е дружеството, е това, че ние още не умееме да ценим своите обществени интереси и с всичкото си сърце сме се предали на чифутските есапи. Но да ос-

тавиме засега това (защото можеме твърде лесно да бъдеме излъгани – може на годишното събрание да дойдат депутати из всичките градове и да залегнат за доброто на дружеството – ще видиме) – и да се обърнеме към това, що сме намерени да изложим.

Книжевното дружество е за нас необходимо, както е необходимо слънцето, което ни свети и грее, и както е необходим хлябът, когото ние ядем. Но каква трябва да бъде програмата на нашето дружество, това е други въпрос. Има на светът стари и ясни истини, за които да говори човек било би напразно, а тия истини са: образование е потребно всекиму; без образование човекът е получовек; образованието само може да въздигне човекът над животните; без образование няма щастие и пр.; но и тия истини твърде често се опровергават и намират се за съмнителни. Още в старите времена Епикур говорил: „πασαν παιδειαν φευјε", т.е. от всяко учение бягай; Жан-Жак Русо, Бернарден дьо С. Пиер и др. даже в XVIII в. проповядуваха същото; но днес всичкият свят вече се смее, когато чуе подобни убеждения, и фактически ни доказва противното. Но в това също време ние не можеме да се не съгласиме с Епикура и с Русо относително за самата наука, която служи като средство за образованието; ние не можеме да премълчиме и да не кажеме, че на светът съществуват такива науки, които не само че не развиват човеческият ум, но затъпяват го и развращават го; единствени науки, които изпълняват своето предназначение, са положителните. Ние никога не смееме да наречеме наука оная наука, която противоречи на естествените науки, т.е. която ти казва, че 2×2 = 5. Освен това всяко едно литературно дружество, всяко училище, всяка една книга, всеки един вестник и всяко едно читалище (ние говориме за нашите читалища в България, на които целта е съвсем друга, нежели на читалищата по другите места) не трябва да имат пред очите си нищо повече освен самият народ и да му проповядват това, щото е потребно за неговото развитие, следователно да разпространяват навсякъде положителните науки или положителните истини, чрез които само може да се дойде до такова едно образование, което е нужно на българският народ, както и на всеки човек. Без никакво съмнение Българското книжевно дружество трябва да е разсадник на образованието, да бъде стълб, около когото да се групират по-малките дружества, читалища и пр., следователно дружеството трябва да бъде чисти източник, из когото да тече истинско и положително знание. Ние сме уверени, че ако дружеството върви по тая програма, то то ще да изпълни своето назначение, а в противен случай то ще да бъде дружество и нищо повече. Ние мислиме, че не трябва да говориме тука за обязаностите на действителните членове на дружеството, т.е. да говориме, че тия трябва да работят и да изработят това, щото е потребно и необходимо за народът; ще кажеме само, че на гладният не трябва да даваме вода, а на жадният – да лиже сол.

И така, що е нужно днес на народът? На народът са потребни твърде много неща, а най-повече нему е най-потребно началото, т.е. трябва най-напред да му се даде семе, с което той да насее своята умствена нива: нему са потребни днес за днес букварчета, аритметики, зоологии, физики, ботаники, географии и пр., и пр.; а когато бъде извършено всичкото това, тогава вече да се върви напред и да се изработят продълженията на горерказаните ръководства. Който не знае аритметиката, той не може да разбере ни алгебрата, ни геометрията – това е вярно като ден. И така, Книжевното дружество трябва да се завземе за малките неща, които ще да създадат големите, т.е. да

върви отдоле нагоре, а не отгоре надоле; никой не купува гайда, дорде си не купи цървули. Ние говориме всичкото това само и само да подканиме депутатите, които ще отидат в Браила на събранието, да изправят, ако е възможно, уставът на дружеството и да му дадат такова едно значение, каквото се изисква от самото положение на работите.

Ние с нетърпение очаквахме досега „Периодическото списание" и „Сборникът", но нямахме щастие да ги видиме на свят. Каква е причината? – Типография нямахме, ще да ни отговорят. Когато човек иска да работи, то той намира и типография, и литография, ще кажеме ние. – Пари нямахме, ще да ни отговорят, защото спомоществователите не са изпратили още своите спомоществования. Без пари нищо не бива – отговаряме ние – и затова никой няма право да търси от дружеството това, щото не е било възможно да се извърши. А какво и що са правили действителните членове в продължението на една година? – Писали са статии в подкупените турски вестници, подавали са адреси на Али паша, благодарили са султанът и пр. Не това ние очаквахме от дружеството! – ще отговориме ние и ще оставиме перото си за други път.

ДНЕШНОТО ОБЩЕСТВЕНО МНЕНИЕ В БЪЛГАРИЯ

Съвременните европейски събития подействуваха изцелително на всичките угнетени народи в Турция, а най-много на българите, над които турското тиранство тегне с всичката своя тежест. Първата животворяща сила, която повдигна напред християните в Турция, беше Бонапартовото падение, а втората – французката република. Пруското оръжие строши тиранизмът на французкият самозванец, който с всякакви позволителни и непозволителни средства искаше да повелява на всичкият свят, който помагаше на второстепенните деспоти и който поддържаваше полуизгнилата от разврат и пиянство турска империя – и то само и само за една каприция; а французката република развеза ръцете на всичкият свят и удари голяма плесница Бисмарку и Вилхелму, с една дума, всичките поробени народности се избавиха от два неприятеля, т.е. от наполеоновският деспотизъм и от немското високомерие.

Тия две важни събития дотолкова са възбудили у българският народ чувство за свобода, щото днес за днес и между самите жени слушаме да се задават такива едни въпроси: „Какво ли стана с боят? Кой ли ще надвие? Дали ще бъде какво и да е облекчение и за нас? Не е ли сега време да си добием и ние това, щото са имали нашите прадеди? Не е ли време да изгониме и ние турците из нашето отечество, които ни са станали днес твърде омразни и твърде гнусни?"

Когато подобни идеи са се вкоренили вече в сърцата на нашите тукашни българи, то живущите в странство наши съотечественици, които имат за де-

виз лична и народна свобода, твърде лесно могат да разберат какви произшествия могат да се случат в нашето отечество и че българският народ няма да изпусне из ръцете си сегайният удобен случай и ще пожелае да хвърли от вратът си турският ярем и да спаси отечеството си. Всичкото това, което ви съобщавам днес из центърът на българското отечество, недейте мисли, че е суетно мое мечтание или празна фантазия: фантазията има място само в гръцките глави и в гръцките мозъци. Всичкото, щото съм намерен да говоря по-доле, е чиста истина и тая истина може да се вземе като обществено мнение в България.

Всичкият български народ е убежден, че конференцията, която ще се събере за решението на руско-турските несъгласия, не ще да се ограничи само с решението на два или три въпроса, а ще се постарае да свърши и много други заплетени въпроси, които ежедневно могат да възтревожат всичка Европа. Но кои именно са тия въпроси? Българите мислят, че най-главните и най-важните въпроси, които занимават днес европейските кабинети, са: Восточният въпрос, римският въпрос, полският въпрос и въпросът на славянските народности в Австрия. Освен тия първостепенни въпроси Европа е заната още с финианският, средноазиатският (за завоеванията на Русия в Средна Азия, които се твърде не харесват на Англия), алабамският и пр.

Из първостепенните въпроси римският е почти свършен и папата се е вече опростил със своите светски владения. Тоя въпрос трябва да бъде пример и за много други поробени народности. Преди няколко месеца се говореше, че всичкият католически свят съчувствува на Пия IX и готов е да му помага против Гарибалди и Виктора Емануила; а ние видяхме, че тоя заплетен въпрос се свърши в разстоянието на три часа, т.е. после един малък бой пред вратата на св. Петровият град. И така, наследникът на апостола Петра – безгрешни Пия, не можа да устои против народната воля нито три часа! Италианският народ се възползува от падението на Наполеона и от провъзглашението на републиката – единственият избавител от всяко злощастие – и изпълни своето 800-годишно желание, т.е. съединението на отечеството си в едно цяло и провъзглашението на Рим за столнина на неразделна Италия; а папата, мнимият Христов наследник и мнимият непогрешими пастир, остана само с кръстът си и с евангелието си. И така, римският въпрос се реши по желанието на народът и потвърдява нашата пословица „Бог забавя, а не забравя“.

После римският въпрос върви полският. Ние не знаеме що и да кажеме за нашите братия поляци. Тия славянски братия били огорчени от русите и това им давало по техните думи право да постъпяват в турска служба и да работят против интересите на другите славянски племена. За пример да вземеме Садък паша, пана Лангевича и др. По-благоразумните из тия наши едноплеменни братия бяха се отдали в ръцете на Наполеона III и на него бяха възложили всичките свои надежди; но Наполеон падна и тия останаха пак усамотени. А що трябва да правят поляците в днешните обстоятелства? Ние не сме в състояние да ги съветуваме; но като техни братия имаме право да им кажеме, че тяхното спасение не е в Париж, а между другите славянски племена. Ние мислиме, че Полша само тогава ще да бъде пак Полша, когато се съедини с нова Русия и с руската либерална партия и когато съедини с нея своите интереси. Това е българско мнение и ако ние говориме онова, щото е противно на полските интереси, то молиме нашите братия поляци да ни простят. Трябва да им кажеме само следующето: „Ние ви

желаеме освобождението както изпод Русия, така също и изпод Австрия и Прусия; но да не забравяте, че сте славяни и наши братия!"

Колкото за славяните в Австрия, то самият естествени закон ни учи, че както един милион турци не щат вече да владеят над 11 милиона българи, сърби и бошняци, така също и три милиона немци не са в състояние да държат в робство 17 милиона славяни, 5 милиона маджари и три милиона румъни. Чехите вече мислят да добият своя автономия и да се съединят със словаците и с поляците; а Кроация, Далмация и Славония искат да се съединят със сърбите или да съставят отделно цяло. Разбира се, че тая силна славянска стихия твърде скоро ще да достигне своето желание и ние се радваме от все сърце.

Сега да дойдеме до нашата бъдещност, т.е. да поговориме за Восточният въпрос. Едни из нашите съотечественици мислят, че Восточният въпрос ще да се реши твърде мъчно, а други мислят, че той ще се реши твърде лесно. Първите се боят от турските сили и мечтаят за някакъв си дуализъм, нещо съвсем невъзможно в Турция, дека самата религия заповяда да угнетяват гяурите; а вторите се надеят на своите сили и мислят с нож и огън да очистят земята си. По-голямото число от образованите българи и почти всичкият народ се съглашава с мнението на последните. Християнски народи, подвластни на султанът, са тия: 1) южните славяни (българите, бошняците и херцеговците; но последните два народа могат да се нарекат с друго, по-право име – сърби); 2) гърци; 3) арнаути. Религията е дотолкова разделила арнаутите, щото тия едва ли могат да се нарекат народ, и затова ние ги оставяме настрана и предоставяме им да решат сами своята собствена съдба, т.е. да се съединят с нас или без нас.

Колкото за гърците, то общото мнение ги признава за народ горделив, завистлив и граблив и ако някои из нашите дуалисти и да уверяват, че ние ще да живееме с тях съгласно и братолюбиво, то тяхната идея е гнила и безосновна, защото самите гърци и техните действия ни стоят ежедневно пред очите. Даже при днешните обстоятелства, когато всичкият здравомислящ свят предвижда последствията, които ще да постигнат турската империя, нашите по вяра братия продължават да вървят по онзи трънлив път, който ще бъде нещастен и за тях, и за нас. Цариградският печат, а именно „Омония", „Неологос" и „Константинополис" са захванали и днес да пеят такава една песен, която е твърде неприятна на нашите уши, щото ние ще бъдеме принуждени да прекратиме с тях всяко едно сношение; а след нас ще да тръгнат и всичките други славяни и християни на Балканският полуостров. Гърците днес говорят за спасението на Восток от острите нохти на Север; но не наричат по име ни една народност, която им грози откъм Север, а стараят се да свалят всичко на българите и да ги очернят пред Западна Европа и пред турското правителство. С това средство гърците искат да останат приятели и с Русия, и с Турция и да убият своите най-големи неприятели – българите.

Гърците разказват, че тяхното отечество е Восток и че тия са анатолити, следователно свикват всичките восточни народи (турците и евреите) да се съединят с тях и да се бранят от Север. „Ние трябва да оставим настрана частните и личните несъгласия и да се завземем за щастието на нашето отечество – Восток, – на което грози страшен неприятел" – говори един гръцки вестник. Тоя вестник съветува Гърция да отвори вратата си на космополитизмът и да прибере под своята защита всичките наро-

ди, които са неприятели на славетизмът. Из това читателите твърде добре могат да разберат дека удря брадвата на гърците. Но свърши се вече мечтаемата Византийска империя! Днес е настанало време, щото всяка народност трябва да добие своята свобода; днес всеки трябва да вземе своето и да не дири чуждото. Ако би Гърция пожелала да вземе това, щото ѝ принадлежи, то ние сме готови да ѝ помогнеме, както ѝ помогнахме и в 1821 година; но ако тя пожелае да завладява чуждите народности, то ние ще бъдеме първи нейни противници.

Бошняците и херцеговците са и по езикът, и по произхождението сърби. Сърбия рано или късно ще да състави с тия провинции едно цяло, цяло, в съставът на което ще да влезе още Срем, Бачка, Банат и Черна гора (а може още и Кроация и Славония, защото освен религията между сърбите и хърватите не съществува никакво различие). Нашите сношения със сръбските народности бяха досега слаби; освен това ние бяхме захванали да се караме между себе си и да делиме това, щото нямахме още в ръцете си; но всичкото това премина и нашите общи дела тръгнаха напред към нашата цел. „Брат брата не храни, а тежко му, който го няма" – казва пословицата.

Сега да кажа няколко думи за българите. Нашето отечество, което се простира от Черно до Адриатическо море и от Мраморно море до Дунавът, е най-богатата и най-плодородната земя на Балканският полуостров. Разбира се, че дека е богата земята и дека е добре устроено господарството, то е щастлив и народът. А можеме ли ние да бъдеме щастливи при днешното наше политическо положение? – Не, не можеме. А как да оправиме своето нещастно положение? Трябва да се съединиме между себе си, трябва да подаделе един другиму братска ръка и да добиеме своята изгубена свобода. Българинът трябва да подаде ръката си на сърбинът; сърбинът – на румънинът, а когато найдеме свободата си, то ще да помислиме как да наредиме къщата си – стига само да работиме честно и добросъвестно.

Ето, че скоро ще да се събере европейската конференция, за да решава различни въпроси, следователно и ние трябва с време да премислиме що трябва да правиме. Българският народ е готов за всяко пожертвование и в очите на своите тирани казва, че скоро ще да се вземе за нож и топор и да достигне своята свобода. Последователите на коранът, ако и да не желаят да се откажат от своето господарство, видят, че из ден на ден падат все повече и повече, и твърде често говорят: „етмиш битмиш", т.е. дойде сега 1870 година и нашата работа е свършена. От друга страна, народът мисли, даже е убежден, че българските емигранти, които живеят в странство, ще да помислят как трябва да се работи пред конференцията, защото нашите ръце са везани. Времето е критическо, но в това също време дотолкова е то удобно за нас, щото ако не прибързаме да се възползуваме от него днес, то отидохме на цяло столетие. Днес всеки българин трябва да работи това, щото е способен да изработи и доколкото му дозволяват силите и обстоятелствата, в противен случай той ще бъде проклет от потомството си. Онзи българин, който е в състояние да направи каквогоде добро на народът си, а не прави, той ще бъде проклет и от Юда. Народът днес търпи различни неволи, различни мъки, страдания и злоупотребления, различни обезчестения и пр.; а да търпи това и занапред той не е в състояние.

Колкото за турците, то тия предвиждат вече своето падение и из ден на ден стават по-свирепи и позверски. Твърде често турците говорят по кафенета-

та, че правителството им не е в състояние да обдържава 100 000 войска, нито пък да стане на път на гяурите. По всичко това, щото имаме пред очите си, ние трябва да се захванеме по-скоро за работа и да сполучим всичко или нищо. Ние няма що да изгубим и затова всяко наше напредване е за нас много. Нашите емигранти, които би пожелали да говорят пред европейските сили и пред конференцията за българският народ, трябва да знаят, че „дуализмът" за нас не може да бъде, защото в Турция не е възможна да се въведе никаква политическа система. Това е доказано пред всичка Европа. Нашите емигранти съотечественици трябва да представят нашият народ пред европейските сили, а ние тука сме готови да извикаме с един глас: „Ставайте, братия българи! Ставайте, сърби, черногорци, румъни, босанци и херцеговци! Пушка, нож и топор са ония европейски кабинети, които ще да ни избавят от агарянците. Защо да жалеем животът си, когато робството е по-тежко от смъртта? Без да се пролее кръв, свобода се не добива! Левът е вече събуден!"...

Ето, братия, това е последньото средство за освобождението на нашето отечество. Когато българинът каже „хайде", то свободна Сърбия, свободна Румъния и свободна България като три рождени сестри ще утвърдят своят „дунавски съюз", за когото идеята е вече посеяна на плодовита земя и скоро ще да събереме и плод.

Ето кое е днешното обществено мнение в България.

Търново, декември 25

ДОБРОДЕТЕЛНАТА ДРУЖИНА

Господине редакторе! В последният брой на вашият достоуважаем вестник аз прочетох статията „Знаеш ли ти кои сме?" и видях, че капиталът на И. Неделковича и до днес още се злоупотреблява. Тоя капитал е твърде нещастен! Когато той се намираше в ръцете на покойният Бакалооглу, то процентите му се харчеха за темян, за свещи, за сарандарии, за бог да прости и за vorba saofi; а сега, когато тоя капитал влезе в ръцете на Добродетелната дружина, то тия проценти се употребляват за разходки по Виена! „Ние не сме криви – ще да кажат днешните епитропи на Неделковичевото имане. – Ние вземаме кирията от къщата на покойният и изпроваждаме я в Казанлък редовно; а ако някои казанлъчани злоупотребляват нашето доверие, то ние не можем да бъдеме тяхна контрола." Не е то така.

Из Казанлък са писали досега десетина писма до Добродетелната дружина, в които се говори, че парите (процентите) трябва да се изпроваждат до черковното настоятелство; а Добродетелната дружина все още ги изпроважда до чорбаджийката (?), която ги употреблява за своите собствени розкошества и за своите пътувания до Виенската изложба. Тая госпожа е до такава степен безобразна, щото когато младежите ѝ казали да заплати на учителите месечната плата, то тя отговорила, че ще да им плаща по 30 процента, защото е изразходовала сумата.

Но да оставиме това и да захванеме от самото начало, т.е. да опишеме колкото се може по-безприст-

растно историята на Неделковичевият капитал. И така, преди да захванеме да търсиме процентите от капитала на И. Неделковича, ние сме длъжни да потърсиме самият капитал. Кажете ми сега, какво е останало от покойният? На тоя въпрос аз ще да отговоря следующето: „От покойният останаха пари, три къщя, сребро и др.т." А какво е останало днес налице? – Две полусъборени къщи, богато завещание. Преди малко време аз ходих в трибуналът и „срещнах се" случайно с катаграфията на покойният Бакалооглу. В тая катаграфия се говори, че от покойният И. Неделковича са останали следующите неща: 1) под № 182 един пакет с тефтери и други хартии; 2) под № 218 един пакет с различни вехти хартии и др.; 3) под № 220 пет оки сребро (такъм за сладко); 4) под № 221 една тава от сребро за сладко; 5) под № 222 една тава сребърна за каве; 6) под № 223 една кошничка от сребро (за лъжичките) за сладко; 7) под № 224 един кръст черковен; 8) под № 225 едно чувалче (запечатано) с 2 1/2 оки сребро (такъм за трапеза); 9) под № 226 един пръстен с камък диамант; 10) под № 227 един пръстен с камък смарагд; 11) под № 228 една карфица с камък диамант; 12) под № 229 един златен пръстен развален; 13) под № 230 две обици от бронза жълти; 14) под № 232 един гердан от злато с емайл, бисер, един чифт обици и формайл (?); 15) една къща под № 17 в улица „Mantulèsa, Colore de Negru" в Букурещ.

Кажете ни сега: де са тия неща? Кой се разпорежда с тях и кому тия принадлежат? Най-после трябва ли тия да се търсят, или не? На тия три въпроса трябва да отговори Добродетелната дружина, която обича да събира хорските капитали, но която не обича да дава сметки за своите действия. Аз отсега още зная, че „добродетелните" членове на още „по-добродетелната дружина" ще да ми кажат така: „Това не е ваша работа. Епитропите, които са се завзели да управляват имането на покойният, не са се обязвали да дават сметка на бозаджиите. Само онзи, който ни е дал право да управляваме това или онова имане, има право да иска от нас сметки."

Разбира се, че тия фрази нямат за мене никакъв смисъл. Умрелите не могат да излязат из гробовете и да искат сметка от ония патриоти, които нямат ни чест, ни съвест, ни родолюбие. Вярвайте ми, господине редакторе, че ако покойните завещатели да би знали какъв „помен" ще да произлезе над гробовете им, то би хвърлили парите си в Дъмбавица и успокоили би се без никакви размишления.

Но да оставиме това и да продължиме своят разказ. Когато се поминал И. Неделкович, то назначил за епитропи на своето имане троица, т.е. покойният Бакалооглу и други още двамина; но последните по желанието на покойният Бакалооглу се отказали тутакси от своето епитропство. Но както и да е, а покойният Бакалооглу останал сам и захванал да управлява имането на покойни Неделковича съвсем независимо.

Преминали цели петнайсет години. В това време двама казанлъчани (Стефан и Иван Адженови) били принудени да поискат от покойният Бакалооглу сметка за имането на Неделковича и получили отговор, че доходите от това имане са употребени за сарандарии, за бог да прости, за восъчни свещи и за дървено масло. Скоро после това се поминал и Бакалооглу и оставил на своето семейство не само своето имане, но и Неделковичевото. Но горереказаните казанлъчани продължили борбата. Наследниците на Бакалооглу, а особено мадам Бакалооглу обявили на претендентите, че покойният Неделкович има да взема от покойният ѝ съпруг две стари къщи, а има да му дава за сарандарии и за бог да прости около 4000.

Оттука вече се захваща историята на Добродетелната дружина. Членовете на тая дружина са приятели на мадам Бакалооглу и на г-на Мустакова, който е неин зет, следователно тия нямат желание да се карат със своите приятели за няколко хиляди жълтици и за някакви си къщя, които принадлежат не на г-на Протича, а на казанлъшкото училище. Трябва да ви кажа и това, че наследниците на покойния Бакалооглу (т.е. г. Г. Мустаков) и до днес още не са се погрижили да дадат хюджетите (тапиите) на Добродетелната дружина даже и от последните трохици, т.е. от двете „полуособшиися“ къщи. Освен това книгите на И. Неделковича и до днес още се намират у наследниците на Бакалооглу. Питане е сега, защо Добродетелната дружина не прибере книгите на покойният и защо се не постарае да найде „среброто“? Тука не е чиста работата! Едни говорят, че някои от членовете на Добродетелната дружина не желаят да се съдят със своите приятели; други говорят, че тия членове са потънали в калта заедно с чизмите си, следователно ръка ръка мие; а трети ни разказват, че такъв търговец, какъвто е бил Неделкович, е оставил нещо повече, което...

По гореизложеният опис на среброто се види ясно, че тоя човек е имал голям капитал. В сиромашките къщя не държат толкова сребро. Разбира се, че всичкото това ще да се види из тефтерите на покойният, които нашата Добродетелна дружина е длъжна да вземе, да прегледа и да ни даде сметка. Който вовира носът си през чуждите плетове и който става изпълнител на чуждите завещания, той трябва да се труди и за увеличението на народният имот.

И така, ако настоятелството на горереказаната дружина ни не даде сметка и ако ни не обясни това дело, то всеки из нас има пълно право да каже, че „добродетелните чувства“ са явни разбойници. Сметки, господа, сметки! Доста сме се крили по кьошетата! Доста сме яли чуждото добро!

Да видиме сега в какво положение се намират къщята на покойни Неделковича и какви старания полага за тях Добродетелната дружина. Жилците, които живеят в една из тия къщи, бяха молили дружината десетина пъти да заповяда и да направи олуците, които се бяха развалили от времето. Но дружината не пожела да изпълни желанието им. Когато един от съседите на къщата видял, че тая къща няма стопани и че Добродетелната дружина се не меша в оння дела, из които не може да извлече полза, то поместил зданието си, т.е. откраднал един хват място, без да направи нито един сарандар и без да каже барем: „Бог да прости Добродетелната дружина.“ А всичкото това ви доказва, че нашата Добродетелна дружина е добродетелна. Ако тя да не беше добродетелна, то не щеше да пожертвува цял хват място за „бог да прости“. Който желае да се удостовери в истинността на моите думи, нека помоли епитропите на Неделковичовото имане да го заведат в горереказаната къща и да се увери с очите си. „Но можеме ли ние да защищаваме къщата на покойни Неделковича, когато хюджетите ѝ не са у нас?“ – ще да ме попитат „безгрешните“ епитропи. „А защо да не ги вземете от г. Мустакова?“ – питам и аз. Но както и да е, а имането на покойни Неделковича се злоупотребява. Кой е крив? Крива е българската публика, която мълчи и която е хладнокръвна към народното дело. Ако тая публика да би имала народолюбие, то тя би се събрала, повикала би епитропите на покойният пред съдилището и доказала би им, че народната пара е свещена. А може ли да се поправи това дело? – Аз мисля, че може. Букурещките българи, а особено казанлъчени, които имат повече причини да се ин-

тересират от имането на покойният, са длъжни да се съберат братски, да повикат епитропите и да поискат сметка за управлението на горереказаното имане. Ако питате мене, то аз ще да ви кажа, че това дело са длъжни да извършат г. Стефан и г. Иван Адженови, които след време трябва да дадат сметка не само на своите съграждани, но и на своята собствена съвест. Аз мога смело да ви кажа, че ако тия две лица не изпълнят своята обязаност, то всеки из нас има пълно право да каже, че тия са излеяни във фабриката на Добродетелната дружина, която се занимава само с ония дела, из които може да се извлече каквато и да е полза за своят джеб.

Трябва да ви кажа и това, че Добродетелната дружина се не гнуси от никакво подаяние, защото „всяко подаяние есть благо". Едно време нашият „пъдпъдъкски" вестник „Отечество" ни разказваше, че одеските членове на тамошното Българско общество правят задушница с чуждо жито. Правдоподобно ли е било това изречение или не, аз не зная, зная само това, че Добродетелната дружина, или в. „Отечество" (това е все едно), не са имали право да хвъргат камъни в хорските бостани. Аз мога да ви уверя, че единствената причина, която е накарала в. „Отечество", или Добродетелната дружина, да се провикнат против одеското „общество", са били парите. Нашата Добродетелна дружина обича повече от всичко да бъде касиерин на чуждите капитали. А одеското „общество" е било до такава степен „безсъвестно", щото ги е удържало в своята собствена каса. Освен това Добродетелната дружина няма обичай да прави задушници и да храни просяците и поповете, защото нейното гърло е по-близко от чуждото.

Но за тия неща аз ще да поговоря после, а сега ще да ви опиша историята на самата Добродетелна дружина от самото ѝ появление и до днешният ден. Благослови, отче! Преди двайсет години в Букурещ не съществуваше никаква българщина. Нашите търговци, доктори и пр. говореха, че са гърци, а бозаджиите, хлебарите и градинарите нямаха оная сила, която се нарича „народна гордост". Ако някой сиромах българин се появляваше на сцената като българин, то нашите свищовски евреи, нашите търновски елини, нашите сливенски джамбази, нашите габровски аристократи и нашите шуменски румъни му се присмиваха, наричаха го „хондрокефалос", „ksилопинака", „Sâ bule", „capa mare" и пр., и пр. С една дума, тогавашните наши български патриоти са приличали като две капка вода на бившият румънски примарин, на сегашният „червеняk" и на бъдещият „нищо".

Първият български търговец, който е захванал да говори, че е българин, и който се не е срамувал от народността си и от произхождението си, е бил покойният Христо Георгиев, а първият български апостол, който е дал на българщината „някое име" и който е посеял каква-годе любов към България в главите на търновските елини и на сливенските джамбази, е бил Георги Раковски. Трябва да кажеме и това, че Русия е способствувала твърде много на българското появление в Румъния, ако тя и да не е имала подобно намерение. Всичко е произлязло случайно. Когато сливенските джамбази, търновските елини и свищовските евреи видели, че покойни Христо Георгиев получил из Русия някои и други награди (?) за „своето участие в Севастополската война", то облекли фраковете си, захванали да тъпчат калдъръмът по руското консулство и нарекли се българи. „Тука има келепир" – мислели тия и захванали да се учат български.

В това също време се появил между тях и покойни Георги Раковски и захванал да им разказва, че бъл-

гарското прошедше е било славно и велико, че българинът има някое право да се гордее с прадедите си и че името „българин" не е унизително за честните хора. После малко време Раковски написал такъв един проект, в който се говорило, че букурещките българи са обязани да си отворят читалище, да си направят черкова, да си отворят училище и да си съставят такова дружество, което е длъжно да събира пари и да ръководи българските дела въобще. Най-напред тоя проект бил приет от букурещките българи твърде хладнокръвно. Намерили се и такива, които говорили, че Раковски е луд, че той желае да събира пари за своето собствено гърло и че от подобно дружество не може да произлезе никакво добро. Трябва да ви кажа и това, че нашите богати маслинари са гледали на Раковски като на развален човек или като на нехранимайковец, който е способен само да бъбре и да пише глупости. С подобно око тия почетни търговци гледат и до днес на учените хора, които тия не разбират и от които нямат материална полза. „А има ли негова милост пари?" – пита обикновено някой от тях за Петра или за Павла. „Няма" – отговаряте вие. „Загубен човек... Коджамити мъж е станал, а няма нито две пари в кесията си... Нямаш ли пари, нямаш ни чест" – философстват „чувствата".

А ако някой накраде богатство, ако продаде за триесет сребърника баща си и майка си, ако излъже бога, ако опропасти няколко семейства и т.н., то за такъв човек обикновено се говори така: „Тоя търговец е минал през огън и вода, дорде да стане човек." Повече нищо. У нас се счита за човек само онзи, който има пари. „Защо ми е неговият ум, неговата честност и неговото учение, когато той няма в кесията си ни калпаво дукато" – говорят нашите разумни българи и продават и съвестта си, и честта си, и народът си за два гологана. Това е факт.

Около Раковски в онова време се сгрупирали само няколко млади и бедни българчета, които служили в чуждите бакалници и които зависели от своите господари, и няколко хъша, които били така също „безсребреници", както и Раковски. Това се е случило в 1861 година. След време, т.е. в 1862 г., между букурещките българи е произлязло вече малко променение. Когато букурещките богати търговци видели, че проектът на Раковски се привежда в действие и че българите желаят да жертвуват, то излезли на сцената, изнесли един друг проект и обявили на публиката, че „неколцина наши едноp одци, а именно: доктор Атанасович, Козма Тричков, Христо Георгиев, Пенчо Ралчов, Мано Йоан, Димитър Минков, Димитър х. Расилиу, доктор Н. Василиади, Паскал Д. Кантарджиев, Н. Пулев, Г. Василиади, Стефан Разидеску, Михал Попович, Н. Иванов, И. Д. Х. Бакалооглу, Стате Станкович, Спиро Костандинов, Христо Лилов, Петър Кутов, К. Русович, П. Николаев, И. Дженов, Панайот Атанасов, А. Симеонов, Стефан Аженов и Б. Тодоров, туриха основа на една „Добродетелна дружина в Румъния" (гл. кондиката). За председател на тая дружина бил избран Димитър х. Василиу; за подпредседател Димитър Минков; за секретари Мано Иоан и К. Русович; за касиерин Георги Василиади.

Питане е сега, защо в кондиката се не говори, че Добродетелната дружина е основана от покойни Раковски? Защо се не говори, че преди да бъде съставено горeказаното настоятелство и преди да се тури основание на дружината от горeказаните чорбаджии, то тая дружина е съществувала вече? Най-после защо е била развалена първоначалната дружина и защо е била съставена нова? На тия три въпроса аз ще да отговоря с няколко думи. Нашите букурещки чорбаджии не одобряват ни едно обществено заведение, което не е съставено от тях и което се управлява от другиго.

Ако искате примери, то аз съм готов да ви наброя стотина. Защо нашите чорбаджии не приеха участие в Българското книжевно дружество? Защо тия чорбаджии развалиха преди две години Българското дружество за разпространение полезни знания? А ето защо. Днешните управители (членове и настоятели) на Добродетелната дружина са твърде самолюбиви хора. Ако тия са станали българи за чорбаджилък, за слава и за материален интерес, то са длъжни да достигнат своите цели. „Ние сме всичко! – говорят тия. – Без нас нищо не бива. Нашият глас е свещен за всеки българин. Народът се повинява на нашата воля. България сме ние. (L'état c'est moi.) Ако и да се намират няколко българи, които въстават против нас и които ни обвиняват в някои и други злоупотребления, то тия българи са подкупени от Сърбия. Сърбия ни не обича за това, защото ние не разделяме нейната политика (?). Против нас въстават още и ония хора, която са подкупени от турците" – и пр.

Но да продължиме своето обозрение. Добродетелната дружина бе съставена от Раковски, от Г. Зафирова, от К. Русовича, от К. Лазарова, от Г. Василиади и пр. С една дума, тая дружина беше съставена от млади хора и от истинни патриоти, които се не срамуваха ни от майките си, ни от името си, ни от отечеството си. В своят проект покойни Раковски пишеше така: „Всеки човек е задължен от самата природа да съставлява общества, защото само общественото сближение е в състояние да образова и да усъвършенствува хората.

Братия букурещки българи! Всичките народности, които живеят в странни земи, са длъжни да мислят за своята народност и за своето народно благосъстояние. За да увардят матерният си език и да съхранят своята мила народност, тия са обязани да имат своя обществена къща, в която да държат свои заседания. В тия заседания се четат различни книги и вестници, разговарят се за своите народни дела, измишляват средства за облекчението на своите еднородни братия и старают се да принесат на отечеството си каквато и да е полза. Такива места обикновено се наричат „читалища" и съществуват почти по всичкият образован свят. Ако в Букурещ и да живеят множество българи, но тия досега са лишени от всяко едно обществено заведение. Ние мислиме, че за българите в Букурещ е необходимо подобно общополезно заведение. Всеки благоразумен българин усеща тая потребност. За да изпълниме желанието на българските патриоти, ние, долуподписаните, се решихме да съставяме подобно заведение, което ще да се поддържа с общо жертвуване. Това заведение ще да захване своите дела с малки и удобоизпълними неща. Първо, то ще да си наеме за шест месеца една „охалничка стая", която ще да се украси с потребните къщни неща, с български стари ликове и с едно българско книгохранилище. Второ, то ще да взема всичките български вестници и всичките български периодически списания и няколко чужди. Трето, това заведение сега-засега ще да има един касиерин и един деловодител. Четвърто, всеки българин е свободен да влязя в това заведение. Могат да влязат и странци, но тия трябва да се вождат от някой българин. Пето, когато се увеличат материалните средства на това заведение, то ще да се увеличи и значението му.

И така, умоляваме всичките български патриоти, в сърцата на които е останала барем една искра любородие, да ни дойдат на помощ и да ни поддържат в нашите предприятия. Надеяме се, че това заведение ще да съответствува на нашата народна чест. Букурещ, 1861, юлия 20."

След една година това читалище добило по-големи размери. Всеки вече знае, че в 1862 г. в Сърбия се повдигна народът против турците и че турското правителство се намираше в критическо положение. Разшаваха се и българите. Множество младежи пожелаха да идат в Сърбия и да отмъстят на своите притеснители, които ги бяха накарали да оставят отечеството си и да се скитат по чуждите земи. Разбира се, че на тия младежи бяха потребни материални средства, защото народолюбивите хора почти всякога бивaт сиромаси. И така, тия причини бяха главните, които накараха Раковски и неговите приятели да съставят Добродетелната дружина и да я съединят с читалището, т.е. да увеличат значението на самото читалище.

Г. Василиади, Г. Зафиров, Раковски и К. Русович са били в онова време най-деятелните членове на Добродетелната дружина. Разказват, че Г. Василиади е ходил из дюкян в дюкян и с кърпата в ръка е събирал помощ за благосъстоянието на тая дружина. В онова време Г. Василиади е бил доста богат човек. (Ние би желали да знаем по какви причини е изпаднал г. Г. Василиади, т.е. ние би желали да знаем кой е бил онзи майстор, който е успял да изяде неговият капитал? – р.) Събраха се порядъчни суми. Даже и най сиромахът даваше по нещо. Когато днешните членове на Добродетелната дружина видяха, че работата върви добре, че има келепир и „че е възможно да се направи зефет с чуждо ягне", то повикаха членовете на дружината и обясниха им, че и тия желаят да приемат участие в това народополезно дело. Всичкото това обрадва членовете на дружината, но... Чорбаджиите се събрали, разговорили се и решили: „Ние се избираме за основатели, за настоятели, за управители и за касиери на Добродетелната дружина и изнасяме пред публиката своите устави." Освен това тия чорбаджии се обещали да дадат големи суми и да обогатят дружеството изведнъж.

Да видиме сега кой колко е внесъл. От 1862 и до 1870 г. са внесли: Стефан И. Адженов 998 гр. стари, д-р Г. Атанасович 565 гр. и 25 пари, Г. Василиади 490 гр. и 20, Ив. П. Адженов 444, Димитър Минков 858 и 30, Димитър Х. Василиу 951 и 30, Михалаки – ?, Никола Балкански 324, Паскал Д. Кантарджиев 440, Алеко Х. Иван 13 и 20, Георги Зафиров 108, К. Г. Лазаров 332, Мано Иоан 592, П. Атанасиев 32, Ар. И. Х. Лилов 204, Михал х. Иван 13 и 20, Стате И. Станкович 426 и 20, Димитър Ценович 486, Козма Тричков 590, Недялко Иоан 124, Христо Георгиев 779, Стефан Расидеску 482, И. Х. Д. Бакалооглу 521, Николай Иванович 178, Димитър Костович 348, Иван В. Пенов 54, Ар. Б. Симеон – ?, Георги Салакооглу 536, Димитър Теодоров 124, Михалаки Апостолов 160, К. Д. Русович 116, д-р Протич 384, Васил Стоянович 978, Атанас Симеон 232, Костаки Панайот 502, Стеф. х. Пандели 408 и 20, Алеко Иоан 440, Георги Антон Русе 99 и 20, Стефан Попович 169, К. х. Пандели 217, Теодор Теодорович 270, Николай Пулев 144, Петър И. х. Еньов 170, Ламбре х. Данаилов 31, Теодор Вера 156, Христо Стоянович 108, Янаки Георгиу 224, хаджи Матей Теодор 648, Янко Димитреску 162, Христо Велкович 108, Григор Мустаков 564, Радукан Димитриу 364 и 20, Георги Станчу 324, Петър Стефан 143, Григорий Апостолов 252, Спиро Константинов 351, Илия И. Костаки 310, Стефан Русев 272 и 10, Петър Кутов 351, д-р Н. Василиади 678, Пенчо Ралчев 698, Стерьо Костандин 135, Марин Петрович 81, Маринчо Бенли 538, М. х. Минков 76 и 20, К. Д. Атанасиу 355 и 20, Яков Илиев 63, Аврам Николов 31, П. Николаевич 32, Курко х. Вазов 32, Ганчо Минович 118, Тиберия Капитанеску 162, Нанчо Попович 378, Руското консулато 2100, Андрея Радукану 24 и 20, Михал Колони 270,

Алеко Солаков 270, мадам Минков 324, Теодор Радулеску 162, Георги Петрович 324, Параскева Атанасиу 324, Хр. Табаков 270, Костаки Мустаков 54, Киро Николов 54, Симеон Димитров 216, Таке Солаков 270, Васил Василев 108, Петър Ангелов 108, Ангел Манов 54, Янаки Георгиев 270, Маринчо Христов 370, Димитър Солаков 216, А. И. Солаков 108, Нае Иоаниди 54, Мих. х. Пандели 54, Георги Т. Теодориу 108, Дим. х. Пандели 54. Нуцо Христо – ?, Никола х. Стойка 216, Михалаки Мака 54, И. С. Марин 216, Стерьо Станеску 118, преосв. Панарет Погониански 216, Христо А. Симеон 224, Ангел Неделкович 108, Алеку Димитреску – ?, Георги Николопуло 162, д-р И. Петреску 108, Петър С. Христов 108, Николай Христов 216, Тома Христов 216, Гица В. Стойков 54, Димитрий Гекулеску 162, Христо Неделкович 54, Тончо Радулеску 54, В. Василиу Вера 108, Василий Мустаков 54, г-жа Елисавета Пулева 108, Петър Керемидчиев 108, Мачу Лилов 108, Н. К. Русович 54, Николай Фрунзунеску 54, Атанас Михайлов 108, Иван Маймарчооглу 54, Петър х. Димитриу 54, Димитър Павел 108, Николай Петрович 108, Костандин Чокан 54, Теохар Папазоорлу 54, Иван Славов 54 и Петър х. Радум. И така от 1862 до 1870 г. са събрани 34 013 гр. и 14 п. без процентите.

Из гореприведените цифри читателите ни са успели вече да се убедят, че днешните управители на тая дружина не са от ония хора, които жертвуват големи суми за доброто на своето отечество. Намират се и такива (като например г. Николи Станкович), които не са пожертвували за ползата на Добродетелната дружина ни пребиена пера, но които в това също време са най-главните управители на чуждото добро или на чуждите капитали. С една дума, намират се и такива патриоти, които употребляват всичките си сили да правят благодеяние из чуждите кесии, да изваждат полза и из просяшките гърла и да се хвалят със своят патриотизъм. Разбира се, че всеки из нас може (като напр. г. Колони) да даде в продължението на десет години 300 гроша вехти, да се избере сам за чорбаджия и да управлява един капитал от 80 хиляди гроша. Но за тия неща аз ще да поговоря по-после, а сега съм намерен да ви разкажа какви благодеяния е направила досега нашата Добродетелна дружина. Ето ви сметката.

От 1862 и до 1870 година Добродетелната дружина е изхарчила следующата сума: 1) за печатане билети и за кондики, за печатане устави, за хартия, за мастило, за дърва, за газ и за други канцеларски потреби 3003 гроша и 1/2; 2) заплата на служителят 800; 3) заплатата на И. Табаковича за 1867 г. 1248 гр. и 10 пари (?!); 4) заплата на х. И. Попович за 1868 и 1869 г. 1968 гр., 5) за образът на княза Карла 40 гр. и 1/2; 6) за парастас на архиерея Авксентия 508; 7) за потвърдение документите на д-р Селимински 716 гр. и 20 пари; 8) за помощ на различни бедни и изпаднали хора. Тия сиромаси са: архимандрит Бистричену 62 гр., за погребение на една вдовица 62 гр., Николай х. Стате 32, една вдовица 24 гр. 1/2, Христо Тодоров 449 и 10, Николай Костеску 533 гр., Драго Енчу 64, Сафта Димитриу 580, Гергина Иванова 516, Лукс. Радук. Иванова 392 1/2, Върбаница (вдовица) 514, Николай бакал Добре 432 3/4, Ангел Тончо и съпругата му 396, баба Минка и щерка ѝ 588 1/2, вдовицата на Пана Кожок 385, Елена, вдовицата на Никола, 419 1/2, Ивана, вдовицата на Сливенлията, 200, Георги Ив., търговец из Сливен, 666 3/4, Елена Йордан из Сливен 238 (когато тия сливенци се върнат в Сливен, то щат да разкажат на своите съграждани, че г. Колони и неговото домочадие са големи български патриоти и пожертвователи), Мария Петрова 414, Гина из Силистра 32, Николай Н. Теодосии 108, Петър Кърмачов 64, Димитър Петров 124, Стойка К. (вдовица) 316,

един сиромах (чрез Х. Бакалооглу) 54, Димитър Нико Казанаклия 338 34/40, Лазар Златев 36 3/4, вдовицата на Д. Сойбопуло 40, Кирияки И. (вдовица) 525, Д. Атанасов 40, Неделя (вдовица с три деца) 525, Фросина Николаева 219, Иванка Атанасова 283, Екатерина Буюкли 257, Николай Каракаш 223, Драгана (вдовица) 114, Зинка П. Пандели 159 1/2, една бедна жена (чрез Д. Л.) Пена, вдовицата на Цоча 40, една бедна (чрез Д. Л.) 40 1/2, Тодора Велко 80 1/2, Манол Андрей 56, една жена из Плевен и друга из Свищов с дребни деца 32 (ако тия жени да не би имали дребни деца, то старите ергени би им дали по 300 гроша), Гица Ангел 24 1/2, Иван Продан 31, за погребение Ивана Петровича (чиновник) 62, х. Иван Попович (?) 54, на една бедна с дете 7 16/40 (детето бърка твърде много), Вена Тачова из Казанлък 24 1/2, един беден (препоръчан от руск. консул) 31 1/2, един беден черногорец 32, Ботев (ученик) 64, Иван х. Константинов 32, Т. Андреев 32, Никола х. Николов 31, Димитър Стойков 32, Никола Дончов 32, беден с прошение 24 3/4 (на бедният и на неговото прошение са дали 24 гр. и 30 пари, а на кокона Гергина, която няма никакво прошение – 516 гр.), Цанко бояджи 70, Никола Иванов 94, Кириак Ангелов 96, Мария Панайотова 78, Васил Кожухаров 34, Даца Теодор 94, Г. И. Алтънов (свищовец) 94, Мария Стоянова (из Трявна) 12 (види се, че Мария Стоянова е стара жена и има деца), Мария П. Пескару 57, Мария Иванова (из Сливен) 48, Христо Дечов (из Лясковец) 150, Мирчо Атанасов 128, 5 бедни 86, Г. Георгиев (ученик) 99 1/2, Савта, вдовицата на един оцетарин, 102 (млада ли е?), Мита Йонеску 96, Марко Маринкович (сърбин) 54 и Елена Йордан 56.

И така, в продължението на 8 години Добродетелната дружина е похарчила 21 295 гр. и 19 пари. После всичкото това ние сме длъжни да предложиме на нашите „патриоти" следующите три въпроса: 1. Изпълнили ли са настоятелите на Добродетелната дружина своите обязаности честно и добросъвестно? 2. Могат ли тия настоятели да ни докажат, че всичките горереказани лица са бедни? 3. Изпълняли ли са буквално предписанията на уставът, когато е трябвало да се помогне на това или на онова лице? На тия три въпроса аз ще да отговоря отрицателно.

В уставът се говори, че Добродетелната дружина е длъжна да помага на различни изпаднали търговци българи и на други сиромаси; а ние видиме, че тия помощи са се давали на различни млади вдовици, на здрави и дебели перачки, на всякакви „добродетелни кокони" и пр. Аз мога да ви уверя, че из горереказаните сиромахкини и сиромаси има и такива, които са служили у някои от добродетелните членове на Добродетелната дружина като слуги, като перачки, като любовници, като падишах дембелери и пр. Ако да не би се срамувал от хората, то би можал да ви разкажа няколко твърде водевилни истории и за „благодетелите", и за „благодеемите". И така, настоятелите на Добродетелната дружина са внесли в касата в продължението на 8 години по 300 гроша за следующите цели: 1) да се наричат благодетели и да помагат на своите любовници из чуждите джебове; 2) да управляват хорските капитали и да пълнят кесиите си; 3) да не жертвуват за нищо и да не дават никому нищо; 4) да правят помен с „чуждо коливо" и пр.

Вие вече видяхте, че Добродетелната дружина е похарчила от хорските пари 580 гроша за парастас на отца Авксентия. Чудно нещо! Нашите български патриоти се събрали в своята собствена черкова да отслужат парастас на заслужившиият български архиерей и побояли се да пожертвуват от себе си 580 гроша, а вземали ги из касата на дружината, т.е. из устата на сиромасите! Разбира се, че за тоя парастас няма

да ги поблагодари ни душата на о. Авксентия. Подобно явление е и низко, и гнусаво. Но както и да е, а горереканият парастас са отслужили не настоятелите на Добродетелната дружина, а сиромасите, защото капиталът на дружината (по уставът) принадлежи не на настоятелите, а на сиромасите. В това отношение добродетелните членове на Добродетелната дружина приличат на онзи ходжа, който откраднал чужда крава и направил за себе си пастърма, а за сиромасите цървули.

За потвърдението документите на д-р Селимински дружината е изразходвала 716 и 1/2. И това е чудно нещо. Покойни д-р Селимински е оставил на дружината своето имане, което и до днес още се намира „в бездънната бъчва", а тя харчи сиромашките пари за документите на това имане, което няма нищо общо със сиромасите. Аз отсега още зная, че непоменимите настоятели на Добродетелната дружина ще да ми отговорят така: „Имането на д-р Селимински принадлежи на дружината, следователно тая дружина е длъжна да похарчи някоя сума, преди да усвои това имане." „Д-р Селимински завещава своето имане за една цел, а капиталът на дружината трябва да се употребява за друга цел" – отговарям аз. Но да предположиме противното. Питане е сега, защо Добродетелната дружина не похарчи някоя пара и за „среброто" на покойни Неделкович? Защо тя не похарчи някоя пара и да отърве мястото, което е усвоено от съседът на Неделковичевата къща? Не бойте се, ако на тоя свят има правда и света истина, то ние твърде скоро ще да узнаеме кой из добродетелните членове на Добродетелната дружина е продал горереканото място. Преди няколко дена един от нашите любознателни българи ме уверяваше, че горереканото място е продадено. Но да оставиме това и да продължиме своят разказ.

Множество факти ни доказват, че неженените стари ергенчета, т.е. почтените настоятели на Добродетелната дружина, правят благодеяние само на жените и на своите собствени слуги. Читателите ни видяха вече, че само два ученика са спомогнати от дружината, а всеки вече знае, че учениците имат пълно право да искат благодеяние. Ако някой ученик иде при настоятелите да поиска даже и заимодавна помощ, то тия му отговарят така: „Ние помагаме само на сиромаси хора, а вие сте ученици." „Ходят по кафенетата, играят на табли, разхождат се по улиците, а благодеяние търсят!" – говорят после това благодетелните старци. А кокона Катинка? – Кокона Катинка ходи така също по сокаците. Освен това тая сиромта госпожа има обичай всяка вечер да събира мед из градината на св. Георги и да променява своите благодетели. На тия кокони Зинки, кокони Ефросини, кокони Катинки и пр. „добродетелните ергенчета" на Добродетелната дружина имат обичай да дават по 400 и по 500 гроша! Един от добродетелните членове на Добродетелната дружина има обичай да ж е р т в у в а и да се хвали пред светът, че българите са го осиромашили. Когато някой сиромах дойде при него да иска някоя помощ, то тоя господин го изпровожда при своят касиерин, т.е. при касиеринът на Добродетелната дружина, и заповядва му да даде толкова и толкова гроша. Разбира се, че и ние с тебе можеме да жертвуваме така, любезни читателю!

От 1870 и 1873 година букурещката Добродетелна дружина е станала тайно общество. Даже и нейните членове (освен настоятелството) не знаят какво се върши и за какво се харчат процентите от капиталът. Настоятелите се събират в една от своите настоятелски къщи или във владишкият конак и дерат кучето. А кои са тия настоятели? Отде са се по-

явили тия самодържци? Тия настоятели са ония същи лица, които преди няколко години (1862 година) бяха гърци, власи, цънцари или катъри. Всеки вече знае, че г. Михал Колони преди десет години беше грък; всеки вече знае, че д-р Протич и до днес още не знае българс-ки; всеки вече знае, че д-р Атанасович е патриотин само на улицата; всеки вече знае, че о. Панарет Пагони-ански и до днес още служи и на бога, и на амона; най-после всеки знае, че г. Петър Кутов, г. Николи Станкович и д-р Василиади биват първи само тогава, когато има да се гълта, и последни, когато има да се дава. От гореказаните лица и от други още някои безгрешни старци е съставена днес българската Добродетелна дружина, която управлява 30 000 жълтици. Когато нямаше български пари и когато нямаше от какво да се печели, то добродетелните членове на Добродетелната дружина бягаха от българите като дявол от темян; а когато се появиха български фондове и когато захвана да ражда и българската нива, то тия гъркомани нападнаха на сиротинските каси като чакали и станаха самодържавни деспоти над чуждото имане.

За да натрупат колкото се може повече богатство и да държат своят чорбаджилък колкото се може по-високо, настоятелите на дружината употребляват и най-гнусавите средства. Например когато тия настоятели чуят, че в табашката махала живее някое старче, което е болно и което си има парички, то произхождат следующите комедии. Владиката, д-р Протич и един от по-богатите и по-влиятелните настоятели на дружината отиват при старчето, разказват му за обязаностите на българските патриоти и християни и молят го да си напише тестамент и да пожертвува барем що-годе на дружината, която е намислила да изгради черкова, да отвори училище и читалище, да изгради болница и пр. „Ако пожертвувате повече от 1000 жълтици, то вашето име ще бъде написано на престолният камък в олтарът и ще да се поменува вечно" – говорят благочестивите епитропи и гледат към небето. Ако болният е добра душа, „верующи" християнин и бездетен човек, то красноречието на д-р Протича произвежда добър ефект; а ако болестникът е „неверни Тома" и своенравен човек, то гореказаните личности добиват горчива пилюла. Разказват, че един от тия болестници извадил из столът си револвер и казал на добрите и благодетелните настоятели на дружината, че тоя револвер е купен за приятели. Из всичкото това вие можете вече да си съставите понятие до каква степен може да достигне човеческата жадност. Болният човек очаква помощ, облекчение и утешение; а добродетелните настоятели на Добродетелната дружина се грижат за имането му! Но да оставиме това и да продължиме своят разказ.

Научих се из достоверен източник, че Благодетелната дружина е изгубила вече своето значение, което имаше преди няколко години, и че членовете ѝ се умаляват все повече и повече. Освен това даже и ония членове, които принадлежат в числото на основателите, не желаят да платят обещаните суми. А каква е причината? Тая причина е твърде проста. На тоя свят живеят и такива хора, които нямат желание да си създават чорбаджии и да харчат парите си на вятърът. „Когато им дотрябват пари и когато трябва да се закърпи някоя дупка, то ме калесват с две бъклици; а когато трябва да се реши някое обществено дело или когато трябва да се вземат мушии в аренда и да се заложат боновете на дружината, то не щат ни да ме знаят" – говореше преди малко време един от по-първите български търговци. Това заключение е твърде вярно. Било би твърде смешно да даваме пари на ония хора, които ни презират и които ни наричат вагабон-

ти и чапкъни; било би твърде смешно да даваме власт на г-на Колони да се нарича български „за бадихава" благодетел или български чорбаджия; най-после било би твърде смешно да помагаме на оная дружина, която харчи чуждите пари за своят собствен кеф.

И така, ако Добродетелната дружина да би имала народолюбиви или човеколюбиви цели, то тя не би се крила по кьошетата, не би скривала своите действия, не би отблъсквала от себе си честните и искрените патриоти и не би правила монопол от българските обществени дела. Честните и добронамерените хора излазят със своите действия пред всичкият свят и не боят се от никаква критика.

Ако някой българин не е чорбаджия или ако няма чорбаджийски характер, то Добродетелната дружина го не приема за свой главнодействующи член и за свой настоятел. Всеки настоятел на тая дружина трябва да има следующите качества: 1) „чувството" на тоя настоятел трябва да бъде дебело, сито и столовато; 2) стомахът му трябва да бъде здрав, деятелен и енергичен; 3) очите му трябва да бъдат покрити с дебело перде; 4) физиономията му да бъде важна, намърждена и чорбаджийствена (само овните и биковете имат подобни физиономии); 5) да върви като патка, т.е. да се люшка ту налявo, ту надясно и да си криви краката (гл. турските ефендиета, гръцките капитани, българските чорбаджии и „нискодългите" палета); 6) да не говори с всекиго, а особено с по̀ сиромасите.

N. B. Ако някой от тия настоятели благоизволи да каже на сиромахът някоя дума, то тая дума трябва да бъде глупава, безсмислена и докачителна. На настоятелят е запретено да говори умно и сериозно със сиромасите. Така например ако някой сиромах ви каже „Добро утро", то вие (като настоятел на Добродетелната дружина) сте длъжни „да го не чувате", да му не отговаряте, но да го попитате „валял ли е вчера дъжд"; а ако някой сиромах дръзне да ви се не поклони, то вие (като член на Добродетелната дружина) сте длъжни да го опропастите. Преди две недели един наш ученик беше отишъл при едного от добродетелните членове на Добродетелната дружина да го види и да му се порадва. „Добър ден" – казал ученикът. Чорбаджият оставил перото си, погледал на ученикът „воловски" и проговорил: „Ти си измършавял бе, байо!" Преди малко време из Русия беше дошел един от нашите образовани българи и излязъл пред светлите очи на нашите благодетелни членове на нашата още по-благодетелна дружина. Произлязъл твърде интересен разговор. Един от „добродетелите" попитал ученият българин следующето: „Ами защо Русия не направи големи топове и да удари на Азия? Аз мисля, че ако тя би имала големи топове, то Индия отдавна вече би влязла в ръцете ѝ." Друг един „добродетел" пожелал да знае има ли в Русия зайци и заешки кожи. Из всичкото това вие можете да си съставите вярно понятие какви хора се завземат да бъдат ръководители на народът и какви политици решават българската съдба!

Мнозина говорят, че ние трябва да се споразумеем, да се съединиме, да бъдеме братия и да работиме за общата цел честно, добросъвестно и народолюбиво. Но възможно ли е подобно съединение? Може ли живият и честният българин да се съедини с отурченият, с огърченият или с очифутеният базирганин? Може ли умният човек да се споразумее с едно говедо, което се гордее само със своите накрадени жълтици? Най-после, може ли истинният патриотин да върви по един път с оная тайфа, която мисли само за джебът си, за шкембето си и за удоволствието си? Между нази може да произлезе споразумение и братска любов само тога-

ва, когато нашите благодетелни членове на българската Добродетелна дружина престанат да чорбаджийствуват и когато се откажат да се гордеят със своите пари; но подобно произшествие е немислимо, защото глупостта е неизлечима. Чорбаджият по-напред деветдесет и девет пъти ще да се откаже от своята народност, от своята вяра и от своите родители, нежели да остави своята твърде смешна гордост, която е свойствена само на глупците и на лудите. Повдигнал носът си, намърждил челото си и изкривил краката си само затова, защото има много пари! Кой те бръсне! Ако ние сме обязани да уважаваме способностите на комерческите хора, то евреите имат повече право да изискват подобно уважение. „Бъди сиромах, но бъди честен“ – казват умните хора. Само глупците се гордеят с онова, което не е тяхно или което е дошло у тях случайно. Трябва да ви кажа и това, че ако нашите чорбаджии не ни дадат сметка за своите действия и за състоянието на народните капитали, то...

[НАШЕТО СПАСЕНИЕ ЛЕЖИ В СЛАВЯНСКОТО ЕДИНСТВО]

Букурещ, 8 октомврия 1875

В Цариград провъзгласяват банкрутът за държавно начало без срам и без съвест. В Белград намерили сега най-сгодно време да се женят. В Атина министерствата се менят всеки ден, без да намерят нужните средства за покриването на държавният дефицит, който им грози с банкрут, както в Турция. Във Влашко вардят неутралност с някои задни мисли, както се изрази преди няколко дена един немски вестник. В Черна гора чакат на Сърбия, сиреч на официалната Сърбия, да обяви бой на Турция, за да вземат и черногорците участие. Това е последното състояние на работите в държавите на Восток.

Колкото за християнските народи, тия горките си страдат, работят за ежедневният хляб и се надяват за по-добра бъдност. Понякогаж тия се събуждат от летаргическият сън, но като виждат все нощ около тях, сънят ги пак обладава. Това полумъртво-полуживо състояние трае вече от пет века, но скоро ще настане ден и светлина и за тия народи. Естествен закон е, че нощта не може да бъде без ден, дъждът без слънце, зимата без лято. Така и за поробените народи има благодетелни зари, които огряват техните сърца. Руският народ нали пъшкаше и той под най-тежкото иго покрай турското, под игото на татарските и монголските орди? Руският народ дойде в отчаяние, дигна се накуп против своите угнетители и се избави конечно от тяхното владение.

В нашият век Кара Георги, сръбският Мойсей, като виждаше своят народ играчка в ръцете на най-върлите неприятели, подигна знамето на сръбската свобода в селото Топола и сръбските юнаци не се спряха, догдето не видяха своето огнище очистено от чуждият боклук. Хиляди пъти жално, че една проклета ръка угаси животът на великият мъж! Той заедно с не по-малко славният наш Хайдут Велко щяха още оттогава да поведат победоносно своите братия до столицата на азиатският мъчител. С преждевременната смърт на тия двама югославянски юнаци прекрати се тяхното велико дело. Но техният пример не остана суетен. Черна гора, това гнездо на югославската свобода, отзова се с въодушевление на един глас, толкова мил на цялото славянство. Лука Вукалович, тоя достойни син на Херцеговина, рани дълбоко заразеното турско царство. Само един славянски отстъпник, гяуринът Омер паша, сполучи да отложи временно разпадението на това царство. Лука и неговият неприятел Омер са умрели, но потомците на Лука следват неговото дело. И тия ще сполучат. Херцеговина и Босна ще се освободят. Светата война на техните чада ще въодушеви и нашият поробен народ.

Духовете на Хаджи Димитра и на Васила Левски бдят върху своите нещастни братия. 1868 година не е забравена. Гигантските подвизи на слабата народна българска чета могат да се сравнят само с подвигът на 300-те спартанци на Леонида при Термопилите. 150 българи юнаци се бият без никаква помощ в няколко битки с цялата сила на неприятелят и, уви, последните юнаци умират отровени от своите братия! Ужасна картина! Българският народ няма да забрави своите мъченици, но и своите неприятели. Славянската солидарност ще му покаже онова средство, което е едно в състояние да олекчи вековните теглила на един народ. Босна, Херцеговина и България не могат да чакат, догдето им позволят големите сили да живеят. Дотогава тия народи могат и да изчезнат. Такова позволение никога се не дава.

Народите, които искат да живеят, са в състояние да си покажат своите жизнени сили. Наистина България е по-отстранена от славянски съседи, отколкото Босна и Херцеговина; но по нашето мнение недостатъкът не лежи толкова в това, а повече в нашето днешно морално уединение от другите славянски народи. Ние трябва да влеземе в най-тясно сношение с ония славянски народи, които страдаят като нас. Нашите честни политически мъже трябва да се обърнат към всичките ония славянски кръгове, от които можеме да черпиме надежда и помощ както морална, така и материална. Ние трябва да считаме делото на херцеговинците и на босанците за наше и да им дадеме помощ, колкото можеме; тогава и тия заедно с другите славянски народи ще се притекат и нам на помощ. Нашето спасение лежи, с една дума, в славянското единство.

БЪЛГАРСКОТО КНИЖЕВНО ДРУЖЕСТВО В БРАИЛА

Деловодителят на Българското книжевно дружество в Браила ни е изпроводил дълги и широки „Извлечения из дневниците на главното годишно събрание в Браила от 25 юлия“ и някаква си „равносметка“ за разноските и доходите на чудотворното „дружество“, с които ние като вестникари, както ни се чини, сме длъжни да напълниме цели две страници от вестник „Знание“. А защо ги не печатаме? Причините, които ни накарват да бъдеме невнимателни към това „блаженопочивше“ дружество, са две: първо, ние нямаме воля да пълниме страниците на вестникът си с „казанлъшки сметки дал Кольо – взел Кольо“, от които читателите няма да извлекат нещо друго освен положително заключение, че у българите всяко едно дело, даже и найсвещеното, носи чорбаджийски характер; второ, ние не желаеме вече да пресипваме из бездънното кило в празният хамбар и да говориме за ония мъртвеци, които биват полезни само за хероите на задушница, т.е. ние се отказваме да говориме за ония козли, които не са в състояние да дадат нито мляко на децата, нито харач на царя, нито колач на попът.

Цяла година ние очаквахме „Периодическото списание“ и цели шест години се приготовлявахме да посрещнеме обещаният „Сборник“ на дружеството, а енергическото събрание от 25 юлия 1875 година ни подава пак същите микстури, с които ни са поили в продължението на шест години и бившите деловодители на „предопределеният“ запъртък! Не знаем вие как, любезни читатели, а нас е срам да ви разказваме, че дружеството още живее, че то е имало свое годишно събрание, че то има доход и разноски, че то е дало г-ну Радионову 200 франги да види Одеса, че то е заплатило 1175 франги за „помещение“ и 2010 франги за деловодителят и за слугата, че то е имало други 541 франги разноски (гл. разносната книга, лист 48–68) и че то е гонило из Браила кучетата. И смешно, и горчиво! Боже мой, защо хората си харчат паричките? Защо оставят работата си и тичат на събранията? Защо се разваля летаргическият сън на нашите лешове, с когото тия са се усвоили така мило? На тия три въпроса ние не знаеме какво и да отговориме. Ако попитаме деловодителите на дружеството защо техните учени труди са равни с аритметическата нула, то тия ви се оплакват от равнодушието на българският народ към великото и прекрасното и от недоброжелателните свойства на някои отделни лица; а ако кажете укорителна дума на някоя българска личност за нейното равнодушие към умственият напредък, то добиваме отговор, че „на нищото не е потребно нищо“ „и че е подобре да им се даде сега сврака, нежели след сто години бивол“. Кажете ни сега, молиме ви се, коя от тия две категории има право – деловодителите ли, или публиката? Да видиме.

Благоразумните хора говореха още при основанието на дружеството, че то се гради на фалшиво основание и че неговата якост ще да бъде съмнителна. Техните думи се изпълниха. Наместо да се захване отдоле нагоре, наместо да се употребят честни и открити средства и наместо да се вземат във внимание днешните нужди на народът, първите деловодители на дружеството провъзгласиха, че това учреждение ще да бъде академия, че нашите учени ще да изсипят всичките свои мозъчни драгоценности между неговите стени, че из касата му ще да се търкалят хиляди рубли и

милиони франги и че в ръцете му ще да се съсредоточи всичката съдба на българският народ. Ако тая първа погрешка сама по себе си и да беше вече твърде важна, но дружеството в непродължително време претърпя и друг един удар, който беше много по-силен от първият.

Първият деловодител на дружеството, който наистина се оказа бездарен и вятърничав господин, пожела да играе такива роли, които не бяха нито за неговият ум, нито за неговите познания, нито за неговите способности. В продължението на доволно кратко време той се постара да отстрани от дружеството всичките ония личности, които бяха по-умни от него и които би му помешали да вземе в монопол свещената наука, която той не познаваше, но която беше в състояние да му даде достатъчни средства. Второто годишно събрание засвидетелствува твърде ясно, че дружеството е поведено от неопитна ръка. На третото годишно събрание скиптърът премина в нови ръце. И какво? – Нищо.

Знаете ли вие стихотворението на Некрасова, което носи название „Шарманка"? Един благоразумен човек си купил шарманка, или катеринка (музикален инструмент), и пожелал да свири с нея не ония арии, за които я бил назначил майсторът ѝ, а свои собствени. Дълго време той бутал насам-нататък механизмът на инструментът, дълго време въртял наляво и надясно ръчичката му и най-после... го развалил съвсем. Когато нещастието било вече подпълно, то старецът повикал синът си, натоварил го с разваленият музикален инструмент и заповядал му да ходи по светът и да свири и щото може, и както може. Така се случи и с нашето дружество. Когато г. Пейов се нагърби под литературният инструмент и когато захвана да върти ръчичката му, то из него излазяха само фалшиви ноти.

Да кажеме няколко думи и за нашата публика. Всеки вече знае, че ние, българите, сме или габровци, или свищовци, следователно и нашите велики дела трябва да бъдат или габровски, или свищовски, защото камилата не ражда славей, а лястовицата – телци, или защото „всяка круша пада до коренът си". Погледайте ни във всяко едно дело и уверете се в справедливостта на нашите думи. Когато захващаме някое ново предприятие, то нашият ентусиазъм прилича на африкански ураган, а щом премине месец или два, то от всичките наши хероически подвизи не остава нищо друго освен „щърба слава" или надгробни възпоминания.

Цял месец преди да стане годишното събрание на Книжевното дружество, бяха изпроводели пригласителни писма до българските общини в Румъния и в България, в които се калесваха „всичките знающи" да участвуват в заседанията и да дадат своето мнение за по-щастливото бъдеще на недоносеното сираче, което съществува неизвестно защо и за кого, но „благоразумните" общини, които обичат патриотизмът и просвещението само в такъв случай, когато се надеят да извлекат из него барем една бъклица вино, се постараха да упълномощят деловодителят на дружеството да прегледа своите дела, да даде сметка сам на себе си и да се избере и занапред за поп в празното село. Но да не помислите, че с всичкото това ние желаеме да обвиниме само г-на Пейова. Не, в това отношение г. Пейов е дотолкова крив, доколкото и синът на гореказаният старец, който е бил накаран от обстоятелствата да свири със строшен инструмент.

Там, дето няма съчувствие и дето хората се грижат само за своята „отхрана", ни едно обществено предприятие не може да напредне. Ние би могли да окривиме г-на Пейова само в такъв случай, ако обстоятелствата да би му благоприятствували и той да би

ги отблъснал от себе си. Но най-смешното е по-после. Ние прочетохме в дневникът, който ни беше изпроводен от г-на Пейова, следующите няколко реда, които приехме за насмешка на самото дружество: „След изказването разни речи за успехът на дружеството от страна на от. М. Казанахли, на В. Д. Стоянова и Т. Пейова и след горещи молебствования (трябвало би да пиете малко водица), изречени въобще от цялото събрание, разпусти се тазгодишното главно събрание." Кажете ни, не е ли това насмешка? Ако тия трагикомедии да не би се разигравали в Браила, дето българският патриотизъм е доказан фактически, то ние би имали право да кажеме, че поп Генчо, който е пял „Исайя, ликуй" даже и в ония случаи, когато е отпявал мъртвите, е имал пълно право. Нека ни дава господ бог здравие и дългоденствие!

А каква е целта на Българското книжевно дружество? Това не може да ни обясни ни самият негов основател. Друг въпрос. Кой има право да заседава в годишните събрания на дружеството и да дава своето мнение? Тоя въпрос е твърде важен. Научихме се, че когато двама малко-много учени българи дошли в Браила и пожелали да приемат участие в заседанията на дружеството, то деловодителят им обявил, че подобни неща са съмнителни, защото уставът на дружеството е тъмен и непонятен. Истина ли е това? А ние все още говорим, че ще да станеме хора! Навсякъде монопол!

ДУМИ ЗА ЛЮБЕН КАРАВЕЛОВ

РЕДОВЕ ОТ БИОГРАФИЯТА

Любен Каравелов се появява на публицистичното поле, когато българската възрожденска журналистика се намира още в своя младенчески стадий. Началото на възрожденския периодичен печат се поставя със сп. „Любословие", което започва да излиза в Смирна през 1844 г. под редакцията на Константин Фотинов. Първият български вестник се появява две години по-късно. Наречен е „Български орел" и се печати в Лайпциг под редакцията на Иван А. Богоров.

Потребността от вестници и списания за просветената част от българското общество до появата на посочените две издания се запълва от чуждоезични вестници и списания, които излизат на гръцки, турски, както и на някои от западноевропейските езици. Най-слабо е проникването в Османската империя на руски издания по добре обясними причини.

За насочването на младия юноша към публицистиката и към литературата изобщо съществена роля изиграва най-вече престоят му в Русия. Знае се, че след като завършва основното си образование в Копривщица и гръцкото училище в Пловдив, младият Л. Каравелов има рядкото щастие да замине да учи в Русия, където прекарва цяло десетилетие. Намеренията му са не толкова да получи някаква диплома, колкото да се запознае с руската култура и литература.

Години по-късно известният наш изследовател на българската възрожденска журналистика – проф. Георги Боршуков, с основание ще напише: „В Москва се ражда Каравелов журналистът."* Ние ще добавим: и публицистът, защото паралелно с изявите като журналист Л. Каравелов прави пър-

---

* Г. Боршуков. История на българската журналистика 1844–1877. 1878–1885, С., 1976, с. 269.

вите си стъпки и като публицист. Разбира се, не на последно място се нареждат и изявите му като поет и писател.

В започналото да излиза в Москва сп. „Братски труд" наред с първите си стихотворения той помества и статията „Славяне в Немско", която поставя началото и на неговата публицистична дейност. Годината е 1860-а.

Не е известен непосредственият отклик сред българската общност в Москва и особено на българските студенти, сред които се движи тогава Л. Каравелов, от тези му първи изяви. Очевидно е едно, че те не само го окуражават, но го и вдъхновяват да продължи публицистичните си опити. Веднага след тези публикации Л. Каравелов обръща поглед и към излизащия по онова време руски периодичен печат в Москва и пристъпва към сътрудничество с някои от неговите издания. Най-напред се насочва към в. „Наше время", редактиран от някогашния революционер Н. Ф. Павлов.

За разлика от българската възрожденска периодика руският периодичен печат по времето, когато Л. Каравелов живее в Москва, има далеч по-дълго съществуване и по-богати възможности и традиции. След Кримската война 1853–1856 г., въпреки поражението на Русия в нея, руският печат навлиза в нов, още по-висок етап на своето развитие и може определено да се каже, че няма по-голям град в необятната страна, където да не излиза поне един вестник или списание. Що се отнася до Москва, тя заема достойното второ място като средище на руската култура и на руския печат след столицата Санкт Петербург.

След участието си във в. „Наше время" Л. Каравелов изпраща свои статии и в някои други издания като „Русская речь", за да стигне и до един от най-меродавните по онова време руски вестници „Московские новости". Младият публицист става сътрудник и на в. „День", който се редактира от Иван С. Аксаков – един от най-видните славянофили не само в Москва, но и в цяла Русия. Публикува свои статии и във в. „Голос". Поради либералната идейна платформа на последния вестник той става особено привлекателен за Л. Каравелов, който по онова време вече се намирал под влиянието на идеите на А. И. Херцен, Н. Г. Чернишевски и Н. А. Добролюбов.

Сътрудничеството на Л. Каравелов в руския периодичен печат продължава до края на престоя му в Москва. Проблемите, по които пише, са най-вече из живота на българите и другите южни славяни. Пише много отзиви и рецензии за излезли книги и списания и пр. Колкото и да са големи възможностите на руските издания, те не поглъщат цялото му внимание като публицист. Желанието му е да се включи и в някои български издания. Щастието му се усмихва през 1864 г., когато успява да публикува в сп. „Българска пчела" статията си „Българска книжнина". Същата година за него отваря своите страници и в. „Гайда", издаван от известния наш поет и общественик Петко Рачов Славейков. В него той публикува статията си „Сцени из живота на нашите чорбаджии".

След 10-годишния си престой в Русия Л. Каравелов решава да се премести на Балканите, за да бъде по-близко до българските земи. През есента на 1866 г. заминава за Санкт Петербург, където се среща с главния редактор на в. „Голос" – А. А. Краевски, с когото се договаря да стане кореспондент на неговия вестник в Белград.

Пристигането му в сръбската столица бележи началото на нов етап в журналистическото и публицистичното поприще на Л. Каравелов. От Белград той започва да изпраща свои статии до в. „Голос". Въпреки добрия прием, който намира на страниците му, той не ограничава публицистичната си дейност само като негов кореспондент, а пристъпва към сътрудничество и с някои други руски издания – „Русские ведомости", „Московские ведомости" (където той вече е познат) и пр.

Статиите си в руските вестници Л. Каравелов подписва обикновено с различни инициали или псевдоними. Всъщност това не е някакъв негов каприз, тъй като повечето от сътрудниците на тези издания се придържат към тази практика. Това обстоятелство след време обаче създава големи трудности на изследователите на Каравеловото публицистично наследство при идентифицирането на неговите статии. То става и причина за известни спорове между тях, началото на които се поставя след като

акад. Михаил Димитров се опита да събере публицистичните статии на Л. Каравелов в отделен том. Тези спорове не са заглъхнали и до днес, но тяхното проследяване би ни отклонило от задачата, която сме си поставили в настоящата работа и която е далеч по-скромна.

Следва да се отбележи, че публицистичната дейност на Л. Каравелов върви паралелно с неговите изяви като *революционер и общественик*. Още като студент в Москва той установява контакти не само с руски журналисти, но и с други представители на руското общество. След като се установява в Белград, също не се ограничава само с преките си публицистични задължения. В сръбската столица той предприема опит за организиране на *български революционен комитет*, в състава на който успява да привлече 12 души, сред които и старите войводи дядо Ильо и дядо Цеко.

От този момент насетне публицистичната и революционната дейност на Л. Каравелов вървят заедно и взаимно се преплитат, като втората оказва благотворно влияние върху първата.

През 1867 г. умира Г. С. Раковски – родоначалник на организираното българско националнореволюционно движение. Неговото място през следващите години се заема от Л. Каравелов.

Бидейки в Белград, Л. Каравелов замисля издаването на свой вестник. Поради отказа на сръбските власти да му дадат разрешение тази идея пропада и това го принуждава да се насочи към сътрудничество на сръбския печат. Вниманието му привличат вестниците „Сърбия“ („Србија“) и „Застава“, в които помества редица статии, рецензии за книги и пр. Заедно с това се включва и в живота на Омладината – сръбска младежка организация, създадена през 1866 г., т.е. малко преди неговото пристигане в Белград.

Дейността на Л. Каравелов в обществено-политическия живот на Сърбия не остава скрита от погледа на белградските власти. След убийството на княз Михайло (29 май 1868 г.) между заподозрените в убийството му е и българският публицист, който незабавно е задържан и хвър-

лен в затвор, където престоява около седем месеца. Поради недоказаност на участието му в заговора в началото на май 1869 г. е пуснат на свобода. Твърде огорчен от неоправданите репресии спрямо него, решава да напусне сръбската столица и да се прехвърли в Румъния. Намерението си осъществява едва в началото на май 1869 г., когато се установява да живее в Букурещ. Получава покана от ръководителите на Добродетелната дружина да поеме редактирането на нейния печатан орган, но я отклонява, тъй като не е съгласен с идейната платформа на вестника. Затова насочва усилията си отново към издаването на свой вестник. В същото време се включва дейно и в живота на българската емиграция в румънската столица. Свързва се предимно с представителите на „младите“, а от 7 ноември с.г. се появява и неговият в. „Свобода“.

Със своята революционна платформа вестникът бързо се налага като изразител на настроенията на революционната част от българската емиграция в Румъния и особено в нейната столица, където тя е и най-многобройна. Затова съвсем не е случаен фактът, че след създаването на Българския революционен централен комитет в Букурещ* Л. Каравелов е избран за негов председател, а в. „Свобода“ става фактически печатен орган на организацията.

Като един от най-ярките представители на българската журналистика в. „Свобода“ е бил обект на многобройни публикации, в които е осветлена доста подробно не само неговата идейна платформа, но и мястото, което той заема във възрожденския ни печат. Затова тук няма да се спираме на тези въпроси. Бихме желали само да обърнем внимание на някои негови особености и по-скоро на някои журналистически и публицистични похвати на неговия редактор. Знае се, че Л. Каравелов публикува нема-

---

* Въпреки многобройните изследвания върху БРЦК и досега в българската историческа наука няма единно мнение по въпроса кога точно той е създаден. Очевидно е, че по него са необходими допълнителни проучвания. Тази задача, колкото и да е привлекателна обаче, също излиза извън целите на работата ни.

лък брой свои статии, дописки и др. материали във вестника, в които третира широк кръг проблеми от живота на българската емиграция в Румъния, както и за основните задачи, които стоят пред българския народ в борбата му за национално освобождение. В същото време като истински журналист той се стреми да привлече колкото е възможно по-широк кръг от сътрудници на вестника. Много от материалите, изпращани от тях, са били в твърде неугледен и направо казано – в суров вид. Това се дължало най-вече на ниската грамотност на повечето от дописниците. За да ги приведе в необходимата форма и да ги направи годни за публикуване, налагала се неизбежна намеса от страна на редактора и в повечето случаи той става истински техен съавтор.

Този маниер на работа издига по безспорен начин висотата на издавания от Л. Каравелов вестник. В същото време обаче той има и непредвидими обратни (за изследователите на неговото творчество, разбира се) последици. Защото те се затрудняват да установят точно кои от статиите и дописките, поместени във вестника, са авторски и в кои от тях той се намесва само като редактор. Това е единият момент. Вторият се отнася до нещо съвършено друго. В желанието си да разшири читателската аудитория на в. „Свобода" и да го направи достояние не само на българската емиграция, но и на румънската общественост, Л. Каравелов решава да го издава и на „влашки", т.е. на румънски език. Тази практика не е нова за българските периодични издания, излизали през Възраждането ни в Румъния. Тя се прилага още от Г. С. Раковски и др. видни представители на българската емиграция, които издават свои вестници и списания в северната ни съседка през тази епоха.

Първоначално Л. Каравелов прави само отделна притурка към вестника си на румънски език и едва след 17 април 1871 г. пристъпва към издаването на цели броеве – веднъж на български и веднъж на румънски език.

Появата на в. „Свобода" в Букурещ се посреща с остра реакция в Истанбул. По изричната заповед на Високата порта внасянето му в пределите на Османската империя е строго забранено, поради което лицата, у които се намерят негови броеве, веднага са били задържани и подлагани на репресии и затвор. Султанското правителство обаче не се задоволява само с тези мерки. То упражнява силен натиск над румънските управляващи среди и ги заставя да се разпоредят за спирането на вестника.

Като лоялен емигрант в съседната страна Л. Каравелов е принуден да се подчини на нейните разпоредби и в края на ноември 1872 г. спира издаването на вестника. Само няколко месеца по-късно обаче той подема издаването на нов – в. „Независимост", който по същество е пряко продължение на в. „Свобода". За това говорят редица убедителни факти: първо, номерацията на новия вестник не започва отначало, а е пряко продължение на номерацията на предишния. И второ – графичният образ на новото издание, начинът на разполагането на различните статии, дописки и др. материали е по същия начин, както е и при в. „Свобода". Да не говорим за идейната му платформа, която по нищо не се различава от тази на неговия предходник.

В. „Независимост" просъществува значително по-кратко от в. „Свобода" – до есента на 1874 г. Причините за неговото преждевременно спиране са от съвършено друго естество и произтичат главно от идейните разногласия, които избухват в самия БРЦК по това време. Тъй като и по този въпрос има значителна литература, също няма да се спираме на тях.

Преди обаче да приключим изложението си за в. „Независимост", с което се слага край на участието на Л. Каравелов във възрожденския революционен печат, бихме желали да изтъкнем неговото голямо влияние върху Хр. Ботев не само за оформянето на революционния му мироглед, но и за по-нататъшното му израстване като журналист и публицист. Запознаването между двамата датира още от лятото на 1870 г., когато младият Хр. Ботев започва да сътрудничи на в. „Свобода". Отношенията между тях стават още по-близки, когато Л. Каравелов се застъпва пред румънските власти да освободят по-младия му събрат от затвора, където той е хвърлен през април

1872 г. След излизането му на свобода той го привлича при себе си в Букурещ, приютява го дори в собственото си жилище и го натоварва с високата отговорност на съредактор на издавания от него орган на БРЦК.

Разбира се, това не е първото кръщение на Хр. Ботев като журналист, тъй като той вече бе издавал преди това свой вестник – „Дума на българските емигранти", от който през 1871 г. се появяват няколко броя. Установявайки се при Л. Каравелов, той не само върти огромното печатарско колело, но под зоркия поглед на своя по-голям литературен събрат трупа и нов журналистически и публицистичен опит, който след това умело прилага в следващите си самостоятелни периодични издания. Л. Каравелов придобива преди всичко навика да се намесва значително във всички материали, изпращани му от други лица, в резултат на което издаваните от него вестници не само по своя идеен заряд, но и по изяществото на езика и стила си достигат до върховете на българската възрожденска журналистика и публицистика, както и Каравеловите издания „Свобода" и „Независимост".

В българската историческа литература е залегнало твърдението, което и ние приемаме, че след обесването на Васил Левски (февруари 1873 г.) у Л. Каравелов настъпват дълбоко разочарование и неувереност в делото, предприето от Апостола. Редакторът на „Свобода" и „Независимост" ценял изключително високо агитационната и организационна дейност на създателя на Вътрешната революционна организация в Българско и бил дълбоко убеден, че из средата на тогавашната българска емиграция нямало друга такава личност, която да продължи със същия успех неговото дело. И наистина последвалите след това опити с А. Узунов и Ст. Стамболов като че ли потвърждават тези негови опасения. Това обаче съвсем не означава, че на революционната борба на българския народ е следвало да се сложи черта. Може би това не е желаел и самият Л. Каравелов. Той решава просто сам да се оттегли от нея и след спирането на в. „Независимост" се ориентира към издаването на сп. „Знание". Самото заглавие на новото издание подсказва вече какви ще бъдат неговата идейна платформа и насоченост. Първата книжка се появява в средата на януари 1875 г. В програмната статия четем думите на Бейкън „знанието е сила", т.е. чрез това списание Л. Каравелов се преориентира към просветителското течение в българската емиграция в Румъния.

Появата на сп. „Знание" предизвиква немалък смут в средите на българската революционна емиграция в Румъния. Срещу новата ориентация на бившия редактор на „Свобода" и „Независимост" и дългогодишен председател на БРЦК в Букурещ остро реагира и самият Хр. Ботев. Въпреки всичко това Л. Каравелов не се отклонява от поетия нов път.

Паралелно с редактирането на новото периодично издание той подновява и своето сътрудничество с някои от руските вестници и преди всичко започва да изпраща свои материали до „Одеский вестник". Тях също подписва с инициали, поради което и установяването на авторството им от Л. Каравелов е също така немалка трудност за изследователите на публицистичното му наследство.

През 1875 г. Л. Каравелов за известно време е сътрудник и на в. „Балкан", издаван в Румъния от Кириак Цанков, български емигрант – племенник на Драган Цанков, но повече с либерални, отколкото с революционни възгледи.

Емигрантските лишения и несгоди се отразяват крайно зле върху здравословното състояние на Л. Каравелов. Когато през април 1877 г. избухва Руско-турската освободителна война, той е само на 43 г., но поради сериозното му заболяване изглеждал в очите на своето близко обкръжение като същински старец. Това обаче не му попречва да посрещне с голяма радост започналата война и още повече – нейния победен край, тъй като по този начин се слага край на петвековното османско иго над българския народ, за което и той се бе борил немалко години от своя живот.

Преди още да бъде подписан Сансстефанският договор, в началото на 1878 г. Л. Каравелов стъпва обратно на българска земя и първоначално се установява в крайдунавския град Русе. Скоро след това се премества във вътрешността на България – в Търново (дн. Велико Търново). Във

реки че здравословното му състояние продължавало да се влошава, мисълта за продължаване на журналистическата и публицистичната дейност не го напуска. За това говори и фактът, че една от първите му грижи след напускането на Букурещ е да пренесе своята печатница в България. Наистина успява да стори това и проектира не само да продължи издаването на сп. „Знание", но и да пристъпи към нов вестник, на който бил вече измислил и заглавието („Начало"). Последвалата му смърт на 21 януари 1879 г. слага край на всичките намерения.

* * *

За по-малко от две десетилетия Л. Каравелов оставя огромно не само по обем, но и по значимост публицистично наследство. Като издател на вестници и списания той проявява интерес не само към проблемите на стратегията и тактиката на българската национална революция в края на 60-те и първата половина на 70-те години на XIX в., но и към широк кръг други проблеми от политическо и културно естество. Може определено да се каже, че няма по-съществен въпрос, отнасящ се до съдбата на българския народ през посочения период, по който той да не е взел открито отношение.

Ограниченият обем на настоящото издание не позволи да бъдат включени многобройните му статии, дописки, отзиви и рецензии, но и тези, които намериха място в него, позволяват да се придобие представа за майсторството на неговото перо. Предлаганият том е предназначен за широка читателска аудитория и най-вече за учениците от средния и горния курс, които биха пожелали освен с някои от литературните творби на Л. Каравелов да получат известни познания за неговите изяви и като талантлив публицист и литературен критик.

МИЛЕН КУМАНОВ

ЛЮБЕН КАРАВЕЛОВ

КРИТИЧЕСКА СТУДИЯ

II

Ако бихме желали да проследим развитието на таланта на един писател, не бихме могли да направим това без помощта на биографията му. Творческата дейност на един писател не може да бъде осветена и разбрана, без да се знаят ония влияния, на които е била подчинена, произходящи от средата, в която се е намирал, от събитията, които е преживял, от веянието на идеите, които са преобладавали в разни епохи на живота му. Само една подробна и вярна биография може да ни запознае с тия разнообразни и сложни обстоятелства и с начина, по който са се отразили върху таланта му и произведенията му. Такава биография ние нямаме, за жалост, за Любен Каравелов, а лишени сме така също и от необходимите материали, за да допълним в известна мярка поне тоя недостатък. Ние сме принудени да си послужим с ония общи данни за живота му, които са известни почти на всички съвременници. Целта ни няма да бъде да проследим развитието на творческата му дейност в отделна и подробна оценка на разните му произведения, а да издирим характерните черти на таланта му, тъй както той се е изразил в цялото му дело изобщо. Ние искаме да укажем на елементите, които са съставлявали неговото мировъзрение, на начина, по който те са се слели с духа му и темперамента му, на идеите и стремленията, които са го ръководили, и най-сетне на влиянието, което е упражнил. Желанието ни е да се възползваме от литературното му дело и да го изучим само доколкото е нужно, за да възпроизведем, тъй както ни се

представлява в него, нравствения и умствен облик на писателя.

Любен Каравелов се появи на публицистическото и литературно поле, когато мисълта за политическото освобождение на България занимаваше всички духове. Той намери почвата готова. Нему оставаше само да даде, с други дейци заедно, една по-определена посока на общата мисъл и да я разгори до степен на преобладаваща и неодолима страст. Черковният въпрос беше решен, или почти решен. Учредяването на Екзархията беше само въпрос на време и се увенчаваше окончателно с пълен и бляскав успех великото дело на народното и духовно възраждане. Борбата, предприета със страх, с колебание, преследвана с неуморни трудове и усилия, в които израсна и се кали народното самосъзнание, се свърши със сполука, каквато едва може да се мечтае. Нравствената победа, която нанесохме, допълваше се с един акт, изтръгнат от ръцете на самите ни неприятели, който очертаваше тържествено и безвъзвратно етнографическите и историческите граници на земята ни и даваше една юридическа основа на народните ни стремления. Любен Каравелов не е могъл да разбере, или по-право – да признае, великото значение на тая борба, която изправи българския народ на нозете му, внуши му съзнание в силите и приготви почвата за политическото му освобождение. Тя му се е представлявала едва ли не като борба, която се докосва само до интересите на една каста. С такъв отрицателен и крив възглед се е отнасял както към борбата за духовното освобождение на България, така и към дейците по нея. Може би Любен Каравелов е принесъл известна полза по решението на черковния въпрос, но тая полза е била косвена. Той е повлиял чрез омразата, която е проповядвал против циничното и лакомо гръцко духовенство. Враг на всяко притеснение, в каквато форма и да се проявява, той е въставал против духовната тирания, която гръцкото духовенство се е домогвало да упражнява над българския народ. Той обаче се е спирал там. Деятелите по черковния въпрос не са искали само да отърват България от игото на патриаршията. Техният идеал е стоял още по-високо. Черковният въпрос е бил за тях една заря, иззвъркнала от миналото, за да огрее бъдещето, едно прародително сътресение, една решителна стъпка към самостоятелен живот, едно победоносно утвърждение на правото на народа да се развие съобразно със своя дух и със своите стремления. Любен Каравелов е оставал равнодушен или се е отнасял със саркастически отзиви към всички ония въпроси, които са се допирали до делото на черковната независимост. Той е гледал на тях като на въпроси с тесен религиозен и калугерски характер, и които отнемат напразно усилията и вниманието на интелигенцията и народа, във вреда на делото за политическото освобождение. Дългото му отстранение от собствена България е било отчуждило душата му от високия интерес на тая борба, която галванизираше духа на цяло едно поколение. Той не е схванал тая тясна връзка, която съществува между борбата за духовна независимост и политическата; нему, види се, не бяха понятни нито усилията на целия български народ, нито скъпите и незаменими жертви, дадени в тая действително обща национална борба, и ето как е могъл да тури в едно от своите стихотворения такива странни стихове, които даже видохме, че се цитират:

Свободата не ще екзарх, –
Иска Караджата.

Любен Каравелов е бил краен в своите възгледи и съждения, а тая крайност е произтичала от друга обща черта, която прониква и преобладава в цялата му дейност: абсолютното отрицание. Отрицанието съставлява главния характер на мировъзрението му. Ние го намираме във всичките му политически и социални възрения, във всичките му произведения. Причините, с които може да се обясни, трябва да се търсят в самия темперамент на писателя и във влиянието, упражнено над него от средата, в която се е развил и възпитал, и в идеите, които е почерпил из тая среда.

Той е живял и се е учил в Русия в онова време, когато

революционният дух, гениално представляван от силни и енергични умове, в буйността на първи порив, търсеше изпълнението на своите мечтанця в събарянето на всички начала, понятия и форми, на които се крепи обществения строй. Революционерите не искаха реформи. Те не ограничаваха своите стремления в рамките на един политически преврат. Идеалът им беше да разрушат изцъно всичките учреждения политически, социални, религиозни и на техните развалини да издигнат новото обществено здание, както го мечтаеха. За тях не се представляваше среда. Те не допущаха никакъв компромис. Или всичко, или нищо. Във всичко, което историческото развитие на народите и човечеството е създало, те виждаха закоренели, гнили и вредни предразсъдъци, които не издържат критика, които разумът отрича и които трябва да паднат, за да възтържествуват новите идеи, носители на истинско, трайно всеобщо щастие. Ако революционният дух взе такъв остър и краен вид в Русия, то е може би за това, че беше голяма силата на съпротивление, която посрещаше. Новите идеи имаха насреща си непреодолими препятствия и изискваше се голяма енергия, за да се мисли за успешна борба. Тая енергия революционерите не можаха да я намерят и да я внушат около себе си, освен в неумолимата крайност на убежденията. Тая е една от главните причини, с които може да се обясни психологически появлението в Русия на нихилизма. Никъде социално-революционният дух не е достигал до тоя краен предел, но и никъде той не е имал да разчита с такъв силен отпор както в Русия. Другаде той може ако не друго, то поне да се изказва, и само това е достатъчно, за да му даде един характер по-умерен. Нихилизмът се роди в Русия и си създаде почва за развитие и действие, защото само в него революционните идеи можеха да намерят достатъчно интензивна сила за борба против мъчнотиите, които се представляваха насреща им и през които търсеха да си пробият път.

Ето под влиянието на каква атмосфера се е намирал Каравелов в Русия. Великодушната страна на идеите, които я съставляваха, самият краен и буен характер, който носеха, трябваше да увлекат както него, така и другите българи, които са се възпитавали в Русия и са имали случай да се запознаят с тях. Течението ги увлече толкова полесно, че в него те намираха нещо съответстващо с деятелността, която ги очаква подир завръщането им от Русия. Патриотизмът им отъждествяваше борбата, която им подлежи да водят за освобождението на България, с оная, на която се бяха посветили руските революционери. В увлечението си те не можеха да видят, че борбата не е еднаква. Прелъстени от добрите страни на учението, от което се бяха проникнали, от неимоверната енергия, с която то се проповядваше, те не съзираха разликата и обръщаха внимание само на ония точки, които уподобяваха тяхната собствена задача с оная на руската революционна школа. За тях важеше само това, че и тук, и там се касае да се избави човекът от неправдите и страданията, на които е изложен, да се разрушат препятствията, които пречат за въдворението на свободата и щастието. Заблуждението, което ги караше да смесват две борби различни, беше неотразимо за умове, които горяха за работа и обширна деятелност и не намираха в своето отечество възможност да употребят пълно и всестранно своите качества. То утоляваше тая жажда за работа и даваше в същото време един по-широк простор на любовта им към страдащото и притеснено отечество.

България не представяше никакви условия за социално-революционните идеи. За българите предстоеше само една чисто националнореволюционна борба за освобождение на отечеството от чуждо иго. Подир освобождението една съвсем девствена почва очакваше нашата интелигенция, на която щеше да се яви работа не да разрушава, а да създава. Тя нямаше да намери други неприятели, с които да се сражава, освен невежеството и суеверието, и за борба против тия неприятели не е нужно да се прибягва нито до идеите на революционния социализъм, нито до средства, с които си той служи. Други неприятели не можеха и да съществуват в една страна, дето отсъства дори идеята на съсловни различия и на кастови интереси, дето едно ве-

ковно робство е изравнило и състоянията, и умовете, дето не са могли да се родят и развият такива социални и политически течения. По нямане на неприятели, каквито социалистическите теории наистина срещат другаде, и то в размер на колоси, по нужда трябваше да се създадат и поставят на тяхно място бледни или липутски призраци. Едно учение, лишено от реална основа, несъответстващо на истински и съществуващи нужди, не може да се изтълкува у ония, които го бяха възприели и пренесли от чужда среда, освен чрез подражателство или дилетантизъм. Такъв характер носят социалистическите идеи на Л. Каравелов. Той не ги е формулирал никога в ясни програми, нито е показал какви цели гони. Той е живял с тях, подчинявал им се е, служил си е с тях где както може и както се случи, като е мижал пред действителното състояние на отечеството си. Защото са се нравили и са прилягали на ума му, наклонен към сарказъм, към крайни съждения и абсолютни отрицания. Така се обяснява, прочее, това негово неразбиране на борбата ни за независима екзархия и безусловното му гонение против всичкото българско духовенство, из недрата на което са излезли такива велики дейци като Паисий, Софроний, Неофитовци, Иларион, Левски и толкова други.

Всяко едно ново учение, било то политическо, религиозно или социално, за да успее, трябва да отговаря на една нужда и да посрещне едно съпротивление. Нуждата го поражда, съпротивлението го разработва и пречиства и тия два фактора заедно му съобщават необходимата енергия, за да си проправи път и да възтържествува. Така е могло християнството да възтържествува над езичеството. Свободата се явява крепка и плодотворна там, дето е възникнала и се е въдворила под двойното влияние на една нужда и на едно съпротивление. Няма ли тия две условия или даже и само едно от тях, никоя идея, никое учение, колкото и да бъдат хубави, не може да се развие и да хване корен. Ако социалистическите идеи не са могли и не могат и сега да виреят и да се проявяват другояче освен във формата на дилетантизъм, смутен и неопределен, то причината на това трябва да се търси в отсъствието на горните две условия. Тоя дилетантизъм може да увлече много умове, защото той освобождава ония, които го усвояват, от нуждата на зрели и дълбоки убеждения, но и затова той внася там, дето прониква, не идеи, а заблуждения. Идеите, пренесени насилствено на една почва, неприготвена да ги приеме, умират, и на тяхно място поникват и порастват заблуждения. Доброто и светлото, което може да има в идеите, изчезва без никаква диря и остава да вирее само буренът. Такъв е процесът, който се извърши, и вследствие на това се получават съвсем отрицателни резултати. Ако Любен Каравелов е упражнил какво-годе влияние като привърженик на крайните идеи на социализма, то съмняваме се, че някой ще може да докаже, че това влияние е било полезно.

III

Любен Каравелов е признавал и ценял своето писателско призвание и е горял от желание да го изпълни. Ако е бил слушал житейските облаги, той е могъл да остане в Русия, дето бляскавите му дарби са му давали пълна възможност да си създаде и име, и хубава кариера.

Той е заминал доста възрастен в Русия да се учи, но със забележителна бързина е усвоил руския език, на който и е почнал най-първо да пише. Първите му белетристични произведения са написани на руски. У него е била развита до най-висока степен дарбата да усвоява чуждите езици. През едно пребиваване в Сърбия, което за жалост не можем да определим тук колко време се е продължило, той е изучил сръбския език и го е владеел вече така, щото е можел да напише няколко повести на сръбски. На тоя език е написана една от хубавите му повести: „Е ли крива судбина?“ На същия език той е писал политически статии в белградските вестници, с което е успял да придобие в скоро време известност в сръбското общество. Скоро той е бил изложен на гонения подир убийството на Княз Михаила и е бил принуден да се спасява чрез бягство в Маджарско. И

тук обаче сръбското правителство не го е оставило на мира и по негово искане той пролежал няколко време в затвора. Той е искал да бъде и работи близо до България и за тази цел той се установи в Букурещ и в редовете на борците, които намери там и които дойдоха отпосле да се групират около него, той завзе веднага първо място. С вестника си „Свобода", с енергията си и влиянието, което спечели особено над по-младите елементи, той придаде нов живот на революционното движение и му даде един порив, който не беше имало до тогава. Повтаряната няколко пъти несполука на четите, които бяха преминавали до тогава от Влашко и Сърбия, за да повдигнат народа, беше породила мисълта да се пренесе революционното движение в България, да се организират навред комитети, свързани с успешно и еднообразно действие, с един централен комитет в Букурещ, и да се приготви едно общо въстание. За осъществяването на тая мисъл се дължи много на Любен Каравелов. Енергични и самоотвержени апостоли като Васил Левски закръстосаха България, основаха навред революционни центрове и хвърлиха семената за бъдещи общи въстания.

Книжовната дейност на Каравелов обема един период от едва десет години. През това време той е работил с постоянна и неуморима енергия. Биографите му ще разкажат в какви условия е работил, с какви мъчнотии е имал да се бори и каква силна воля трябва да е обладавал, за да се не обезсърчи. Терзанията и неволята са стоели всякога на прага на кабинета му, когато е писал. Те са се навеждали над писмения му стол и са смущавали бездушно онова спокойствие, от което трябва да бъде обкръжен духът на писателя, за да може да се предаде всецяло на своето вдъхновение и да може да твори. Мрачни гости, които озлобяват характера, изтощават разума и потопяват в злъчка и яд перото. Любен Каравелов е бил длъжен да чувства почти всякога присъствието им до себе си.

Той е издавал едно по друго „Свобода", „Независимост" и „Знание", в които се обема по-голямата част от литературната му дейност. Вън от тях той е написал и издал поотделно няколко брошури, една драма, две-три повести и няколко книжки за разпространение на полезни знания, написани на популярен език. Той е пълнил сам вестниците и списанието с политически статии, с повести, стихотворения, критики и всички ония дреболии, които са нужни за попълване на един грижливо и с любов редактиран вестник. Тая усилна и разнообразна работа се е вършела едновременно. Писателят е бил длъжен, без да си даде никакъв отдих, да остави една статия, едва що свършена, и да пристъпи към друга – от съвсем друг род; да пише продължението на някоя започната в предидущия брой повест, понякога две едновременно да пише, да стъкми някое стихотворение или да удави в сарказми някое бездарно съчинение, което е имало нещастието да попадне пред очите му. Той не се е задоволявал още и с това, а е преглеждал, поправял, а понякога и преработвал е изцяло статиите и дописките, които му са се пращали за обнародване отвън, дори сам е сковавал дописки уж от България. Който чете било „Свобода" и „Независимост", било „Знание", ще забележи, че всичко обнародвано в тях носи същия печат както по стил, така и по изложение, и по образа на мислите, като всичко да е писано направо от него. Той не е пропущал нищо, което да не хармонира по форма и съдържание с направлението на вестника или списанието. Преработването на чуждите статии и дописки му е коствало много пъти повече труд, отколкото писаното от самия него. Той е гледал на вестникарството като на нравствено дело, придружено с тежка отговорност пред обществото, и в което не може да се позволи и най-малката немарливост. В това отношение Л. Каравелов ще служи дълго време за образец на нашите публицисти.

Но и след като се е свършвала всичката тая тежка работа, за него пак не е оставало време за почивка. Наставали са нови грижи, които, без да са имали духовен характер, са били още по-тежки и уморителни. Той е бил длъжен сам лично да се разправя с хиляди въпроси и подробности по отпечатване, разпращане на вестника, по разплащане с работници, по осребряване на нечакани полици и

записи за хартии и други потреби, и разни други такива малки и големи работи, които са вземали често вид на неразрешими и главопръскателни задачи.

За да представим още по-пълно тежките условия, всред които се е развивала Каравеловата дейност, трябва да прибавим при тях и вълненията и изтезанията, на които са го излагали чисто политическите борби и спорове. Ще се задоволим да споменем, че той беше дошъл в последните години на живота си в разрез с такива скъпи приятели и сътрудници като Хр. Ботев и беше се принудил да се оттегли съвсем от активната политика в най-критическото време за България. На биографите, които ще опишат подробно живота му, остава да разкажат какви обстоятелства и причини са го накарали да се реши на тоя акт, и след деветгодишна най-жива и буйна политическа дейност да се отрече съвсем от нея!

Политиката загуби ли, или спечели от това, не знаем, но литературата ни благодарение на това обстоятелство спечели „Знание".

Тая усилена и тежка работа, която е принуждавала Любен Каравелов да работи по цели дни и нощи, да се занимава едновременно с най-разнообразни мисли и грижи, да се бори постоянно с всевъзможни морални и материални мъчнотии, не е могла да се не отрази гибелно на здравето му. Той беше спечелил отдавна зародиша на болестта, която го завлече тъй рано в гроба. По-честит от Раковски, той видя мечтата си изпълнена и издъхна в свободна България. Талантът му беше достигнал в пълното си развитие и много можеше още да се очаква от него. Той сам се готвеше за по-обширна и плодовита дейност. На смъртното си легло дори, с приятелите, които са го посещавали, любимата му тема е била да говори за задачите, които предстоят на интелигенцията, и да крои нови литературни предприятия. Смъртта тури край на всичко. Мнозина са си задавали въпроса дали и той, ако беше жив, не би се увлякъл в политиката и не би забравил за нея всичките си планове и кроежи.

Трудно е да се отговори на тоя въпрос, но нам ни се иска да предполагаме, че нямаше да се изложи на разочарованията, които единствено можеше да пожъне от политическата дейност. Посветен на литературни занятия, той би се задоволил да гледа отдалече с намръщено чело, със саркастична усмивка на устата тия жалки борби, в които една след друга партиите доказаха, че са неспособни да се водят от начала и убеждения, и наред ги потъпкаха, едни с краката си, други с храчките си...

Ние вярваме в тия подробности, защото познаването на условията, в които са работили такива дейци като Каравелов, трябва да усили уважението, което дължим към паметта им, и защото то е пълно с назидание за ония, които са получили от природата нужните качества, за да продължат, както могат, делото им. Условията, в които е поставена у нас литературната дейност, не са се изменили и сега твърде много. В някои отношения едва ли даже не са станали по-лоши. Дълго време още може би ония, които са призвани да се подвизават на литературното поле, ще бъдат длъжни, за да не паднат в униние, да следват примера на Любен Каравелов и да работят единствено под диктовката на дълга и на призванието си, без да гледат дали намират или не морална и материална поддръжка в обществото. Лесно е да се разбере какво влияние е могло да има върху достойнството на литературните трудове на Каравелов тоя начин на работене. В тях се усеща често, че има нещо прибързано и недовършено. Другояче не е могло и да бъде. Той не можел да се подчинява единствено на своето вдъхновение, когато е сядал да пише и още по-малко е можел да измерва времето си и да обработва, както е желаел, трудовете си. Той е бил длъжен да пише, без да гледа в какво разположение на духа се намира, защото е трябвало да се пише не малко в един определен срок от време, който не е могло да се надмине.

IV

Любен Каравелов е пишел за всеки брой на „Свобода" и „Независимост" и после на „Знание" по едно стихотворе-

ние, а понякога и по две и повече. Това е влизало в програмата на изданията му и строго се е изпълнявало. Няма брой, в който да не е фигурирало поне едно стихотворение. Тия стихотворения съставляват цялото поетично дело на Любен Каравелов. Оправдават ли те титлата на поет, която му се приписва? Ние не мислим, че Любен Каравелов е претендирал за тая титла. Вещ и строг ценител на литературните произведения, той не е можел да вярва, че защото по нужда, за да удовлетвори едно чисто външно требвание от програмата на вестника си, е стъкмявал от време на време между другите си работи по едно-две стихотворения, с това ще се увие венец на поет. Принуден да пише, той се е старал да намери случайно някоя мисъл, и веднъж това постигнато, не си и задавал друг труд, освен да я изложи механически в няколко стиха, повече или по-малко добре скърпени и свързани с повече или по-малко ритми, и работата се е свършвала. Вдъхновението и въображението не са играли никаква или почти никаква рол в тая механическа работа. Стихотворенията на Л. Каравелов са слаби и по форма, и по съдържание. В тях отсъства всяко въодушевление и тоя недостатък се допълва и увеличава с пренебрежението към правилата, на които е подчинен поетическият език и без съблюдаването на който той губи всяка смисъл. Поезията е изкуство да изкажем вярно и в една форма пълна и на един изящен език чувства, които, ако и общи на всичките човеци, представляват се смутно на простите смъртни. Ето защо тя не само е изкуство, което твърде малко избрани могат да обладават, но е същевременно едно трудно изкуство. Найкрайните отрицателни идеи намериха в Ришпена един поет повече от талантлив, почти вдъхновен. Ришпен, който прострелва Бога, отхвърля всички начала и се надсмива с най-свещените чувства, с любовта, със сълзите, със семейните връзки, не е могъл да постъпи така нито с едно от правилата, които тъй тиранически управляват французкия поетичен език. Изящността на формата е така необходима в поезията, както и възвишеността и богатството на мислите и чувствата, които трябва да изражава. Тия качества рядко се срещат заедно, но и за това истинските поети са редки. Стихотворенията на Любен Каравелов далеч не обладават тия качества. Прочее няма да се излъжем, като кажем, че твърде рисковано постъпват ония, които му приписват титлата на поет.

КОНСТАНТИН ВЕЛИЧКОВ

ЗА НЯКОИ ХАРАКТЕРНИ БЕЛЕЗИ НА КАРАВЕЛОВАТА ПУБЛИЦИСТИКА И ЖУРНАЛИСТИКА

Към този твърде бегъл идеен портрет в една история на журналистиката е нужно да се добави, да се каже нещо и за един допълнителен, но не маловажен белег, нов, характерен за Каравеловата идеология щрих – за неговия възглед за журналистиката. Тя, по негов израз, е „ръководителница на народа, следователно тя е длъжна да преследва общественото зло, да поощрява добрите начала, да открива истината, да изобличава безчестието и да защищава народа си". За Каравелов „публицистиката и критиката нямат ни род, ни приятелство". За него „вестникаринът е човек на настоящето, а историкът – на прошедшето. Вестникаринът е длъжен не да анатомизира прошедшето, а да чисти настоящето..." „Безпристрастният публицист е длъжен да хвали доброто, да кори лошавото, да се смее над смешното и да лекува с наркотически средства шугавото..."

За да се допълни представата за журналиста и публициста Каравелов, трябва да се знае как той се е проявил като организатор на периодични издания, при какви условия е работил, какви са публицистичните средства и журналистическото му майсторство, да се направи цялостна преценка на публицистичното му и журналистическо дело.

Организаторът. Заедно с таланта да пише Каравелов е притежавал качества на организатор на периодични издания. Дошъл в Букурещ, той бързо се ориентирал в обстановката и също така бързо успял да организира издаването на „Свобода", както по-късно и на „Независимост". Формално погледнато, двата вестника са били негова лична собственост, макар да са органи на БРЦК.

Редакционната им организация е много проста. Стожер на работата бил сам неуморимият Каравелов и главната тежест е падала върху него. Той е бил подпомаган от някои млади и интелигентни привърженици на революционното движение. Когато започнал „Свобода", той привлякъл за свой сътрудник редактора на „Тъпан" Иван Мънзов, който работил в десетина броя на вестника. Поради конфликт с Каравелов Мънзов напуснал редакцията. От пролетта или началото на лятото на 1872 г. в редакцията на „Свобода" постъпва Хр. Ботев като помощник на Каравелов. Ботев участва в редакцията на „Свобода", а след това в „Независимост" до спирането на вестника.

Каравелов умеел да организира около своите вестници значителен авторски актив, в който вън от блестящото име на Ботев влизала цялата революционна интелигенция. Дописническата мрежа също била добре уредена, за нея били използвани каналите на революционната организация. Каза се вече, че между дописниците от страната е и самият Васил Левски.

За да издава „Знание" и друга литература, Каравелов организира „Дружество за разпространение на полезни знания", душата на което бил той и към участие в което успял да привлече няколко заможни търговци. Редакционната работа на „Знание" вършел сам, но е помествал материали – оригинални или преводи – и от други автори като Д. Хранов, д-р Г. Янкулов и д-р Г. Хаканов.

За да може спокойно и редовно да издава вестниците си, още повече революционни, свързани с една тайна организация, Каравелов решил да организира и собствена печатница. През 1871 г. той прекъснал издаването на „Свобода" за няколко месеца. Тогава ходил в Белград и там купил за 1000 дуката от Белградската държавна печатница печатарска машина и всичко необходимо за една печатница. Печатницата на Каравелов била добре уредена, с разнообразни букви, а печатарската машина „Кайзер" – една от най-модерните тогава скоропечатни плоскоформени машини с капацитет до 1000 броя в час. В самата печатница обикновено работели 3–4 работници, а понякога и до 7–8. Модерната печатница, която Каравелов успял да устрои и за изплащането на която понесъл големи несгоди, е една от често използвани-

те теми от неговите безскрупулни противници, които твърдели, че тя му е „подарена“ от сръбското правителство. Тия твърдения са оборени документално.

За да издава „Свобода“ и „Независимост“, Каравелов трябвало да намери средства. Родолюбецът Н. Попович жертвал 100 наполеонодора, които послужили за материална закваса на Каравеловото предприятие. При нужда са получавани средства и от други приятели, както вероятно и от самата революционна организация. Приходи е давала и печатницата, която е работила и за отделни клиенти. Всъщност предприятието на печатницата и редакцията във финансово отношение са били едно и също. Главният доход, на който Каравелов се надявал, са били абонаментите. За тогавашните понятия „Свобода“ и „Независимост“ са били широко разпространени вестници. Според Киро Тулешков, фактор в печатницата на Каравелов, „Свобода“ е бил печатан в тираж 1000 броя, най-големия познат тираж на български задграничен вестник. „Свобода“ и „Независимост“ са били разпространявани в Румъния и в другите съседни страни. В Русия вестниците на „либерала“ и „западния просветител“ Каравелов не са били допускани. Колкото и да било мъчно и колкото по това време турските власти да били бдителни, вестникът проникввал в България по каналите на революционната организация по най-остроумни начини.[28] Той е бил получаван и в Цариград. С. С. Бобчев съобщава, че там „Свобода“ и „Независимост“ се получавали посредством неконтролираната от

---

[28] Разбира се, това разпространение е било все пак ограничено и незадоволително. Има данни, че в революционните среди е бил обсъждан план да се издава легален вестник на революционната организация, предназначен да се чете в Турция. Д. Страшимиров в своя труд „В. Левски. Извори“, т. I, с. 131–132, обнародва писмо на Левски до Каравелов, вероятно от 1872 г., в което му препоръчва известния поп Кръстьо Негялков от Ловеч, който щял да отиде в Румъния и разполагал с 8000 до 10 000 гроша. Има твърдение, че Левски, Каравелов и Марин поп Луканов уговаряли въпроса за издаване на такъв вестник. За редактор имали предвид поп Кръстьо, който стоял начело на църковната борба в

турците австрийска поща в книжарница „Промишление“ на Ив. Г. Говедаров.

„Много пъти – пише Бобчев – аз занасях в. „Свобода“ в Медицинската школа, дето ние, няколко студенти българчета, през свободни от учебни занятия часове се събирахме и четяхме с увлечение, повече или по-малко тайком, от началото до края намиращия се в нашите ръце брой на „Свобода“... Ние чакахме с нетърпение кога ще дойде немската поща и тогаз... о! тогаз при нас беше празник. Него ден лицата ни земаха някакво празнично, тържествено изражение. Там, под покрива на турската школа, ние смело четехме „Свобода“ и „Независимост“; ние забравяхме опасността в случай, че се хванехме „ан флагран дели“.“[28а] Лошото било, че много от абонатите не плащали редовно задълженията си и Каравелов е трябвало да прави най-различни усилия, за да свързва двата края. Той никога не си послужил с нечестни средства. Когато напр. Св. Сапунов (Миларов) му направил в края на 1871 г. предложение срещу 300 турски лири да спре „Свобода“ и да започне в. „Революционер“, в който да напада руското и сръбското правителство, да пише против турското управление, но да щади Али паша, Каравелов изхвърлил Сапунов като отрепка.[29]

Редакторът, условията, при които той е работил. Няма две мнения, че Каравелов е много талантлив, блестящ журналист и публицист, темпераментен полемист и борец за правата и свободата на българския народ. Това той е доказал със своята журналистическа дейност като сътрудник на руски и сръбски вестници и списания, като сътрудник в български периодични издания, като редактор на „Свобода“, „Независимост“ и „Знание“.

Ловеч, бил интелигентен, четял Плутарх, Гьоте, пишел стихове, басни, проповеди, направил впечатление на Ф. Каниц (Ил. Еврев. Кой е бил председател на Вътрешния централен революционен комитет? – Исторически преглед, XIX, 1963, 3, с. 51).

[28а] С. С. Бобчев. За Любена Стойчев Каравелов. Отпечатък от II т. на Юбилейния сборник Копривщица, София, 1938, с. 16.

[29] В. „Свобода“, II, 26, 10.XII.1871; З. Стоянов. Съчинения, т. I, С. 1965. с. 76; Ст. Заимов. Миналото, 1895, с. 43. 59.

Като редактор на основата на добрата си езикова подготовка, вестникарската си опитност и писателския си талант той работел съвестно върху материалите на своите сътрудници. Захарий Стоянов пише: „Всичко чуждо, поместено в неговия вестник без подпис, мъчно е да се различи, защото той е преписвал отново написаното, било то дописки, стихове, статии, изменявал е правописането, конструкцията, формата и пр.“[30] Получените по каналите на революционната организация писма за положението в България били използвани от редакцията за съставяне на дописки. Първоначално работата по обработването на дописките извършвал Каравелов, а след това с нея бил натоварен Ботев. Анонимността на дописниците е била запазена, като в началото на дописките са поставяни астероними, авторски белези, зад които се криели имена на дописници. Материали за рубриката „Известия от България“ са вземани и от другите български вестници. Така в „Свобода“ (I, 4, 26.XI.1869) е дадена следната редакционна бележка: „Тая неделя не сме получили ни „Македония“, ни „Право“, ни „Дунавска зора“ и затова са кратки нашите известния из България.“ Тези материали са били преработвани в редакцията, като към фактическата страна е бил прибавен съответен редакционен коментар. Ето какво свидетелства С. С. Бобчев, който като ученик в Цариград изпращал заедно с книжаря Ив. Говедаров дописки до „Свобода“:

„Това, което ми правеше впечатление, беше, че нашите кореспонденции наистина се появяваха във вестниците на Любена, обаче те бяха неузнаваеми даже за нас. Редакторът ги преработваше, изменяше, допълняше по свое усмотрение и те вземаха характер на много по-остри и осъдителни за турските работи, отколкото бяха писани от нас. Когато по-късно дойде в Цариград Димитър В. Хранов, той ми обясняваше, че това е било правилото на Каравелов. Нищо в неговия вестник не можело да се появи тъй, както е пратено до редакцията. Той преглеждал, прочитал внимателно, преработвал, променял и допълнял всичко, за да бъде то „целесъобразно“ с неговата агитационна и революционна деятелност.“[31]

[30] Съчинения на Любена Каравелова, т. I, под редакцията на З. Стоянов, Русе, 1886. Предговор, заб. на стр. 21.

Работата по редактирането на своите вестници извършвал главно Каравелов. Той пишел почти всичко, което се помествало в тях. А условията, при които е трябвало да работи, били много тежки, изключителни. Много го гнетяла материалната страна на работата. „Всеки иска вестници и книги – пише той на Ив. Драсов на 26.VIII.1873 г., – но ни един не желае да плати... гладна мечка не играе... Три години се мъчих като дявол.“[32] Не по-малко лоши били моралните условия. Той бил нападан от врагове, та и от близки, дебнат от шпиони. В писмо до Драсов от 1.III.1874 г. пише: „Ако у нас да би се появил Александър Хумболдт, то българинът би го разпнал на кръст.“

Всички съвременници описват Каравелов рошав, зле облечен, вечно зает – и редактор, и коректор, и наборчик, и машинист, а неговата жена Наталия – на колелото на печатарската машина. „Единственото негово разнообразие и удоволствие беше работата“ – бележи един от съвременниците на този „дяволски зает“ (Каравелов) и невъобразимо работлив и самоотвержен публицист. – „Той пишеше всичко за своите вестници, всичко минаваше през неговите ръце, от първия до последния ред.“

Журналист от голяма класа. Каравелов е действително журналист от много голям ранг. Средствата, с които си служи във вестникарската практика, са най-разнообразни. Благодарение на своя талант, на непрекъснатия си труд той успял да създаде хубави вестници с голямо разнообразие на съдържанието. Дори няма да е пресилено да се каже, че това са най-хубавите вестници от Българското възраждане, защото Ботев, чийто гений е по-голям, не е имал възможност спокойно да се покаже, да се разгър-

[31] С. С. Бобчев, цит. съч., с. 16.

[32] БАН, Институт за история, секция Възраждане, арх. сб. № 2352/53, 2353/53.

не напълно в своите вестници, най-трайният от които има едва 27 броя.

Каравелов сам пишел материали от най-разнообразни жанрове. Неговото главно публицистично оръжие, неговата тежка артилерия са статиите му. Най-добре се чувства силата му в тях. Те са написани блестящо по типа на статиите на руските революционни демократи, на Херцен, на когото Каравелов най-много наподобява, но са напълно оригинални, каравеловски статии. Такива статии не са били виждани в българския печат до излизането на „Свобода". Темите им са винаги значителни, аргументацията им богата благодарение на забележителната ерудиция и голямата култура на техния автор. В тях той винаги прави обобщения, политически изводи от приведения нашироко материал за аргументация. Ако може да се говори за войнственост в статията, Каравеловите статии не по-малко от Ботевите са войнствени и идейни. Каравелов винаги изхожда от своите позиции на борец за национална и социална свобода и в борбата с противниците си не познава компромиси. Те са образци на дълбоко просмукани от идейност и революционна партийност статии с ясни позиции.

Прегледите и на вътрешна, и на външна тематика са написани по същия начин, че и сега бихме желали да имаме така страстно написани прегледи. Информациите са много живи, съвсем лаконични, с отношение. Една реплика, една духовита бележка, едно сатирично заостряне ги прави изключително действени.

И дописките са написани по този начин. Върху тях е работено сериозно в редакцията. Дописката в Каравеловите вестници не е само информативна. Каравелов, както по-късно неговият ученик в това отношение Ботев, така обработва дописките, че те придобиват голяма публицистична сила не само с фактите, изнесени в тях, които си остават непроменени, но и с вмъкнатите между редовете находчиви възражения, целенасочени изводи, уводи и заключения. Така обработени, те се превръщат в произведения на Каравелов или на Ботев, който в това отношение възприема Каравеловата практика.

И преди да излизат вестниците на Каравелов, в другите български вестници се поместват литературни произведения – белетристика. Но за първи път в тези вестници те са тъй много на брой, художествените им качества са много по-големи и за първи път може би те имат и така определени художествено-публицистични задачи. Каравеловите повести, разкази и пътеписи вършат не по-малка работа за въздействие на читателите в духа на програмата на вестника, отколкото чисто публицистичните материали. Чрез тях той цели да въздейства на читателите – да ги вдъхнови за борба срещу сътрудниците на турското господство – българските чорбаджии, да ги предпази от схващанията на еволюционистите, които съзнателно или не спъвали развитието на освободителното движение. Това, че в неговите повести подобно на литературните произведения на руските революционни демократи има много публицистика, публицистични отклонения, не е случайно, а е съзнателен начин за въздействие.

Дори произведенията в отмерена реч, които помества, макар да не са винаги на най-високо поетично и художествено равнище, служат прекрасно на политическите цели на Каравеловите вестници и звучат напълно в духа на неговата програма. Много от тях имат хумористично-сатирично жило и целят да бичуват еволюционистките дейци и народните предатели. М. Арнаудов[33], като подчертава, че Каравелов поставя поезията си в служба на пропагандата, класифицира неговите стихотворения така: химни на свободата, сатири (памфлети), елегии, изтъкани от българските неволи, песни по разни поводи, главно във връзка с народната съдба. Особено силен публицистичен заряд имат сатирите и епиграмите, дето турски управници, гръцки и български владици, гъркомани, чорбаджии, еволюционисти, туркофили, шпиони, предатели, еволюционисткият печат и литература са безжалостно бичувани, както и народното търпение и апатия. Не трябва да се забравя, че наред със своите стихотворения Каравелов пе-

[33] М. Арнаудов, цит. съч., с. 649.

чата и Ботеви, и Вазови, а също преводи от големи чужди автори.

„Знаеш ли ти кои сме?“ Между публицистичните средства, с които си служи Каравелов, за да въздейства на читателите, особено място има фейлетонът. Докато Каравелов започва своите вестници, има нещо като фейлетон във вестниците на П. Р. Славейков (по-скоро в „Гайда“), в „Дунавска зора“ на Добри Войников, в „Тъпан“, а успоредно с Каравеловите „Свобода“ и „Независимост“ и в Ботевите „Дума“ и „Будилник“. Но по това време и количествено, и качествено (с изключение на Ботев) фейлетонът не е такова могъщо средство за въздействие, в каквото го превръща Каравелов. По израз на Вазов Каравелов вкарва в това „ужасно чистилище“ фалшивите светила на времето.

Каравелов пише фейлетони в най-широк смисъл на това понятие. Те са цяла поредица и излизат под общо заглавие „Знаеш ли ти кои сме“ на брой 104–42 в „Свобода“ и 62 в „Независимост“. От тях няколко са на Ботев (14, 8, дори и по-малко), вън от други, които не влизат в поредицата.[34]

В страниците на никой български вестник дотогава, пък и по-късно, не е имало такава концентрация на хумор, убийствена сатира, толкова безпощадна разправа с всичко противонародно, алчно, глупаво, подло, гнило и отживяло. Големият талант на Каравелов, широката му литературна култура, напредничавата му идеология са причина той да създаде фейлетони-памфлети с големи качества, които и сега се четат с интерес, хващат читателя. Те са истинско отражение на епохата. В тях се разглеждат всички въпроси на тогавашната българска действителност – нередностите в обществения живот, поведението на чорбаджиите и духовенството, учебното дело, печатът и книжнината, упадъкът на нравите. С голямо майсторство, най-важните черти на което са достъпната форма и жигосващата сила на сатирата, Каравелов бичува отрицателното. Понякога той си позволява да излиза вън от рамките на художествената мярка, удря направо по лицето отрицателните герои, бие безпощадно предателите, изменниците, егоистите. С. С. Бобчев казва, че във фейлетоните си големият журналист и писател „не гледаше хатър на лица, приятели и на роднини. Сват, брат, се едно, караше наред, шибаше.“[35]

Съвсем няма да е пресилено, ако и днес дори се каже, че тези фейлетони не отстъпват по литературните си качества, сатиричния си заряд и по публицистичната си сила на най-добрите образци на своето време – руски и западноевропейски, защото, както отбелязва Крум Христов: „И днес още... читателите просто си опарват пръстите от огъня“[36], който гори в тях.

„Знаеш ли ти кои сме?“ – пише съветският автор Л. В. Воробьов – това е и новела, и сатиричен преглед, и драматично-комичен диалог, и фейлетон-рецензия, и международен фейлетон, и най-после философско разсъждение...

Фейлетоните „Знаеш ли ти кои сме?“ са пълни с неочакваности, с находки, с точни думички, често свързани с използване на народния хумор, но тук има цял ред специфично литературни похвати, характерни и за други произведения на Любен Каравелов, например използването на реторични въпроси в началото на фейлетоните...

Никой от революционните и съчувствено настроените читатели от 70-те години в Румъния и в България не може да си представи „Свобода“ и „Независимост“ без рубриката „Знаеш ли ти кои сме?“. Според свидетелство на Иван Вазов, който високо цени сатирата на Л. Каравелов, фейлетонът във всеки брой на вестника се е чел най-напред, заед-

[34] Вж. ценното изследване на Цв. Унджиева, Любен Каравелов, София, 1968, дето изобщо се разглежда Каравеловата фейлетонистика (с. 103–157), и по-специално въпросът кои и колко са Ботевите фейлетони в поредицата „Знаеш ли ти кои сме?“. Там е посочена и другата литература по този въпрос.

[35] С. С. Бобчев, Преглед на българския периодичен печат, Пловдив, 1894, с. 68.

[36] Кр. Христов, Живият Каравелов, сп. „Септември“, VII, 2, 1954, с. 145.

но с уводната статия. Цяла културна България се е смяла на попадналите под прицела на сатиричното оръжие."[37]

Благодарение на такива качества фейлетоните на Каравелов са действали така силно, че след Освобождението не друг, а Захарий Стоянов пише фейлетони със същото заглавие и в същия стил, като дори приема един от псевдонимите – Барон Лулчо, с които Каравелов се подписва под тях.

„Не фрази, а снаряди." Що се отнася до формата, в която Каравелов облича своите статии и другите си публицистични творби, трябва да се каже, че тя е недостигната до негово време в нашата журналистика. Статиите му са написани леко и гладко, на образен, красив български език. За езика на Каравелов у нас е писано доста.[38] В изследванията на Каравеловия език, които за жалост по-малко засягат специално публицистичния му език, се посочва, че Каравелов е един от създателите на българския литературен език, че с него се започва нов етап в развитието му. Каравелов имал значителни езикови познания, натрупани през време на ученето му по пътя на практиката. Подобно на П. Р. Славейков и той използва изобилно съкровищницата на народния ни език и живата всекидневна реч и така застъпва демократичното схващане за естественото развитие на езика. Изхождащ от такава основа, той създава своя правописна система на основата на фонетиката и на копривщенския говор. За морфологичните и синтактични особености в езика на Каравелов, които се поставят в средеца на специалните изучавания, тук няма да се говори. Това, което е особено важно за езика на един журналист – строежът на фразата, у Каравелов се отличава с голяма простота и яснота. Докато опростяването на фразата води до известно еднообразие, то, от друга страна, я прави ясна, а яснотата е едно от най-важните

[37] Литературен фронт, бр. 23, 7.VI.1962.
[38] Две значителни и цялостни работи са: проф. д-р Л. Андрейчин, Език и стил на Л. Каравелов, София, 1950; Ст. п. Василев, Език и стил на Ботев и Каравелов, София, 1956.

изисквания за добрия журналистически език. Каравелов пише ясно и просто, за да бъде разбран и от най-обикновения читател. Много повече, отколкото у П. Р. Славейков езикът на Каравелов е оформен под влиянието на авторовата ерудиция и на знанието на чужди езици. Както е известно, Каравелов е пишел с голяма лекота направо на руски език. Употребяваният в публицистиката му език е богат и в лексическо отношение. Въпреки известни слабости, дори шаблони, той е действал на читателите както със своята народностност, така и с емоционалността си. Публицистичните работи на Каравелов са написани страстно, силно, емоционално. Пламъкът в Каравеловата публицистика е запалвал към подвиг, към любов и омраза, към саможертва хиляди млади български сърца. Особено проличава страстността на Каравеловия език в хумористично-сатиричните му произведения, във фейлетоните му. Това е, както изтъква един съвременен журналист, език на истинска боева публицистика – „Попаденията са безпогрешни и по страниците на вестниците му избухват не фрази, а снаряди."[39]

Журналисти, които могат да пишат като Каравелов, са малко. Те се намират само между тези, които са отдали живота си на една голяма идея. Такъв журналист безспорно е и Каравелов. С нищо няма да се намали значението на Ботев, ако се каже, че той се учи и в статията, и във фейлетона от Каравелов, с когото работи наедно.

„Гласът" на Каравеловата журналистика. Каравеловото журналистическо и публицистично творчество действително изразява интересите и идеите на селската бедноta, на народните низини, на бедстващото занаятчийство и народната интелигенция. То е най-последователно насочено срещу турския феодален ред и неговите крепители, българските чорбаджии. Като изразител на най-широките слоеве на народа Каравеловите вестници са и най-популярни и най-разпространени български предосвобожденски емигрантски вестници.

[39] Кр. Христов, цит. съч., с. 145.

Представа за значението и за въздействието на „Свобода“ и „Независимост“ дава преценката в хумористична форма на Ботев в неговия „Съновник“: „Сънуваш ли „Свобода“ или „Независимост“ – пази се от вода, че висяваш на въже; сънуваш ли редактора им – ще се потиш и сред зима.“

Какво е било значението на Каравеловите вестници може да се види най-добре от друга преценка на Хр. Ботев, и то написана в момент, когато различията между него и Каравелов се вече очертават. В „Независимост“ (IV, 52, 12.X.1874), т.е. в последния брой на вестника, е напечатана дописка от Цариград с дата 2 октомври, за която се приема, че е от Ботев, по повод решението на Каравелов да спре вестника си. В нея се казва:

„И така, именно нам ни са нужни апостоли и проповедници. Хвала и чест на ония честни мъже, които именно в тия критически минути се борят с обстоятелствата, работят за благосъстоянието на народа, приготвят бъдещите събития и се стараят да докажат на новите пробудивши се сили правия път и надлежащо им място. Аз смело мога да кажа, че в днешните времена е много по-уместна една жива дума, нежели след време цели томове дипломатически или философски разсъждения. Началото е тежко във всяко предприятие. Но, както и да е, а вие сте длъжни да продължите издаването на „Независимост“ и да не стане народа ни именно в тия минути без явен защитителен орган. Трябва да ви кажа и това, че ако „Независимост“ и да се преследва от правителството твърде строго, но нейният глас се разнася от единия край до другия на нашето поробено отечество с баснословна скорост и произвежда радикални изцеления. Всяка ваша дума се принимава за факт, на всяко ваше разсъждение се дава велико значение, а всяко ваше желание става желание и на самия народ.“

Ботев заключава: „Ако продължите изданието на „Независимост“, то аз се обязвам да бъда, както и досега, един от най-големите помощници във вашето свещено дело. И така, моля ви се от страната на всички честни българи да ни дадете и занапред средства да изказваме своите нужди без страх и без цензурна юзда, защото публицистиката в днешните времена има голяма сила. Чакам отговора ви или първия брой на „Независимост“.

Тая преценка на най-големия български журналист – по-хубава не би могла да се даде за никой вестник – важи не само за „Независимост“, а и за „гласа“ на цялата публицистика и журналистика на Каравелов, който действително се е разнасял с баснословна скорост.

ГЕОРГИ БОРШУКОВ

ЛЮБЕН КАРАВЕЛОВ. ЛИЧНОСТ И СЪДБА

Любен Каравелов има твърде особена съдба в нашата политическа и културна история. Оказал е огромно влияние върху своите съвременници; завещал е на бъдещите поколения един голям пример като общественик и писател; влязъл е в народната памет като една от най-значителните фигури на българското национално възраждане. Ярките образи на повестта „Българи от старо време" още от училищния чин заживяват като неотменна част на онова, което наричаме не само художествено, но и духовно наследство на нашия народ през вековете. А стиховете на „Хубава си, моя горо", тъжни и възторжени едновременно, зазвучават спонтанно навсякъде, където се съберат българи – в родината или в чужбина, и отдавна са се превърнали в национален символ. Нещо повече – от сто години насам Любен Каравелов е предмет на научни изследвания като общественик, творец и мислител. Нямаме никакви основания да смятаме, че нашата история е забравила неговия образ.

И наред с това не можем да не посочим, че Каравелов се намира непрекъснато пред съда на поколенията. Всяка историческа личност подлежи на обсъждане, оценки, дискусии; всяко време определя отношението си към нея. И това е напълно естествено. Защото има какво да се изяснява и уточнява в неспокойния живот и в сложното развитие на вожда на българската революционна емиграция в Румъния, на неуморимия журналист и публицист, на плодовития писател и разностранния учен, на острия изобличител на българската действителност през 60-те и 70-те години на миналия век. Бедата е обаче другаде – в критерия, който се поставя при оценката на Каравеловата дейност. За него няма друга личностна и обществена мярка освен примера на Левски и Ботев. И това се отнася както за прякото му участие в революционното движение, така и за философските му възгледи и литературното му творчество. Разбира се, Ботев и Левски са негови съвременници и съратници, велики изразители на епохата, и Каравелов не може да бъде откъснат от тяхното дело. Общите задачи на времето, тясното преплитане на пътищата им налага съпоставки и сравнения особено при изясняване на политическите им позиции; това ще влияе и на историческата оценка. Но то съвсем не значи, че трябва да се постави знакът на равенство между историческите личности и да не се държи сметка за индивидуалните особености, за специфичното в житейската съдба и духовното развитие, в психологията и характерите, в сложността на обстоятелствата, които определят насоката на дейността и мисленето. Развитието на обществото и на отделните личности има тази щастлива особеност, че създава в общите направления безкрайно разнообразие от лични прояви и човешки съдби. Мисля, че в това е богатството на всяко развитие.

Любен Каравелов е ярко обособена личност във всяко отношение. За съжаление малко съвременници са ни оставили спомени за него. И те са главно за последните години от живота му в Румъния. Още по-малко са фотопортретите. Все пак най-популярният от тях е внушителен: черна брада, която покрива цялото лице, съсредоточен и остър поглед, нещо източно в целия израз, твърдост на характера. Ив. Д. Шишманов (четиринадесетгодишен) е видял веднъж Каравелов в канторага на търговеца Г. Киселов във Виена: „Едър, попрегърбен човек, високо чело, дълга, гъста черна брада. Чудни блестящи черни очи. Носеше ботуши."[1] С. С. Бобчев допълва този образ: „Висок, малко приведен, с черна и рунтава коса, дълга брада, черни и искрящи очи, всякога пълни сякаш с ирония и присмех, открито и широко чело на тъмножълтото му лице, смугла физи-

---

[1] Петко Славейков, Любен Каравелов, Христо Ботев, Захари Стоянов в спомените на съвременниците си. С., 1967, стр. 231.

ономия"... „Облечен беше той небрежно, а това е било с него винаги, както ми разказваше Хранов. Но това, което удряше в очи, беше нервният му разговор. Когато говореше, той прибягваше до шеги, в които внасяше немалко злъчен сарказъм и даже обидни думи. Едно нещо, което не знам как да се нарече, привличаше оногози, който би се впуснал с него в разговор. Това беше простотата и непринудеността, които се излъчваха от неговия размах при беседата му."[2]

Още една важна черта се изтъква в спомените – необикновената работоспособност на Каравелов. Н. Обретенов отбелязва: „Цели дни и цели нощи Любен Каравелов прекарваше наведен над писмената си маса, като измерваше единственото си развлечение в цигарата, която никога не липсваше от устата му."[3] Този спомен се отнася до Букурещ, но Каравелов е правел силно впечатление с трудолюбието си още в Москва. Един от неговите състуденти по-късно си спомня: „Не посещавал лекциите, ходел в частни библиотеки, вземал книги, затварял се в квартирата си и по цели дни четял."[4] Самият Каравелов пише в писмото си до проф. М. П. Погодин от 9.IV.1862 г. в Москва: „Аз работя ден и нощ."[5]

Обръщам внимание на тази черта на Каравелов, защото тя обяснява много неща от неговото развитие. Проследим ли пътя му от Копривщица до последните му дни през януари 1879 г., срещаме се с непрекъснат, колосален труд, който се проявява не само в написаното и отпечатаното, но и в огромно количество бележки, извлечения от прочетени книги, библиографски справки и др., запазени в архива му. При това този труд се е развивал при крайно тежки обстоятелства и напрегната обществена заетост. Наистина нашето Възраждане познава и други примери на удивителна трудоспособност – Софроний, П. Берон, Неофит Рилски, Раковски, П. Р. Славейков, М. Дринов и др. Изтъкваме тази черта на Каравелов не като нещо единствено, а като още едно потвърждение на превръщането на труда във високо морално задължение в една епоха на изключително национално напрежение.

Запазени са малко Каравелови писма – и това ни затруднява да следим по-подробно неговото вътрешно развитие. Но всъщност богатото му литературно наследство дава достатъчно материал за характеристика на жизнения и идейния му път. Освен преките спомени („Записки за България и българите", „Из мъртвия дом" и др.), многобройни данни се откриват и в неговата публицистика, фейлетони, критически и научни статии, белетристика и т.н.

Първото, което трябва да се изтъкне, е, че Каравелов познава основно своето време и нуждите на българския народ, а това му е абсолютно необходимо за многостранната дейност, която развива: писател и мислител, публицист и журналист, издател и печатар, политически деец и организатор на националноосвободителната борба. По широтата на своите интереси и практическото си дело Каравелов се доближава до всеобхватните обществени прояви на Петко Р. Славейков. Макар че в редица случаи идейните им позиции са различни, те се уважават взаимно; сближават ги дълбокият им патриотизъм и неизменното чувство за дълг към обществото и народа. Когато е нужно, Каравелов полемизира със Славейков, изразява остро несъгласието си с неговите възгледи и постъпки. Той заявява във в. „Свобода" (бр. 26 от 10.XII.1871 г.): „Ние твърде обичаме г. Славейкова; но за неговата любов никак не сме намерени да почитаме и уважаваме и глупостите му. Например, ние никога няма да похвалиме неговата статия „Съединението на източните народи" (гл. „Македония", бр. 48). Не можем из любов към г. Славейкова да се потурчаме или да се поциганиме, защото и любовта има свои граници." И по-нататък: „Науката, господине Славейков, не е играчка, а журналистиката не е конска торба: или тя трябва да бъде такава, каквато трябва да е, или съвсем да я няма. Хората, мой брайно, не са говеда, нито папагали, за да им

[2] Пак там, стр. 226.
[3] Пак там, стр. 268.
[4] Пак там, стр. 229.
[5] Л. Каравелов. Събрани съчинения. Т. IX. С., 1968, стр. 489.

говорите думи без мисли.“ Освен фейлетона в същия брой на „Свобода“ е поместена полемична статия, в която Каравелов отхвърля възгледите на Славейков. Полемика със Славейков откриваме и във в. „Независимост“, макар че Каравелов и там бърза да отбележи: „Българският народ е привикнал да уважава г-на Славейкова и да гледа на него със съвсем друго око“ (бр. 39 от 13.VII.1874). Но заедно с това Каравелов в много случаи горещо защитава Славейков от нападките на реакционните журналисти и обществени дейци. Понякога нападките са насочени едновременно към Каравелов и Славейков (вж. „Свобода“, бр. 6 от 5.VIII.1872). Каравелов посвещава цяла статия на враговете на Славейков, но особено гневно реагира, когато редакторът на „Македония“ е затворен от турските власти и вестникът му спрян („Свобода“, бр. 10 от 2.IX.1872).

Спираме се на отношенията между двамата бележити възрожденски дейци, за да покажем, че разностранността на тяхната дейност се дължи на дълбоката и постоянна заинтересуваност от съвременното състояние и съдбата на българския народ. Обстоятелствата помагат на Каравелов отрано да се запознае с живота на народа. Първите двадесет и няколко години той прекарва в поробеното си отечество и в границите на турската държава – Копривщица, Пловдив, Одрин, Цариград. Учи в българско и гръцко училище, изучава терзийския занаят в Одрин. Работи в търговска кантора в Цариград, обикаля с баща си – търговец на добитък – софийските, пиротските и берковските села, посещава южните краища на Сърбия. В своите „Записки за България и българите“ се спира подробно на живота си в Пловдив – този космополитен град, в който се среща с много народности и се сблъсква с „изтънчената“ градска цивилизация, представена преди всичко от по-заможното гръцко население и фанариотското духовенство. Този сблъсък има важно значение за формиране на неговия мироглед. Към пловдивските си спомени Каравелов ще се връща многократно както в публицистиката си, така и в своите повести. В „Децата не приличат на бащите си“ той пише: „Пловдив, да ви кажа право, е за мене много по-добра школа, нежели московският университет. Тоя град е за мене подводна скала, която ме накара да плувам осторожно, да търся безопасен път и да бъда твърд в моите решения. Да, аз благославям съдбата, която ме доведе в тоя Вавилон. Тук аз изучих онова, което се не изучава ни в една школа: аз познах своя народ, упознах се с неговите страдания, защото видях с очите си неговите помощници и покровители.“

Върху основата на непосредни преживявания и наблюдения Каравелов си изгражда представата за живота в турската империя, за отношенията между отделните националности, за разложението на турската власт, за гнета, на който е подложено българското население. Безспорно, той познава още от Копривщица класовите противоречия, но пътуванията разширяват неговия поглед. Извънредно интересни са наблюденията му от живота на духовенството – българско и гръцко, постоянен предмет на неговите фейлетони и статии, а много често и на белетристиката му. По-късно той ще си спомни детските впечатления от посещението на Рилския и Бачковския манастир и първите свои размисли за духовенството: „Когато бях още малко детенце, то баща ми ме заведе в Рилския манастир, за да се помоля на св. Иван и да спася душата си, т.е. баща ми беше спечелил някоя и друга парица и поиска му се да понахрани калугерите и да понесети в къщата си. Добре! От страните на черковните врата беше изписан страшният пъкъл, в който се мъчеха всякакви божи създания, но повечето от тия грешници бяха владици, царьове, попове, калугери и калугерки. „Защо ли дяволите най-много мъчат свещенодействуващите лица и миропомазаниците божии?“ – си мислех аз и никак не бях в състояние да се усетя“ („Свобода“, бр. 11 от 9.IX.1872).

Следват десет години, прекарани в Русия. Те започват трудно – свидетелство за това са писмата на Каравелов от Одеса през 1837 г. до вуйчо му Тодор Доганов: „Никого не познавам, от кого да искам и никой ма не познава. Ща дода до тая стъпен да си продам дрехите, но и тия не минуват. Сичко скъпо; с тоя вампор, дето доде, го

чаках и броех минутите, но като доде и прегледах писмата на пощата и нямах писмо, знаеш колко съм плакал. Друго ви се моля, парите ви не щат останат загубени и аз човек да стана на ваше здраве. Моля ви, уйчо Тото, да ма не оскърбите и на тоя час. Че отгладе ще да умра, ща се утрепя сами, да са не мъча"... Не е лек животът на Каравелов и в Москва. Но престоят му в Русия е изключително важен етап в неговото развитие, заедно с това и етап в развитието на българската обществена мисъл, наука и художествена литература. Макар че посещава лекции в Московския университет (доста нередовно) и научава твърде много в областта на филологията и историята, Каравелов би могъл да каже, че неговите университети далеч надхвърлят сградата на прочутото висше учебно заведение в белокаменна Москва. Те са в наблюденията от обществения и политическия живот, в много сериозното запознаване с богатата руска литература (включително и украинската), която тъкмо през 50-те и 60-те години достига своите върхове. Те са в откриването на идеите на руските революционни демократи Херцен, Чернишевски, Добролюбов и Писарев и в личните контакти с прогресивни мислители и руски революционни дейци (Каравелов участва в кръжоците на свободомислещите и революционно настроени студенти). И още един момент – проникването на младия българин в онези руски среди, които се отнасят със симпатия към поробения български народ (на първо място славянофилите, но също така и представителите на напредничавите кръгове). В Москва се ражда писателят Каравелов, тук прави първите си публикации. Неговото писателство има твърде разнообразни прояви: художествени творби (главната им цел – да запознаят руския читател с живота и страданията на българския народ), литературни прегледи, фолклорни изследвания, рецензии, библиографски трудове. В Москва се изгражда основата на философските и естетическите възгледи на Каравелов; тук той натрупва широката си култура, тук се зараждат и развиват научните му интереси... Контактите с руската революционна действителност определят до голяма степен и насоките на неговата бъдеща политическа дейност. Бих казал – тук се формира борческата личност на Каравелов.

Десетгодишният престой в Русия открива за Каравелов прозорец към славянската и европейската култура. От Москва Каравелов се отправя на юг. Две години прекарва в Сърбия и Войводина (тогава в границата на Австро-Унгарската империя). Запознаването с обществения и културния живот на сърби и хървати е само едната задача на неговото ново „преселение". Другата е по-важна: оттук Каравелов отправя поглед към общата съдба на балканските народи, за да постави вече в Румъния въпроса за балканска федерация. В Сърбия и Войводина продължава литературната си активност, участва в сръбския литературен живот, обнародва повести и статии на сръбски. Това е третият език, с който той си е служил и писмено – след българския и руския, рядък случай на литературно триезичие. Участието на Каравелов в литературния живот на Сърбия и Войводина е много осезателно – и като непосредно творчество, и като естетическа позиция (в защита на реализма). Съвсем осезателно е и присъствието на Каравелов в обществено-политическия живот – той се свързва с движението на Омладината и се сближава с най-напредничавите сръбски общественици.

Няколко години извънредно активна политическа и писателска дейност в Румъния сключва кръга на неговия „общобалкански поглед", утвърждава концепцията му за общността в съдбата на балканските народи – на фона на тази общност Каравелов вижда настоящето и бъдещето на българския народ. Това е темата на многобройни статии, които обнародва през 70-те години в „Свобода" и „Независимост". В брошурата си „Български глас" (1870) Каравелов заявява: „Досега ние говорихме само за българите, а сега ще кажем няколко думи за общото наше отечество, т.е. за Балканския полуостров." Това е забележителен израз, не случаен, а сериозен, обмислен, изстрадан, който и днес – след едно печално политическо развитие в продължение на един век – звучи силно. Каравелов многократно обсъжда въпроса за участието на гърците в една балкан-

ска федеративна държава, но поради трудностите този въпрос да се реши на сегашния етап говори за Балканския полуостров като общо отечество само на българи, сърби и румъни: „Балканският полуостров трябва да се раздели на три щата или три държави, т.е. на българска, сръбска и румънска, и всяка из тия държавици да има свое управление, свои закони, свое съдопроизводство, с една дума, своя автономия; но в същото това време тия трябва да съставляват едно цяло, което да бъде вързано с най-яките връзки, т.е. с един върховен парламент. Но тука трябва да забележиме и на българите, и на сърбите, и на румъните, че истинският самодържец не може да бъде никой друг освен самият народ, който трябва да даде всичко на своята държава според волята си." Проектът на Каравелов за нашето време все още продължава да бъде утопия, но не е било така в навечерието на Освобождението, очаквано от всички след неизбежния крах на османската държава – той е бил приеман като реална възможност.

В Румъния политическата и литературната дейност на Каравелов стига своя зенит; личността му се разкрива пълнокръвно и цялостно. Огромната енергия на Каравелов намира израз преди всичко в напрегната практическа революционна дейност, в създаване на революционната организация на емиграцията и вътре в страната. Това дело се извършва с колективните усилия на цяла редица дейци начело със създателя на революционните комитети Васил Левски, организаторите на четите, апостолите на Априлското въстание, безсмъртния певец на свободата Христо Ботев, предводител на чета, намерил смъртта си на Балкана. През определен период ръководната фигура е Любен Каравелов, председател на Българския революционен централен комитет. Тук няма да очертавам неговата дейност, но не мога да не изтъкна онази огромна сила, с която той завъртява колелото на революционната пропаганда чрез вестниците „Свобода" и „Независимост". Двата вестника – наред с вестниците на Ботев „Дума на българските емигранти", „Будилник" и „Знаме" – са истинско огледало на революцията. В тях е големият подвиг на Каравелов, те въплъщават благородните черти на неговата личност. В „Свобода" и „Независимост" той е не само организаторът на освободителната борба, но и енергичният, неуморимият журналист и полемист, поетът, белетристът, литературният критик, мислителят. Борбата е страдание, но борбата е и надежда. Ето как Каравелов очертава образа на бореца в един от първите броеве на „Свобода" (бр. 17 от 26.II.1870): „Блажен е тоя мъж, който остане чист и народен, па нека да търпи още кратко време, нека страдае за това велико дело, което се нарича българска свобода! И да умре човек е сладко, кога помисли, че той разбива адските букаи, които са спънали неговото отечество, и че той дава живот на няколко милиона хора."

М. Греков е описал обстановката, в която Каравелов работи като журналист: „Макар неканен, отидох и аз и седнах при него да наблюдавам работата му. Той пишеше на вестникарска хартия, парче дълго около 0,5 м и широко до 0,10 м. На тая хартия Любен редеше своите криволички и щом се нанизваха 5–10 реда, откъсваше парчето хартия, даваше го словослагателю, като почваше да пише на втория, третия и т.н. Словослагателите се изреждаха по няколко пъти, а като Любен пишеше не по един, а по много предмети, аз останах смаян от това, че той никак не правеше справка, помнеше де се е спрял и даваше всекиму това, що му се следваше да нарежда. Бях заинтересован и попитах Любена: „Като пишеш по разни предмети и справки не правиш, не грешиш ли?" – „Няма що да правя справки, понеже помня кому що съм дал да нарежда и где съм се спрял."[6] Така се ражда онова внушително количество статии, фейлетони, дописки, бележки, които изпълват няколко обемисти тома от съчиненията на Каравелов.

Но това е само част от дейността на писателя в Румъния. Тук той създава голяма част от своите повести, драмата „Хаджи Димитър Ясенов", пише над 180 стихотворения (1869–1876), превежда творби на Шевченко,

[6] Петко Славейков, Любен Каравелов, Христо Ботев, Захари Стоянов в спомените на съвременниците си, стр. 297–298.

Добролюбов, Крилов, Хайне, Бърнс, М. Вовчок и др., издава сп. „Знание" и поредиците „Разкази за старовременните хора" и „Детска библиотека", съставя сборника „Сокол", следи развитието на българската литература и пише критически и полемични статии. Има известна разлика в литературната дейност на Каравелов в Румъния в сравнение с творчеството му в Русия и Сърбия: Каравелов не пише на румънски език, не се включва в румънския литературен живот, не обнародва отзиви за румънски книги. Това би могло да се обясни с непознаването на румънския език. Но мисля, че причината е по-дълбока: вниманието на писателя е насочено изключително към българската национална съдба. Творчеството на Каравелов, създадено в Румъния, няма никаква връзка с румънската литературна традиция; то е част от българската литература, предназначено е за българските читатели – все едно къде живеят, в България или в емиграция. В дадения момент на територията на румънската държава се намира един от важните центрове на българската литература. Подобни явления срещаме и в историята на други национални литератури. Развиваща се като самостоятелен поток, българската емигрантска литература не интересува румънския читател – никаква творба на Каравелов или Ботев не е била преведена на румънски до Освобождението. Независимостта на развитието на българската литература в Румъния се обуславя от още едно обстоятелство – наличието на компактна български етнически групи (главно от преселнишки произход) в румънски градове и села; българското население има свои културни институции (училища, читалища, черковни общини, печатници, Книжовно дружество) и може да служи за база на емигрантската литература (периодичен печат, издания на книги).

Последният етап в развитието на Каравелов като обществен деец и писател минава в България. Но този етап е кратктраен. Каравелов след 20-годишно отсъствие от родината пристига в Търново в началото на Освободителната война през 1877 г. Тук пренася печатницата и възстановява издаването на сп. „Знание" (излизат само две книжки). След завършването на войната посещава Пловдив и Копривщица. М. Маджаров разказва за срещата си с Каравелов в Копривщица.[7] Гр. Начович и Д. Ганчев описват Каравелов в Търново; в разговорите с младежи той заявява: „Досега събаряхме, а отсега нататък трябва да градим, да устроим отечеството си." Но Каравелов е зле болен: „Голямата му черна брада – пише Д. Ганчев – окръгляваше бледо, измършавяло лице. Оплаква се от разни старчески недъзи. Преждевременно бе остарял. Гласът му – мътен, дрезгав – като на брат му. От последния е по-спокоен, по-малко нервен. Разказва весели епизоди от живота си. Всякога посолени от свойствения му хумор."[8] През август 1878 г. се премества в Русе заедно с печатницата; има намерение да издава в. „Начало". През януари 1879 г. умира.

Мечтата за дейност в освободена България е възникнала отдавна. Вазов пише, че при отварянето на Руско-турската война през 1877 г. често е виждал Каравелов в едно от главните кафенета в Букурещ на ул. „Поду Могушеи" („Каля Викториеи"): „При тия срещи Каравелов, както обикновено речовит и приятен събеседник, даваше тона на разговора. Той особено ни разсмиваше с любимата си тема: какво ще прави в освободена България. И той ни разправяше следующето си въжделение: да бъде назначен пазач на Пловдивския мост и да събира даждието по пет пари от минувачите. Той изобразяваше тази си роля с такъв хумор, с такава духовитост и смирение, щото винаги извикваше гръмогласни смехове."[9] Имал ли е предчувствието, че вече неговото дело е завършено? Не, защото в Търново и Русе прави планове за издаване на вестници; в Русе, тежко болен, когато Вазов го посещава и му съобщава, че скоро ще се свика Народното събрание, Каравелов възкликва: „Що думаш? Ах!... Сега трябва да се пише, трябва да се

---

[7] Петко Славейков, Любен Каравелов, Христо Ботев, Захари Стоянов в спомените на съвременниците си, стр. 345–359.
[8] Пак там, стр. 352, 353–354.
[9] Пак там, стр. 334.

работи, а пък аз, дявол го-зел, още лежа...“[10] Каравелов не е ламтял за високи държавни служби, каквито безспорно е заслужавал. Той е поел отново пътя на журналистиката. Трудно е да гадаем каква дейност би развил, каква би била неговата съдба както в политическия живот, така и в литературата. Може би неговият писателски път вече е бил приключен (съвременниците му, прекрачили Освобождението, писателите П. Р. Славейков, В. Друмев, Ил. Р. Блъсков нищо значително не създават). Но Каравелов е едва 45-годишен и би намерил за себе си достойно литературно поприще. Във всеки случай в началото на 1879 г. цикълът на неговия живот се затваря и големият възрожденски деец принадлежи вече на историята. Няма да затруднява литературните историци в кой период да го поставят, както би се случило, ако беше преминал границата на една велика историческа епоха. И в литературното развитие има съдба. В преждевременната смърт може би само една утеха се е мяркала в съзнанието на писателя – че е починал в родната земя. Защото няколко години преди това пише за смъртта на Мацини: „Великият мъченик за народната и човеческата свобода Йосиф Мацини се поминал в Пиза. Щастлив е тоя човек, че е барем умрял в своето отечество“ („Свобода“, бр. 38 от 18.III.1872).

Примерът на Каравелов показва, че човешката личност се изгражда продължително. Тук не ни интересува онова, което можем да наречем вродено или наследено, а само придобитото и развитото. А то е траен процес на образование и култура, на търсене на правилна мирогледна ориентация, на дисциплина и формиране на характера, на житейски опит. Без да дирим духовното родословие на Каравеловата личност, можем да отбележим, че в нея са намерили израз редица черти, които са резултат от сериозното опознаване на нашия народ в неговата история, фолклор, бит, психология, трагична съвременна съдба, съчетани с придобитото като знание, като проникване в общочовешката култура, като сближаване с прогресивните идеали на миналото и съвременността. Има нещо дълбоко благородно в личността на Каравелов – поклонник на свободата, демократ по чувства и убеждения, влюбен в човешкия напредък, бленуващ за социална правда, решителен противник на всяко безчестие и низост. Какво представя животът му? – Недоволство и протест. За това говори всяка негова постъпка, всяка негова дума, всеки ред в онова, което е написал. Съвременниците рисуват Каравелов и като приятен събеседник, жизнерадостен и шеговит. В повестите му ще срещнем (особено в „Българи от старо време“) и много хумор, и добродушна усмивка. В поезията ще ни докоснат и носталгичната скръб по родината, и тихата тъга на есенната природа. Но основният тон все пак е решителното недоволство от тоя зле устроен свят, от тиранията на поробителите, от подлостта на чорбаджиите, от покварата и лицемерието на духовенството. Лесно ли може да се понесе съзнанието за несъвършенството на света? Вечното недоволство няма ли да доведе до мизантропия и отчуждение от човека? При Каравелов това е невъзможно, защото той вярва в резултатността на борбата, която трябва да се води срещу политическия гнет и социалното зло, срещу човешките предразсъдъци и невежеството.

Необходимостта от борба не е за Каравелов абстрактна философска и морална категория, а реална действителност. Борбата се води във всички времена и в целия свят – както Ботев го е изразил прекрасно в своето бележито стихотворение, а Каравелов го повтаря постоянно в публицистиката си.

Няма да се спирам на системата от философски и морални принципи, от която се води Каравелов, нито на политическата му програма, а също така и на конкретното му участие в революционното движение. По тези въпроси е натрупана значителна литература; някои моменти продължават да са предмет на дискусии дори до днес въпреки всички опити да бъде установена истината. Искам да изтъкна друго – впечатлението от прочита на публицистиката на Каравелов. Ако литературното му твор-

[10] Пак там, стр. 336.

чество е многократно издавано и добре познато, публицистиката му бе слабо достъпна – тя намери по-широко място едва в деветтомното издание на неговите съчинения от 1965–1968 г. А тъкмо в публицистиката (статии, фейлетони, дописки, политически коментари, литературни полемики) е отразена най-добре богато надарената, неспокойна и силна личност на Каравелов. Тук не говоря за жанровите и професионалните качества на тази публицистика; забележителната начетеност, майсторството на пародията, силата на иронията, остротата на сарказма, използването на езика – това са особености, които заслужават специално изследване. Искам да обърна внимание само на богатството на темите и наблюденията, на обществено-политическата страст, на моралната отзивчивост, на умението да се долавя живият пулс на епохата. Под перото на Каравелов попада всичко: от международната политика до бита на българския народ, от турската тирания до въпросите на образованието и народните суеверия, от великата идея за свободата до разобличението на цариградските фанариоти, от предателството на чорбаджиите до взаимните отношения на балканските народи и т.н. Картината на епохата е пречупена през един страстен писателски темперамент. Каравелов смело навлиза във всички наболели въпроси и с пълна откровеност изразява своите мнения и оценки. В неговата публицистика има много злъч, но и много болка. Каравелов притежава способността да изрази със силни, поразяващи думи своите мисли, убеждения, наблюдения и понякога да ги превърне във формули.

Един от най-силните моменти в неговите статии е недоволството му от българската интелигенция. Недоволството всъщност се превръща в разобличение. Писатели, вестникари, възпитаници на школи и университети, духовенство – всичко събужда неговото възмущение. Неслучайно той въвежда рубриката „Знаеш ли ти кои сме?“, която (според спомените на Вазов) съвременниците чакат със страх. Каравелов проявява особена взискателност към журналистите, следи редовно българския печат и атакува остро, използвайки пародията, публицисти, книжовници, висши турски чиновници като П. Оджаков, М. Балабанов, Хаджи Иванчо Пенчович, Н. Михайловски, П. Сапунов и др., редакторите на сп. „Читалище“, уредниците на „Периодическо списание“ на Книжовното дружество и т.н. Той цени дейци като П. Р. Славейков, при все че, както видяхме, е готов да полемизира при несъгласие с негови възгледи и постъпки. В недостатъците Каравелов често съзира наши национални черти: „Всички ние говорим много, обещаваме още повече, а работим твърде малко, т.е. „не работиме и надеяме се“ („Свобода“, бр. 16 от 14.X.1872); „Иди сега и познай кои сме ние! У нас всичко е шупнало, а нищо не е втасало, всичко е избъбнало, а нищо не е цъфнало“ („Свобода“, бр. 9 от 26.VII.1872); „В Европа всеки един човек има свои занаяти: ковачът прави подкови, свирачът свири на сватбите, хлебарят меси хляб, а литераторът работи в редакциите. У нас всичкото това бива съвсем наопаки. Ако някой търговски син се изчапкъни и остави бащината си къща, ако някой „блудни син“ няма що да прави, ако някой изхарчи бащиното си имане, то става или поп, или учител, или вестникарин“ („Свобода“, бр. 20 от 11.XI.1872).

Каравелов твърде много се занимава с проблемите на възпитанието и с положението на жената в България. Той изтъква многократно значението на знанието и положителните науки, обявява се против суеверията и предразсъдъците, критикува състоянието на училищата, отхвърля намесата на духовенството и религиозните пропаганди в образованието (вж. статиите „Само човеческите идеи и истинското образование съединяват народите“, „Нашите училища трябва да приготовляват честни граждани“, „Училище българско и човеческо“, „Възпитание и образование“, „За школските програми“ и др.). Въпросите за образованието той поставя и в своите повести, като засяга не само обстановката в училището, но и семейната среда, общата изостаналост на населението. В повестта „Слава“ пише: „Ето как върви човеческият живот – без светлина, без разум и без съзнание; ето с какви нечувани страдания, с какви страшни гнусотии и с какви ужасни престъп-

ления товари само себе си грубото, неразбраното и невежественото човечество; ето какви невероятни суеверия и предразсъдъци вълнуват заплесневелите и обраслите с глупости умове." Проблемът за жената е въведен като основен в белетристиката му (най-остро е поставен в „Крива ли е съдбата?"). Свързан е с основния принцип в отношението на Каравелов към света – да гледа напред, да се бори за човешкия прогрес. Мястото на жената в обществото е един от съществените критерии на прогреса.

По интересен начин се разглежда въпросът за връзката между миналото и бъдещето. Писателят заявява: „Човек е създаден от самата природа да живее, т.е. да върви напред и да търси по-добро положение." Но заедно с това съществува и друго мислене – възхвала на всичко, което принадлежи на миналото. Каравелов анализира двете тенденции, за да изтъкне, че „само тъпите люде и тъпите народи, в които правителственият деспотизъм или религиозният фанатизъм са изкоренили всяко човеческо чувство, всяко човеческо самоуважение", могат да се отказват от напредъка. „Тоя народ е мъртъв, който не напредува." Пренасяйки общите принципи към нашето обществено развитие, Каравелов заключава: „Българският народ е достигнал до такова убеждение, че той няма ни политическа, ни духовна свобода, и е захванал да търси и едната, и другата. Когато той се освободи от гръцкото духовенство и от турското иго, то ще бъде свободен политически; а когато се освободи от своята простота и незнание, от своите стари суеверия и допотопни нрави, то той ще бъде свободен и духовно" („Свобода", бр. 3 от 19.XI.1869).

Безспорно Каравелов цени самобитните черти в живота на българския народ, търси изворите на неговото многовековно битие; оттук интересът му към фолклора и етнографията, към миналото на литературата. Но заедно с това е дълбоко убеден, че българската култура трябва да се изгражда върху обогатяване на общочовешките начала. Каравелов отрича националното себелюбие („Знание", бр. 3 от 15.II.1875).

Тук не можем да обхванем многобройните разсъждения на писателя по проблемите на българското национално развитие. Но искам да се спра на една негова мисъл за българския език. Рецензирайки сп. „Книговище за прочитане" на Ив. Богоров, Каравелов пише: „Ние мислиме, че длъжността на нашите съвременни писатели е да пишат така, щото да ги разберат не само карловци и калоферци, но и македонските българи, които имат пълно право да очакват от нашата литература по-голямо внимание." Каравелов упреква Богоров, че не е изучил българските наречия и поднаречия и не е използвал като съставител на речник Миладиновия сборник („Знание", бр. 5 от 15.III.1875). Писателят е отбелязал една съществена особеност в развитието на нашия език, проявил е забележителна историческа предвидливост.

В мирогледната система на Каравелов влизат и големите социално-класови проблеми: икономическата експлоатация, чорбаджийството, духовенството. В тълкуването на писателя те придобиват политически характер и се свързват с основната и най-драматична тема на неговата публицистика: борбата за свобода. В тази тема влизат разложението и покварата на турската администрация, народните страдания, националноосвободителното движение, идеята за балканска федерация. От публицистиката тази тема прелива в белетристиката и обратно. Каравелов заявява категорично: „Както е потребен за земните животни въздух, а за рибите вода, така също за човека е потребна най-напред от всичко свобода." С тази мисъл започва уводната статия на в. „Свобода". Авторът завършва статията с думите: „Свобода е българското желание, свобода е наша българска надежда, свобода е българската девиза, затова и ние на българската свобода посвещаваме и нашия вестник." Тази мисъл се появява в многобройни варианти в статиите, стихотворенията и повестите на Каравелов. С идеята за свободата писателят привлича българите не само в емиграция, но и вътре в страната, дори в самата турска столица, където вестниците на Каравелов – според спомените на С. С. Бобчев, М. Маджаров и др. – тайно се четат и живо вълнуват.

Многобройните статии, фейлетони и дописки, пос-

ветени на турските беззакония, народните страдания и освободителната борба, имат няколко особености: първо, те са породени от преки наблюдения и се опират на документални материали; второ, съдържат конкретни описания с образен и емоционален език; разгледани в цялата си съвкупност, те разкриват една система от възгледи. На тази система се подчиняват и разсъжденията за черковната борба, за създаването на екзархията, за фанариотите и българското духовенство в различните му разклонения. Проблемът за църквата и духовенството е също политически проблем.

Отношението на Каравелов към освободителната борба и революционната организация, неговата идеология, философските му възгледи представят голям интерес и неслучайно са предмет на сериозни проучвания и дискусии. Патриотът и революционният деец Каравелов продължава да привлича вниманието на историците. Безспорно той работи в сложна политическа обстановка и, както знаем от биографията му, предприема ходове, които съвременниците невинаги могат добре да разберат; дори и по-късните поколения невинаги ги оценяват правилно. В това число влизат и отношенията на Каравелов с дейци на международното революционно движение (тези отношения говорят за големия престиж на българския революционер). Неотдавна един съветски историк правилно характеризира тактиката на Каравелов: да лавира по маловажните, второстепенните въпроси, но по главните, кардиналните въпроси да бъде принципен, да не допуска никакъв фалш.[11]

Тук няма да излагам системата от революционните възгледи на Каравелов; интересува ни начинът, по който ги изразява политикът, публицистът, писателят. Преди всичко те също са свидетелство за благородството на личността, за дълбоката любов към народа и човека, за нетърпимостта към лицемерието, подлостта, ренегатството. Каравелов използва силата на словото, за да воюва

[11] Вж. И. Д. Забунов. Нови материали за Любен Каравелов. – В: Българското възраждане и Русия. С., 1981, стр. 514–515.

срещу тиранията и безчестието – словото се превръща в остро, поразяващо оръжие. Затова толкова често срещаме изразите: „Революция, революция, революция и колкото се може по-скоро“; „За нож и за топор, дорде не е късно“; „За да бъдеме свободни, нам трябват пушки и барут, а не мастило“; „Пази, боже, от сития българин“; „Без оръжие няма спасение“; „Човекът е човек, когато е гражданин и патриот“; „Турция пие кръвта на народа като пиявица“; „Трепереме, тирани, защото денят наближава“ и др. В революционните си статии, в призивите и разобличенията Каравелов предпочита емоционалния и динамичен език. Обстойно мотивираната характеристика на безправието в турската държава той замества с кратко, но образно описание, въздействащо пряко: „Колкото повече откраднеш, колкото повече сиромаси изгориш, колкото повече жени, деца и майки разплачеш, колкото повече къщи запустиш, толкова повече си по-щастлив и по-уважаван от нашата полутурска публика и от нашето честито правителство.“ Това описание се предхожда от имената на „Хаджи Иванчо ефенди, Арнаудов, чорбаджи Ничо и всичките хайдуци, конекрадци, шпиони и чорбаджии“ („Свобода“, бр. 1 от 2.I.1871).

Каравелов въвежда свой стил в българската публицистика. Той налага този стил и на статиите и дописките, които получава от читателите. Имаме свидетелства, че преработва сериозно чуждите материали. С. С. Бобчев съобщава следното за дописките, които студентите от Медицинската школа в Цариград са изпращали до „Свобода“ и „Независимост“: „Това, което ни правеше впечатление, беше, че нашите кореспонденции наистина се появяваха във вестниците на Любена, обаче те бяха неузнаваеми даже за нас. Редакторът ги преработваше, изменяше, допълваше по свое усмотрение и те взимаха характер на много по-остри и осъдителни за турските работи, отколкото бяха писани от нас.“[12] Съвсем ясно е, че Каравелов е пригаждал чуждите дописки към целите на революцион-

[12] Петко Славейков, Любен Каравелов, Христо Ботев, Захари Стоянов в спомените на съвременниците си, стр. 224.

ната пропаганда и ги е подчинявал на своя личен публицистичен стил.

Ярката личност на Каравелов се проявява и в неговото писателско дело. Белетристичното творчество е единно и целенасочено независимо от факта, че в него влизат произведения с български и чужди сюжети (главно от сръбския живот), че три повести се отнасят за далечна историческа епоха, че засягат както бита, така и социални проблеми, че рисуват различни етапи от освободителната борба (от хайдутството до тайните революционни комитети). Разнообразието е по-скоро външно, отколкото вътрешно; мислите и вълненията съответстват на публицистиката; изобразителните похвати са близки. Читателят се намира в същия свят; различията са повече в динамизма на разказа и изложението и в актуалността на проблемите. И това е напълно естествено при журналистическите жанрови форми. Всичко това ни насочва към вътрешната цялостност на Каравеловата личност.

Без да отивам много далеч в разсъжденията си, бих подчертал стремежа на Каравелов към закръгленост и завършеност на творческия му свят, каквато завършеност и закръгленост откриваме в жизнения му път: България, Цариград, Русия, Сърбия, Румъния, България. В живота на Каравелов има някаква симетрия. Подобна симетрия наблюдаваме и в широката литературно-жанрова територия, в която се движи писателят: белетристика, лирика, драма, пътеписи, мемоари, сатира, литературна критика, публицистика. В историята на нашата нова литература имаме още два подобни примера: П. Р. Славейков и Вазов. Нищо чудно, че това са основните стълбове в нейното развитие в XIX век. Не бива да отминаваме този факт: П. Р. Славейков, Каравелов и Вазов са създатели, бащи, учители. Това съвсем не намалява значението на другите големи представители на българската литература през същия период, особено Ботев, извисения връх, недостигнат от никого. Каравелов създава почвата, върху която расте цялото поколение революционни писатели през 70-те години; под въздействието на неговото художествено наследство се развива по-късно прозата на Вазов, Захарий Стоянов, Влайков, А. Страшимиров, Мих. Георгиев, Елин Пелин, които едновременно обогатяват и преодоляват неговата традиция.

Но въздействието на Каравелов върху литературния процес отива по-далеч – той създава войнстващата естетика на реализма у нас. Че се е учил от естетическите теории на руските революционни демократи, това е известно на всички. Но тук не става дума за родословието на неговата естетика, а за ролята ѝ в развитието на българската литература. Не подценяваме делото на Ботев, който формулира най-точно основните черти на революционната естетика, но не можем да не изтъкнем, че Каравелов разгледа широко проблемите на естетиката и постави въпросите за отношението на литературата към живота и обществото, за дълбоката ѝ връзка с народа и народната съдба, за големите нравствени задачи, които стоят пред писателя. Той формулира ясно своето естетическо верую: „Нашият живот е до такава степен разнообразен, шарен и богат с всевъзможни сюжети, щото за писателите се открива едно широко и неизмеримо поле. Целта на съвременните наши писатели е да осмеят всичките нечистотии, които ни окръжават от всяка една страна, и да охрабрят честното, чистото, бедното и убиеното. С една дума, ние трябва да бъдем синове на сегашното време и да се борим със съвременното зло“ („Независимост“, бр. 28 от 31.III.1873).

Каравелов се обръща към писателите: „Опишете действителния живот, какъвто си е, и вие ще да принесете на народа си по-голяма полза, отколкото да му пишете или преводите нравствени повестници и куклени комедии.“ В този основен принцип той отбелязва един важен момент: в центъра на литературната творба трябва да стои изображението на човека: „Даровитите писатели описват само какви нещастия постигват човека в живота му; как живите и пъргавите хора се борят с горчивите обстоятелства и как други, които са така също живи и пъргави, падат и страдат. Който иска да каже, че добрите и смирените хора блаженствуват, а сърдитите и непослушните страдат, той не е нищо друго, освен прост лъжец или гнус-

нав лъстец. Открийте на човека истината и после го оставете да търси сам своето щастие." Изображението на човека – ето на какво категорично набляга Каравелов. Той формулира съвсем точно своето становище: „Както от историята ние искаме да ни открие истината и да ни покаже човеческия живот с всичките негови величия и слабости, с всичките негови заблуждения и добродетели, така и от изящната словесност ние трябва да искаме, щото тя да ни открие или да ни опише човека, какъвто е, без да увеличава или уменшава неговите пороци и добродетели" („Свобода", бр. 3 и 4 от 17 и 23.I.1871).

Върху тази естетическа основа се разгръща и критическата дейност на Каравелов. Тя се изразява не само в рецензиите, които пише за книги и периодични издания, но и в неговите фейлетони. Там често пъти средствата са други – пародията, иронията, сарказмът, но целите и резултатите са едни и същи. Каравелов е строг ценител, враг на невежеството и посредствеността, безпощаден разобличител на бездарието; неговата критика озонира литературната атмосфера. Тя има широк обсег – засяга не само български, но и сръбски и руски книжовни прояви; занимава се и с преводната литература. Смело може да се твърди, че дейността на Каравелов е най-крупното явление в историята на българската критика преди Освобождението.

В човешката съдба на писателя влиза и съдбата на неговото литературно дело. Нека не се впускаме в историята на оценката на това дело, нито в дискусиите, които от време на време избухват около него. Може би по-интересен е въпросът как виждаме творчеството на Каравелов като съвременни читатели. Тук естетическият подход не е достатъчен. Б. Пенев вече го изпита в своята „История на новата българска литература". И не само той; посочвам го като един от най-ярките примери, като имам предвид влиянието, което оказа на няколко поколения читатели и литературни историци. Не е трудно отделните произведения на Каравелов да се подложат на подробен анализ и да се посочат техните слабости. Защото в такъв анализ, който ще изхожда от съвременните идеи, слабостите неизбежно ще изпъкнат. Това важи дори за безспорния голям творчески успех на писателя в повестта „Българи от старо време". Разбира се, могат да се отделят някои творби като по-интересни и по-четивни – те продължават да привличат вниманието на съвременния читател. Мисля обаче, че такова раздробяване на Каравеловото творчество не е целесъобразно и не е справедливо. Всяко литературно дело се създава като цяло; нито едно отделно произведение не може да бъде добре разбрано без целостта, без контекста си. Вярно е, че в историята на литературата често се срещат случаи, когато живеят отделни творби, другите остават в сянката на времето. Но това е винаги във вреда на нашата представа за писателя, дори когато се касае за такива знаменити творци като Сервантес или Андерсен.

Литературното дело на Каравелов представя една цялост и трябва да се приема и оценява като цялост. Дори разпределено по жанрови групи, то пак е сбор от отделни цялости. Това добре личи при белетристиката, литературната критика, фейлетоните, мемоарите. Дори онова, което което вече не е четивно в тези групи, продължава да има значение като ценностен критерий. В течение на времето все повече ще ни привлича в творчеството на Каравелов онова, което има историческа стойност – като показание за епохата, като свидетелство за живота на българското общество, дори като своеобразна изповед на писателя, защото и той все повече ще става част от историята на обществото и народа. Това се вижда дори и при един Иван Вазов, който не е създавал само шедьоври; всички негови произведения днес са история на времето, в което е живял. Мисля, че в този смисъл и творчеството на Л. Каравелов представя голям интерес. Това твърдение съвсем не означава, че естетическите ценности са избледнели и не могат да заинтересуват съвременния читател. Творбите на Каравелов все още притежават силата да въздействат непосредствено. Това важи дори за част от лириката му, която е най-оспорваният момент в художественото му наследство.

Убеден съм, че интересът към цялостния Каравелов ще расте, творчеството му все по-плътно ще се включва в цялостната панорама на Възраждането, ще получи патината на времето и по нов начин ще привлича вниманието на читателя. Подобен път измина отношението към „Житие и страдания грешнаго Софрония“, една творба, която се превърна в класика и получи признанието на своеобразно художествено явление в ранната история на новата българска литература.

Каравелов има едно голямо предимство – разностранността на неговата дейност, енциклопедизма на неговите търсения. Ние дори още не сме оценили по достойнство всички страни на огромното му дело. Например нямаме сериозно изследване върху неговите заслуги като историк на литературата, а в литературноисторическите му интереси са заложени също важни черти от надарената му личност.

Делото на Каравелов е жива част от пътта на българската литература. В него живее един голям ум и един безспорен талант – талантът на белетриста, на литературния критик, на публициста. В цялата дейност на Каравелов се оглежда духовното благородство на една необикновена личност; поразяват ни нравствената взискателност, непримиримостта със злото, вярата в човешкия напредък, готовността да се посвети целият живот на един идеал и да се живее докрай с надежда в светлината на бъдещето. Вярата на Каравелов се бе родила и укрепвала в едно тежко време, бе съпътствала един труден жизнен път, бе преминала през драматични изпитания и бе оцеляла до последните му дни. Вазов, който го е видял пред прага на кончината, отбелязва: „При всичко че страданията му бяха упорити и лицето му носеше отдавна бледния печат на смъртта, но Каравелов не губеше дух.“

Този твърд дух той бе носил през целия си живот, въплъти го в творбите си и чрез тях го завеща на поколенията.

ПЕТЪР ДИНЕКОВ

СЪДЪРЖАНИЕ

Българската журналистика / **5**
Българска книжнина / **18**
Вук Стефанович Караджич / **31**
Восточний вопрос и Болгария / **48**
За българският език / **52**
Нашата книжевност / **54**
Велислава, българска княгиня / **62**
[Опишете действителния живот...] / **69**
Криворазбраната цивилизация / **76**
Български драми / **81**
Периодическо списание / **85**
Български народни календар за проста година 1875 / **90**
Историческо обозрение на България / **100**
Българските църковни работи / **105**
Българските бунтовници / **125**
[Никога във Влашко не е имало толкова българи] / **128**
[Да преценим безпристрастно това, което става в Сърбия] / **130**
Мои братия / **134**
Българското книжевно дружество / **137**
Аз ли съм фалшив или издателите на „Отечеството" / **143**
[Решението на българския църковен въпрос се приближава към своя край] / **149**
Българският въпрос / **154**
Българското духовенство / **158**
Българският църковен въпрос / **162**
[На българската свобода посвещаваме нашият вестник] / **176**

[Турците всякога са тъпкали и тъпчат всичко, що е наше...] / **181**
[Българите не търсят чуждото, но не дават и своето] / **184**
[Каква е турската „цивилизация"?] / **189**
[Без свобода няма образование, а без образование – свобода] / **193**
[На българите е потребно знание и положителна наука] / **197**
[Нам трябват барут и книги, пушки и читалища] / **202**
[Балканските народи търсят свобода, свобода лична и свобода народна] / **206**
[Черковният въпрос ще се реши, когато християните на Балканският полуостров бъдат свободни] / **211**
[И да умре човек е сладко, когато разбива адските букаи, спънали отечеството му] / **215**
[С решението на черковният въпрос българите придобиват свое народно право и нравствена самостоятелност] / **219**
[Положението на Турция е критическо] / **224**
[Черковният въпрос е народен, български и човечески] / **229**
[На българите е потребен нов живот, човеческо правителство и свободно отечество] / **233**
[Нищо не може да запре ходът на историческите събития на Балканският полуостров] / **238**
[Букурещките седем и в. „Отечество" са на всяко гърне мерудия] / **243**
[Балканските народи трябва да съединят своите сили] / **248**
[Какво трябва да правиме, за да достигнеме до своята свобода?] / **250**
[Българският черковни въпрос се реши] / **254**
[Турските реформи са гола лъжа] / **257**

[Ние трябва по-напред да бъдеме свободни, а после да нареждаме своето църковно и гражданско управление] / **260**
[Ние искаме народна революция] / **263**
[Ние искаме да живееме самостоятелно и независимо] / **267**
[Святата Хаджидимитрова кръв трябва да бъде нашият честен кръст] / **271**
[Нашето спасение е в Дунавската федерация] / **276**
[Българинът, сърбинът, румънинът, черногорецът и др. трябва да вземат сами своята свобода] / **281**
[Духовенството и народът трябва да вървят по един път, да имат еднакви цели] / **287**
[Всеки миролюбив път освен ножът и топорът е смешен и отвратителен] / **292**
[Да въстанеме с оръжие в ръка!] / **297**
[Балкански народи, подайте си ръка!] / **301**
[Вечна памет на д-р Петър Берон!] / **305**
[Революция, революция, революция, и колкото се може по-скоро!] / **307**
[Историческата съдба е съединила тясно румънския и българския народ] / **311**
[Южните славяни са деца на един баща] / **316**
[За да бъдем свободни, нам трябват пушки и барут, а не мастило] / **321**
[Всеки народ трябва да се надява на своите собствени сили] / **326**
[В XIX век всяка народност иска да живее самостоятелно] / **331**
[От нас зависи да кажеме: „Време е!“] / **335**
[„Надей ся само на сили своя и на ножъ свой...“] / **339**
[Българите и гърците са обязани да си подадат братска ръка] / **344**
[Каква да бъде бъдещата Балканска конфедерация] / **348**
[Ферманите и бератите не са по-силни от народната воля] / **352**
[Нам са нужни не попове и не турски чиновници, а народни учители] / **356**
[Само политическата свобода ще ни даде и независима йерархия] / **359**
[Мидхат паша би трябвало да преобрази не фесовете, а главите] / **363**
[За Българското книжевно дружество] / **368**
[Плановете на Мидхат паша няма да бъдат изпълнени] / **373**
[Мидхат паша слезе от везирския престол] / **378**
[Бисмарковата програма е твърде остроумна...] / **382**
[Фанариотите са по-опасни за народността ни, нежели турците] / **387**
[Българското движение не е ни руско, ни сръбско, ни панславистическо – то е само българско] / **392**
[Днес е празникът на българските равноапостоли св. Кирила и Метода] / **397**
[За нашето отечество е необходимо по-напред от всичко просвещение или правилно образование] / **402**
[Българският народ е длъжен да извоюва своите права с пушка в ръка] / **406**
[Между сръбският и българският народ съществува братска любов] / **412**
[Русия не може да ни бъде неприятел] / **418**
[Южнославянското обединение] / **425**
[Ако Русия дойде като освободителница] / **433**
За женските дружества в Българско / **439**
За българските читалища / **442**
Наши благодетели / **444**
Восточни въпрос / **448**
1870 г. / **454**
Що искат българите? / **460**
Калугери / **464**
Българските чети / **471**

До Българският революционни комитет
в България / **474**
До българският народ / **478**
Частно мнение за Българското
книжевно дружество / **480**
Днешното обществено мнение в България / **485**
Добродетелната дружина / **493**
[Нашето спасение лежи
в славянското единство] / **517**
Българското книжевно дружество в Браила / **520**

ДУМИ ЗА ЛЮБЕН КАРАВЕЛОВ
Редове от биографията
– *Милен Куманов* / **527**
Любен Каравелов
– *Константин Величков* / **537**
За някои характерни белези на Каравеловата
публицистика и журналистика
– *Георги Борщуков* / **550**
Любен Каравелов. Личност и съдба
– *Петър Динеков* / **564**

Любен Каравелов
СВОБОДА И НЕЗАВИСИМОСТ
Публицистика

Съставителство и биографични бележки
МИЛЕН КУМАНОВ
Редактор
ИВАН ГРАНИТСКИ
Графичен дизайн и корица
ПЕТЪР ДОБРЕВ
Коректор
ПЕТЯ БОГОМИЛОВА
Предпечатна подготовка
ЕТ „ПолиКАД“

Формат 32/84/108
Печатни коли 37,5
Издателство
„ЗАХАРИЙ СТОЯНОВ“
Печат
„ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА“ ЕАД

ИЗДАТЕЛСТВО „ЗАХАРИЙ СТОЯНОВ“

Поредица „БЪЛГАРСКА КЛАСИКА“
в 120 тома
2002 – 2005 година

Издателство „Захарий Стоянов“ предлага специална поредица – най-доброто от високата българска класика. Всеки том е придружен от статии, анализиращи от различни гледни точки творчеството на българските класици. Изданието е насочено към ученици и студенти, както и към широката българска общественост.

1. **Захарий Стоянов – ЗНАЕШ ЛИ ТИ КОИ СМЕ?**
2. **Иван Вазов – НЕМИЛИ-НЕДРАГИ**
3. **Йордан Йовков – СТАРОПЛАНИНСКИ ЛЕГЕНДИ**
4. **Димчо Дебелянов – ЧЕРНА ПЕСЕН**
5. **Христо Ботев – ПОЛИТИЧЕСКА ЗИМА**
6. **Пейо К. Яворов – ПЕСЕН НА ПЕСЕНТА МИ**
7. **Паисий Хилендарски – СЛАВЯНОБЪЛГАРСКА ИСТОРИЯ**
8. **Софроний Врачански – ЖИТИЕ И СТРАДАНИЯ ГРЕШНАГО СОФРОНИЯ**
9. **Иван Вазов – ПОД ИГОТО**
10. **Любен Каравелов – БЪЛГАРИ ОТ СТАРО ВРЕМЕ**
11. **Добри Чинтулов – СТАНИ, СТАНИ, ЮНАК БАЛКАНСКИ**
12. **Алеко Константинов – БАЙ ГАНЬО**
13. **Васил Левски – НАРОДЕ????**
14. **Иван Вазов – ЕПОПЕЯ НА ЗАБРАВЕНИТЕ**
15. **Петко Славейков – ИЗВОРЪТ НА БЕЛОНОГАТА**
16. **Пенчо Славейков – ЕПИЧЕСКИ ПЕСНИ**
17. **Константин Величков – ЦАРИГРАДСКИ СОНЕТИ**
18. **Стоян Михайловски – КНИГА ЗА БЪЛГАРСКИЯ НАРОД**
19. **Гео Милев – ЖЕСТОКИЯТ ПРЪСТЕН**
20. **Елисавета Багряна – ВЕЧНАТА И СВЯТАТА**
21. **Асен Разцветников – ЖЕРТВЕНИ КЛАДИ**
22. **Пенчо Славейков – НА ОСТРОВА НА БЛАЖЕНИТЕ**
23. **Димитър Талев – ЖЕЛЕЗНИЯТ СВЕТИЛНИК**
24. **Христо Фотев – ПЕЙЗАЖ ОТ ДУМИ**
25. **Любен Дилов – ПЪТЯТ НА ИКАР**
26. **Любомир Левчев – СТИХОВИДЕНИЯ**
27. **Кирил Христов – ХЕЙ, ПРОЛЕТ ИДЕ**
28. **Петко Ю. Тодоров – ИДИЛИИ**
29. **Стефан Стамболов – СВОБОДА ИЛИ СМЪРТ**
30. **Емануил Попдимитров – СЪНЯТ НА ЛЮБОВТА**
31. **Георги Раковски – БЪЛГАРСКИЙ ВЪПРОС**
32. **Захарий Стоянов – ЗАПИСКИ ПО БЪЛГАРСКИТЕ ВЪСТАНИЯ – т. I**
33. **Захарий Стоянов – ЗАПИСКИ ПО БЪЛГАРСКИТЕ ВЪСТАНИЯ – т. II**
34. **Братя Миладинови – БЪЛГАРСКИ НАРОДНИ ПЕСНИ – т. I**
35. **Братя Миладинови – БЪЛГАРСКИ НАРОДНИ ПЕСНИ – т. II**
36. **Райко Жинзифов, Григор Пърличев и Никола Козлев – ХАЙДУТ СИДЕР И ЧЕРЕН АРАП**
37. **Неофит Бозвели – МАТИ БОЛГАРИЯ**
38. **Добри Войников – КРИВОРАЗБРАНАТА ЦИВИЛИЗАЦИЯ**
39. **Иван Мешеков – ТАЛАНТЪТ КАТО ПРОМЕТЕЕВ ДАР**
40. **Георги Стаматов – МАЛКИЯТ СОДОМ**
41. **Боян Пенев – ЛИТЕРАТУРА И ИНТЕЛИГЕНЦИЯ**
42. **Цани Гинчев – ГАНЧО КОСЕРКАТА**
43. **Пеньо Пенев – ДНИ НА ПРОВЕРКА**
44. **Георги Райчев – ГРЯХ**
45. **Михалаки Георгиев – МЕРАКЪТ НА ЧИЧО ДЕНЧО**
46. **Любен Каравелов – СВОБОДА И НЕЗАВИСИМОСТ**
47. **Васил Друмев – НЕЩАСТНА ФАМИЛИЯ**
48. **Николай Райнов – МЕЖДУ ПУСТИНЯТА И ЖИВОТА**

ПРЕДСТОЯЩИ ЗАГЛАВИЯ:

1. Теодор Траянов – БЪЛГАРСКИ БАЛАДИ
2. Христо Смирненски – ДА БЪДЕ ДЕН
3. Николай Лилиев – ПТИЦИ В НОЩТА
4. Елин Пелин – ВЕТРЕНАТА МЕЛНИЦА
5. Константин Петканов – МОРАВА ЗВЕЗДА КЪРВАВА
6. Никола Фурнаджиев – ПРОЛЕТЕН ВЯТЪР
7. Ангел Каралийчев – РЪЖ
8. Стоян Загорчинов – ДЕН ПОСЛЕДЕН
9. Д-р Кръстев – МЛАДИ И СТАРИ
10. Симеон Радев – СТРОИТЕЛИТЕ НА СЪВРЕМЕННА БЪЛГАРИЯ – I том

11. Симеон Радев – СТРОИТЕЛИТЕ НА СЪВРЕМЕННА БЪЛГАРИЯ – II том
12. Спиридон Казанджиев – ПРЕД ИЗВОРА НА ЖИВОТА
13. Никола Вапцаров – МОТОРНИ ПЕСНИ
14. Тодор Влайков – ПРЕЖИВЯНОТО
15. Дора Габе – ПОЧАКАЙ, СЛЪНЦЕ
16. Георги Караславов – СНАХА
17. Любен Каравелов – МАМИНО ДЕТЕНЦЕ
18. Александър Геров – ХОРА И ЗВЕЗДИ
19. Асен Златаров – СЛЪНЦЕТО И ЖИВОТЪТ
20. Йордан Йовков – АКО МОЖЕХА ДА ГОВОРЯТ
21. Пейо К. Яворов – В ПОЛИТЕ НА ВИТОША
22. Пенчо Славейков – КЪРВАВА ПЕСЕН
23. Иван Радославов – ИДЕИ И КРИТИКА
24. Светослав Минков – ДАМАТА С РЕНТГЕНОВИТЕ ОЧИ
25. Добри Немиров – БЕДНИЯТ ЛУКА
26. Антон Страшимиров – ХОРО
27. Николай Марангозов – НА ПОВРАТКИ В СЕЛО
28. Ст. Л. Костов – ГОЛЕМАНОВ
29. Ламар – ЖЕЛЕЗНИ ИКОНИ
30. Елин Пелин – ПОД МАНАСТИРСКАТА ЛОЗА
31. Димитър Димов – ТЮТЮН – I том
32. Димитър Димов – ТЮТЮН – II том
33. Чудомир – НАШЕНЦИ
34. Йордан Йовков – АЛБЕНА
35. Димитър Талев – ПРЕСПАНСКИТЕ КАМБАНИ
36. Васил Пундев – ДНЕШНАТА БЪЛГАРСКА ЛИРИКА
37. Владимир Василев – ПАНТЕИСТИ И МАНИАЦИ
38. Александър Балабанов – МЯСТОТО НА БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА
39. Михаил Арнаудов – БЪЛГАРСКИ ОБРАЗИ
40. Георги Кирков – ПОЛИТИЧЕСКА ЗООЛОГИЯ
41. Илия Волен – ЧЕРНИ УГАРИ
42. Йордан Иванов – БОГОМИЛСКИ КНИГИ И ЛЕГЕНДИ
43. Иван Хаджийски – БИТ И ДУШЕВНОСТ НА БЪЛГАРСКИЯ НАРОД
44. Иван Хаджийски – ОПТИМИСТИЧНА ТЕОРИЯ НА БЪЛГАРСКИЯ НАРОД
45. Иван Шишманов – ОТ ПАИСИЙ ДО РАКОВСКИ
46. Христо Радевски – ПУЛС
47. Сирак Скитник – СТАРО И НОВО ИЗКУСТВО
48. Константин Константинов – ПЪТ ПРЕЗ ГОДИНИТЕ
49. Александър Вутимски – СИНЬОТО МОМЧЕ
50. Богомил Райнов – ЛЮБОВЕН КАЛЕНДАР
51. Веселин Ханчев – ЖИВ СЪМ
52. Иван Пейчев – ЕСЕН НА БРЕГА
53. Валери Петров – СБОГУВАНЕ С МОРЕТО
54. Димитър Димов – ОСЪДЕНИ ДУШИ
55. Емилиян Станев – АНТИХРИСТ
56. Антон Дончев – ВРЕМЕ РАЗДЕЛНО
57. Николай Хайтов – ДИВИ РАЗКАЗИ
58. Генчо Стоев – ЦЕНАТА НА ЗЛАТОТО
59. Павел Матев – ПРЕОБРАЖЕНИЯ
60. Андрей Германов – ОЦЕЛЕЛИЯТ ПРИ ТЕРМОПИЛИТЕ
61. Петър Динеков – ВЪЗРОЖДЕНСКИ СТРАНИЦИ
62. Атанас Далчев – ПРОЗОРЕЦ
63. Петър Мутафчиев – ДУХЪТ НА ОТРИЦАНИЕТО В БЪЛГАРСКАТА ИСТОРИЯ
64. Васил Златарски – ИСТОРИЯ НА БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА ПРЕЗ СРЕДНИТЕ ВЕКОВЕ
65. Димитър Благоев – НАШИТЕ АПОСТОЛИ
66. Христо Вакарелски – БЪЛГАРСКИ НАРОДНИ ОБИЧАИ
67. Михаил Берберов – ПУЛСАЦИИ
68. Георги Джагаров – В МИНУТИ НА МЪЛЧАНИЕ
69. Дамян Дамянов – ИСКА МИ СЕ ДА ЖИВЕЯ
70. Павел Вежинов – ЗВЕЗДИТЕ НАД НАС
71. Ивайло Петров – ХАЙКА ЗА ВЪЛЦИ
72. Дончо Цончев – ЧЕРВЕНИ СЛОНОВЕ

Класическите произведения на българската литература са слънчевите стълбове, крепящи националното ни самосъзнание. Те са кристалните мостове на възторга, по които Отечеството ще премине през огън и страдание и ще пребъде в третото хилядолетие. Издателство „Захарий Стоянов“ предлага специална поредица – най-доброто от високата българска класика. Всеки том е придружен от статии, анализиращи от различни гледни точки творчеството на българските класици. Изданието е насочено към ученици и студенти, както и към широката българска общественост.

Издателство

ЗАХАРИЙ СТОЯНОВ

Поредица

БЪЛГАРСКА К

6 лв.